PALLI

·BIBLIOTECA
LVCCHESI·PALLI·

Grande Sala O.S.
12·III·22

22273

III. 12 III 22

IVSTI LIPSI SATVRNALIVM SERMONVM LIBRI DVO,

Qui de Gladiatoribus.

Editio vltima, & caſtigatiſſima.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

NAPOLI

AD

NOBILISSIMVM AMPLISSIMVMQVE V. AVGERIVM GISLENIVM BVSBEQVIVM.

LIBROS, quos de Gladiatorum priſco ritu diu conceptos nunc profero, lucem adſpicere volui, Vir nobiliſſime, in nomine tuo. Volui, imò debui. ſiue amoris tui cauſâ, quem in præſentem abſentemque tenes & perſeueras: ſiue virtutis doctrinæque, quâ iure omnium bonorum oculos in te conuertiſti. certè meos. Nempe tu ille es, qui res & conſilia tractaſti Imperatoris non vnius. tu ille, qui ſummis de rebus ad ſummum Principem legatus, inter ipſos hoſtes cognomen repperiſti Boni. Scilicet vt radij ſolis in ſordes & caligantia loca coniecti, illuſtrant, non inquinantur: ſic tu, inter feros illos ſqualentéſque animos reſplenduiſti nihilominus verâ virtutis tuæ luce. Et prudentiam ſileo doctrinamque: votum hoc tantùm interpono, vt ſimiles tui conſiliarij contingant patriæ, quam Fata volent eſſe ſaluam. Vidimus nuper libellum duplicem Itineris & Conſilij tui. libellum: ſed qui, meo animo, ſcholas diſſertationeſque ſuperat multorum ſapientum. Breuia omnia, fateor: & eò placent magis, quia incluſa prudentia, non oſtenſa. Quin genus ipſum dictionis (etſi id minimè inter tuas curas) priſcum adſtrictumque, ſententiis occultum: &, quod verè in-

uideo, ſubtilis breuitas innata tibi, aliis adfectata. Sed ne fræna ingenio meo laxem in hoc campo: munus à me cape, Vir maxime; non pretium, vt me deuinctum liberem, ſed pignus vt obſtringam. Nec enim exigua hæc, & de ludis verè ludum, referendæ gratiæ eſſe volumus, ſed teſtandæ. Quamquam huic ipſi operæ aliquod pretium fortaſſe erit apud eos, qui veteri germanaque doctrinâ non perfuſi ſunt ſed tincti: qui hac velut face illuſtratum iri infinitos ſcriptorum locos non inuiti fatebuntur. Nam nouos iſtos &, vt ſic dicam, muſteos homines, iure ſperno ab his libris: qui, tamquam in vænalibus, loqui adhuc Latinè tentant: quique magni & beati ſibi videntur in præceptiunculis & concinnatis aliquot nugis, quas oculo recto vix digner aſpicere. At mihi priſca placita; & vt ille apud Comicum,

Qui vtuntur vino vetere, ſapientes putat:

ſic nos, qui doctrinâ. Vale. & me ama, hæc tuere.

IVSTVS LIPSIVS CHRISTOPH. PLANTINO

S. DICO.

AT tu fidem etiam meam appellas; & vbi Satyra, inquis, vbi Funus? Quid tibi vis, mi Plantine? an vt ego ſim funus? Si neſcis, hoc agitur. Difficile enim dictu creditúque, quas turbas mihi dederit Satyra illa prior, parum herclè liquido auſpicio emiſſa. Clamores, conuicia, ſibili. Alius, Quis iſte eſt, qui ſine vllis ſuffragiis Cenſorem publicum agit? qui inuidiam ſibi non ſingulorum, ſed gentium parat? Inſanit homo. irruit in ſe ipſe, & ſegetem incidit ſuæ famæ. Alius, Me apertè læſit: alius, Me ſchemate percuſſit. & adſummam ea dicta, imò ſcripta de miſella Satyra, quæ ſine rubore nemo ex ergaſtulo audiat cum inuſta fronte. At ego fatuus etiam gratiam exſpectabam ab nouitate ſcripti. ignarus ſcilicet deliciarum huius æui: qui eò iam venimus, vt nec vitia noſtra, nec remedia ferre poſſimus. Atqui olim Seneca in Claudium ludere potuit, non cum ſale ſolùm ſed cum morſu; idq; filio & coniuge ſuperſtite, imò regnante: mihi venia opus, leuiter & leniter ineptias tangenti Critici gregis. Quid enim caſtigatione illâ mollius? adeo vt lenitate nimiâ præuaricatus videri poſſim publicæ cauſſæ. Reuera enim luſi, non læſi: & oſtendi vulnera, non impreſſi. At enim tectè & colore quodam nos tangis, inquiunt. O non interpretes meæ mentis, ſed diuinos! qui non dictum mihi, non ſcriptum, fortaſſe nec cogitatum, tamen id ſciunt. Per colorem ego te? qui ne nunc quidem, cuius coloris ſis, ſcio. Vnus aut alter perſtricti mihi, fateor. ſed adeò non tectâ aut obliquâ petitione, vt nominauerim etiam, &

percuſſerim, quod dicitur, manu rectâ. In te ſi culpa ſimilis: bene & ingenuè, quòd agnoſcis. tamen quid ego poſſum, ſi telo quod in alterum ieci tu occurris, & induis te tuâ ſponte? At enim Principum ius imminutum iri. Cedò vbi? quian poëſim manare negaui ab Auguſto fonte? Idem nunc nego. & honores, titulos, quæq́; alia fortunæ ſunt, tribui poſſe à Principibus fateor: ingenium doctrinámque non eripi, non dari. En crimen, quod dignum ſit tunicâ moleſtâ. Nec enim aliud vel fidiculis expreſſerint ex omni eo ſcripto. Itaque, vt illuc redeam, mi Plantine, fruſtrà me vocas in turbidam hanc arenam. diuerti in aliam, cum voluptate magis, & ſine noxâ. Ad ludos, inquam, me dedi & ſpectacula priſca. quæ deſita & ignota noſtro æuo retraxi, & propoſui non auribus ſolùm, ſed oculis; neque vt legi, ſed pænè dicam ſpectari poſsint. Hoc ipſum erit fortaſſe qui ſpernet, vt leue. ſed ſpernet, non culpabit. Mihi autem ſatis, vt hanc inquietam manum & anceps acumen ſtili conſumam in re ſi non magnæ famæ, at non malæ. Nullius intererit quid de Secutore aut Myrmillone delirem: & ridebit aliquis in his nugis, non ringetur. Denique extra iudicium & proſcriptionem fuero. Ius ſcribendæ Satyræ
* Sidonij lib. 1. epiſtolam xi. vide quò reſpexi.
Apollinari alicui relinquam, qui id à Principe impetrabit. Tu, vir amice, pro Satura Saturnal hoc habe; pro Funere Munus: & tuam meámque cauſſam ages, ſi opus erit, apud eos qui & hæc & memoriæ omnes veteres non periſſe vellent, ſed interiſſe. Vale.*

I. LIPSI SATVRNALIVM SERMONVM LIBER I.

CAP. I.

Occaſio & origo horum ſermonum.

MENSIS December erat, & per febriculam valetudo mihi non bona. Itaque viſendi cauſſà ad me venerunt Victor Giſelinus & Ianus Lernutius familiares mei. Et poſt ſalutem, Lernutius: Iámne melius? ait. Huius quidem operâ, inquam ego, certè, Victor, hanc noctem clementem & cum quiete habui: & omnino commodior eſſe mihi viſus ſum poſt heſternam medicinam. Ita facilè cenſebam, ait Victor. ſed cedò venam, ſodes, vt tangam. Cùm tetigiſſet, hilariore vultu, Benè habet, inquit: reſpexit nos Hygeia. Sed duo etiam ſunt, à quibus procul habendus es, Lipſi, libri & curæ. quæ niſi vitas, ſeriò dico, teipſe euitas. Ego cum riſu, Ab alterâ quidem cauſſâ immortalis ſum, Victor. Nam libros, per hæc tædia temporum, ſummis digitis vix tango. Curarum, fateor, largiter eſt: & publica ſiue priuata reſpiciam, bona earum vbique ſeges. Atqui ſcito, ait Victor, non ab alio quàm curarum igne magis interfici vitalem illum in nobis fontem. At enim patria & nos periclitamur. Scio. ſed tu egoque habenas ſcilicet temporabimus publici fati? Curæ ſint hæ curæ illi, qui ſupra nos curat. Tu Anaxagoram cogita, qui increpanti cuidam *οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος; εὐφήμει, ἔφη. ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, & ſimul cælum oſtendebat. Hæc enim reuera patria nobis. & vt radij ſolis per terram ſparſi, à cælo & in cælo tamen ſunt: ſic noſter animus quanquam in terris, humilia iſta ſpernat, verſeturque apud originem ſui. Dicebat hæc Victor; & ecce puer nuntians duos de viâ, vti apparebat, aduenisſe, quibus

* Nilne tibi cum patriâ? Bona verba, inquit, mihi ſummæ curæ illa patria.

quibus opus eſſet me conuento. Surrexi. & iam ad vos redeo, inquam; ne graue ſit tantiſper ſolos eſſe ad hunc ignem. Et ſimul innui puero ligna iniicere, & largiùs exſtruere focũ. Ecce autem exiens video ad fores Duzam, Pighiumque. Cùm trepidâ gratulatione collum iis inuaſi, Et vos eſtis? inquam. ô ſperati mihi optatique ſaluete. Vnde autem, & quò per hanc anni hiemem? nec enim temerarium eſt, credo. Ego quidem è Batauis, ait Duza; & tuâ vnius cauſsâ. Pighius hic à Veteribus ſuis: iunxitque nos in viâ bonus aliquis deus. Mihi certè bonus, inquam: & iam viuo valeoque, cùm vos teneo. Sed intremus, quæſo: & date duobus iſtis pariter quod gaudeant. Simul Victor & Lernutius ad limen facti obuij, atque inter ſe amiciſſimè complexi ſunt. Sed diuelli ego, Et heus, heus, inquam, ſedeamus: neu diutiùs ignem inuidete iſtis, qui ſtupent certè à curru. Nam herclè ſtrictum hodie frigus, &, vt ille ait,

Iam prata canis albicant pruinis.

Imò iam calemus, ait Duza, apud te quidem noſtrum ignem. Sed quid morbi fuerat, ſodes? Nam de inualetudine tuâ Antuerpiæ accepimus à noſtro Plantino. & mehercules etiam palles. Non nunc quidem, inquam ego. nam vos me hoc gaudio dediſtis in ruborem. Tamen febricula fuerat, in quâ oppugnandâ noſter hic verè Victor. Sed ſedete, agite, mi hoſpites. vetus verbum noſtis, Romanus ſedendo vincit. Cùm ſediſſemus, Quàm ſaluè autem omnia in Batauiâ inquam, mi Duza? Priuatim omnia, inquit. Nam de rep. quid dicam, niſi maria malorum? Melius ominare, inquam. & nónne per hanc pacem ſedauit illa tempeſtas? Caput mouens leuiter Duza, Vereor, inquit, vt paucorum modò dierum Alcedonia illa ſint, non firma tranquillitas. Facem exſtinctam ſi igni admoueas, vehementiùs accenditur: ſic poſitum hoc bellum metuo vt inſurgat & acriùs recrudeſcat. Heu ſæculum! inquam ego.

Enimuerò di quaſi pilas nos homines habent,

vt ait Comicus: ita pace & bello alternis iactamur, quaſi per luſum. Sed mittamus hæc ſcæua. Pighius noſter quid, & quò? Antuerpiæ, inquit, neſcio quid litium moleſtiarumque mihi fuit cum nummario tricone: quas deterſum veni (me deſignabat) in hoc Sole. Ego verò detergebo, inquam: & lubentiorem te fa-

te faciam, quàm ipſa Lubentia eſt. Conuerſuſque ad reliquos, Vos amici, aio, cœnabitis apud me vnà cum iſthoc hodie. Vultu renuit ſolus Duza, &, Non poteſt Lipſi, inquit. nam vocata opera eſt. Quid vocata? inquam. nónne Aduenticia hodie debita vobis? Iure communi peregrinantium impetrabo hoccertè: ſi minùs, vel * ἐν χειρὸς νόμῳ, vt dicunt Græci. Et ſimul iniiciebam manum. Cum ſubriſu Duza, Hæc quidem vis eſt, inquit. Cæſar videor: ita iugulum mihi petit iſte Brutus. Tamen, amici, relictas omnes res habeo præ quod vos vultis. Puer modò adſit, qui ad Canterum renunciet. En adeſt, inquam. abi puer, & redi citiùs quàm Aſparagi coquantur. Nos intereà ambulemus. * manuariâ lege.

CAPVT II.

Salini religio in menſâ. Arnobius explicatus: Liuij lectio vulgata defenſa. Saturnalia, ſeruorum dies. Seneca correctus explicatusque. Saturnus deus. Feſtus & Cicero emendati. Mutatio veſtis. Cænatoria. Syntheſis. Plautus explicatus. Petronius & Dio correcti.

PVER redire mihi tardè viſus. Itaque ſpatiis aliquot confectis, Sedeamus, inquam: puer hic Duzæ intereà miniſtrauerit. Age tu, vaſum cum aquâ. Lauimus. & cùm trepidarent de loco, Etiam inter vos hæ deliciæ? inquam. Amicitia aut pares omnes accipit, aut facit. Sede tu Duza, tu Pighi, vos reliqui. Ego adſedi in imo. & cùm oculos circumtuliſſem, Heus puer, inquam, profana nobis hæc menſa eſt. ſalinum oblitus. Lernutius me adſpexit, velut cauſſam requirens eius dicti. Ita, inquam, Lernuti. Profanam ſine ſalino menſam eſſe veterum opinio fuit, ſed & noſtra. Arnobius: *Sacras facitis menſas ſalinorum appoſitu, & ſimulacris deorum.* Quin & ſalinum ipſum inter vaſa ſacra. Benè notat interpres vetus ad illud Horatij, *Salinum ſacram menſam facit.*

—— *ſplendet in menſâ tenui ſalinum.*

Salinum propriè eſt patella, in quâ diis primitiæ cum ſale offerebantur. Et Statius ad hanc mentem:

—— *& exiguo placuerunt farra ſalino.*

Itaque in Liuio libro XXVI ferre iam poſſum, *Vt ſalinum patellamque deorum cauſsâ habeant.* etſi non peſſimè reſcripſi* olim, *culignam.* Sed adfirmat vulgatam etiam Valerius, qui de pau- *Vide epiſt. Quæſt. lib. I. ep. VIII.

pertate Fabricij & Æmilij: *Vterque*,inquit,*patellam deorum & ſalinum habuit*. Et Plinius: *Fabricius bellicoſos Imperatores plus quàm pateram & ſalinum ex argento habere vetabat*. At de ſimulacris deorum, quod addit Arnobius: verum eſt, collocaſſe eos in menſâ ſtatuam dei cuiuſpiam velut tutelam geniumq́ue menſæ. Ita Herculem Epitrapezium lego in Siluis Statij: qui Vindici fuit

In mēſa olim deorum imago aliqua.

—— *Caſtæ Genius tutelaq́ue menſæ.*

Et ante Vindicem, eum

—— * *Pellæus habebat*

Regnator, lætis numen venerabile menſis.

*Martial. de eodem Hercule Vindicis, Hoc habuit numen Pellæi menſa tyranni.

Quinetiam deos ipſos initio menſæ inuocabant. Quintilianus Declamat. CCCI. *Habuiſti honorem & illud humile limen intraſti, & adiſti menſam: ad quam cùm venire cœpimus, deos inuocamus*. Inter hos ſermones puer regreſſus à Cantero. Ego inclamaui, Ades, inquam; teſtudo, non homo: & qui ignauiorem poſſis facere ipſam ignauiam. Dic, vbi moratus? Parabat reſpondere puer, ſed Duza occupauit. &, Vnam hanc noxiam amitte Lipſi, inquit. Seruorum hic dies eſt. Quid tu iam? inquam. Nempe, inquit, hodie Saturnalia. Cùm capite ego abnuiſſem, Ita verò, inquit, hodie legitima veterum Saturnalia. aut Faſti omnes me fallunt, qui ea coniiciunt in diem XVI. Kalendas. Atqui per id feſtum, velut vſurariam quandam libertatem ſeruos habuiſſe, non ignoras. Imò ius iis datum quodam genere ſupra ipſos dominos; cum quibus commutabant etiam veſtem. Dio lib. LVIII. ἐν τοῖς Κρονίοις οἱ δοῦλοι τὸ τῶν δεσποτῶν σχῆμα μεταλαμβάνοντες ἑορτάζουσι. id eſt, *Saturnalibus ſerui habitum herilem ſumentes feſtiuè agunt*. Atque adeò ſedebant ad dominicam menſam, dominis præminiſtrantibus. Athenæus lib. XIV. ταῖς τῶν Κρονίων ἡμέραις ἔθος ἐστὶ Ῥωμαίων παισὶν ἑστιᾶν τοὺς οἰκετὰς, αὐτοὺς τὰς τῶν οἰκετῶν ἀναδεχομένους λειτουργίας. id eſt, *Saturnalium diebus, mos Romanis, præbere ſeruis conuiuium, ſic vt ipſi officia ſeruorum obirent*. Attij verſus huic rei:

Saturnalia veterum, quo die.

Serui tunc libertas.

Imò domini fungebantur ſeruorum vices.

Exercent epulas læti, famuloſq́ue procurant
Quiſque ſuos.

Et Senecæ locum non iniquum huc traxerim, epiſtolâ XLVII. *Inſtituerunt diem feſtum, non quo ſolùm* (ex veteri meo libro, *ſolo*, cum ſententiæ totius medicinâ) *cum ſeruis domini veſcerentur, ſed*

Seneca explicatus:

Correctúsq́.

ſed quo vtique honores illis in domo gerere, ius dicere permiſerunt, & domum puſillam remp. eſſe iudicauerunt. Nam intellegit hoc Saturnalium feſtum. Ego poſtea Duzæ verba placatior, imò verò iam hilarior, Abi puer, inquam, viciſti hoc patrono. conuerſuſque ad conuiuas, Amici, aio, comburamus hunc diem. Bona Saturnalia hodie.

Quapropter edulcare conuenit vitam,
Curaſque acerbas ſenſibus gubernare.

vt ait Matius. Id quidem in procliui, ait Pighius. Certè, vt hic apparatus eſt, nos hodie molliùs apud te curabimur, quàm regi Antiocho oculi ſolent. Non cibo, Pighi, inquam, (ſubita enim hæc cænula eſt, & velut condicta) ſed voluntate certè lubentiaque. Sed doce nos, antiquúmne hoc Saturni feſtum? Antiquiſſimum, ait Pighius. Nam Saturnus, vti ſcire te ſcio, inter veterrimos Italiæ deos. qui frugibus repertor, quique gentes eas primus docuiſſe creditur ſationes. Itaque non dubiè Latinis nomen inuênit à ſatu. Vt enim à portu Portûnus, à nuptu Neptunnus, ſic diſertè à ſatu, Satunnus. Nam ita primitùs pronuntiabant. Feſtus: *Hic Deus in Saliaribus Satunnus nominatur, videlicet à ſationibus.* malè ibi vulgò, *Satirnus*, vel, *Saturnus*. Nam Salij ſcilicet aliter indigetabant, quàm vulgus. Sic Tertullianus, *Exceptus à Iano, vel vt Salij volunt, Eano.* Crebra autem & vetuſta ea terminatio in nominibus deorum. Sic Pilunnus, Picunnus, Vertunnus, etiam hodie in antiquioribus libris: denique, vt dixi, Neptunnus. Victor hîc interfatus, De Neptuno Pighi, inquit, permitte ambigam: Cicero contra te, qui deriuat à nando. Eius verba II. De naturâ deor. *Vt à portu Portunus, ſic Neptunus à nando, prioribus litteris paullum immutatis.* Pighius excepit, Imò tu permitte de ſcriptura iſta ambigam. Neptunus ais à nando? quomodo poteſt? Rem ſpectem, ſiue verba: infelix originatio tua Cicero, imò falſa. Varro meliùs, *Neptunus*, inquit, *quòd mare terras obnubit.* Sed, meâ fide, nunquam fugit id verbum ab ore Marci. Corruptum locum adſero, ſcribendumque, *à nubendo*, vel, *à nuptu*. Res auctor eſt, & Cicero ipſe, qui comparat Neptuni etymon cum Portunni. ineptiſſimè, vulgata quidem illa lectio ſi vera ſit quam ego planiſſimè perſuaſus ſum ab ſtolido aliquo Hermâ eſſe, qui nubendi verbum

Saturni etymon Latinũ.

Feſtus correctus.

Ratio terminandi inflectendíq; nomina deorum priſca.

In Ciceron. diuinatio.

non niſi in coniugijs nouerat. Vetus ergo in Italiâ ille deus: etiam feſtum, ſi Macrobij centonibus fides, quos vobis non

Saturnalia quando inſtituta.

inculco. Dionyſius Halicarnaſſeus originem Saturnalium ad regem Tullum clarè refert libro tertio. At Liuius poſt reges ex-

Diſſenſio Liuij à Dionyſio.

actos demum feſtum id conſtituit, lib. 11. *A Sempronio*, inquit, *& M. Minutio Cos. ædes Saturno dedicata: Saturnalia inſtitutus feſtus dies.* Imò centenis aliquot pôſt annis agnoſcere inſtitutionem eius videtur libro vigeſimo tertio: eâ mente tamen, credo, quòd aut paucis adhuc ſacer feſtuſque eſſet is dies; aut quòd tunc demum in Decembrem menſem reiectus, cùm anteà habitus alio menſe. Verba quidem Liuij clara hæc: *Poſtremò, ex libris Decembri iam menſe ad ædem Saturni immolatum eſt, lectiſterniumque imperatum & conuiuium publicum, ac per vrbem Saturnalia die ac nocte clamatum: populusque eum diem feſtum habere ac ſeruare in perpetuum iuſſus.* Nam hæc narrat Cn. Seruilio & C. Flaminio Coss. bello Punico ſecundo. Ait Liuius, clamatum Satur-

Iò Saturnalia.

nalia. Vellem voce additâ, Iò Saturnalia. Certè is ſolemnis clamor. Dio de militibus in Claudij libertum iocantibus: συμβοήσαντες ἐξαίφνης τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον, ἰὼ Σατουρνάλια. id eſt, *clamantes ſtatim illud tritum, Iò Saturnalia.* Macrobius tamen, vt vulgata lectio Liuij: *quo ſolo die apud ædem Saturni, conuiuio ſoluto, Saturnalia*

Bona Saturnalia.

clamabantur. Clamabant &, Bona Saturnalia. Arrianus in Diſſertationibus Epicteti: Τοῖς γὰρ παιδίοις ὅταν προσελθόντα κροτῇ καὶ λέγῃ, σήμερον Σατουρνάλια ἀγαθά, λέγομεν, οὐκ ἔστιν ἀγαθὰ ταῦτα; οὐδαμῶς· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἐπικροτοῦμεν. id eſt, *Pueris enim cùm adueniunt plaudentes & dicentes, Hodie bona Saturnalia, dicimúſne, Non ſunt hæc bona? nequaquam: ſed ipſi quoque applaudimus.* Martialis alluſit,

Iſte tibi faciet Bona Saturnalia porcus.

Fortaſſe & Catullus, *Saturnalibus optimo dierum.* Cauſſa huic clamori, præter religionem, etiam lætitia. quia certè non alium diem priuatim publiceque habuerunt hilariorem. Inde ſermo,

Saturnus Pollucis proles.

Saturnum Pollucis filium eſſe, *vel à pollendo* (ait Fulgentius in Mythologicis) *vel à pollucibilitate, quam nos humanitatem dicimus. Vnde & Plautus in comœdiâ Epidici ait, Bibite, pergræcamini pollu-*

Lætitia Saturnalium.

cibiliter. Nec malè Fulgentius. Omnes enim illi dies reuera iocorum conuiuiorumque. Inde ortum, vt præter reliqui tempo-

Manè tunc lauabant.

ris morem, Saturnalibus manè lauarent, quaſi ſtatim tranſituri ad

ri ad menſam. Didici è ſolo Tertulliano: *Non lauor*, inquit, *diluculo Saturnalibus, ne & noctem & diem perdam: attamen lauor honeſtâ horâ & ſalubri.* Et ab eâdem cauſsâ, vt ego quidem coniicio, inſtituta mutatio veſtis. Nam Imperatorum temporibus, Senatores Equiteſque, Saturnalibus, in ſyntheſi conſpiciebantur. Refero ad Imperatorum tempora. quia vix eſt, vt id obtinuerit antè, vel ex Senecâ, epiſtolâ XVIII. *Si te hic haberem, libenter conferrem quid exiſtimares eſſe faciendum: vtrum nihil ex cottidianâ conſuetudine mutandum, an & hilariùs cœnandum & exuendum togam. Nam quod fieri niſi in tumultu & triſti tempore ciuitatis non ſolet, voluptatis cauſsâ & feſtorum dierum veſtem mutauimus.* Ita enim narrat, vt videatur eam culpam impingere ſuo æuo. Idque in parte verum. Nam olim quidem Togas ponebant domini, easque ſerui induebant: at ſyntheſim ſumpſiſſe eos non credo, non lego. Quæ tamen Senecæ & pòſt æuo, receptiſſima per eos dies. Martialis:

Syntheſibus dum gaudet Eques dominuſque Senatus,
Dumque decent noſtrum pillea ſumpta Iouem.

Nec alterius ſententiæ illud epigramma:

Nil laſciuius eſt Chariſiano.
Saturnalibus ambulat togatus.

Cauſſa recipiendi, quoniam cænatoria, opinor, ea veſtis. At Saturnalia, non aliud quàm promiſcuæ epulæ & velut continentes comiſſationes. Iure ergo, tanquam in publico quodam ciuitatis conuiuio, ſumpta veſtis quæ ad conuiuia; eaque etiam in publico vſurpata lætitiæ teſtandæ. Finierat Pighius. ſed ad eum Victor, Velim Pighi, inquit, paullò iſta fuſiùs. Tibi hîc liquet, credo: ſed nobis in priſcis iis ritibus adhuc nubes. quam ſermonis tui luce remoue. Parebo, inquit. etſi vobis eruditis rerum veterum, ſatis cenſebam, vt pedem modò ponerem in viam. Romanis in duplici diſcrimine veſtis. Alia Domeſtica, alia Forenſis. Suetonius, Ammianus, Iuriſconſulti. Illa intra parietes ſcilicet vſui: hæc in negotiis inque foro. Commutare eas, & domi forenſem, aut foris domeſticam induiſſe, probrum. Inter domeſticas, Cænatoria. quam non fas videre publicam lucem. Martialis in lemmate, *Cænatoria*:

Syntheſinâ etiam honeſtiores ciues.

Quando id inſtitutum.

Quare inſtitutum.

Forenſis veſtis & Domeſtica.

Cænatoria domi tàntum.

Nec fora ſunt nobis, nec ſunt vadimonia nota:
Hoc opus eſt, pictis accubuiſſe thoris.

Aut foris etiam, ſed ſub tempus cænæ.

Itaque vt rem nouam narrat Dio in Hadriano, quòd Fronto nobilis orator Turbonis tribunal adierit ἐν τῇ στολῇ τῇ δειπνίτιδι, *in conuiuiali veſte.* Et ab hac mente idem Hadrianus Imp. *Senatores & Equites ſemper in publico togatos eſſe iuſſit, niſi à cænâ reuerterentur*, ais Spartianus in eius vitâ. Et benè iuuat Spartianus. Fas enim mosque, vt apparet, cum cænatoriis conſpici in publico, ſub cænæ tempus. Cur non igitur Saturnalibus diebus permiſſum, per quos continuæ, vt dixi, cænæ? Hercules non aliam cauſſam video Syntheſis ſumptæ. Nam quod probandum ſupereſt, Syntheſim adfirmo dictam cænatoriam veſtem: vtique hominum lautiorum. Martialis ſatis clarè:

Syntheſis, in- ter cænatoria.

Vndecies vnâ ſurrexti, Zoile, cænâ:
Et mutata tibi eſt ſyntheſis vndecies.

Tranquillus validè adiuuat, qui in Nerone obſeruat cum notâ, quòd *plerumque ſyntheſinam indutus, prodierit in publicum, ſine cinctu & diſcalceatus.* qui ſcilicet conuiuantium habitus. Iámne capitis? an etiam de Cænatoriis latiùs dico? Annuiſtis: dicam. Mos ille vetus Romæ, vt domi haberent veſtes ad cænam. & ſi foris cænarent, acciperent ab amicis, aut ipſi adferrent. Capitolinus in vitâ Maximini: *Cùm ad cænam ab Alexandro eſſet vocatus, in patris honorem, quòd ei deeſſet veſtis cænatoria, ipſius Alexandri accepit.* Plautus pallium malacum id appellauit, me interprete, Bacchidibus:

Semper Romani veſtem in cænâ mutabant.

Pallium, pro eâ veſte.

Plauto hoc.

Pro galeâ ſcaphium, pro inſigni ſit corolla plectilis,
Pro haſtâ talus, pro loricâ malacum capiam pallium.

Nam deſcribit omnia, quæ ſolita conuiuio. Et benè, Pallium. credo enim fuiſſe ad eam formam. Martialis quidem ſic appellat, vbi de ſe cum vxore accumbente:

Ad menſam venies, ſed ſic diuiſa recumbes,
Vt non tangantur pallia noſtra tuis.

Et Petronius de Trimalcione cænante: *Pallio coccino adraſum incluſerat caput, circaque oneratas veſte ceruices laticlauiam immiſerat mappam.* Rectè etiam, Malacum Plautus. Reuerà enim mollior pretioſiorque ea veſtis, & è purpurâ ſæpè. Apud Horatium vetula amatrix:

Muri-

Muricibus Tyriis iteratæ vellera lanæ
Cui properabantur? tibi nempe.
Ne foret æquales inter conuiua, magis quem
Diligeret mulier ſua, quàm te.

Nam ad conuiuia manifeſtè accommodat. Etiam Petronius: *Veſtimenta mea cubitoria* (legerim, *accubitoria*, litterulâ retractâ) *perdidit, quæ mihi natali meo donauerat cliens quidam, Tyria ſine dubio ſed iam* (malim negandi notâ, *ſed haud*, vt dibapha ſignificet) *ſemel lota*. Sed & Perſius:

Petronius leniter emendatus.
Accubitoria veſtimenta.

—— ecce inter pocula quærunt
Romulidæ ſaturi, quid dia poëmata narrent.
Heic aliquis, cui circum humeros hyacinthina læna eſt,
Rancidulum quiddam, &c.

Nam lænam circum humeros & quidem hyacinthinam, veſtem hanc dixit conuiuialem. Lautiorum videlicet hominum cænatoria ſemper purpurea coccináue: quæ fortaſſis propriè Syntheſis dicta, & ideò tantùm Equiti & Senatori adtributa à Martiale, excluſâ plebe. Dio, vbi Suetonius de Nerone, *ſyntheſinam* dixit, ſiue ſyntheſim: vertit in eâdem re, χιτώνιον ἄνθινον. id eſt, *tuniculam floridam*. Et ſcio floridam veſtem in Apuleio aliiſque legi; ſed videte tamen ne verius hîc ſit, ἰάνθινον. à colore videlicet, qui in ſyntheſi violaceus, vel vt *Plinius etiam appellat, Ianthinus. Hæc de Cænatoriis. quem morem manſiſſe ad Sidonij tempora diſco ex libro primo Epiſtolar. vbi de conuiuio imperatorio, à quo iam ſurrexerat: *Paulum à proſpectu Imperatoris proceſſeramus, atque etiamnum chlamydibus induebamur, cùm mihi Conſul,* &c. Oſtendit clarè poſitam à ſe chlamydem, & reſumptam.

Læna, pro cænatoriis.
Plerumque è purpurâ, coccóue.
Coniectura in Dione.
**Plinio lib. XXI. c. VI. Ianthina veſtis dicta.*
Quãdiu perſeuerarit is mos.

CAPVT III.

De Saturnalium diebus. Opalia. Suidæ lux. Auſonio medicina. Varroni lux & medicina. Aucti Saturnalium dies.

BEAS nos, Pighi, ſermonibus iſtis, inquam. ſed de numero dierum Saturnalium, nílne addis? Neque enim liquida vulgò ea res: & Macrobius, qui conatur, puluerem ob oculos nobis ſpargit. ita concinnat neſcio quid perplexi, & quod, peream, ſi vnquam cepit ipſe. Pighius, Ita ſolus ego qui conſulor?

lor? inquit. Melius eſt domum aperiam, & ſolium mihi ponam nouus *Brutus. Tamen, quâ de re quæris, ſic habuit. Antiquitus vnus Saturnalia dies: & idem communis cum Ope. Nam Opalia & Saturnalia vtraque incidebant in diem XIV. Kal. Iani. Macrobius teſtis, & Kalendarium vetus repertum Romæ. Quid mirum? quorum lectus communis eſt, vt ſit dies? Nam Ops ſiue Rhea, vxor Saturni. Hoc niſi præſcimus, nunquam illud Suidæ è Lexico dextrâ manu capiemus: Κρόνια, ἑορτὴ ἀγομένη Κρόνῳ καὶ τῇ μητρὶ τῶν θεῶν: id eſt, *Saturnalia, feſtum celebratum Saturno & Matri deûm.* Quid enim in ſpeciem vanius, quàm Saturnalia adſcribere Matri deûm, ſiue Opi? At cauſſa confuſionis Græculo non iniuſta, communio illa dierum à me dicta. Hæc Ops opem feret Auſonio poëtæ, cuius deſperatæ ſanitatis verſum etiam Æſculapius noſter, Scaliger, depoſuit: ego de viâ medicus ſanabô. In carmine de Feriis Romanis:

*Qui celeber inter priſcos Interceſſulios
Quot dies Saturnalium.
Opalia.
Suidas explicatus & excitatus.

Viſne ope ſanctæ ſacrum, vel Saturnalia dicam?
Feſtaque ſeruorum, cùm famulantur heri?

Auſonius correctus.

Nam clarè lego, *Viſne Opis antè ſacrum.* Ambigit poëta Opalia priùs an Saturnalia dicat. quare? quia, vt iam iteraui, conueniebant ea feſta, & vtrique deo, deæ, ſacer idem dies. Interpellauit hîc Victor: &, Correctio, inquit, per-clara: non illa quam ponis dierum concurſio. Varro facit tenebras, qui lib. quinto de L. L. *Saturnalia,* inquit, *dicta ab Saturno, quòd eo die feriæ eius, vt poſt diem tertium Opalia, Opis.* Ecce, nónne diſertè poſt diem tertium à Saturnalibus Opalia celebrata vult? at tu aiebas die eodem. Reſpondit Pighius, His tenebris, Victor, dabo lucem. Quæ de communione dierum prædixi, ad Conſulum tempora pertinent & remp. priſcam: non idem de C. Cæſaris & deinceps ætate ſentias. Vt enim Cæſar faſtos correxit, & huic Decembri menſi duos addidit dies: *Saturnalia, vt ſic dicam, ſedem mutarunt, & à XVI. Kal. numerari cœpta, non vt antè à XIV. Migrarunt igitur Saturnalia: non tamen Ops, quæ in die veteri ſtabilis permanſit. Hanc correctionem Cæſarianam clarum Varronem ſpectaſſe. qui condidit eos De linguâ Latinâ libros (vti vel hinc diſcimus) Cæſare iam Dictatore: & feriarum dies ad Faſtos eius aptauit. Tamen in Varrone ſcribi erit verius, *vt pòſt, die tertio.* Hoc mihi iam lucet, inquit Victor: tu perge.

Varroni data lux.
*Vide Macrobium, qui multa, lib. 1.
Varro quãdo libros de L. L. ſcripſerit.
Fortaſſe is emendatus.

perge. Iterumque Pighius: Vt ergo cœpi dicere, inquit, vnus Saturnalium dies manſit ad C. Cæſarem: ab illo, tres celebrari cœpti. idque Octauianus Auguſtus tenuit, qui in legibus iudiciariis triduum ferias ſeruari iuſſit. Hactenus certa poſſum: de die quarto dicam incerta. Nam illum quis addiderit, non lectum mihi, & credo, nunc non ſcriptum. Quintum ſaltem diem additum à Caligulâ reperio. Suetonius: *Vt lætitiam publicam in perpetuum augeret, diem adiecit Saturnalibus, appellauitque Iuuenalem.* Diem Beroaldus intellegit ſextum vel octauum. Errat. vos accipite quintum. Dio lib. LIX. de hac ipsâ re: τά τε Κρόνια ἐπὶ πέντε ἡμέρας ἑορτάζεσθαι ἐκέλευσε: id eſt, *Saturnalia per dies quinque celebrari iuſſit.* Tamen ille ipſe quintus dies poſt Caij cędem abolitus, ſed reſtituit Claudius docente eodem Græco lib. LX. τοῖς τε Κρονίοις τὴν πέμπτην ἡμέραν, τὴν καταδειχθεῖσαν τε ὑπὸ τοῦ Γαΐου, καὶ μετὰ τοῦτο καταλυθεῖσαν, ἀπέδωκε. id eſt: *Saturnalibus quintum diem, à Caio inſtitutum, poſteaque omiſſum, reſtituit.* In vniuerſum ergo Saturnalium dies legitimi, vti videtis, quinque. Ego dixi. Cùm deſiiſſet Pighius, Lernutius occupauit. Sed enim ſcrupus ille de die quarto. non tollis hanc moleſtiam pedibus? Vellem tu meo capiti, inquit. nam iuxtà tecum id ſcio. Diuinemus, inquam ego. An Tiberius, ſi fortè, addidit? Certè ille ſolus interiectus Caligulam & Auguſtum. Huic vaticinio, ait Pighius, ex Tiberij moribus non eſt fides. Nec enim ille vnquam fautor rei ludicræ: &, vt eius ſeueritas fuit, diminutum potiùs publicas voluptates iſſet, quàm auctum. Ego quamquam cum Euripidæâ nutrice poſſim dicere,

Οὐ μάντις εἰμί τ' ἀφανῆ γνῶναι σαφῶς:

Vates ego haud ſum, incerta certò vt nouerim.

tamen diuinem diem quartum eſſe ab Auguſto. cuius extremis annis irrepſerit, creſcente luxu, & quia ea auctio plebi volenti.

Quomodo aucti Saturnalium dies.

Quintus dies à Caligulâ eſt.

Quartus quis addiderit, incertum.

Videri tamen ab Auguſto eſſe.

CAPVT IIII.

Etiam quæſitum de diebus. Obiectiones poſitæ, & in parte remotæ.

SVSCIPIT Lernutius. Anchoram iecisti, Pighi, ſed nondum adſpicis terram. Duo me turbant. Ais à Iulio Cæſare tres Saturnalium dies factos, anteà vnum. Ais nunquam

Tres dies etiã ante Cæſarẽ.

plures fuiſſe quinque. Primùm oppugnat Cicero, qui libro v. ad Atticum diu ante Iulianam correctionem tertia Saturnalia nominat: *Mancipia venibant*, inquit, *Saturnalibus tertiis*. Sed & Mallius quidam apud Macrobium, cuius ibi verba. Alterum. Interrupit Pighius, St, inquit. turbinem hûc priùs remoueam, ne naui noſtræ frangat ratem. Tertia Saturnalia nominàt Cicero? Fateor. hilaritas ergo triduana, ſed non feriæ, non ſacrum. Feſtus pro me: *Quinquatrus appellari quidam putant à numero dierum. qui ſcilicet errant, tam hercules quàm qui triduo Saturnalia & totidem diebus Compitalia. Nam his omnibus, ſingulis diebus fiunt ſacra.* Iam dic de altero. Septem dies Saturnalium comperior, ait Lernutius, non vt tu perſeueras quinque. Lucianus in Croniis plus vno loco. Martialis,

Quo modo ſeptem numerati.

Saturni ſeptem venerat ante dies.

& poëtæ alij. Subridens Pighius, Per hanc, inquit, tempeſtatem facilè ero in portu. Saturnalia legitima dixi quinque fuiſſe: tu, illique quos laudas, ſpurios adiicitis dies binos. Vt clarè dicam. Ipſa Saturnalia conſtabant diebus quinque: at Sigillaria, quæ ſubſequebantur, binis. Quæ feſtiuitas quia non abhorrens à lætitiâ priori, illique continens erat: factum vt confuſè numerari Saturnales ſeptem. At in re aliud fuit. Itaque ille ipſe Martialis, vbi veritatis diligentior, nominat Saturnalia modò quinque:

Et iam Saturni quinque fuere dies.

Alibi: *Hæc ſignata mihi quinque diebus erunt.*

Tamen ſeptē dies etiā ante Cæſarem.

Et iámne hæc res in vado? Imò, inquit Duza, ecce alius imbricitor Auſter. Nam vt Martialis ætate dies ſeptem numerentur, cauſſam video: anteriori æuo quid fiet? cùm ſeptem recenſitos reperiam multis ante Cæſarem annis? Nouius Atellanarum ſcriptor:

Olim exſpectata ſeptem veniunt Saturnalia.

Sed & Mummius quidam:

—— noſtri maiores veluti benè
Multa inſtituêre, ſic hoc optimè, frigore
Fecêre ſummo dies ſeptem Saturnalia.

Nec facilis ſolum vno die.

Et quid ais tu? Vnus ante Cæſarem Saturnalia dies: binos Sigillaritios adde: vbi ſeptem? Amplius largior. tres fuerint

Satur-

Saturnalium: vbi ſeptem? Exſpecto quid ad iſta noſter Brutus. Tacebat Pighius. Et mehercules obbrutui, inquit. Iuua in partem Lipſi. Egóne? inquam. oram reperire nullam quâ te expediam queo. & quin ad prius illud tectorium confugimus, lætitiæ fuiſſe dies plures, non feſti? Niſi id ſit, ſubmitto equidem arma.

Caput V.

Saturnalia Gladiatoribus ludisque deſtinata. Ipſi Gladiatores Marti, vel potiùs Saturno ſacri. Saturnus inter inferos maleficus & cruento ſacro gaudens. Tibullo lux, & Tertulliano. Sacerdotes Saturni.

RISIT vehementer Duza, &, Hic Auſter, vt video, inquit, vos omnes perculit. Heus puer, da vinum huic naufrago Lipſio: ſed merum. Nam aquâ non vltrà illi opus. Etiam rides? inquam ego. vlciſcar. Da mihi puer eccillam pateram è cryſtallo: illam capaciorem dico, quæ eſt in Delficâ. Admiratus Duza, Hui! tam grandem? inquit. Non id è more tuo, non è ſanitate. Nimirum, inquam, non Cereri; ſed Saturno hoc ſacrum fit. Itaque, ait Duza, tu nos omnes hodie reddes ſaturos. mallem hilaros & lubentes. Sanè mos Romanus non magis conuiuiis hunc diem dicauit, quàm facetiis & ludis. Itaque Gladiatores, Venatio, Circenſes, quanquam aliâs; tamen his diebus propriè dabantur. Gladiatores inprimis, quorum tutela Saturnus. Erras Duza, inquam: Mars potiùs. Apud Tertullianum certè lego (libello de Spectaculis) *Martem & Dianam vtriuſque ludi præſidem nouimus.* ludi videlicet gladiatorij, venatoriique. Item Saluianum: *Colitur & honoratur Minerua in gymnaſiis, Venus in theatris, Neptunus in Circis, Mars in arenis; Mercurius in palæſtris.* Duza renidens & renitens, Non pugnem, inquit, tantis ſcriptoribus libens: tamen vereor vt verior Lactantius ſit: *Munera, inquit, & quæ vocantur Venationes, Saturno adtribuerunt.* Ita eum locum inſertâ copulâ lego. Nam & in Epitomâ Lactantij: *Munerum editiones Saturno factæ* (lego *ſacræ*) *ſunt: ſcena Liberi patris eſt.* Addicit Lactantio Auſonius,

Gladiatores Saturnalibus dati.

Eorum præſes Mars.

Vel potiùs Saturnus.

Et gladiatores funebria prælia notum
Decertaſſe foro: nunc ſibi harena ſuos

Vindicat, extremo cùm iam ſub menſe Decembri
Falcigerum placant ſanguine cæligenam.

Vbi duo notes, & pugnaſſe gladiatores Saturnalibus; & Saturno placando propitiandoque. Cauſſam quam putem eius tutelæ fuiſſe, hæc eſt. Saturnus non inter ſuperos, ſed inferos deos. Plutarchus in χαταγραφῆ κεφαλαίων. Ρωμαῖοι, inquit, τὸν Κρόνον ἡγοῦνται θεὸν ὑποχθόνιον καὶ χθόνιον. & alibi, Κρόνον δὲ τῶν κάτω θεῶν, οὐ τῶν ἄνω νομίζουσι. Eademque opinio apud Græcos ipſos. Itaque in Tartaro eum collocat Prometheus apud Æſchylum,

Saturnus inter deos inferos habitus.

Εμαῖς δὲ βυλαῖς ταρτάρου μελαμβαθὴς
Κευθμὼν καλύπτει τὸν παλαιγενῆ Κρόνον
Αυτοῖσι συμμάχοισι.

Me conſulente, in Tartari receſſibus
Habet latebra antiquitus ſatum Cronum,
Eiuſque comites.

Et in Catalogo deorum duodecim maiorum omiſit Ennius,

Iuno, Veſta, Minerua, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

non facturus, ſi inter cælites fuiſſet. Credo eam opinionem valuiſſe, quia triſte Saturni ſidus & maleficum: quale ingenium deorum inferorum. Inde eſt nænia Græcorum, Κρόνιον ὄμμα: id eſt, *Saturnius oculus*: inde ſuperſtitio, Saturni diem viæ non fauſtum. Tibullus,

Saturnus maleficus.

Tibullus.

Aut ego ſum cauſſatus aues, aut omina dira,
Saturni aut ſacram me tenuiſſe diem.

Ouidius ad amatorem, cui iter inuito ſuadet:

Nec pluuias opta, nec te peregrina morentur
Sabbata, nec damnis Alia nota ſuis.

Iure ergo Romani, quia gladiatorum ſanguine placari manes credebant, eaque prima ludicri cauſſa; hoc ſpectaculum dedicarunt crudo & ſanguineo deo. Quò traho etiam cultum ſacerdotum eius à reliquo vulgo ſecretum. Nam pallio coccineo myſtæ Saturni velabantur. Tertullianus de Teſtimonio animæ: *Atque id plerumque facit & vittâ Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata, & deæ Iſidis linteata.* Idem de Pallio: *Cùm lætioris purpuræ ambitio & galatici ruboris ſuperiectio Saturnum commendat.* Coccineus enim color (quem Galaticum ruborem

Ideò ſanguine placandus.

Saturni ſacerdotes coccinati.

rem appellat, quia granum id Galatiæ frequens) ſanguinis & cædium eſt: ideoque & Imperatoriis olim paludamentis, ait Plinius, dicatum coccum. Hæc ſatis certa. Abnuere tamen nobis Prudentius tuus videtur, Victor, in Hamartigeneiâ: *Paludamēta Imperatorū coccinea.* *Diui ſacros eſſe gladiatores ex Prudentio.*

Reſpice terrifici ſcelerata ſacraria Ditis,
Cui cadit infeſtâ fuſus gladiator arenâ.

Sed * Ditem qui eundem cum Saturno hîc capiat, meâ ſententiâ, haud aberret. ** Aut etiam Diti, hoc reſpectu, quòd manibus placandis dati gladiatores.*

CAPVT VI.

Gladiatores olim in conuiuiis: Campanorum inſtituto. Romani id æmulati. Lampridius contra Turnebum explicatus, in Cubiculariis gladiatoribus. Germanorum immanitas.

INTER hos ſermones intulerant pueri miſſum ſecundum. in quo gallinæ, columbæ, turdi, & eiuſmodi altilium minuta. Et ego ad hoſpites, En, inquam, paraui ad illud Comicum,

Non ampliter, ſed munditer conuiuium.

Tempus non tulit. nec inter eos ganeones ego, quibus modulus eſt vitæ culina, vt ait Varro. Itaque ſumite quæſo contenti iſtis. Etiam excuſas? ait Pighius.

Sibi habeant ſua regna reges, ſibi diuitias diuites:

nobis dum ſic ſit. Et quæ cæna præ iſtâ, quam ſuauiſſimæ doctiſſimæque fabulæ condiunt? Vellem paullò magis, inquam; nec tu Pighi ſermonis eſſes tam parcus. Parcus ego? inquit. cui linguarium mehercle dandum fuit, ita inſolitè hac omni cænâ ſum loquax. Scis enim ingenium meum: quamque illud Homericum in me conueniat,

Ἀλλ' ὔ οἱ χάρις ἀμφιπεριστέφεται ἐπέεσσιν.
Sed non illius cingebat Gratia labra.

Tace, inquam. Nam tu quidem

Λέγειν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λαλεῖν.
Bonus loqui, ſed fabulari neſcius.

vt inuertam illud Eupolidis. Sed quoniam cœpimus, & bella iam occaſio eſt, de Gladiatoribus placétne largiùs fabulari? Nam verum fateamur. non alius mos eſt, quem diſertè intellegi pluris interſit veterum ſcriptorum. Quæ hiſtoria ab hac *Vtilitas intellecta rei gladiatoriæ.*

commemoratione gladiatorum, quis orator, quis poëta abſtinuit? Et quidem pleræque metaphoræ, ſimilitudines, imagines, alij flores orationis ſunt ab iſtis. Occupa ergo hanc gratiam tu Pighi, & doce nos inuulgatum adhuc ritum. Egóne? ait. imò Duza hic potiùs --- παλαιά τε πολλά τε εἰδώς. --- *& priſca & pluria noſcens.* Et ſolúſne Pighius hîc pro magiſtro? Tum ego, Qui viam ad mare neſcit, amnem ſibi quærit ducem: ſic nos te Pighi, vti penetremus ad mare illud antiquiratum. Eia! vrgetis modeſtiam meam, inquit. ſed enim ne alienum ſit ab hac menſâ. Renidens Duza: Adeò hic ſermo, Pighi, menſæ non diſconuenit, vt Romani rem ipſam cottidie oculis vſurpauerint ſuper menſam. Nam in lętiori conuiuio ſolemne fuit, in triclinio paria aliquot gladiatorum exhibere ad pugnam. Ortus, vt videtur, mos à Campanis: de quibus Silius libro XI. Punicor.

Gladiatores olim ſuper menſam.

Auſtoribus Campanis.

Quinetiam exhilarare viris conuiuia cæde
Mos olim, & miſcere epulis ſpectacula dira
Certantum ferro, ſæpe & ſuper ipſa cadentum
Pocula, reſperſis non parco ſanguine menſis.

Strabo de iiſdem lib. quinto: ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἐτρύφησαν, ὥστ' ἐπὶ δεῖπνον ἐκάλουν πρὸς ζεύγη μονομάχων, ὁρίζοντες ἀριθμὸν κατὰ τὴν τῶν δειπνούντων ἀξίαν. id eſt: *Eò luxus prouecti ſunt, vti conuiuas vocarent ad paria gladiatorum; quorum numerum augebant minuebántve pro dignitate cuiuſque conuiuij.* Liuius libro nono: *Et Romani quidem ad honorem deûm inſignibus hoſtium armis vſi ſunt: Campani ab ſuperbiâ & odio Samnitium, gladiatores (quod ſpectaculum inter epulas erat) eo ornatu armarunt, Samnitiúmque nomine appellarunt.* Ab iis ergo auidè hauſerunt Romani. de quibus Nicolaus Damaſcenus: τὰς τῶν μονομάχων θέας, inquit, οὐ μόνον ἐν πανηγύρεσι καὶ θεάτροις ἐποιοῦντο Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ κἀν ταῖς ἑστιάσεσιν. ἐκάλουν δ' ἄν τινες πολλάκις ἐπὶ δεῖπνον τοὺς φίλους ἐπί τε ἄλλοις, καὶ ὅπως ἂν δύο ἢ τρία ζεύγη ἴδοιεν μονομάχων, ὅτε καὶ κορεσθέντες δείπνου καὶ μέθης, εἰσεκάλουν τοὺς μονομάχους. καὶ ὁ μὲν ἅμα ἐσφάττετο, αὐτοὶ δ' ἐκρότουν ἐπὶ τούτῳ ἡδόμενοι. id eſt: *Spectacula gladiatorum non per ferias tantùm & in theatris Romani exhibuerunt; ſed priuatim in conuiuiis. Quin & ad cœnam ſæpe amicos vocare ſoliti, cùm ob alia, tum vt bina aut terna paria gladiatorum viderent: quos vino iam & cibo madidi intrò vocabant. atque ille quidem trucidabatur: iſti plauſum manibus dabant,*

Quos Roma imitati.

dabant, tanquam in re læta. Nec de alio ritu Horatium exaudio:

Cædimur, & totidem plagis conſumimus hoſtem *Horatius explicatus.*
Lento Samnites ad lumina prima duello.

Lumina accipio, cænæ, præter opinionem florilegi interpretis. Perſeuerauit ille mos ad extrema imperij tempora. Capitolinus de Vero: *Gladiatorum etiam frequentis* (ita inibi lego) *pugnas in conuiuio habuit, trahens cænam in noctem, & in thoro conuiuiali condormiens.* Lampridius de Antonino: *Gladiatores ante conuiuium pugnantes, ſibi frequenter exhibuit.* Atque hi conuiuales gladiatores ſunt, quos Cubicularios Lampridius in Commodo *Cubicularij gladiatores.* dixit: *Inter hæc habitu victimarij victimas immolauit: in arena rudibus, inter cubicularios gladiatores pugnauit lucentibus aliquando mucronibus.* Ita paullò veriùs doceo, quàm Turnebus: qui Rudia- *Vulgata in Lampridio lectio defenſa, diſtinctione tantùm adiuta.* rios pro Cubiculariis ſubſtituit, deâ non fauente. Nam & Dio illum in publico ſine ferro, domi gladiis, & ad cædem vſque, dimicaſſe commemorat: καὶ ἐμονομάχει, inquit, οἴκοι μὲν, ὡς καὶ φονεύειν τινὰς· ἐν δὲ τῷ κοινῷ, ἄνευ σιδήρου καὶ ἄνευ αἵματος ἀνθρωπείου. id eſt, *Et digladiabatur domi quidem, etiam ad cædem quorumdam; in publico autem, ſine ferro, & ſine ſanguine humano.* Deſierat Duza, & ad eum ego: Sed cenſen' hanc legitimam in conuiuio pugnam fuiſſe, an quaſi luſum? Hoſtibus quidem noſtris, inquit, ſit hic luſus. prorſus legitima pugna, & cum applauſu conuiuantium, occidebant, occidebantur. Ita Nicolaus: cuius verba, vt *Cruenta Romanorum conuiuia.* video, præteruolarunt tuas aures. Vultu auerſatus feritatem eam Victor, Di boni! crudas & immanes epulas! inquit. & iam miror Lapitharum conuiuia in prouerbium iſſe, non iſſe Romanorum. Quid illos culpas? reſpondit Duza. nos ecce Galli nihilo meliores. Poſidonius: Κελτοὶ, inquit, παρὰ τὸ δεῖπνον *Celtarum ſiue Germanorū magis,* μονομαχοῦσι: *Galli ſuper cænam digladiantur.* Imò hoc ampliùs ſcribit, eò dementiæ prouectos, vt paullulo argento vel vaſis aliquot fictilibus conducti (quæ pacto ſcilicet propinquis darentur) ſupini in ſcuto immobileſque iacerent, atque ibi accedens alius iugulum iis incideret. At enim, inquit Victor, de Germanis id accipi commodius veriuſque eſt. Seis enim quomodò Græci vſitati voce κελτῶν.

CAPVT VII.

In genere de Spectaculis primò. Tum de celebritate & frequentiâ Gladiatorij ludicri. quamque id gratum. Quo nomine antiquis dictum. Munus, Munerarius, Munerator. Editio, Editor. Tacitus correctus. Gladiatores ſignificatione duplici, pro re proque hominibus.

AT tibi, Pighi, ſatin' vt præciſa nunc omnis tergiuerſatio? Perge, cum Muſis beneuolentibus. Sed muſſante etiam Pighio, ego velut commotior, Quàm lenta hæc materies? inquam. corbita celeriùs moueatur in tranquillo mari. Fac, ſi quid facis. At Pighius renidens, Sine præmediter ſaltem, inquit. Vnde enim tam numerò poſſim, de re obſitâ & vetuſta? Nos precabimur, ait Lernutius, Numeriam deam tibi vt adſit & Monetam. De poſtremâ, inquit, accipio omen: fauentior vt mihi quàm Antuerpię ſit. Vos audite, adiuuate, & aberrantem dirigite. Spectaculorum res nec antiquis quidem ſine curâ fuit: ſcripſeruntque de iis ex profeſſo, quod ſciamus, Suetonius Tranquillus, & *Tertullianus. Alterius liber nunc eſt: alterius, fuit. Sed cauſſa ſcribendi iis finiſque, non vna. Ille vt explicaret, noſter vt damnaret, deſcenderunt in hanc arenam. Et ſanè pleriq. Theologi è priſcis, cùm viderent pietatis damno, addictum deuinctumque populum his ludis, paſſim inuecti in eos, vt libidinis ſæuitiæque fontes. Et benè illi. nec malè nunc ego, qui per Suetonij veſtigia iens ritus illuſtrabo priſci & nobis ignoti æui. Quomodò enim vel illos ipſos viros ſanctos legemus capiemuſque, niſi cognitione aliquâ imbuti rerum earum quas carpunt? Vt omittam ſcripta omnia profana, quibus immittenda lux ab hac narratione. Atque vt primas totius ſermonis lineas ducam; Spectaculorum apud Romanos quadrigas conſtituo, Gladiatores, Venationem, Circenſes, Scenam. Tria ex iis ad oculos maximè, vnum pertinuit ad aures. Quæ ad oculos, propria ferè Romanorum. aut ſi in aliâ gente, tenuia præ iſtis, & dictu parum digna. Scio & Agones Muſicos fuiſſe, & Gymnicos ludos: ſed nouè illa traducta Romam, nec mihi nunc curæ. Dicam de Gladiatoribus, vt petiſtis. quod inter omnia ſcire vos volo celeberrimum fuiſſe frequentiſſimumque

Scriptores etiam olim de re ludicrâ.

**Præter hos, etiam Sinnius Capito.*

Theologi veteres inuecti in ſpectacula crebrò.

Diuiſio ſpectaculorum.

Gladiatorij ludi, inter omnes, celeberrimi.

que

que Romæ. Cicero adfirmat ſeriò, oratione pro Seſtio: *Equidem exiſtimo nullum tempus eſſe frequentioris populi, quàm illud gladiatorium: neque concionis vllius, neque verò vllorum comitiorum.* Et in quo plebs maximè vel delectabatur, vel veriùs, inſaniebat. *Gratiſſima plebi.* Idem Cicero, de gladiatoribus: *Id autem ſpectaculi genus erat, quod omni frequentiâ atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maximè delectatur.* Idemque ſtudium appoſitè exprimit & tangit quicumque ſcriptor, De cauſſis corruptæ eloquentiæ. *Iam verò*, inquit, *propria & peculiaria huius vrbis vitia* *Iuuentuti in delicis.* *penè in vtero matris concipi mihi videntur, hiſtrionalis fauor, & gladiatorum equorumque ſtudia. quibus occupatus obſeſſusque animus, quantulum loci bonis artibus relinquit? quotumquemque inuenería, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios * adoleſcentulorum ſermones excipimus, ſiquando auditoria intrauimus?* *Exemplum habes in Suetonij Nerone, cap. xxij.* Nam illud fœdum, incredibile, quod addit: *Ne præceptores quidem vllas crebriores cum auditoribus ſuis fabulas habent. Colligunt enim diſcipulos non ſeueritate diſciplinæ, nec ingenij experimento, ſed ambitione ſalutantium, & illecebris adulationis.* Spectaculum hoc appellatum propriè, Munus. *Hi ludi propriè Muneris nomine veniunt: etſi Venatio etiam comprehēſa, vt dico lib. iij.* vel quia populo gratis daretur, vel, vt Tertullianus ait, *ab officio, quia officium ſe mortuis facere arbitrabantur.* Et bene ac peritè Tertullianus. nam Munus propriè officium antiquis; ſicut Munis, officioſus. Feſtus: *Munem ſignificare certum eſt officioſum: ſicut è contrario immunis dicitur, qui nullo fungitur officio.* At origo gladiatorum, vt mox dicam, à funebri re. Is qui præbebat, ab eâ voce Munerarius dictus. Gloſſæ, *Munerarius*, ἀγωνοθέτης. *Munerarius.* cuius vocis primum patrem Quinctilianus facit Auguſtum libro VIII. *Quædam in vſu*, inquit, *perquàm recentia, vt Meſſalla primus Reatum, Munerarium Auguſtus primus dixerunt.* Nam anteà vel Domini ludorum dicebantur, vt Ciceroni de Legibus: *Dominus.* vel Editores, & res ipſa Editiones. *Editor.* *Editiones.* Capitolinus in Antonino: *Abſens populi Romani voluptates per ditiſſimos editores curari vehementer præcepit.* Lapis propter Neapolim: HIC. OB. LITERATO. MVNERIS. SPECTACVLO. IMPETRATA. EDITIONE. AB. INDVLGEN. MAX. PRINCIPIS. DIEM. GLADIATORVM. ET. OMNEM. APPARATVM. PECVNIA. SVA. EDIDIT. Alius Præneſte: OB. INSIGNEM. EIVS. EDITIONEM. MVNERIS. BIDVI. Et exempla plu-

In Tacito coniectura. ria obuia vulgò. Tacitum in hac voce bene emendaſti Lipſi, lib. III. Annal. de vitiis Druſi: *Huc potiùs intenderet, diem ædificationibus, noctem conuiuiis traheret.* benè, inquam, tu, *editionibus*: quia ad ludos hos cruentos edendos frequentandosque Druſus pronus. Nec ſine cauſsâ tamen ficta ab Auguſto illa vox noua. quia Editores Dominíve, communes ſunt omnibus ludis: Munerarius non niſi is qui munera edit, id eſt Gladiatores

Munerator. aut Venationes. Muneratorem dixit magis nouè Florus de Spartaco: *quaſi planè expiaturus omne præteritum dedecus, ſi de gladiatore munerator fuiſſet.* Hîc Lernutius, Sed non res ipſa, etiam *Gladiatorium* dicta? quæ vox mihi alibi lecta. Ad illum Pighius,

**Vide lib. II cap. V. Gladiatores, pro ipſis ludis.* Lecta in Liuio, inquit: ſed pro * auctoramento pretioque gladiatorum, non pro ludis. At *Cicero aliique, plus ſemel *Gladiatores*, pro ſpectaculo & munere ipſo vſurpant, homines pro

**Lib. II. ad Attic. ep. I. Philip. I. & IX aliâsq;.* re: vt contrà rem pro hominibus, cùm Seruitia, Coniugia dicimus, ſeruos & coniuges ipſos. De verbo quod ſatis eſt dixi, ſi addidero Gladiatorem à Quinctiliano definiri *qui in arenâ po-*

Gladiator quis. *pulo ſpectante pugnauit.* Ita enim hîc appello: non eos, quos Iuriſconſultus, l. vlt. De iure immunitatis μαχαιρεσποιὺς dixit; ſatis propriè, at parum vſitatè.

CAPVT VIII.

Diſpoſitio & ordo futuri ſermonis. Origo ludicri: & cauſſa. Ciceroni lux facta. Primi gladiatores. Auſonio præluximus, eumque emendauimus. Recenſio veterum munerum. quæ olim comprehenſa Actis, inter res ſerias. In illuſtrium funere gladiatores: mox etiam plebeio: idque ex teſtamento. Poſtremò & fœminarum.

Termini gladiatorij huius ſermonis. AD ipſam rem venio. de quâ dicenda mihi quattuor, Origo progreſſusque, Locus, homines, Modus. Hæc ſepta non tranſiliam: ſi fecero, lineam aduerſum me poſcito, vt olim

Gladiatores orti ab Etruſcis. vrbanè Afer. Origo gladiatorum à re funebri: exemplum, ab Etruſcis. Ita Damaſcenus Nicolaus tradit: οἱ Ρωμαῖοι, inquit, παρὰ Θυῤῥηνῶν παρέλαβον τὸ ἔθος: *Romani à Tyrrhenis morem hunc accepêre.* At fortaſſe Etruſci ipſi à Græcis. Hermippus certè apud

** Sed hoc ad duellū potiùs pertinere videtur, quàm ad hoc ludicrum.* Athenæum τῶν * μονομαχούντων εὑρετὰς ἀποφαίνει τοὺς Μαντινεῖς, *inuentores gladiatoriæ pugnæ facit Mantinenſes.* Et Statius Papinius extremo libro

libro v i. inter certamina ludoſque Argolicos, etiam Gladiato-
rios tentatos ponit: idque priſco illo (neſcio an ſatis cautè) æuo.
Vndecumque exemplum; cauſſa tamen & origo, Funus. Ter- *Cauſſa præbendi, Funus.*
tullianus: *Olim quoniam animas defunctorum humano ſanguine pro-
pitiari creditum erat, captiuos vel malo ingenio ſeruos mercati in exſe-
quiis immolabant. Poſteà placuit impietatem voluptate adumbrare.
itaque quos parauerant, armis quibus tunc & qualiter poterant eru-
ditos, mox edicto die inferiarum, apud tumulos erogabãt. Hæc muneris
origo.* Et cum illo Seruius ad hoc Virgilij, *Viuentes rapit, inferias
quos immolet vmbris. Moris erat*, inquit, *in ſepulchris virorum for-
tium captiuos necari. quod poſtquàm crudele viſum eſt, placuit gladia-
tores ante ſepulchra dimicare, qui à buſti cineribus Buſtuarij dicti.* *Buſtuarij gladiatores.*
Quod ſuggerit de Buſtuariis, Ciceroni præibit ad lucem, ſcri-
benti in Piſonem: *Neque ego ceßiſſem, & me ipſa ſuo complexu pa-* *Cicero explicatus.*
tria tenuiſſet, ſi mihi cum illo Buſtuario gladiatore (Clodium intelle-
git) *& tecum certandum fuiſſet.* Mos autem vetus, quem tan- *Captiui ad buſtum immolati.*
gunt, immolandi captiuos, vel ex Homero notus, apud quem
Achilles in Patrocli rogum coniecit

> Δώδεκα μὲν Τρώων μεγαθύμων υἱέας ἐσθλούς.
>
> *Bis ſenos iuuenes Troiano ſanguine cretos.*

Itaque prætextu hoc religionis dati publicè Romæ primi gla-
diatores. Dico publicè. quia facilè ſuſpicor, iamanteà priua-
tim & per conuiuia innotuiſſe. At publicè primò in Foro boa- *Primi publici gladiatores Romæ.*
rio, anno vrbis CCCCXC. Dederunt M. & D. Bruti, cauſsâ mor-
tis patris. Valerius Maximus adnotauit: *Gladiatorium munus
primum*, inquit, *Romæ datum eſt in Foro boario, Ap. Claudio &
M. Fuluio Cos. Dederunt M. & D. Bruti, funebri memoriâ patris ci-
neres honorando.* Et Epitome Liuiana XVI. *D. Iunius Brutus
munus gladiatorium in defuncti patris memoriam edidit primus.* vbi
malè tamen ſcriptoris an exſcriptoris culpâ, omiſſus Mar-
cus. Auſonius,

> *Tres primas Threcum pugnas, tribus ordine ſellis*
>
> *Iuniadæ patrio inferias miſêre ſepulchro.*

Ita rectè. & *Threces, pro quouis gladiatore. *Phæaces* non ha- **Vide lib. II cap. XV.*
bent hîc locum, quidquid vetus liber eos ingerat, & vir doctus,
qui in iis defendendis ſudat. Malè autem *tribus ordine ſellis*, pro *Auſonius correctus & explicatus.*
bellis. Nam intellegi vult, primò data tantùm tria paria: quæ

 poëticè

poëticè & ἐναλύνων appellat tria bella; non aliter quàm anteà *Tres Threcum pugnas*. Niſi quis tamen *tres ſellas* capiat, triplicem illum conſeſſum Senatus, Equitum, Plebis. Hæc origo. & fallor? an numquam rep. illâ priſcâ data munera, niſi in funere, &, vt Liuius appellat, *mortis cauſſâ*? Non fallor. Illum ipſum ſcriptorem videamus, qui, in libris qui exſtant, pleraque ea ſeriò recenſuit & cum curâ. Libro XVI. narrauerat (id enim ex Epitomâ liquet) tria paria data à Iuniis. Ecce annis quinquaginta pòſt, (non enim priùs in ipſo Liuio reperio) refert data paria duo & viginti, anno vrbis DXL. Verba eius è lib. XXIII. *M. Æmilio Lepido qui bis Conſul fuit, filij tres L. M. Q. ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt.* Iterum libro XXXI. interiectis quatuordecim fermè annis, P. Sulpicio C. Aurelio Coſs. paria vigintiquinque. *Ludi*, inquit; *funebres eo anno per quatriduum in foro mortis M. Valerij Læuini cauſſâ. paria quinque & viginti pugnarunt.* Et lib. XXIX. *P. Licinij funeris cauſſâ Viſceratio data, & gladiatores* CXX. *pugnarunt.* Qui numerus grandior, quàm vt conueniat in id æuum: ſcribamque *gladiatores* LXX. Denique etiam, anno vrbis DLXXX. paria data triginta ſeptem: quod velut primariæ magnificentię recenſuit lib. XLI. *Munera*, inquit, *gladiatorum eo anno parua aliquot alia data. vnum ante cetera inſigne fuit, vt per triduum quattuor & ſeptuaginta homines pugnarint.* Nec *pluriens, quod mens mihi ſuppeditet, gladiatorum mentio in Liuio: niſi lib. XXVIII. de Scipionis munere, quod in prouinciâ præbitum, non Romæ. *Scipio*, inquit, *Carthaginem ad vota ſoluenda diis, munusque quod mortis cauſſâ patris patruique parabat, edendum redit.* Victor hîc interpellans, Quæſo, inquit, quod conſilium aut quod otium Liuio, in grauem illam hiſtoriam res ludicras intexere, & has verè nugas? Pighius, Nugas nobis, inquit: non Romanis, qui hæc talia etiã referebant in Acta vrbis. atque inde ſcito Liuium hauſiſſe. Satis id liquet ex Epiſtolâ Ciceronis ad Cælium: à quo cùm petiiſſet acta omnia vrbis ad ſe mitti, ille *gladiatorum compoſitiones* miſerat, Cicerone leuiter irridente & indignante. Sed ne excidam, quod dicitur, à lineâ, in funere tantùm olim noti gladiatores: nec eo omni, ſed virorum principum, illuſtriorumque. Non enim dabantur, credo, niſi in funere Indictiuo.

Olim, tãtùm in funere gladiatores.

In Liuio diligens recenſus munerum publicorum.

*Eò, quia libri alij deſũt. Nam pari curâ vbique recenſuit.

Gladiatorum editiones Actis publicis perſcripta.

Et non in omni morte, ſed illuſtri.

ctiuo. Cicero ſuadet II. de Legibus: *Reliqua ſunt in more*, inquit, *funus vt indicatur, ſiquid ludorum*. Et Feſtus: *Indictiua funera ſunt, quibus adhibentur non ludi modò, ſed etiam deſultores*. Spectauit eò Spartaci immane factum, qui illudens, & quaſi imitatione Romanâ, Crixo è ducibus ſuis cæſo, CCC. captiuorum morte parentauit, hoc gladiatorio ritu. Appianus narrat. & Florus elegantèr: *Ille*, inquit, *de ſtipendiario Thrace miles, de milite deſertor, inde latro, deinde in honorem virium gladiator, defunctorum quoque prœlio ducum funera imperatoriis celebrauit exſequiis, captiuosque circa rogum iuſſit armis dimicare, quaſi planè expiaturus omne præteritum dedecus ſi de gladiatore munerator fuiſſet*. Sed & Hiſpani in Viriathi funere fecerunt apud eundem Appianum: *Igni exſtincto & iuſtis factis, decreuerunt vt in eius honorem multa gladiatorum paria ſuper ſepulchrum eius dimicarent*. Ergo hæc certamina primò in honorem Imperatorum procerumque. Sed paullatim, vt ſolet, res increbuit: & à tenui canali in mare quoddam (fas ſic loqui) excreuit editionum. Dare enim cœperunt vulgò etiam priuati: & plerique ea cura in teſtamentis. Cauebant, inquam, poſt mortem ſuam tot & tot paria ſibi edi. Tertullianus: *Priuatorum memoriis legatariæ editiones parentant*. Seneca de breuitate vitæ: *Quidam diſponunt etiam illa quæ vltra vitam ſunt, moles magnas ſepulchrorum, & operum publicorum dedicationes, & ad rogum munera, & ambitioſas exſequias*. Munera ad rogum, gladiatores ſunt: rideo, qui *munia* ſubiiciunt. Apud Horatium, heredes

[Margin: Floro & hiſtoria data lux. — Mox etiam in priuatorũ. Idq; ex teſtamento. — Firmata & interpretata Senecæ ſcriptura.]

Ni ſic feciſſent, gladiatorum dare centum
Damnati paria.

Apud Perſium ſenex,

——— at tu meus heres
Quiſquis es, à turbâ paullum ſeductior audi.
Dis igitur genioque ducis centum paria ob res
Egregiè geſtas indico.

[Margin: Perſius explicatus cõtra vulgum.]

Quæ malè accipi ſcio de Hecatombâ. Cicero pro Sullâ: *Ita prorſus. interpoſiti ſunt gladiatores, ſed quos teſtamento patris deberi videmus*. Imò vſque eò mos eualuit, vt ditiori aliquo mortuo, populus Munus efflagitaret, velut debitum, & ex præſcripto legis. Exemplum in Suetonio inſigne, cum Tiberij reprimentis laude. *Cùm Pollentina plebs*, inquit, *funus cuiuſdam primipilaris*

[Margin: Licentia plebis in flagitandis muneribus.]

non priùs ex foro miſiſſet, quàm extortâ pecuniâ per vim heredibus ad gladiatorium munus: cohortem ab vrbe, & aliam à Cotyis regno, diſſimulatâ itineris cauſſâ, detectis repentè armis, per diuerſas portas in opidum immiſit. ac partem maiorem plebis & decurionum in perpetua vincula coniecit. Nec verò hac fini, aut in virorum ſaltem funeribus, ſtetit mos: tranſiit etiam (pudet pigetque) ad fæminarum. Dux & auctor rei ſtirps illa Veneris Cæſar Iulius: *qui munus populo epulumque in filiæ memoriam pronuntiauit, quod ante eum nemo*, ait Suetonius, cap. XXVI Et confirmat Dio: ἐπὶ τῇ θυγατρὶ, inquit, καὶ θηρίων σφαγὰς καὶ ἀνδρῶν ὁπλομαχίας ἐποίησε. id eſt, *Filiæ ſuæ & ferarum cædes, & virorum pugnas exhibuit.* Nec dubitate quin Diui exemplum cupidè imitatus ſit vulgus. In Spartiano certè lego, *Hadrianum præcipuos honores ſocrui ſuæ ludis gladiatoriis impendiſſe.*

In mulierum etiam funeribus dati.

CAPVT IX.

Præter funus & religionem, etiam voluptatis cauſſâ dati gladiatores. A pleriſque magiſtratibus. etiam Sacerdotibus. Arcanis, (in quâ voce Lampridius correctus.) Imperatoribus.

Voluptatis cauſſâ præbiti.

FONTEM crebræ editionis habetis: ſed vnum. Alter ſupereſt, Voluptas. Poſtquam enim res placere populo viſa, & omne vulgus cupiens harum ſpectionum: ecce anſa præbendi reperta eſt etiam citra funus. Florus tangit & carpit: *Vnde*, inquit, *gladiatorij aduerſus dominos ſuos exercitus? niſi ad conciliandum plebis fauorem effuſa largitio, cùm ſpectaculis indulget, ſupplicia quondam hoſtium, artem facit.* Scilicet nimis raræ illuſtrium diuitumque mortes: & inuentum, vt Magiſtratus darent, Sacerdotes, Principes, denique omnes qui gratiam à populo exambire vellent aut honorem. Bene Tertullianus ad hanc inſaniam, *Tranſiit*, inquit, *hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viuentium, Quæſturas dico & Magiſtratus & Flaminia & Sacerdotia.* Et Lactantius lib. VI. *Quid dicendum eſt de iis, qui populari leuitate ducti, vel magnis vrbibus ſuffecturas opes* (notate de effuſo ſumptu) *exhibendis muneribus impendunt? Niſi eos dementes atque furioſos, qui præſtent populo quod & ipſi perdant, & nemo eorum quibus præſtatur accipiat.* Diſtinctè & velut per indicem de omnibus dicam. ſed propitia mihi eſto dea Fides: quia vereor

Ab omnibus qui in honore

vt apud iſtos inueniam fidem. Primi è magiſtratibus dede-
runt, vt coniicio,

ÆDILES. Quidni enim exemplum rei primum ab illo magiſtratu cenſeam, cui, velut peculiare munus, ludi? Adde quòd antiquiſſima mentio Ædilitiorum aliquot munerum Ciceroni de Officiis ſecundo: quem eſt videre. Etiam Cæſar Ædilis munus præbuit, ex Suetonio cap. x. & Plutarcho in eius vitâ. Editio tamen ea quando cœperit, non callidè ſcio: vix eſt vt ante ſexcenteſimum vrbis annum, ſi non imponit mihi Liuius. Cur enim funebria aliquot munera recenſet, nulla Ædilitia: quę probabile fuiſſe ampla, & Senatorij apparatus? Quandocumque cœperint, manſêre tamen ad extrema imperij, recenſetque Capitolinus in Gordianis: *Ædilitatis ſuæ tempore, duodecim populo Romano munera, id eſt per ſingulos menſes ſingula de ſuo exhibuit.* Secundò dedêre

Coniectura de exortu voluptarij muneris.

PRAETORES, more item vetere. Plutarchus, in Bruto, Caſſium facit eum alloqui: παρὰ μὲν τῶν ἄλλων στρατηγῶν, ἐπιδόσεις καὶ θέατρα, καὶ μονομάχους: παρὰ σοῦ δὲ τὴν κατάλυσιν τῆς τυραννίδος ἀπαιτοῦσι. id eſt: *Ab aliis quidem Prætoribus munera, & ſpectacula, & gladiatores: à te verò depulſionem tyrannidis populus exſpectat.* Auguſtus aliquid hac in re innouans & aſtringens, τοῖς μὲν στρατηγοῖς συνέταξεν τὰς πανηγύρεις πάσας, ἔκ τε τοῦ δήμου δίδοσθαί τι αὐτοῖς κελεύσας, καὶ προσαπαγορεύσας μήτε ἐς ἐκείνας ὁπόθεν τινὰ πλεῖον τοῦ ἑτέρου ἀναλίσκειν, μήθ᾽ ὁπλομαχίαν, μήτ᾽ ἄλλως, εἰ μὴ ἡ βουλὴ ψηφίσαιτο, μήτ᾽ αὖ πλεονάκις ἢ δὶς ἐν ἑκάστῳ ἔτει, μήτε πλειόνων εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδρῶν ποιεῖν: id eſt, *Prætoribus curam ludorum omnium impoſuit, è publico aliquid eis dari præcipiens: & interdicens, nequis à ſe aliquid amplius altero impenderet, ſiue in Gladiatores, ſiue in alios, niſi Senatus id decreuiſſet. Néve ſæpius, quàm bis quoque anno, Gladiatores daret, neu plurium quàm ſexaginta parium*: ait Dio, libro LIIII. Poſteà tamen edictum illud, quà de ſumptu eſt, laxauit Auguſtus idem: καὶ τοῖς βουλομένοις τῶν στρατηγῶν τριπλάσιον τοῦ παρὰ τοῦ δημοσίου σφίσιν ἐς τὰς πανηγύρεις διδομένου προσαναλίσκειν ἐφῆκεν. id eſt, *Et Prætoribus, ſiqui vellent, conceſſit, vt triplum in ludos impenderent, eius quod e publico accipiebant.* Imò è publico aliquid dari vltrà vetuit, narrante eodem Græco, lib. LV. τὸ ἀργύριον τὸ τοῖς στρατηγοῖς, τοῖς τὰς ὁπλομαχίας ποιοῦσιν, ἐκ τοῦ δημοσίου διδόμενον, ἐκώλυσε μηκέτ᾽ ἀναλίσκεσθαι. id eſt, *Pecuniam Prætoribus, qui Gladiatores daret, è publico ad-*

In Prætoribus munera ſæpe res.

E publico dati ſumptus.

Sed mox ſublati.

co adtribui ſolitam, vetuit vltrà in eam rem abſumi. Caligula etiam

**Crebrò ea pendium, vt iterum publico ſumpt. ederent, permiſſu Caij.*

aliquid conſtituit hac in re: καὶ δύο στρατηγοὺς, ἐς τοὺς ὁπλομαχικοὺς ἀγῶνας, *ὥσπερ ποτὲ ἐγίγνετο, λαγχάνειν ἐκέλευσε: id eſt, *& duos Prætores, ludos Gladiatorios, vti antea factum, ſortiri iuſſit.* notat Dio lib. LVIII. At

Claudius prætoria munera tollit.

Claudius prorſum vetuit, & à Prętoribus ea munera remouit. Idē Dio: τοῖς τε στρατηγοῖς τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁπλομαχικοὺς ἀπηγόρευσε μὴ ποιεῖν. id eſt, *Prætores vetuit vltrà edere Gladiatoria munera.* fortaſſe tūc, cùm Quæſtoribus impoſuit, vt dicam. Videntur tamen ite-

Quæ mox iterum vſi.

rum irrupiſſe, & ſub Traiano ea Iuuenalis agnoſcit:

—— quanti ſua funera vendant
Quid refert? vendunt nullo cogente Nerone.
Nec dubitant celſi prætoris vendere ludis.

De arenâ enim ij verſus. Et Lampridius in Commodo: *Com-*

Lampridius correctus.

modianum etiam Prætorem dixit, quo præſente ſæpiſſimè gladiator pugnauit. vbi legam, *præſidente.* Tertiò

QVAESTORES. inſtituto Claudij, vt diſertè notat Tranquillus cap. XXIIII. *Collegio Quæſtorum pro ſtraturâ viarum gladia-*

Quæſtorum munera Nero tollit.

torium munus iniunxit. Quod tamen conatus Nero tollere, qui ſanxit, *vt ne deſignatis quidem Quæſtoribus gladiatores edendi ne-*

Fruſtrà reuocante iterum Domitiano.

ceſſitas eſſet. Sed ręduxit denuò Domitianus, & *Quæſtoria munera olim omiſſa reuocauit,* vt ſcribit Suetonius capite IIII. Itaque crebra mentio deinceps. Capitolinus in M. Antonino: *Gladiatorium quaſi priuatus Quæſtor edidit munus.* Idem in Vero: *Medius inter Pium & Marcum reſedit, cùm Quæſtor populo munus daret.* Spartianus in Caracallâ: *Papinianus qui ante triduum Quæſtor opulentum ediderat munus.* Non leuauit ſed auxit Quæſtorum onus Alexander: qui *Quæſtores candidatos iuſſit ex ſuâ pecuniâ munera populo dare: ſed vt poſt Quæſturam Præturas acciperent, & prouincias regerent,* ait Lampridius. Quartò dedêre

** Nō crebrò reperta conſularia munera. dico de gladiatoribus. Nam de Venatione ſæpe. Et ad eā hæc illa poſſis referre, excepto Tranquilli loco.*

CONSVLES, *exemplis tamen haud ita crebris. Cicero ſecundo de Offic. *magnificentiſſima Pompeij munera ſecundo conſulatu* cęlebrat. Marcellus Iuriſconſultus l. XXXVI. De cond. & demonſtr. *Viuo Mæuio Seius conſul deſignatus eſt, & munus edidit.* Et facit Suetonij locus, Nerone capite IIII. Hæc de magiſtratibus reperio. Iam verò dedêre etiam

SACERDOTES. atque ita Pontificales ludos in Tranquillo obſeruo Aug. cap. XLIIII. & Sacerdotales ludos in Plinio

nio libro VII. Epiſtolarum. Addite & Tertulliani verba, quæ ſuprà. Item nouo nomine & re

ÆRARII. Ita enim ſanè in Lampridij Alexandro legitur: *Ærarios verò inſtituit qui de areâ (ita vetus lectio) fiſci ederent munera, eademque parciora.* quamquam emendandum cenſeo, *Arcarios inſtituit*, & mox, *de arcâ fiſci.* Arcarij enim apud *Symmachum, Caſſiodorum, & in Codice Theodoſij lecti, qui præerant arcæ. Denique

Lampridius emendatus.

Arca & Arcarij.

*Iureti Notas ad Symmachũ vide, lib. I. epiſt. LXII.

IMPERATORES, ita quidem frequenter, vt hoc eximium cenſuiſſe videantur inter munia Principatus. Dabant enim Natali ſuo: dabant Quinquennalibus, Decennalibus, Viceſimalibus: dabant in Dedicatione publicorum operum: in Victoriâ & triumpho: & per variam occaſionem, vti ex hiſtoriâ inferioris æui promptum colligere, ne faſtidium vobis pariam tot exemplis.

Principes quando dederint.

CAPVT X.

Nec Romæ ſolùm, ſed in prouinciis. Vbi reges dabant, præſidéſque. Paulatim in coloniis & municipiis increbuit mos: vbi minores magiſtratus dabant. Poſteà promiſcuè priuati, vario prætextu. Dies etiam, quibus ex more dabant.

ROMAE iſta. Quid in prouinciis? certè & eas peruaſit ſtudium huius ludicri, velut tabes. Primus Perſeus Macedonum rex tranſtulit in Græciam: quod docuit me Liuius libro XLI. *Spectaculorum quoque magnificentiâ*, inquit, *reges omnes vicit ſuperiores, reliquorum ſui moris & copiâ Græcorum artificum: gladiatorium munus Romanæ conſuetudinis, primò maiore cum *terrore hominum inſuetorum ad tale ſpectaculum, quàm cum voluptate dedit. deinde ſæpius dando, & modò vulneribus tenus, modò ſine miſſione etiam, & familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque iuuenum accendit.* Nec dubiè alij reges & dynaſtæ, in ſua regna. Et profanæ ſolùm gentes? imò ipſi ecce Iudæi. apud quos *Herodes rex ſub Auguſto in ſingulis pænè opidis theatra & amphiteatra conſtituit. & Agrippa vnâ commiſſione dedit paria ſeptingenta, Romanos quodammodo ipſos exſuperans. Ioſephus lib. XIX. in hæc verba: Επιδαψιλευσά-

Dati etiã in Prouinciis, à regibus.

Quando in Macedoniâ, & fortaſſe Græciâ, primùm.

*Quod ipſum hodie eueniret.

Quando in Iudæâ.

*Vide Ioſep. lib. XIX. variis locis.

Multitudo gladiatorum in Iudæâ.

τὰ αὐτῶν τὴν καθιέρωσιν μεγαλοπρεπῶς, ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ, πλήθει μονομάχων, τὴν αὐτοῦ δεικνὺς μεγαλόνοιαν· ἔνθα καὶ τὴν κατὰ πλῆθος ἀντίταξιν, βουληθεὶς γενέσθαι τῶν θεωμένων τέρψιν, ἑπτακοσίους ἄνδρας ἑπτακοσίοις μαχησομένους ἔπεμψε, κακούργους ὅσους εἶχεν ἀποτάξας εἰς τήνδε τὴν πρᾶξιν, ἵνα οἱ μὲν κολασθῶσι, τὸ πολέμου δὲ ἔργον γένηται τέρψις εἰρήνης. id eſt: *Dedicationem eorum operum magnificè celebrauit in Amphitheatro, copiá gladiatorum, oſtendens animi ſui magnitudinem. Vbi etiam, vt multitudine inter ſe pugnantium augeretur voluptas ſpectantium, ſeptingentes viros cum ſeptingentis commiſit, noxios quotquot habuit in hanc operam deſtinans: vt & illi pœnas dignas luerent; & belli imago, oblectatio pacis eſſet.*

Dati etiam à Præſidibus. Nec reges ſolùm inſanierunt hanc inſaniam, ſed etiam in prouinciis paſſim Proconſules Præſideſque. Ab eâ mente eſt, quod *Tacitus explicatus.* Tacitus Iunio Blæſo qui Pannoniæ Præfectus, gladiatores adtribuit, lib. I. Annal. *Nocte proximâ*, inquit, *iugulauit per gladiatores ſuos, quos in exitium militum habet atque armat.* Et mox: *Pars militum gladiatores, qui e ſeruitio Blæſi erant, vinciunt* Et multo clariùs lib. XIII. *Edixit Cæſar nequis magiſtratus aut Procurator qui prouinciam obtineret, ſpectaculum gladiatorum aut ferarum, aut quod aliud ludicrum ederet. Nam antè non minùs tali largitione, quàm corripiendis pecuniis ſubiectos adfligebant: dum quæ libidine deliquerant, ambitu propugnant.* Vbi etiam veritas eiuſmodi editiones videtis: ſed obedientiâ, vt metuo, non diuturnâ. *Dati in coloniis & municipiis vulgò.* Iam verò coloniæ & municipia pleraque æmulabantur: & paſſim inter reliquias vetuſtatis Amphitheatra etiamnunc, cædium illarum ſedes. De Græciâ quidem Philoſtratus ſatis teſtabitur, IIII. de vitâ Apollonij. Alius item error Athenis emendatus eſt. *Conueniens enim populus in theatrum, quod in arce eſt, Gladiatores ſeſe mutuo iugulantes ſpectabat, magiſque ibi tunc talia exempla edebantur, quàm nunc Corinthi. Nam magnis pecuniis empti homines nequam eò ducebantur, vt adulteri, perfoſſores parietum, ſectores marſupiorum, receptores fugitiuorum, aliiq; tales. Athenienſes autem eos armis inſtruentes, certare inter ſe iubebant. quam tam crudelem conſuetudinem Apollonius illic ſuſtulit.* Videtis in Græciâ paſſim edita, & parum fideliter, puto, ſuſtulit Apollonius. Idem alibi: atque vt Romæ magiſtratus præbebant: ſic in coloniis municipiiſque Duumuiri aut Ædiles. *Ab Aedilibus.* Apuleius indicat libro X. *Thyaſus*, inquit, *oriundus patriâ Corintho, gradatim permenſis honoribus, quinquennali magiſtratu*

giſtratu fuerat deſtinatus: & vt ſplendori capeſſendorum reſponderet faſcium, manus gladiatorum triduanis ſpectaculis pollicitus, latiùs munificentiam ſuam protendebat. Nam quòd ſcribit quinquennalem magiſtratum, non alios intellegit quàm Ædiles quinquennales. Sed & multi priuati dabant, nullâ lege, ad populi tantùm gratiam & pecuniæ ſuæ illudentes. Sic apud eundem Apuleium lib. IIII. in Platearum ciuitate Demochares quidam, *munus gladiatorum editurus, genere primarius vir, & opibus pluribus, & liberalitate præcipuus, digno fortunæ ſuæ ſplendore publicas voluptates inſtruebat.* Sic apud Martialem neſcio quis cerdo: quem poëta tangit iure,

Apuleio lux, ſtiente Beroaldo.

Dari etiam à priuatis.

Imò à cerdonibus.

Das gladiatores ſutorum regule cerdo:
Quodque tibi tribuit ſubula, ſica rapit.

Apud Tacitum, Fidenis, Atilius quidam generis libertini. Et ab hac cauſsâ in lapidibus frequenter decreti honores leguntur: vt Præneſte,

Statua ob præbitionem, & titulis paſſim.

A. MVNIO. A. F.
MIN. EVARISTO
*SPL. EQ. R. PAT. COL.
OMNIB. HONOR.
NITIDE. FVNCTO
OB. INSIGNEM. EIVS. EDITIONEM
MVNERIS. BIDVI. POPVLO
POSTVLANTE. BIGAM
PLACVIT. EQVEST. STATVA
DECRETO. ORDINIS. EVM
ORNARI
L. D. D. D.

**id eſt Splēdido equiti Romano, patrono coloniæ.*

Item iuxta Neapolim:

L. EGNATIO. INVENTO
PATRI. L. EGNATI. POLLI
RVFI. HONORATI. EQVO. P.
AB. IMPERATORIBVS. ANTONINO
ET. VERO AVG.
HIC. OBLITERATO. MVNERIS. SPECTACVLO
IMPETRATA. EDITIONE. AB. INDVLGEN.

MAX. PRINCIPIS. DIEM GLADIATORVM
ET. OMNEM. APPARATVM. PECVNIA. SVA
EDIDIT
COLONI. ET. INCOLAE
OB. MVNIFICENTIAM. EIVS
L. D. D. D.

Dabant pro ſalute principis. Frequens etiam titulus præbendi, Salus Imperatoris. Sic Sueſſæ C. Titio cuidam honores decreti in marmore leguntur, QVOD. PRO. SALVTE. ET. INDVLGENTIA. IMP. ANTONINI. PII. FELICIS. AVG. MVNVS. FAMILIAE. GLADIATORIAE. EX. PECVNIA. SVA. EDIDISSET. *Vetuit Claudius fruſtrà.* Quanquam id Claudius, quod in ſe erat, vetuiſſet, narrante Dione libro vlt. τοῖς τε στρατηγοῖς, inquit, τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὁπλομαχικοὺς ἀπηγόρευσε μὴ ποιεῖν, καὶ εἰ δή τις ἄλλος αὐτοὺς ὁπουδήποτε ἐπιτελοίη, ἀλλὰ μή τι πῶς καὶ ὑπὲρ ἑαυτοῦ σωτηρίας γιγνομένων σφῶν ἢ γράφεσθαι ἢ καὶ λέγεσθαι ἐκέλευσε. id eſt: *Prætoribus edixit gladiatorios ludos non præbere: & ſiquis alius eos vbicumque locorum daret, ne ſuſceptos eos factosque pro ſalute ſuâ aut ſcriberet aut diceret.* Atque hi fortaſſe Honorarij ludi Suetonio dicti, in Aug. cap. XXXII. quia in honorem Principis ſuſcepti. etſi aliam eius verbi ſententiam haud ſperno. *Certis diebus dati. Saturnalibus Quinquatribus.* Poſtremò non homines ſolùm certi qui darent, ſed etiam tempora quędam quibus darentur: Saturnalia inprimis, vt prædixi. Deinde Quinquatruum feſti dies. Ouidius:

Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro;
Cauſſa, quòd eſt illâ nata Minerua die.
Altera tréſque ſuper raſâ celebrantur arenâ,
Enſibus exſertis bellica læta dea eſt.

Quod ait diem primam puram à ſanguine: ita capio, vt pugnauerint quidem, ſed rudibus non ferro. Dio ad hanc rem ſcribit lib. IIIII. Auguſtum dediſſe μονομαχίας ἀγῶνας, ἐν τοῖς Παναθηναίοις, τῷ τῶν παίδων ὀνόματι, *gladiatorum ludos, Quinquatribus, filiorum nomine:* *Dies inserti ad honorem principis.* Atque etiam per adulationem Senatus, dies vnus altérve gladiatoribus ſæpe additus, in honorem Cæſaris: vt in eo ipſo ſcriptore obuia exempla.

CAPVT XI.

Crebritas munerum, & multitudo pugnantium, ſupra noſtram fidem. Plinius ac Suetonius probabiliter emendati.

INTERQVIESCENTE paullùm Pighio, Victor, Non teneo me vltrà, inquit. & quis hic furor? quæ publica clades orbis terræ? Pighius illum intuens, Magis id dicas Victor, inquit: ſi numerum tibi dierum recenſuero, quibus dati: numerum hominum, qui dati. Cæſar Ædilis CCCXX. paria dedit, auctore Plutarcho. Adrianus Cæſar *Gladiatorium munus per ſex dies continuos exhibuit*, narrante Spartiano. Gordianus, *ædilitatis ſuæ tempore duodecim populo Romano munera, id eſt, per ſingulos menſes ſingula exhibuit: ita vt * gladiatorum nonnunquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis*, vt ſcribit Capitolinus. Et nugas adhuc loquor & vitreas fractas, præut Titi editio fuit, qui Gladiatores, Venatus, Naumachias per centum dies dedit, auctore Dione. Quid plura? ecce bonus & moderatus Princeps Traianus, ſpectacula eiuſmodi per dies centum vigintitres continuauit, & gladiatorum decem millia dedit. Tu Lipſi abnutas? dabo fidei meæ cauſsâ Dionis ipſa verba. καὶ θέας, inquit, ἐν τρισὶ καὶ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἡμέραις ἐποίησεν, ἐν αἷς θηρία τε καὶ βοτὰ χίλιά που καὶ μύρια που ἐσφάγη, καὶ μονομάχοι μύριοι ἠγωνίσαντο. id eſt, *Et ſpectacula centum & viginti dierum edidit. in quibus feras cicuresque animantes, interdum mille, interdum ad decem millia, interfectæ ſunt. gladiatorum autem decem millia pugnarunt.* Itaque magna copia Romæ & in prouinciis gladiatorum: nec diutiùs conniueo in mendâ quæ Plinij codices obſedit libro XI. cap. XXXVII. *Viginti*, inquit, *gladiatorum paria in Caij principis ludo fuerunt, in iis duo omnino qui contra comminationem aliquam non conniuerent.* Veſtram fidem! in magnifici illius & in has voluptates effuſi Principis ludo, dumtaxat viginti paria? At ego ſcio plures ſæpe habuiſſe vnum aliquem è Quiritium plebe. Gordianus ecce Romæ habuit *gladiatorum fiſcalium paria mille*, ait Capitolinus. nec tamen aut imperium tunc, aut ipſe, ad Caligulę & illius æui opes. Otho Imperator duo millia gladiatorum contra Vitellium armauit, auctore Tacito. credo, ex iis tantùm, quí in

Crebritas gladiatorum & numerus.

* Ergo vnus ille nō minus tribus millibus dedit, vno Anno.

Incredibilis editio Traiani.

In Plinio mendū oſtenſum.

Et ſublatum. qui in Principis fiſco. Fidenter igitur reſcribo, *Mille gladiatorum paria.* & video erroris cauſſam. Notatus apud Plinium ſcilicet numerus fuit, non perſcriptus. Nota autem millenaria hæc olim, in lapidibus obuia, ∞: quæ ignorabilis obiecta exſcriptori. Itaque cenſuit, ſimilitudine aliquâ captus, geminatum X eſſe: fecitque viginti. Nunquam mihi fides apud vos, ſi hodie huius rei ſum mendax. Idem planè mendum in Suetonij Tiberio, cap. LXI. de Principis illius immani ſæuitiâ: *Viginti*, inquit, *vno die abiecti tractique, interque eos pueri & feminæ.* Corrigo vtiliter, *Mille vno die.* Quidni corrigam? Tacitus de eâdem re: *Iacuit immenſa ſtrages, omnis ſexus, omnis ætas, illuſtres, ignobiles, diſperſi aut aggregati.* Quæ hîc (vt cum Plauto loquar) paratragœdiat Tacitus, non eſt vt locum habeant in viginti homullis. Denique *hiſtoria ipſa refellit, quam cenſeo legatis in Dione. Quod autem ad rem, de quâ Plinius: certè magis mira eius adſeueratio, ſi inter tam multos reperti dumtaxat inconniuis oculis duo; non mira, ſi inter viginti.

Millenaria nota ſæpe corrupta.

Etiam in Suetonio.

**Omnes enim vocati, qui accuſati in cauſſâ Seiani.*

CAPVT XII.

Deteſtatio huius verè ſceleris. quæque leges ab antiquis latæ, ad coërcendam effuſam præbitionem. Eæ duorum generum, quæ certos homines ab editione arcerent: quæque numerum & modum editioni ipſi ponerent. Poſtremò tota res ſublata. Ammianus explicatus & Prudentius.

ORIGINEM videtis, progreſſumque: & quàm non temerè à funere orta res, quæ reuerâ funus & peſtis orbi terræ. Credo, imò ſcio, nullum bellum tantam cladem vaſtitiemque generi humano intuliſſe, quàm hos ad voluptatem ludos. Numerum cum animis veſtris recenſete dierum quos dixi hominumque: mentior, ſi non vnus aliquis menſis Europæ ſtetit vicenis capitum millibus aut tricenis. Heu mores! Neronem culpamus aut Caligulam, qui centum aliquot homines vitâ interfecerunt, irâ ſiue metu: ecce vnus editor, homines ſupra mille ludens interfecit, & die non toto. Atque hæc delicias vocabant, & cibum oculorum: fiebantque non per vnius alteriúſve laſciuiam, ſed velut publicâ lege, & decreto.

Calamitas orbi inuecta per hos ludos.

Diuinatio probabilis in numero interfectorum.

Itaque

Itaque eò ventum eſt, vt aliis legibus effuſio iſta fuerit coërcenda: quas ordine dabo. Primò ad ambitum reprimendum, inuenio cautum, nequis daret candidatus. Legem eam tulit M. Tullius conſul: & vis eius ſententiaque expreſſa, interrogatione in Vatinium: *Cùm mea lex dilucidè vetet, biennio quo quis petat, petiturúſve ſit, gladiatores dare, niſi ex teſtamento præſtitutâ die: quæ tanta in te ſit amentia, vt in ipsâ petitione gladiatores audeas dare?* Et pro Seſtio: *Acta mea ait ſibi diſplicere. quis neſcit? qui legem eam contemnat, quæ dilucidè vetat gladiatores biennio quo quis petierit aut petiturus ſit dare?* Ex quibus poſtremis verbis facile viſu & ſublatu mendum in priore loco contra Vatinium, *biennio quo quis petat.* Potiùs enim, *quo quis petiit.* Cautum etiam de numero gladiatorum aliquid, ſub idem tempus. Suetonius de Ædilitate Cæſaris, cap. x. *Cùm multiplici familiâ vndique comparatâ, inimicos exterruiſſet: cautum eſt de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam Romæ habere liceret.* etſi id interdictum ad habitationem potiùs in vrbe pertinere videatur, quàm ad pugnantium numerum. Sicut in Catilinariâ coniuratione, item remoti gladiatores ab vrbe: &, *decreuere,* inquit Salluſtius, *vti gladiatoriæ familiæ Capuam & in cetera municipia diſtribuerentur.* Sed Auguſtus certè etiam de numero parium cauit, edixitque anno vrbis DCCXXXII. μήθ' ὁπλομαχίαν πλεονάκις ἢ δὶς ἐν ἑκάστῳ ἔτει, μήτε πλειόνων εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδρῶν ποιεῖν: *nec Gladiatores ſæpius quàm bis anno dari, nec plurium quàm* LX. *parium.* quod ipſum tamen pertinuiſſe modò cenſeo ad editiones Prætorum, qui publico, in parte, ſumptu præbebant: vti ex prioribus Dionis verbis appâret. At Tiberius firmus contra iſta, certum numerum in commune præſcripſit, narrante Tranquillo, cap. XXXIIII. *Ludorum ac munerum,* inquit, *impenſas corripuit, mercedibus ſcenicorum reciſis* (ita verius quàm, *reſciſſis*) *paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis.* Ad hoc edictum, ſiue Sc. fuit, reſpexit Tacitus lib. XIII. Annal. *Non referrem vulgatiſſimum Senatuſconſultum, quo ciuitati Syracuſanorum egredi numerum edendis gladiatoribus finitum concedebatur, niſi Pætus Thraſea contradixiſſet, præbuiſſetque materiam obtrectatoribus arguendæ ſententiæ.* Sed poſt Tiberium Caligula, conculcato hoc interdicto, ἐπέτρεψε τοῖς βουλομένοις καὶ ὑπὲρ τὸν νόμον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μονομαχούντων χρῆσθαι: *permiſit volentibus cunctis,* etiam

Leges reprimendis editionibus. Vetiti dare Candidati. Cicero correctus. Numerus definitus, ſupra quem ne haberent in vrbe. Ne darent etiam. Tiberij ei de re edictum. Tacitus explicatus. Caligula nullum ſeruat Tiberij interdictum.

etiam ſupra numerum definitum gladiatores præbere. Et Domitianus gratificatus contra eandem legem ingenio ſuo & ſæculo videtur, ducente nos Plinij loco, in Panegyrico: *De ampliando numero gladiatorum aut inſtituendo collegio fabrûm conſulebamur: & quaſi prolatis imperij finibus, nunc ingentes arcus, nunc menſes nomini Cæſarum dicabamus.* Nec de numero ſolùm Tiberius; aliquid etiam ſtatuit de munerariis. cauitque Sc. *ne quis gladiatorium munus ederet, cui minor quadringentorum millium res*, ait Tacitus libro IIII. Fortaſſe & idem vetuit, ne quis edidiſſe vellet libertus. Fuiſſe id ſcitum, colligo ex Suetonij Claudio cap. XXVIII. qui Harpocræ liberto, *lecticâ per vrbem vehendi ſpectaculáque publicè edendi ius tribuit.* Niſi enim id antè vetitum, indulgeat nunc fruſtrà. Quin & Nerone Principe ſtatutum, ne quis Præſes aut Procurator qui prouinciam obtineret, gladiatores daret. Tacitus auctor lib. XIII. cuius verba memini referre antè. Reperio etiam Sumptum ad munera, coërcitum plus ſemel. Antoninus Pius *Sumptum muneribus gladiatoriis inſtituit*, ait Capitolinus: id eſt, profuſionem vetuit, certâ pecuniâ definitâ. Poſt illum Marcus Philoſophus *Gladiatoria ſpectacula omnifariam temperauit*, ſiue, vt idem Capitolinus poſteà ait, *Gladiatorij muneris ſumptus modum fecit.* Alexander verò, monente Lampridio, *Habuit in animo vt munera per totum annum diſpergeret, vt per XXX. dies munus populo daretur*: ſalubri conſilio, ſed ſine effectu. Perrupit enim omnia ſepta inueterata licentia: nec iam princeps aut lex, qui capere poſſet tam effuſis cupiditatibus modum. Itaque tardè, imò ſerò, deſcenſum eò, vt gladiatoria ſpectacula prorſum tollerentur. Eam ſublationem Zonaras Neruæ Imperatori adſignat, qui, vt ait, *gladiatorum compoſitiones & certamina vetuit.* Parum cautè, vereque. quoniam reuerâ ſub Neruâ & poſt Neruam manſêre ij ludi: ſed ſumptus dumtaxat numerumque imminuit. & circumſpectiùs Dio, πολλὰς, inquit, ἱπποδρομίας, ἄλλας τε τινὰς θέας κατέλυσε, συστέλλων ὡς οἷόν τε δαπανήματα: *Crebros Circenſes, & alia quædam ſpectacula ſuſtulit, imminuens & temperans, quà fieri poſſet, ſumptus.* Veriùs pulcherrimæ rei laudem ad Conſtantinum Imp. referemus: cuius vtinam cetera fuiſſent ad hoc exemplum! Is primus Romanorum Principum, gladiatoria ſpectacula è toto orbe Romano ſubmouit, anno ab vr-

Fortè & Domitianus.

Cautum qui dare poſſent, qui non poſſent.

Non liberti.

Nō Præſides.

De ſumptu item cautum.

Tandem ſublati gladiatores.

Zonaras lapſus.

Conſtantini lex.

ab vrbe conditâ ∞. LXVII. pænè ſexcentis, poſt inſtitutà ea, annis. Auctor Sozomenus lib. I. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις, inquit, τότε πρῶτον ἡ τῶν μονομάχων ἐλύθη θέα: *Apud Romanos tunc primùm ſublatum Gladiatorum ſpectaculum*. Et Euſebius lib. IIII. de vitâ Conſtantini: διεκελεύετο, inquit, καὶ θύειν εἰδώλοις, καὶ μονομάχων μιαιφονίαις μολύνειν τὰς πόλεις: *vetuit idolis ſacrificari, & vetuit gladiatorum cædibus pollui vrbes*. Meminit & Calliſtus libro VII. Quin etiam nunc inſerta Iuſtinianæo *Codici Conſtantini ipſa lex: *Cruenta ſpectacula, in otio ciuili & domeſticâ quiete, non placent. quapropter omnino gladiatores eſſe prohibemus*. Et hoc quidem rectè notatum à peritis duobus noſtri æui Iuriſconſultis: quibus ſuggero Ammiani Marcellini egregium locum lib. XIIII. de ſæuitiâ Conſtantij: *Erat*, inquit, *diritatis eius hoc quoque indicium nec obſcurum, nec latens, quòd ludicris cruentis delectabatur, & in Circo ſex vel ſeptem aliquotiens vetitis certaminibus pugilum viciſſim ſe concidentium perfuſorumque ſanguine ſpecie, vt lucratus ingentia lætabatur*. Nam ludicra cruenta, ita, vt Conſtantini lex *cruenta ſpectacula*. & quòd ait Pugiles, vſurpat ſanè pro Gladiatoribus, ritu Græcanico, quibus πύκτης & *πυκτεύειν etiam de iſtis. Ipſe clarè indicat, cùm addit, *ſeſe concidentium & ſanguine perfuſorum*: multoque clariùs, cùm ait, *vetitis certaminibus*. reſpiciens ſcilicet ad Conſtantini interdictum. Et repreſſit quidem igitur Chriſtianus Princeps; eoque nec apud Saluianum, qui ludos exagitat ex profeſſo, memoria gladiatorum; nec apud Caſſiodorum quidem accurata: tamen & ſub Conſtantio, & poſteà ſub Theodoſio ac Valentiniano conati irrumpere: imò irrupêre. Lex in Theodoſiano Codice eſt, quâ *Munerarij prohibentur auctoratos militiæ, vel Palatinâ præditos dignitate, in ludum producere*. Si in iſtis tantùm vetitum: iure argumentor, permiſſum in aliis. Adde & l. quanquam. Cod. Theod. De paganis. Etiam Auguſtinum lib. VI. Confeſſ. cap. VIII. qui *Alypium ſuum, gladiatorij ſpectaculi inhiatu incredibiliter abreptum* ſcribit. Etiam ſub Honorio, Prudentius locis aliquot deſcribit, & damnat: votum imò preceſque interponit ad Principem, pro tollendo:

*Lib. XI. tit. XLIII.

Ammiano data lux.

*Artemidorus in capite περὶ μονομάχων.

Iterum inuaſi gladiatores.

Lib. vlt. contra Sym.

Quod genus vt ſceleris iam neſciat aurea Roma
Te precor Auſonij dux auguſtiſſime regni:
*Et tam triſte *ſacrum iubeas, vt cetera, tolli.*

*Benè, Sacrum. quia Dis inferis placandis.

 Et pau-

Et paucis interſitis:

Arripe dilatam tua, Dux, in tempora famam,
Quodque patris ſupereſt, ſucceſſor, laudis habeto.
Ille vrbem vetuit taurorum ſanguine tingi:
Tu mortes miſerorum hominum prohibeto litare.
Nullus in vrbe cadat, cuius ſit pœna voluptas.
Iam ſolis contenta feris infamis arena
Nulla cruentatis homicidia ludat in armis.

Et ſuſtulit ſanè Honorius, occaſione Telemachi cuiuſdam monachi, qui gladiatores Romæ pugnantes, pio quodam ardore diducere conatus, à populo lapidibus obrutus fuit. De quo facto Theodoretus lib. v. Hiſtor. Eccleſ. cap. xxvi. & Caſſiodorus in Tripertitæ lib. x. cap. 11. Ita obuiam itum ludo non ludo: & ſublata adeò res cum memoriâ gladiatorum, vt ægrè nunc ad intelligentiam retrahere poſſimus morem fugitiuum.

CAPVT XIII.

Additamenti loco ad primam ſermonis partem adiectum, de habitu Edentium; de habitu Spectantium. Suetonius illuſtratus.

DE origine, progreſſu, deque interdicto gladiatoriæ rei, quod ſatis eſt, dixi: non abſurdè adiunxero, quo habitu dederint, quoque modo. Duo genera collocaui inter Editores: Magiſtratus, & Priuatos. Qui enim munus mortis cauſsâ dabant, plerique videlicet fuere priuati: tamen dabant non quaſi priuati. Per dies enim omnes muneris, prætextæ illis ius, lictorum, accenſi: omninoque imaginem quandam gerebant magiſtratus. De prætextâ, Feſtus: *Prætextâ pullâ nulli alij licebat vti, quàm ei qui funus faciebat.* Cicero in Piſonem: *Sex. Clodium qui nunquam anteà prætextatus fuerat, ludos facere & prætextatum volitare paſſus es.* Ex hoc ritu Suetonium nouè interpretor Claudij cap. 11. *Ob valetudinem gladiatorio munere, quod ſimul cum fratre memoriæ patris edebat, palliolatus nouo more præſedit.* Benè, nouo more: debuiſſet enim prætextatus. Sed Palliolum, in morbo veſtis. Quinctilianus: *Palliolum, ſicut faſcias & focalia, ſola excuſare poteſt valetudo.* Seneca libro IIII. Natural. Quæſtionum: *Videbis quoſdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

Habitus veſtiſq; Editorum.

Prætextati fuere.

Suetonius nouè illuſtratus.

Palliolati, ægri.

& ægros. De lictoribus & accenſo, Cicero de Legibus: *Reliqua ſunt in more, funus vt indicatur, ſiquid ludorum: dominúſque funeris vtatur accenſo atque lictoribus.* Nec illud in occaſione prætereo, propriam quandam veſtem fuiſſe in munere funebri ipſorum ſpectatorum. Spectabant enim in penulâ pullâ. Dio L V. κἀν τούτῳ καὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ τῷ Ἀγρίππᾳ ὁπλομαχίαι, φαιὸν ἐσθῆτα τῶν τε ἄλλων, πλὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ αὐτῶν τῶν υἱέων αὐτοῦ, λαβόντων, καὶ ἑνὸς πρὸς ἕνα καὶ πλειόνων πρὸς ἴσους ἐγένοντο: *Intereà & funebre munus gladiatorium editum, cùm ſingulis certantibus, tum pluribus contra pares, quod cùm alij omnes ſpectarunt in pullâ veſte, tum & filij Auguſti, ſolo ipſo excepto.* Lampridius in Commodo: *Contra conſuetudinem, penulatos iuſſit ſpectatores, non togatos ad munus conuenire; quod funeribus ſolebat; ipſe in togâ pullâ præſidens.* Quibus è verbis vtrumque diſcimus, in funebri munere penulatos; in alio, togatos ſpectatores fuiſſe. Nec procudo vltrà ſermonem limitis primi.

Lictores & accenſus Editori.

Spectatores in quâ veſte.

Penulati, ad funebre munus.

Ad voluptarium, Togati.

CAPVT XIIII.

Pars ſecunda, De loco. qui cùm duplex, primò de Ludo dictum. Cui rei inuentus: quàm multi Romæ: qui præfecti & adminiſtri. De victu & ſaginâ gladiatorum in his ludis. qui fuère etiam extra Romam. & aliquid de ludorum formâ.

AD locum tranſeo. qui duplex, Ludus, & Arena. Illum appello, vbi habiti altiq́ue gladiatores: hunc, vbi dati & producti. De priore, priùs. *Ludus gladiatorius*, inquit Iſidorus, *Inde dictus quòd in eo iuuenes vſum armorum condiſcant.* Nam primò credo gladiatores domi & in reliquâ familiâ fuiſſe, imò nec eruditos valdè ad pugnam fuiſſe. Polybius hoc mihi dicit, nec ratio abnuit, quæ vult prima omnia rudia magis & impolita eſſe: ſed Polybius ita in fragmento apud Suidam: καὶ τὸ μὲν παλαιὸν ἀπὸ τοῦ κρατίστου ἐγένετο παρὰ ῥωμαίοις ἡ μονομαχία· ἐν δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς πολλαὶ ὁδοὶ εὕρηνται: *Olim & initio apud Romanos nudis viribus gladiatorum certamen conſtabat; nunc autem plures viæ & modi reperti.* Significat nec genera tam multa fuiſſe, quàm mox dicam: nec item ludos, in quibus accuratè docerentur. qui tamen, creſcente numero & crebritate editionum, publicè ſunt aperti, & in iis Magiſtri. Etſi quidam ſplendidiores, etiam poſt inſtitu-

De ludis gladiatorum.

Anteà in domibus.

tos ludos, habuêre domi eôs aut apud amicos. Ita C.Cæſar *Tirones neque in ludo neque per laniſtas, ſed in domibus per equites Rom. ac etiam per Senatores armorum peritos erudiebat*, ſcribit Sue-

Ludi ad artē deſtinati.

ton. cap. XXVI. Quod tamen perrarum, & vulgò ars pugnandi docta exercitaque in ipſis ludis. Prudentius:

Nam quid veſani ſibi vult ars impia ludi?

**Male parta.*

Quid mortes iuuenum, quid ſanguine paſta voluptas?*

Seneca libro II. de Irâ: *Non alia quàm in ludo gladiatorio vita eſt,*

Luſoris, dicti etiam.

cum iiſdem viuentium, pugnantiumque. Luſorium appellaſſe Lampridius videtur in Eligabalo: *Strauit ſibi*, inquit, *triclinium in ſummo Luſorio, & dum pranderet, noxios* (ita appellat gladiatores) *& venationes ſibi exhibuit.* vel vt mauelim, *ibi exhibuit.* Et in Saluiano Maſſilienſi Epiſcopo idem verbum, lib. VI. *Longum eſt nunc dicere de omnibus Amphitheatris, Odeis, Luſoriis.* Græcè καταγώγιον μονομάχων appellat Herodianus, quaſi dicas diuerſorium domiciliumque. De Commodo: εἰς τοσοῦτον, inquit, προεχώρησε μανίας, ὡς μηκέτι βούλεσθαι βασίλειον ἑστίαν οἰκεῖν, ἀλλὰ γὰρ μετοικισθῆναι ἐβούλετο μονομάχων καταγώγιον. id eſt, *Eò dementiæ vénit, vt iam nec Aulam & Palatium inhabitare vellet, ſed migrare conſtituerat in ludum Gladiatorium.* Quam eamdem monſtri illius inſaniam etiam Lampridius & Xiphilinus adnotarunt. Suidas μονομαχοτροφεῖον dicit, contentus tamen, ſine alio additamento, poſuiſſe nudam vo-

Plures ludi in vrbe Româ.

cem. In vrbe autem plures eiuſmodi ludi, nominibus ſuis noti & diſcreti: quorum in P. Victore mentio, & paſſim in mar-

Eorum catalogus.

moribus priſcæ vrbis. Repperi iſtos. LVDVM GALLICVM. LVDVM DACICVM. LVDVM MAGNVM. LVDVM MAMERTINVM. LVDVM MATVTINVM. & in Hora-

Diſtincti ludi beſtiariorum & gladiatorum.

**Nam matutina ſpectacula, ferarū.*

Procuratores ludorum.

tio in eâ ad Piſones, *Ludum Æmilium.* E quibus tamen non abnuerim, quin aliqui etiam beſtiariorum fuerint: vti certè *Matutinus. Hiſce ludis non Laniſtæ ſolùm præerant, vt dicam iam nunc, ſed etiam digniori nomine Procuratores. nec ij de plebe, ſed ex ciuium primis: fuitque velut inter dignitates & infulas id munus. Lapis priſcus: CVRATOR. MVNERIS. PVBL. GLADIATOR. Tacitus Annali XI. *Decius quoque Calpurnianus & Sulpicius Rufus Procurator ludi, eâdem pœnâ adfecti.* Inſcriptio alia vetus:

T. FL A-

T. FLAVIO. T. F. GERMANO
CVRATORI. TRIVMPHI. FELICISSIMI
GERMANICI. SECVNDI. IMP. CAES. FL.
DOMITIANI. AVGVSTI. EXORNATO
SACERDOTI. SPLENDIDISSIMO
PONTIF. MINOR. PROC. *XX. HER
PROC. PATRIMONI. PROC. LVDI. MAGNI
PROC. LVDI. MATVTINI

*Vigeſimæ Hæreditatū.

Nec longè diuerſi ab iſtis Curatores munerum ac venationum: quorum mentio Suetonio in Caligulâ, cap. XXVII. Et vis addam quod vos medici rideatis, Victor? Medici etiam ſui ſingulis his ludis: nec id noui ſæculi inuento, ſed diu ante Imperatores. Lapidem legi hunc:

Curatores munerum. Medici ludorum. Iiq; veteres.

SILVANO. SANCTO
C. AVSTRVNIVS. MEDI
CVS. LVD. GALLIC
PORTIC. ET. EXEDR.
ET. SIGN. AEN.
VOTO. SVSCEP.
L. M.
DEDIC. KAL. MAI
L. MARCIO. ET
SEX. IVLIO. COS.

In quo ſculpti Conſules incidunt annum Vrbis DCLXIII. Adeò antiqua cura illa in valetudine gladiatorum. Legi & in alio lapide, EVTYCHVS AVG. L. MEDICVS. LVDI. MATVTINI. Cenſeo exemplum tranſlatum è Græciâ, apud quos medici athletis. Arrianus lib. III. Diſſertationum, Athletam compellans: δεῖ σε, inquit, εὐτακτεῖν, ἀναγκοφαγεῖν, ἀπέχεσθαι πεμμάτων, μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ οἶον ἂν τύχῃ ἀπλῶς. ἰατρῷ γὰρ παραδεδωκέναι σεαυτὸν, τῷ ἐπιστάτῃ: *Oportet te iam in ordinem redigi, ad præſcriptum veſci, abſtinere bellariis, frigidam non bibere, nec ſi quid fortuitò incidit aut offertur. Medico enimuerò obtemperare, ſed & præfecto aut doctori.* At quæres, cui bono medici mox morituris? Dicam. Primò medicos haud tam artè acceperim, vt hodie; ſed incluſerim etiam chirurgos, vſurpatione priſcâ. Ij autem opus certè gladiatoribus læſis, luxatíſve. Deinde & ratio victus gladiatorij

Qui inſtitutū exēplo Græcorum. Quo fine ij medici. Medici etiam pro chirurgis. Ratio gladiatorij victus.

ea, vt ſalui eſſe ſine medico non poſſent. Largè enim edebant, bibebant: & dabantur velut in ſaginam. eâ fini, vt Domini valentes eos producerent, &, vt Cicero ait, cùm *gladiatoriâ totius corporis firmitate*. Cyprianus eleganti epiſtolâ ad Donatum, libro I.I. *Paratur gladiatorius ludus, vt libidinem crudelium luminum ſanguis oblectet. Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, & aruina aſſidui nidoris moles membrorum robuſta pingueſcit, vt ſaginatus in pœnam cariùs pereat.* Quinctilianus: *Alebat deuotum corpus prauior omni fame ſagina.* Inde gladiatoria ſagina Tacito: *Singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos, tanquam gladiatoriam ſaginam, diuidebat.* Inde Saginæ nomine, ludum ipſum Propertius intellexit hoc verſu,

Sagina gladiatoria.

Qui dabit immundæ venalia fata ſaginæ.

id eſt, ad gladium ſe auctorabit, & ad ludum. Plinius videtur adtribuere hordeum iis in cibum: *Antiquiſſimum*, ait, *in cibis hordeum. ſicut Athenienſium ritu, Menandro auctore, apparet: & gladiatorum cognomine, qui Hordearij vocabantur.* Sed mihi anceps adhuc ſententia eius loci: dicam & lectio. Cedò enim. ideon' euincas hordeum antiquiſſimum in cibo Romano, quia gladiatores ab eo dicti? atqui tota gladiatura non veteris Romæ, vt vidimus, inuenti. Sed nec credo eo vſos. malè alibilis is panis, flatus genitor maliq́ue coloris, vt tui, Victor, medici volunt. ideoq́ue ignominiæ cauſſâ, militibus datus qui deliquiſſent. Seneca etiam eum inter viliſſima genera habet: *Voluptas eſt*, inquiens, *poſſe capere voluptatem vel ex hordeaceo pane.* Quæ omnia contraria gladiatoriæ huic ſaginæ. Nec tamen Plinij verbis quid faciam habeo ſine libris: & fortaſſe priſci tenuiùs eos alebant. Sed redeo ad ludos, quos comperior non Romæ ſolùm fuiſſe, ſed in coloniis item municipiiſq́ue. Capuæ inprimis & Rauennæ. De Capuâ Cæſar lib. I. belli ciuilis: *Capuæ primùm ſeſe confirmant, gladiatoréſque quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus *libèrtati confirmat, atque iis equos attribuit.* Cicero lib. VII. ad Atticum: *Gladiatores Cæſaris qui Capuæ ſunt, ſanè commodè Pompeius diſtribuit binos ſingulis patribus familiarum.* Spartianus in Iuliano: *Sed poſteà ſponte ſuâ gladiatores Capuæ iuſſit armari per Lollianum Titianum.* De Rauennâ, Strabo dilucidè: ὅπως γ' ἐν ὑγιεινῷ διέσωζε τὸ χωρίον, ὥστε ἐνταῦθα τοὺς μονομάχους

De Plinij loco addubitatio.

Hordeaceus panis non bonus.

Ludi illi etiā in coloniis.

Capua præſertim.

*Legerem, libertate. id eſt, firmat cōciliatáq; ſibi data libertate, pillei impoſitione.

Et Rauenna.

χειμάζεσθαι καὶ γυμνάζεσθαι ἀπέδειξαν οἱ ἡγεμόνες. Adeò, inquit, *ſaluber locus, vt illic gladiatores ali atque exerceri Principes voluerint.* Rauennæ autem ludum exſtruxit, aut certè voluit, Cæſar. Suetonius cap. XXXI. *Ne qua ſuſpicio moueretur, & ſpectaculo publico per diſſimulationem interfuit, & formam quâ gladiatorium ludum erat ædificaturus conſiderauit.* Formam, ait. de quâ nihil dixerim, præter *Cellæ in iis ludis.*
multiplices in iis ludis minutaſque cellas fuiſſe, in queîs ſeorſim haberentur ſinguli gladiatores. Quinctilianus: *Commorabor inter homicidas, incluſus turpiore cuſtodiâ & ſordido cellarum ſitu.* Idem: *An ille animus rediret in cellulam, ferret ſaginam, magiſtrum, perſonam denique ſceleris?* Exemplo ſcilicet ſeruorum, quibus *Cellæ familiæ.*
cellæ. Seneca pater: *Ex cellâ ſuæ dominæ migrabit in cubiculum: vel Domina ex cubiculo ſuo migrabit in cellam?* Seneca filius, de ſeruo Pompeij Demetrio: *Cui iamdudum diuitiæ eſſe debuerant, duo vicarij & cella laxior.* Suetonius Nerone cap. XLVIII. *Receptus in proximam cellam, decubuit ſuper lectum.* Sed & meretricum cellæ *Cellæ meretriciæ.*
(ex Iuuenali & Petronio) & capitum omnium viliorum. Concludam de ludo cum Quinctiliani dicto: *In ludo fui. quâ pœnâ* *Pœna ludi.*
nullam grauiorem ſcelera nouerunt, cuius ad comparationem ergaſtulum leue eſt.

CAPVT XV.

Ludorum præfecti, Laniſtæ: qui Familiæ præeſſe dicti, eamque Ducere. Iidem Doctores, magiſtri, commentabantur, Dictata dabant. Tirones apud eos inſtituti: quorum exercitium, Batuere rudibus. Rudem videri gladium è ligno. etiamque Laniſtis fuiſſe, ac tironibus.

HIs ludis præfuiſſe Laniſtas monui: de quibus opportunè nunc adtexo. *Laniſtæ vox.*
A laniandis corporibus vulgò eam vocem formant: nec perſuadent. Iſidorum potiùs audio; qui Thuſcum verbum eſſe vult, & illis carnificem ſignare. & audio eò libentior, quia res gladiatoria petita à Thuſcis. Laniſtarum multa vbique mentio. Lapis Romæ:

P. POETILIVS. P. L.
SYRVS
LANISTA. AD. AR. FORIN

Gloſſarius liber, *Laniſta, λουδοτρόφος, μονομαχοτρόφος, ἐπιστάτης μονομάχων.* Laniſtæ auium, etiam apud Columellam, qui aues condocefaciunt

Laniſta pro gladiatoribus. ceſaciunt ad pugnam. Pro ipſis gladiatoribus Prudentius vſurpat: parum propriè, imò imperitè:

—— ſedet illa verendis
Vittarum inſignis faleris, fruiturque laniſtis.

Nam de Veſtali ſcribit, quæ ſpectabat gladiatores. Emebant autem laniſtæ futuros gladiatores, aut expoſiticios pueros huic rei tollebant. Quinctilianus Declamat. CCCXXVIII. *Quantum ad te pertinet, non habet reſpublica virum fortem, aut illum feræ lacerauerunt, aut aliquis (quod multo ſit indignius) ſuſtulit leno aut laniſta.* Martialis:

Inſpexit velut emptor aut laniſta.

Familia gladiatorum. Tota autem manus quæ ſub vno Laniſtâ, Familia appellabatur: & eum dicebant Familiæ præeſſe. Cicero pro Sullâ: *At præfuit familiæ Cornelius. Iam ſi in parandâ familiâ ſuſpicio eſt nulla; quod præfuit, nihil ad rem pertinet.* Nam hunc Cornelium ſcilicet fuiſſe pro laniſtâ. In lapide priſco MVNVS. FAMILIAE. GLADIATORIAE. Suetonius Auguſti cap. XLII. *Cùm venalicios & Laniſtarum familias vrbe expuliſſet.* Seneca de Beneficiis: *Laniſta, qui familiam ſuam ſummâ curâ exercet atque ornat.*

Familiam ducere. Hinc natũm prouerbiũ Ciceroni familiare, Ducere familiam: quod idem cenſeo ac familiæ præeſſe, ſumptumque ab hac ipsâ laniſtarum præfecturâ. Cicero in Antonium: *Lucius quidem frater, vt qui peregrè depugnauit, familiam ducit.* Idem alibi: *Sententia, quæ familiam ducit.* Et: *Accedit, quòd familiam ducit, in iure ſcientia.* Nam qui caput in aliquâ re princepſque, bene Ducere eum dixeris & Ducem. Sic in Hiſtoriis paſſim Ducere ordines; in Quinctiliano, Ducere claſſem. Nec vis verbi huius adhuc ſatis intellecta: non certè ab iis qui Adagia nobis concinnarunt.

Doctores pro Laniſtis. Hi iidem Laniſtæ, honeſtiori & inuidendo verbo Doctores dicti. Valerius lib. II. *Ex ludo C. Valerij Scauri doctoribus gladiatorum accerſitis.* Quinctilianus Declamat. CCCII. *In ludo fuit. Fuerunt & doctores, & medici, & miniſtri: neque tamen illo gladiatorum nomine tenentur.*

Et magiſtri. Et Magiſtri. Cicero III. de Oratore: *Magiſter hic Samnitium ſummâ ſenectute eſt.* Videlicet quia gladiatores nouitios & tirones docebant. Quin iidem Commentari

Commentarius. dicuntur, & dare Dictata: verbis omnibus à meliore ludo ſumptis. Cicero de Magiſtro Samnitium: *cottidie commentatur.* Cæ-

ſar

ſar apud Suetonium, à pleriſque Senatorum & equitum precibus eniſus eſt, *vt ipſi diſciplinam tironum ſuſciperent, & exercentibus Dictata darent*. Tertullianus ad Martyres: *Nec tantus ego ſum, vt vos alloquar. ſed tamen & gladiatores perfectiſſimos non tantùm magiſtri & præpoſiti ſui, ſed etiam idiotæ & ſuperuacui quique adhortantur de longinquo: vt ſæpe de ipſo populo Dictata ſuggeſta profuerint*. Nec ineptè, Dictata: quia reuerà præcepta ſua armorum, commisêre etiam ſcripto. Iuuenalis de futuro gladiatore, Dictata dat. Etiam in ſcriptis.

Scripturus leges & regia verba laniſtæ.

Hirtius gladiatoriam hanc rationem docendi, bene cum militari compoſuit lib. I. De bello Africo: *Cæſar*, inquit, *contra eiuſmodi hoſtium genera, non vt imperator exercitum veteranum, ſed vt laniſta tirones gladiatores condocefacere. quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obuerſi aduerſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent*, &c. Ait, tirones gladiatores. quia in ludo genera duo, Tirones ſiue nouitij, & Veterani. Veterani nobiliores, & vſu longo edocti. ad Tirones cura & inſtitutio præcipuè pertinebat. Symmachus lib. II. Epiſtolar. *Nam gladiaturæ idoneos communis cura proſpiciet, quæ pars in apparatu Quæſtorio prior eſt, vt auctoramento lectos longus vſus inſtituat*. Quinctilianus: *Et inter dedita noxæ mancipia contemptiſſimus tiro gladiator, vt nouiſſimè perderem calamitatis meæ innocentiam, diſcebam cottidie ſcelus*. Ratio moduſque inſtituendi, vt rudibus batuerent cum Laniſtâ. Suetonius Caligulâ: *Mirmyllonem è ludo* (malim, *in ludo*) *rudibus ſecum* batuentem, & ſponte proſtratum confodit ferreâ ſicâ*. Siue etiam ad palum exercerentur, militum inſtar. Vegetius lib. I. cap. XI. *Palorum enim* (malo, *palariorum*) *vſus non ſolùm militibus ſed etiam gladiatoribus plurimum prodeſt*. Sed prius illud de Rudibus, propriè, Batuere dicebant: & gymnaſium ipſum, Batualia. Gloſſæ priſcæ, *Batualia*, γυμνασίαι τῶν μονομάχων. Adamantius Martyr: *Batualia, quæ vulgò Battalia dicuntur, exercitationes gladiatorum vel militum ſignificant*. Nec malè addit litterator ille de militibus. nam & ij interdum rudibus pugnabant, ludendi exercendíue cauſsâ. Liuius lib. XXVI. Scipionis curam in milite formando deſcribens: *Tertio die rudibus inter ſe in modum iuſtæ pugnæ concurrerunt*. Ita vetus liber, qui apud Lipſium: non, ſudibus, vt præferunt vulgati. Firmat Polybius, qui cà ſe in re ξυ-

Tirones docti in ludis.

Rudibus batuebant.

*Idem Suet. in Cal cap. LIIII.

Batualia.

Etiam milites batuebant.

Correctus Liuius.

Quid Rudis?

G λίνας

λίνας μαχαίρας dixit: *gladios ligneos*. Id autem, ni fallor, Rudis: gladius, inquam, è * ligno. Suadeor Dionis etiam loco, in Commodo, qui poſt meridiem exercitia eius cum gladiatoribus denarrans: ἤσκει δὲ, inquit, καὶ ἐχρῆτο τῇ ὁπλίσει τῇ τοῦ Σεκούτορος καλουμένη, τὴν μὲν ἀσπίδα ἐν τῇ δεξιᾷ, τὸ δὲ ξίφος τὸ ξύλινον ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἔχων: id eſt, *Exercebatur, & in vſu habebat armaturam Secutoris dictam: clypeum dextrâ, gladium ligneum ſiniſtrâ præferens.* Ait enim clarè ξίφος ξύλινον: ad batuendum ſcilicet, non pugnandum. Itaque Baculos eos appellat Capitolinus in Gallienis: *Pugiles baculis, non veritate pugilantes.* Ita enim ego emendem, cùm vulgò ſit, *faculis*. ex quo alij, *ſacculis*, me iudice, haud aptè. Tamen vulgò aliter iudicant, ſcio: & ſatis habent dixiſſe Rudem, baculum fuiſſe. At ego etiam aliud eos doceo in rude. Duplicem eam fuiſſe: Laniſtarum, & Tironum ſiue exercentium. Laniſtæ ſua rudis, quâ ſecerni cognoſcique potuit. eam dico è ferulâ fuiſſe, & ferulam etiam nominari à priſcis. Dio in Commodo: ἀντηγωνίζετο δὲ αὐτῷ γυμναστής τις, ἢ καὶ μονομάχος, νάρθηκα ἔχων. id eſt: *Pugnabat cum eo Laniſta quiſpiam, vel etiam gladiator, ferulam habens.* Et nónne diſcriminat apertè? Commodo velut diſcipulo gladium ligneum tribuit: magiſtro ferulam. Seneca ab hoc more ludit in Satyrâ Menippæâ: *Eum proximo munere, inter nouos auctoratos, ferulis vapulare placet.* Nam noui auctorati, nouitij gladiatores: quos rude ferulaque ſuâ aberrantes laniſta cædebat, velut legitimus magiſter. Nam & hæc res à litterario ludo. Martialis illud tortuoſum & breue, credo, iam capitis, *Vide an te delectet contra retiarium ferula.* id eſt, rudis, contra tridentem. De hac ferulaceâ rude Chariſius: *Rudis, ſcipio quem Laniſta liberandis gladiatoribus gerit.* Gloſſæ: *Rudis*, ῥάβδος ἡ τῶν ἐπιστατῶν τῶν μονομάχων. Varro tranſtulit decorè: *Ad te enim rudem agriculturæ eſſe nunc, olim ad Stolonem fuiſſe dicunt.* id eſt, magiſterium & velut præfecturam agriculturæ. At rudis ad gymnaſia, diuerſa ab hac, & gladij formâ, vt dixi; fortaſſe etiam ponderoſior, grauiorque. Suggerit apud Senecam Latro Portius: *Non eſt vtilis exercitatio, niſi quæ operi ſimillima eſt illi quod exerceat. itaque durior ſolet eſſe vero certamine. Gladiatores grauioribus armis diſcunt, quàm pugnant: diutius illos magiſter armatos, quàm aduerſarius ſuſtinet.* Idemque in militibus notat Vegetius factitatum: lib. I. cap. XII.

* Et quidem pro modo cuiuſque armaturæ. Threci incurua: Secutori recta: Retiario dentata. Fortaſſe etiã è ferro, ſed tamen hebes. Vide lib. II. cap. XXI.

Videri eam duplicem. Laniſtarum ferulaceam: qualis ſceptra pædagogorũ.

Tirones vapulabant ferulis.

Martiali lux.

Varroni lux.

Arma tironũ grauia.

Duplicis

Duplicis ponderis illa cratis & claua ideo dabantur, vt cùm vera & leuiora tiro arma ſumpſiſſet, velut grauiore pondere liberatus, ſecurior alacriórque pugnaret. Hæc exercitatio & velut meditatio nouis gladiatoribus ad cædem. quam Cyprianus, vt cum Lucretio loquar, iure increpat incilátque: *Homo*, inquit, *in hominis voluptatem perimitur: & vt quis poſſit occidere, peritia eſt, vſus eſt, ars eſt. Scelus non tantùm geritur, ſed docetur. quid poteſt inhumanius, quid acerbius dici? Diſciplina eſt, vt perimere quis poſſit: & gloria eſt, quòd peremit.* Deteſtatio eius diſciplinæ.

CAPVT XVI.

Menſæ ſecundæ. interruptus paullum ſermo de loco: dictúmque per occaſionem de Saturnaliciis muneribus: item de Apophoretis, quæ duplicia; & in menſis, & item in ludis ſpectaculíſque.

DICEBAT etiam Pighius: cùm ego ad puerum, Tolle ocius has menſas, & bellaria nobis infer. quæ bellaria? inquit Victor, non opus.

——— *τράγημα δὲ

Ὁ σωφρονιστὴς τοῖς φιληκόοις λόγος.

*. Bellaria eſt, Sermo bonus prudéſque cupidis diſcere.

Pighianus hic quidem ſermo ante omnia tragemata & mella nobis. Ecce autem dum loquimur, pueri adeſſe nuntiantur onuſti, pomis, pyris, oliuis, palmulis, caricis, aliáque copiâ partim domeſtici, partim exotici fructus. Miſſi erant ab Hieronymo Berchemio, familiari noſtro. Hem! inquam ego. ſemper ita munis noſter Berchemius? Tutores illi dabimus, ne prodigat. At vos pueri grates illi dicite gratias, & rogate cras vt apud nos ſit. Verſúſque ad conuiuas, Amici, inquio, numquam vidi munera magis opportuna: non eò ſolùm quia allata in punctiſtitio, vt ſic dicam, menſæ poſtremæ, ſed quia hoc Saturni die. Morem enim Romanum ſcitis, per Saturnalia, munuſcula miſſitandi vltrò citrò. Spartianus in Hadriano: *Saturnalicia & Sigillaricia frequenter amicis inopinantibus miſit, & ipſe ab his libenter accepit.* Tertullianus de Idololatriâ: *Nobis, quibus Sabbatha extranea ſunt, & Neomeniæ, & feriæ aliquando à deo dilectæ; Saturnalia, & Ianuariæ, & Brumæ, & Matronales frequentantur: munera commeant, ſtrenæ conſonant, luſus, conuiuia conſtrepunt.* Saturnalibus munera miſſitata.

Martialis:

Saturnalia diuitem Sabellum
Fecerunt, meritò tumet Sabellus.

Meminit & Suetonius Auguſto, cap. LXXV. & plures alij. quid enim moror in re tritâ? Tu Pighi, dum interiungis, bibe. Licet, inquit; nam ſitiebam in hoc ſermonum æſtu. puer affunde largiùs. Dum ille bibit, ad me Lernutius, De muneribus mos mihi ſatis liquidus: non æquè de Apophoretis, quæ ipſa donata Saturnalibus lego. Suetonius Veſpaſ. cap. XIX. *Sicut Saturnalibus dabat viris Apophoreta, ita & Kalendis Martij feminis.* Sodes, illuſtra. Ne id quidem Lernuti, inquam ego, in altâ nocte. Nam Græco eo nomine dicta propriè, quæ in conuiuiis dabantur auferenda. Ipſe Martialis, qui libellum eo indice ſcripſit, interpres,

Apophoreta item Saturnalibus. — *Quid, ea?*

Præmia conuiuæ det ſua quiſque ſuo.

Et Ambroſius: *Qui ad conuiuium magnum inuitantur, Apophoreta ſecum reportare conſueuerunt.* Suetonius in Caligulâ: *Agitatori Eutycho,* **comiſſatione quadam, in Apophoretis vicies* HS. *contulit.* Nec ignota iſta, ſcio, vobis: illud nouè fortaſſe moneo, Lampridium corrigendum in hacce voce, vitâ Eligabali: *Eunuchos pro aphroditis dedit. dedit quadrigas, equos ſtratos, mulos, baſternas & rhedas.* reſcribendumque, *pro apophoretis dedit.* Atque hæc, Lernuti, in menſâ Apophoreta. Poſteà tranſlata ea vox ad munera etiam editionum. Ne enim lineam ſpectaculi huius tranſiliamus, ſcitote fuiſſe ritum vti Editores munuſcula aliqua amicis fautoribúſque mitterent, ludis confectis. ea quoque Apophoreta dicta. Symmachus lib. II. *Filius noſter Symmachus, peracto munere candidato, affert tibi dona Quæſtoria, & ceteras neceſſitudines noſtras pari honore participat. Quæſo igitur vt eius nomine Dypticha & Apophoreta ſuſcipere dignemini, qui apparatui eius plura & præclara tribuiſtis.* Et ſæpius Apophoretica apud eundem. vt lib. IX. *Non aſpernabere, vt æſtimo, dyptichi & apophoretici oblationem. neque enim graue eſt verecundiæ tuæ ſollennia & votiua ſuſcipere.* Libro quinto: *Ad te dyptichum candidati, & apophoreticum librarum argenti duarum miſimus, approbare cupientes editioni te noſtræ non animo defuiſſe.* Nec omitto denique, Apophoretum vel Apophoretam potiùs inter genera vaſorum cenſeri Iſidoro, cuius verba De vaſis eſcarum: *Apophoreta, à Græcis, à ferendo poma vel*

**Dubito an, cõmiſſione per ludos ei hoc munus. tamen & vulgata recta.* — *Lampridius correctus.* — *Apophoreta in ludis, vel Apophoretica.* — *Apophoreta lanx.*

tale quid nominata. eſt enim plana. Deſieram ego: ſed excipiens Duza, Bene & benignè doces de Apophoretis, inquit. ſed auden' tu ea dare nobis? Quænam illa? inquam. magnum ſit quod tibi negem, ô Batâua Syren. Ex medio, inquit, Saturnalium ritu cereos accenſos. ſcin' cui rei? qui nobis domum prę-luceant. certè enim iam tempus. Heu, inquam, Mormo, non Syren. ——— * ποῖόν σε ἔπος φύγεν ἕρκος ὀδόντων? Vix adſedimus etiam, & faris de diſceſſu? Caue, caue, ne per hoc Saturni feſtum Saturnum te faciã ego, & nouus Iupiter te dem in vincla.

Cerei in Saturnalibus dati.

* *quæ vox clauſo tibi fugit ab ore?*

CAPVT XVII.

Iterum ad gladiatores reditum: deque locis pugnæ dictum. Ea ſunt, Rogus, Forum, Amphitheatrum, Septa, Circus, Vici & regiones.

AT tu, Pighi, redis in eandem arenam pugnatum? Ille ridens, Ego, inquit, iam miſſum me putabam. Scin' quomodò? inquam. vt mihi domino citiùs decretum ſit auctorari, quàm vt te ſoluam. Pergo igitur, inquit. De loco vbi habiti, dixi: locus ſupereſt pugnæ, qui non vnus. Ad rogum enim dati: in foro: in Circo: in Amphitheatro: in Septis: Vicatim & regionatim. Ad rogum olim, in exequiis: iſque antiquiſſimus locus. Poſteà non placuit circumducere populum, & omiſſo rogo ipſi gladiatores funebres in foro dati. Forum ergo locus vetus pariter & diuturnus. Vitruuius: *Italiæ non eadem ratio fuit. Nam à maioribus conſuetudo tradita eſt, gladiatorum munera in foro dari. Proinde ſpatioſiora diſtribuebant intercolumnia.* Idem alibi: *Muneribus quæ à magiſtratibus foro gladiatorum, ſcæníſque ludorum dantur.* Aſconius in Verrem: *Menius exceperat ſibi ius vnius columnæ, ſuper quam tectum proiiceret, vnde ipſe & poſteri eius ſpectare munus gladiatorium poſſent: quod etiam tum in foro dabatur.* Ait, *etiam tum*: quia nimirum is mos non prorſus exoleuerat etiam Aſconij, id eſt, Claudij ætate. Plinij verba cauete vobis imponant, lib. xv. cap. XVIII. *Ara inde ſublata gladiatorio munere Diui Iulij, quod nouiſſimè pugnauit in foro.* ancipitis dico & fallacis ſententiæ verba. Videntur enim adfirmare poſtremum id fuiſſe in foro munus. Falsò. Nam & ſub Auguſto fuit, ex Propertio

Seu cùm laſciuum ſternet arena forum.

Vbi dati gladiatores.

In foro olim.

Plinij ambigua verba enodata.

& Ti-

& Tiberius munus gladiatorium duplex dedit, alterum in foro, alterum in Septis, auctore Tranquillo, cap. VII. At Plinius de ipſo Cæſare ſenſit, nouiſſimum id fuiſſe forenſe munus, illo editore. Tamen cœptum vileſcere & forum. opinor ideò, quia loca ſeſſui & ſpectationi parum apta. Itaque magno ambitu locum in foro Conſules magiſtratusque clientibus tribulibúſue ſuis adſignabant, & in beneficij loco. Cicero oratione pro Murenâ ſatis multis verbis: ad Atticum lib. II. epiſt. I. *Quærit ex me, num conſueſſem Siculis, locum gladiatoribus dare? Negaui. At ego, inquit, nouus patronus inſtituam ſed ſoror, quæ tantùm habeat conſularis loci, vnum mihi ſolùm pedem dat.* Et facit eò decretum Senatus in honorem Ser. Sulpicij: *Senatui placere Ser. Sulpicio ſtatuam pedeſtrem æneam in roſtris ſtatui: circumque eam ſtatuam locum ludis, gladiatoribusque, liberos poſterosque eius quoquò verſus pedes quinque habere*, apud Ciceronem Phil. IX. Igitur ſtructa * Amphitheatra, deſtinata propriè huic ludicro & Venationi. Et plerũque exhinc in iis dati gladiatores: tamen non omiſſo prorſus foro. Etiam in Septis Agrippæ. Suetonius Calig. cap. XVIII. *Munera gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis aliquot edidit.* & idẽ ſcriptor notat aliàs. Sed & Circus interdum huic rei, vt reperietis in Dione. ſæpe Vici & XIIII. regiones vrbis: quod ſub Impp. factitatum obſeruo. Sed non mihi mens onerare vos copiâ vulgarium exemplorum. Explicui de loco.

Forum non apte extructum ad ſpectacula.

Difficiles in eo loci: & in beneficio dati.

** Adi librum noſtrum De Amphitheatro.*

Amphitheatra.

Septa.

Circus.

Vici & regiones vrbis.

CAPVT XVIII.

De Spoliario, quod item pars ludi. vnde id dictum, & cui rei vſuique: Obiter etiam de obſcænâ ludi parte.

HIc Victor, Nimium properas. Quod olim de Haterio Auguſtus, de te Pighi dixerim, Sufflaminandus es. Nam Spoliario quid fiet, niſi locus ei eſt in loco? Caput percuſſit Pighius, & Hem! inquit, videte veſtrum Cyneam. Abſque hoc monitore, res tam illuſtris elapſa mihi erat. Sed retraham. Spoliarium non ipſe ludus, ſed ludi, vt appâret, pars. Ex lapide priſco, quem Tybure vidimus: CVRATORI. MVNERIS. PVBLICI. GLADIATORI. III. QVOT. IS. TEMPORE. HONORVM. CVRARVMQVE. SVARVM. PLENISSIMO.

Spoliarium quid.

MO. MVNIFICENTIAE. STVDIO. VOLVPTATIB. ET. VTILITATIBVS. POPVLI. PLVRIMA. CONTVLERIT. LVDVM. ETIAM. GLADIATORIVM. ET. SPOLIAR. SOLO. EMPTO. SVA. PECVNIA. EXTRVCTVM. PVBLICE. OPTVLERIT. Etiam Tertullianus ab ipſis Amphitheatris ſeparat: *Ceterùm à ſæculo coronantur & lupanaria, & latrinæ, & piſtrina, & carcer, & ludus, & ipſa Amphitheatra, & ipſa Spoliaria, ipſæque Libitinæ.* Ductum nomen à re balneariâ. Nam *exteriores cellulæ in balneis, Spoliaria* dictæ, vt notant Gloſſæ Latinæ veteres: vel, vt Græcæ, Ἀποδυτήριον, *Spoliarium.* Vbi ergo in balneis exuebantur, ſeque veſte exſpoliabant, Spoliaria dicta. & à cauſsâ ſimili, in Ludis. Nam ibi, credo, gladiatorum veſtes, ornamenta. Plinius in Panegyrico de Ærario diſſerens: *Nunc templum, nunc verè deus, non ſpoliarium ciuium cruentarumque prædarum ſæuum receptaculum.* Imò amplius, locus ille receptor vulneratorum cæſorumque. Caſſius Seuerus in Controuerſiâ, Debilitans expoſitos. *Produc agedum familiam ſemiuiuam, tremulam, debilem, cæcam, mancam, famelicam: oſtende nobis captiuos tuos. Volo mehercules noſſe illum ſpecum tuum, illam humanarum calamitatum officinam, illud infantium ſpoliarium.* Seneca de Prouidentiâ: *Videant largum in foro ſanguinem, & ſupra Seruilianum lacum (id enim proſcriptionis Sullanæ ſpoliarium eſt) Senatorum capita.* Itaque crebræ illæ acclamationes Senatus, mortuo Commodo, ſunt ab hoc ritu, apud Lampridium, *Gladiatorem in ſpoliario.* &, *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in ſpoliario ponatur.* Quin & ij, qui ſine ſpe curationis læſi, illic interficiebantur. Seneca epiſt. XCIIII. *Nunquid aliquem eſſe tam cupidum vitæ putas, vt iugulari in Spoliario, quàm in Arenâ malit?* Obſcænam partem ludi in eodem Senecâ lego libro VII. Quæſt. Nat. extremo: nec ſcio an ad Spoliarium, an ad ludi locum fœdum, vbi * Spongia, referam: an potiùs emendem, *artem ludi*, & capiam de iis qui ſponte ſeſe auctorant.

A balneis ducta vox.

Cui rei Spoliaria.

De Senecæ loco.

** De quâ Martialis, Quod dicitur, infelix damnatæ ſpongia virgæ. & Seneca epiſt. LXXI.*

CAPVT

CAPVT XIX.

Finis conuiuij ſermoniſque. per occaſionem de Diludiis. item de ratione inuitandi ad hilaritatem inuſitatâ hodie. Ammianus expletus à coniecturâ. De Mutitatione, Agellius correctus, & Nonius.

DIXI. & ſit iam ſermonum pauſa quæſo. Nam & ſerum eſt, vt video: & in me quidem omnis vis loquendi iam vacuit. Itaque domuitionem paremus. Inclementi vultu ego, Tu Pighi ceſſes? nec per limites illos eas, quos ipſe tibi poſuiſti? Non ego homo trioboli ſum, ſi id feram. Cras licebit, inquit. nunc te Lipſi, per hanc dexteram oro, mitte. Non, ſi per hanc ſororem læuam quoque, inquam. Et iámne mitto ad Prętorem, vt te nectam? Necа etiam, inquit, ſi voles. Nam mihi decretum in hoc Spoliario mori potiùs, quàm amplius in hâc Arenam. Lernutius cum Victore interueniens: Hercules multa nox eſt, Lipſi, inquiunt: & tempus abeundi. Ego commotior, Etiam me latrant meæ canes? Sed ſurgebat iam & Duza. Itaque ego, Hæc quidem conſpiratio eſt, inquam. at ſedete ſaltem dum patera iſta circumfertur. Nam Pighio noſtro non aliâ lege diludia do. Sedit iterum & reſpexit me Duza, Diludia tu quid appellas? Appoſitè ad hanc rem, inquam. Nam, *tempora quæ gladiatoribus conceduntur inter dies munerum quibus pugnatur, Diludia dicuntur*, vti ſcribit ad illud Horatij,

Diludia, quid?

Diſplicet iſte locus, clamo, & diludia poſco.

vetus ſcholiaſtes. Hîc Victor, Verè fortaſſe Commentator, inquit. tamen mihi olim ſententia mea non diſplicet, Diludia eſſe cùm medij ludi alio genere ſpectaculi interrumpuntur, & quaſi diffinduntur. Ita enim mos, vt in mediâ ſæpe comœdiâ aut tragœdiâ, Venationem aut paria aliquot gladiatorum poſcerent, tædij leuandi. Horatius teſtis:

Si diſcordet eques, media inter carmina poſcunt
Aut vrſum aut pugiles.

Et Dio: qui Circenſes diffiſſos ait Venatione & Athletis interpoſitis, lib. IX. ἄρκτοι μὲν, inquit, μεταξὺ τοῦ δρόμου τῶν ἵππων ἐσφάγησαν, καὶ ἀθληταὶ ἠγωνίσαντο, καὶ παῖδες Ἀσιανοὶ πυῤῥίχην ὠρχήσαντο: id eſt, *Vrſi Circenſibus interpoſiti & caſi, & athletæ certarunt, & pueri Aſiatici Pyrrhi-*

Pyrrhicam ſaltarunt. Approbo, ait Duza. Et ſimilis calamitas Terentianæ Hecyræ interuenit, interpoſito funambulo. Eius enim ſententiæ querela illa Prologi,

Ita populus ſtudio ſtupidus in funambulo
Animum occupârat.

Etiam gladiatoribus: vt ſtatim,

Primo actu, placeo: cùm intereà rumor venit
Datum iri gladiatores. populus conuolat.
Tumultuantur, clamant, pugnant de loco.

Cùm dixiſſet; paterâ acceptâ ego Victorem intuitus, Hanc ita ſpumantem, inquam, Latio & Latiæ. Eduxi, & Victori tradens, Viuamus, inquam; moriendum eſt. Ille abominatus tam triſtem vocem, Quæſo, inquit, vitemus hanc δυσφημίαν in menſâ: & deſpue, ne omen habeat tua vox. Ego riſi, &, Homo religioſiſſime, inquam, ita neſcis morem antiquum? Numquam illi hilariùs ſe inuitabant, quin laceſſerent lætitiam hoc ſermone. *Inuitādi mira, ſed priſca ratio.* Atque adeò ipſa verba, vt protuli, apud Vibium Gallum in Controuerſiâ Senecæ VII. lib. IX. *Conuiuæ certè tui dicunt, Viuamus, moriendum eſt.* *Seneca leniter correctus.* Ita lego, non *Bibamus*, cum vulgo. Ritum non vulgatū obſeruo in hac ipsâ admonitione apud Ammianum, lib. XVI. Nam pueri miniſtri cùm lumina menſæ inferrent, ſoliti ſimilia dicere. Ita enim ſuppleam legamque defecta hæc verba: *Malignitate ſimili quidem Agens in rebus in Hiſpaniâ, ad cænam itidem inuitatus, cùm inferentes veſpertina lumina pueros exclamaſſe audiſſet ex vſu, Vincamus *perun ....lem ne ...... interpretatum, atrociter deleuit nobilem domum.* **At qui dicunt reſtituiſſe Ammianum, hæc omnia inſidè omiſerunt.* Lego, *Viuamus, pereundum eſt.* addiditque Ammianus calumniatorem aliquem ſic interpretatum eſſe, ſolemne verbum, tanquam machinaretur Dominus ille aliquid magnum, & cum exitij ſui metu coniunctum. aut, tanquam id detorſiſſet in ſæuitiam Imperatoris, ſub quo omnibus pereundum eſſet. Hoc ecphonema etiam in veteri inſcriptione ſepulchrali,

AMICI.
DVM. VIVIMVS.
VIVAMVS.

Et ſententia non ſemel obuia in poëtis. Quid autem dices, ſi ipſum cranium mortui inferre in menſam ſoliti, huic rei? *Cranium in menſâ.*

Epigramma Græcum diſertè:

> Ἡ πτωχῶν χαρίεσσα πανοπλίη, ἀρτολάγυνος,
> Αὕτη, καὶ δροσερῶν ἐκ πετάλων στέφανος,
> Καὶ τοῦτο φθιμένοιο προάσιον ἱερὸν ὀστοῦν,
> Ἐγκεφάλου ψυχῆς φρούριον ἀκρότατον.
> Πῖνε, λέγει τὸ γλύμμα, καὶ ἔσθιε, καὶ περίκεισο
> Ἄνθεα. Τοιοῦτοι γινόμεθ᾽ ἐξαπίνης.

Sed & in Trimalcionis conuiuio apud Petronium: *Potantibus & accuratiſſimè lautitias nobis mirantibus, laruam argenteam adtulit nobis ſeruus, ſic aptam, Ut articuli eius vertebræque locatæ in omnem partem flecterentur. Hanc cùm ſuper menſam ſemel iterumque abieciſſet, & catenatio mobilis aliquot figuras exprimeret, Trimalcio adiecit, Heu heu nos miſeros: quàm totus humuncio nil eſt.*

Sic erimus cuncti, poſtquam nos auferet Orcus.
Ergo viuamus, dum licet eſſe bene.

Quod ab Ægyptio quidem ritu videtur, qui σκελετὸν ipſum mortui inferre conuiuio ſoliti, cum monitione, Ita breui omnes futuros. Plutarchus auctor in Conuiuio. Hîc Lernutius: Morem aſperum, inquit, & non longè à Scythis, quibus etiam potus in cranio mortuorum. Quin & hodie, vt audio, apud quoſdam noui orbis Indos. Tamen inuitatio illa in ſpecie barbara: re, optima. Quid enim homulli ſumus? aut quamdiu hęc vita? Ite mortales, & magnis cogitationibus animum implete: cras morituri. Et in calore illo ſimul effudit hos Anapæſtos:

Vana ſpes vita.

Miſerum, miſerum, mortale genus,
Cui vix orto fatum aboriri eſt:
Heu quàm fallaci iactaris
Turbine vita!
Ille ſuperbi limina regis
Ambit, & alter populi faſces:
Alter nullo fine parandi
Aurum congerit, & congeſto
Pauper in auro eſt.
Ah neſcitis viuere, nec mori.
Moneo, moneo, ponite curas:
Curſu præcipiti ruit ætas.

Ludite,

Ludite, viuite, dum breuia ſinunt
Penſa ſororum.

Cum fine verſuum omnes ſurgebant. Duzam ego laciniâ tenui, Atque audin? inquam, iam opus viuere. Imò Bitere, ait, vt Comici noſtri loquebantur. Tempus nos admonet; certè ſomnus. Non etiam mittis? Polypus mihi vidêre: ita quidquid tetigeris, tenes. Mittam in hanc legem, inquam, vti cras iterum apud me ſitis. Imò apud me, ait Lernutius. Sit enim hæc per dies hos feſtos quædam, vt antiqui dicebant, Mutitatio. Mirantibus nouitatem verbi, Ita dico, inquit, Mutitatio. Agellius: *Mutitatio*
Legitur in Atteij Capitonis Coniectaneis Senatus decretum vetus, in *priſcorum.*
quo iubentur principes ciuitatis, qui ludis Megalenſibus mutitarent, id eſt mutua inter ſe conuiuia agitarent, iurare apud Cos. &c. Vbi lego *Agellius cor-*
fide codicum, *mutua inter ſe dominia agitarent.* Dominus anti- *rectus.*
quis, Præbitor: & Dominia, præbitiones hilariores. Lucillius: *Primùm dominia atque ſodalitia omnia tolluntur.* Cicero Frumentariâ in Verrem: *Huius argento dominia veſtra, huius ſignis forum comitiumque ornari.* Mutilus hic Tullij locus apud Nonium in *Ex Nonio.*
Dominus: *Cicero Frumentaria: Adria argento dominos veſtra*: facilis ex Cicerone correctu. Ad hæc alternantia conuiuia Virgilius reſpexit,

Mutuaque inter ſe læti conuiuia curant.

Etiam Pindarus Ode I. de Tantalo, qui, ἀμοιβαῖα θεοῖς δεῖπνα παρέχει: id eſt, *alternantia conuiuia diis præbet.* Occupauit reſpondere Duza, Ergo apud te Lernuti in prandio cras erimus. Nam hic Lipſius petit tanquam Cæſaris candidatus. Etiam irrides? inquam. At enim Berchemium vocaui. Igitur & is apud nos erit, ait Lernutius. Tu abi, & cùm nos bene curaſti, valetudinem tuam cura. Et cum dicto facta diſceſſio, vel vt ego appellabam, fuga.

I. LIPSI SATVRNALIVM SERMONVM LIBER II.

CAPVT I.

Quid ante diei ſecundi conuiuium. cum Victore diſſertatio ſuper Taciti loco, de inuentione argenti apud Germanos. crebra manuum lautio antiquis.

SECVNDVS dies erat, quo Lernutio conſtitueramus: venitque ad me ante conuiuij horam Victor. Iámne vales? inquit. Ab animo Victor, inquam: à corpore (vt Auguſtus loquebatur) betizo. Quid ergo mirum, inquit, à morbo tam propinquo? Sed animum quod purgas; crede mihi, ab illo fonte hic languor. Studia animum, animus corpus fatigauit. Nec vultu aſpernêre. Eſt enim & animorum laſſitudo quædam, non minor quàm corporum, ſed occultior: quæ fugienda nobis, & ſcintilla illa diuini ignis non obruenda eſt. Sed cui rei in menſâ libri? quos peius odiſſe te volo, quàm fullo vlulam. Ne erres Victor, inquam: libris nihil nunc facio pericli. Tacitum alucinans modò in manus ſumpſeram, atque aliud agens. Ecce autem verſabar & vexabar in loco iſto, De Germanorum moribus. *Aurum & argentum propitij an irati dij negauerint, dubito. Nec tamen affirmauerim, nullam Germaniæ venam argentum aurúmue gignere. quis enim ſcrutatus eſt? poſſeſſione & vſu haut perinde adficiuntur.* Negat ecce clarè inuentam in Germaniâ argenti venam, quæſitámue. At contrà Annali XI. *Nec multo pòſt Curtius Ruffus eundem honorem adipiſcitur, qui in agro Mattiaco recluſerat ſpecus quærendis venis argenti.* Quæ inuentio argenti, quinquaginta, ante hunc libellum Taciti ſcriptum, annis. Non concilio prorſus. Libri veteres, *in agro Machiaco.* Igitur lego, *Maciaco,* vel, *Mazyaco.* Non enim apud Germa-

Taciti non certa hiſtoria locus.

De argento apud Germanos reperto.

Tacitus fortè emendatus.

Germaniȩ Mattiacos hȩc Curtij foſſio, vt arbitrantur: ſed apud Macas vel Mazyas Africæ populos. cui ipſi prouinciæ hic Curtius præfectus. Plinius certè in Germaniâ venam argenti nullam, ambiguè ęris commemorat: & multis ſæculis pòſt, inuentionem hanc adſignant medij temporis ſcriptores. Ditmarus libro II. Chronicorum: *Temporibus Othonis aureum illuxit ſæculum, apud nos inuentâ primùm venâ argenti.* Windichindus monachus (vixit ante annos DC.) lib. III. *Ergo qualiter Otho Romanos duobus prælijs vicerit, terra Saxonia venas argenti aperuerit, imperiumque cum filio quàm magnificè dilatauerit, noſtræ tenuitatis non eſt dicere.* Hæc taliaque, Victor, hiſtorica & oblectantia muginabar. Ne iſta quidem fas, inquit. ſed eamus. Sol iam duodecimam lineam tangit. In viâ eramus; ecce obuius nobis Duza. Bona ſcęua eſt, inquam. capio ex nomine tuo omen hodiernæ voluptatis. Sed quod herè oblitus, Hautenus noſter quî valet? ille flos poëtarum? Nam certè hoc elogiũ illi debemus, Vnum eſſe inter Belgas, qui noſtrâ linguâ viam viderit ad carmen. Ille quidem rectè, inquit: & te amat. Sed carminum eius famam ſcis quàm premant iudicia vulgi. Nempe vulgi, inquam: ſed dic illi à me, ſodes: peruincet hanc nouitatis inuidiam: & vt arbores quædam, ſic fama eius æternior erit, quò tardiùs creſcet. Pulchrum eſt cum Manilio gloriari, —— *nec in turbam, nec turbæ carmina ſcribo.* In his ſermonibus peruentum ad Lernutij ædes. Triſtior nobis viſus. Itaque Duza ad illum,

Quis iſtic voltus, quæ caligans triſtitas?

Parúmne in tempore, aut parum grati aduenimus? Ille ſingulos amplexus, Vos quidem opportuni & gratiſſimi, inquit. Pighius dedit me in hunc tumorem, qui puerum iam nunc miſit, & renuntiari iuſſit: Negotium ſibi natum eſſe. Id tu triſtis? inquam ego. Ne veniat. an de illius veſpere victuri ſumus? & ſuccidaneum ecce tibi hunc Berchemium do, qui in portâ. Simul intrauit Berchemius, & ad eum Lernutius, Tu certè fidem amas, & te fides. Naſiternam huc puer: lauate. Non ego, ait Victor: iam antè laui. Hem! ait Lernutius, adeò remotus à more priſco? qui non ante menſam modò, ſed in conuiuio meliore per ſingula fercula & miſſus lauabant. Ita apud Athenęum lib. IIII. cap. I. in Carani Macedonis conuiuio iam medio leges: *In vno conuiuio Romani ſæpius lauabant.*

καὶ ὡς ἄδδην εἴχομεν βρώσεως, ἐχερνιψάμεθα: *& cùm ſatis cibi ſumpſiſſemus, manus lauimus.* Iterumque poſt aliud ferculum: καὶ νιψάμενοι τὰς χεῖρας ἐστεφανώμεθα: id eſt, *& manus loti coronas ſumpſimus.* Apud Lampridium in Eligabalo: *Exhibuit aliquando & tale conuiuium, vt haberet viginti duo fercula ingentium epularum, & per ſingula fercula lauarent.* Idem in eodem Principe: *Paraſitis in ſecundâ menſâ ſæpe ceream cœnam, ſæpe ligneam, ſæpe eburneam exhibuit: cùm tantùm biberent per ſingula fercula, & manus quaſi comediſſent, lauarent.* Hoc quidem moleſtum more Romano, inquit Victor. Quomodo enim in lecto? & ſurgebántne? Minimè, inquit. ſed auertebant à menſâ. Sidonius bene adſignificat, lib. 1. cùm apud Cæſarem epularetur: *Retrorſusque conuerſus, tanquam manibus aquam poſtularem, tantumque remoratus quantum ſtibadij circulum celerantia miniſteria percurrunt, cubitum thoro reddidi.* Fateor Lernuti, inquit, hoc me hodie doces.

Cuiuſmodi ea lotio.

CAPVT XI.

In ipſo conuiuio, de Carptorum munere & vario nomine. Item de Structoribus. Tranſlatus cœptus ſermo à Pighio ad Duzam.

IAM adſederamus; & illatæ ſunt epulæ ſanè lautæ, & quæ (vt Plauti iocus) cinerem non quærerent. Inter alia Capus, qui magnitudine ſuâ omnium oculos in ſe conuertit. Tamen ad nos Lernutius: Mi hoſpites, inquit, pauca præſtinaui. Nam per hos dies, vt ſcitis, promiſcuæ cœnæ non ſolùm cande, ſed vacuefaciunt annonam macelli. Itaque hic Capus prandij noſtri fundus & fundamentum eſt. Tu Duza, diuide hunc ſpadonem, quod ſine fraude legis Scantiniæ ſit. Carptor hîc ego? inquit Duza. tibi hoc ius erat in domo tuâ. Mirantibus, vt videbatur, nobis inſolentiam vocis: Duza, Carptores, inquit, antiquis dicti, qui cibum ſcindentes carpenteſque præminiſtrarent. Iuuenalis:

Carptores qui?

—— carptores, archimagiri.

Vbi tamen, *fartores*, &, *captores* ſubſtituunt non boni arbitri veterum conuiuiorum. Proprium enim huic muneri Carpendi verbum. Apud Petronium Trimalcio, quaſi per delicias, identidem imperat, Carpe: & explicat conuiua veteranus, *Vides illum*

Stabilita Iuuenalis lectio.

illum qui obſonium carpit? Carpus vocatur. itaque quotieſcumque dicit, Carpe, eodem verbo & vocat & imperat. Quod proinde eſt, quaſi tu Lernuti hunc puerum pocillatorem voces Fundum. Sciſſores iidem dicti. Petronius: *Proceſſit ſtatim ſciſſor; & ad ſymphoniam ita geſticulatus lacerauit obſonium, vt putares Darium hydraule cantante pugnare.* Qui locus ſatis indicat, cur eoſdem Cheironomontas Iuuenalis dixerit —— *& cheironomonta volanti Cultello* —— itemque Sidonius lib. IIII. *Inter Apicios epulones, & Byzantinos chironomontas.* Neſcio an eos ipſos, Diribitores dixerit Apuleius lib. II. *Diribitores pluſculi ſplendidè amicti, fercula copioſa ſcitulè ſubminiſtrata.* an potiùs, qui fercula puerorum manibus allata commodè diſponerent, & collocarent (vt ille iocatur) velut ſub ſignis. Vtraque certè notio in verbo veteri Diribendi. Hos tamen poſtremos, verbo magis trito Structores nominabant. Iuuenalis:

Sciſſores: Cheironomontes. Diribitores. Structores.

Structorem intereà, nequa indignatio deſit,
Saltantem ſpectas.

Petronius: *Proprium conuenientemque materiæ ſtructor impoſuerat cibū.* Athenæus lib. IIII. Ἰόβας ὁ βασιλεὺς τὸν αὐτὸν εἶναι φησὶ τραπεζοκόμον, καὶ τὸν ὑπὸ Ῥωμαίων καλούμενον στρύκτορα. id eſt: *Iuba rex eūdem cenſet Græcorum* τραπεζοκόμον (quaſi dicas menſæ Curatorem) *cum eo quem Romani Structorem dicunt.* In hoc verbo Senecam velim emendari libro De vitâ beatâ, cap. XVII. *Quare ars eſt apud te, miniſtrare? nec temerè & vt libet collocatur argentum, ſed peritè ſeruatur, & eſt aliquis ſcindendi obſonij magiſter?* reſcribique, *peritè ſtruitur.* Tertullianus libello De cultu: *Structores capillaturæ*, paullò aliter dixit. Deſierat Duza, excepit Lernutius, De verbo optimè, ô magiſter: rem vide. Et ſimul admouit lancem. Duza capum etiam atque etiam adſpiciens, Heu gallum decumanum! inquit. & mirum ni iſtum ſubmiſerint Brugæ tuę. Ita eſt, inquit: ſed tu Carpe carpe. Quàm pinguis autem! ait inter carpendum Duza. viden', Lipſi, quis fructus cælibis vitæ? Fateor, inquam: & cælibem quaſi cælitem agnoſco, nec in alio etymo Grammaticis credo magis. Sed vt epulæ tam lautæ condimentum aliquod habeant; placétne Lernuti in Arenam redeamus, ſpectatum Gladiatores? Placet maximè, inquit. Hæret enim adhuc animo meo heſternus Pighii ſermo: cum delectabili recorda-

Seneca emendatus.

cordatione veterum morum. Atque vt ij qui ſymphoniam audierunt, ferunt ſecum in auribus modulationem illam & dulcedinem cantus: ſic ego in animo narrationem Pighianam. Sed quis abſente illo nunc Editor? Quis, niſi tu dominus? inquam. Ita enim ius, mos, vt qui menſam, præbeat & ludos. Ain' tu? inquit. At per meam editionem, ætatem eſtote ſine ludis. Et pugnem ipſe potiùs, quàm vt edam. Cur non autem noſter Duza? —— ὅσπερ μοι πολλὸν ἀμείνων. Conuerſi taciti omnes ad Duzam ſumus, quaſi rogantes. At ille, Amici, inquit, vnde mihi ea vis? ab ingenio tantum, an à memoriâ poſſim? Denique cœpit herè Pighius, & vniuerſum hoc argumentum diſpoſuit & intra ſeſe formauit. Eam partitionem ordinemque quâ diuinatione adſequar? Illud modò fiet, vt ego ipſe qui ludos paro, vobis ſim ludus. Imò omnes nos in partem iuuabimus, ait Berchemius: ſpondeo. Et ego reſpondeo, inquam: aude modò. Æſtuo, ait Duza,

——velut minuta magno
Deprenſa nauis in mari, veſaniente vento.

Hinc preces veſtræ ſunt: illinc molimentum rei & difficultas. Tamen quoniam iubetis (nam mihi amicorum preces, iuſſa) aggrediar, & quod in hac re appoſitè dicitur, * Gladiator in arenâ conſilium capiam.

*Prouerbium apud Senecã epiſt. XXII.

CAPVT III.

Propoſitio dicendorum. primoque de conditione gladiatorum, quoſdam ſeruos eſſe aut quaſi ſeruos: quoſdam initio liberos, imò nobiles. Equites Senatoresque paſſim arenâ ſe polluiſſe. quod aliis Principibus permiſſum, aliis vetitum.

COMPOSVIT ſe Duza ad dicendum: nos ad audiendum. Et meditatione aliquâ interpoſitâ, ſic infit: Quattuor, vt meminiſſe potui, limitibus terminatus à Pighio hic ſermo: Origine, Loco, Hominibus, Modo. Priores duo benè & legitimè ab eo deſtituti ſunt: tertium nunc collocabo; & de Hominibus duo dicam. Quæ conditio gladiatorum fuerit: & Quæ eorum genera, quodque diſcrimen. Ad conditionem quod attinet: è ſeruis plerumque comperior fuiſſe, aut captiuis. Serui

Quæ dicenda Duzæ.

aut

aut vendebantur in ludum, aut damnabantur. De venditione Tertullianus: *Olim captiuos, vel malo ingenio ſeruos emercati.* Et Suetonius Vitellio: *Aſiaticum ob nimiam contumaciam & ferocitatem grauatus, circumforaneo laniſtæ vendidit, dilatumque ad finem muneris repentè ſurripuit.* Adeoque id increbuit, & ob leuem ſæpe cauſſam: vt Hadrianus Imp. *Lenoni & laniſtæ ſeruum vel ancillam vendi vetuerit, cauſſâ non præſtitâ,* ait Spartianus. De damnatione, paſſim hiſtoriæ & legum libri, vbi damnati ad * gladium, leguntur, vel ad gladij ludum. Sic enim etiã loquebantur. Capitolinus in Macrino: *Seruos quià dominis fugiſſent repertos, ad gladij ludum deputabat.* Eos cõquiri moris etiam in prouinciis fuit; ex Tacito, qui lib. III. Annal. in Galliâ nominat, *E ſeruitiis gladiaturæ deſtinatos.* De Captiuis etiam, nõ ignotum. Aut enim vẽditi illi ipſi laniſtis, aut ab Impp. poſtquam in triumpho ducti, dati in ludum. In vitâ Probi: *Edita gladiatorum paria trecenta, Blemiis pleriſq. pugnantibus, qui per triumphum erant ducti, pleriſque Germanis & Sarmatis.* Vopiſcus de triumpho Aureliani: *Per ordinem ducta gladiatorũ paria octingenta, præter captiuos gentium barbararum.* Sæpe & ſine triumpho. In vitâ Claudij: *Claudius omnes qui rebelles animos extulerant, capit, atq. in vincla Romam etiam mittit ludo publico deputatos* Ad captiuos pertinere Tertulliani querelam puto: *Certè quidem & innocentes gladiatores in ludum veniũt, vt voluptatis publicæ hoſtiæ fiant.* Serui ergo captiuique primò ad hoc munus. Sed paullatim etiã liberi & ingenui; nulla quidem aliunde vi, ſed pretio inducti vel malâ libidine pugnandi. Vtrũque genus coniunxit Liuius lib. XXVIII. *Gladiatorium ſpectaculum fuit, non ex eo genere hominum ex quo laniſtis comparare mos eſt, ſeruorum dilectu ac * liberorum qui venalem ſanguinem habent: gratuita omnis pugnantium opera fuit.* At de liberis, Labienus apud Senecam patrem lib. X. Controuerſ. *Curatis quis ex ſolitudine infantes auferat, perituros niſi auferantur: non curatis quòd iuuenum miſerorum ſimplicitatem circumueniunt, & ſpecioſiſſimum quemque maximè idoneum caſtris, in ludum conijciunt.* Tertullianus ad Martyres: *Quot otioſos adfectatio armorum ad gladium locat? Certè ad feras ipſas adfectatione deſcendunt, & de morſibus & cicatricibus formoſiores ſibi videntur.* Lactantius lib. V. cap. IX. *Et quod eſt ſceleratius, vt ſint religionis antiſtites, qui nec vitæ quidem ſuæ pareant, ſed*

E ſeruis.

E damnatis.

* *Diſcrimen tamẽ aliquod Vlpianus facit inter Dãnari ad ludũ & ad gladiũ. Cuius verba infra cap. XXI.*

E captiuis.

Etiam è liberis.

Qui pretio ſe vendebant.

* *Malè vulgò libertorum.*

exſtinguendas publicè animas vendant. Manilius lib. IIII.

> *Nunc caput in mortem vendunt, & funus arenæ:*
> *Atque hoſtem ſibi quiſque parat, cùm bella quieſcunt.*

Sæpe & nobiles, re comeſâ. Et verò paullatim, non deſidentibus ſed corruentibus moribus, eò ventum, vt primæ nobilitatis viri operas arenæ locarent: quidam deſperatione & bonis exuti, alij principibus gratificantes. Seneca epiſtolâ centeſimâ: *Aſpice illos iuuenes, quos ex nobiliſſimis domibus in arenam luxuria cõiecit.* Idem epiſt. LXXXVIII. eleganter: *O quàm vellem Catoni nunc occurrere aliquem ex his troſſulis in viâ diuitibus, curſores & Numidas, & multum ante ſe pulueris agentem.* *Seneca explicatus.* *Hic ſine dubio cultior comitatiorque quàm M. Cato videretur: hic, qui inter illos apparatus delicatus cùm maximè dubitat, vtrum ſe ad gladium locet an ad cultrum.* Ludit ſuauiter in homines inopes ſui æris, diuites alieni: qui re cum ſpe conſumptâ, ad extremum deliberant Gladiatores fiant an Venatores. Id enim valet, Ad cultrum. Putaui aliquando, *ad pulpitum*, blandiente coniecturâ, ſed vanâ. *Culter venatorum.* Nam culter propriè venatorum. Suetonius Auguſto: *Lixa quidam cultro venatorio cinctus.* Martialis ad lemma *Culter venatorius:*

> *Si deſecta gemes grandi venabula roſtro,*
> *Hic breuis in grandem cominus ibit aprum.*

Sed ad dictum morem Iuuenalis de nobilibus ſui æui:

> —— *quanti ſua funera vendant*
> *Quid refert? vendunt nullo cogente Nerone.*
> *Nec dubitant Celſi prætoris vendere ludis.*

Equites & Senatores ad gladium. Quin vulgò iam ſub Principibus equites polluti arenâ & Senatores. Origo prima rei à C. Cæſare, opinor: *cuius munere in foro, depugnauit Furius Leptinus ſtirpe prætoriâ, & A. Calenus Senator quondam actorque cauſſarum,* *Permiſit Iulius Cæſar.* ait Suetonius in Iulio capite XXXIX. Dio hoc amplius, permiſiſſe eum equitibus Romanis vti pugnarent, lib. XLIII. Eoque temeritas hæc, ſiue inſania fuit, euaſit, vt lege cauere Auguſtus debuerit μήτε βουλευτὴν μονομαχεῖν, μήτε δοῦλον ῥαβδουχεῖν, *nec Senatorem gladiatorem fieri, nec ſeruum lictorem.* *Vetuit Auguſtus in Senatore, permiſit in Equite. Poſteà interdictum, ſub eodem.* Equitibus tamen palàm id permiſit, non ſine admiratione meâ & Dionis lib. LVI. τοῖς ἱππεῦσιν (ὃ καὶ θαυμάσειεν ἄν τις) μονομαχεῖν ἐπετράπη. *Neque enim, vt Calpurnius ait, conditione gladiatoriâ quidquam eſt humilius in vulgo.* Sed denuò id vetitum Senatuſcon-

tuſconſulto. Suetonius Auguſti cap. XLIIII. *Ad ſcenicas & gladiatorias operas etiam equitibus Romanis aliquando eſt vſus: verùm priuſquam Sc. interdiceretur.* Et fraudem quæ huic legi fiebat repreſſit Tiberius, apud eundem Sueton. cap. XXXV. *Ex iuuentute vtriuſque ordinis* (Senatorium cape & Equeſtrem) *profligatiſſimus quiſque, quò minus in operâ ſcenæ arenæque edendâ Senatuſconſulto tenerentur, famoſi iudicij notam ſpontè ſubibant. Eos omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam eſſet, exſilio affecit.* Sed non ad Tiberij ſeueritatem Principes ſecuti: qui ſolutè adeò permiſerunt, vt Caligula vnâ commiſſione vigintiſex equites dederit: *Permiſere iterum alij Principes.* Nero *exhibuerit ad ferrum quadringentos Senatores, ſexcentoſque equites Romanos, & quoſdam fortunæ atque exiſtimationis integræ ex iiſdem ordinibus, confectoréſque ferarum & varia arenæ miniſteria.* Interpellauit hîc Berchemius, Ais quadringentos Senatores? ſexcentos equites? Extra fidem ea adſeueratio eſt, mi Duza. At fidus huic rei ſcriptor Tranquillus, inquit Duza. cap. XII. Fateor, ait Berchemius: neſcio an fidus exſcriptor. Numeri nimium faciles corruptu. & vereor vt Suetonius ſcripſerit, *quadragenos Senatores.* Vniuerſus ordo patrum lege Auguſti intra ſexcentos: & tam matula ego, vt credam pugnaſſe ex iis infamem hanc pugnam quadringentos? Sed & equites in parte libero eius culpæ, ſcriboque, *ſexagenos.* numero ſatis etiam liberali, quoniam Dio ſub eodem Nerone pugnaſſe dumtaxat ſcribit, vnis ludis, triginta. ἱππεῖς, inquit, ἐκ τοῦ τέλους τριάκοντα ἐμονομάχησαν. Ego ad Berchemium, Faueo correctioni tuæ, inquam. nec magis è Suetonio maculam illam eluis, quàm è nomine Romano. Sed & reliqua Tranquilli ſic potiùs legerim: *Fortunæ atque exiſtimationis integræ. Ex iiſdem ordinibus confectores quoque ferarum.* fulta expletaque ſententia, quæ pendens aliter & hiulca eſſet. Duza iterum: Iam viri eſtis, inquit, laudo. Anteà ſilentium veſtrum perpes, & non ex ſponſo: nunc cùm iuuatis, paſcor opere. Igitur pergo. Vitellius quamquam ipſe infamis, infamiam hanc genere quodam ſuſtulit, *cauitque ſeuerè ne equites Romani ludo aut arenâ polluerentur. Priores id Principes pecuniâ & ſæpius vi perpulerant: ac pleraque municipia & coloniæ æmulabantur corruptiſſimum quemque adoleſcentium pretio illicere,* ait Tacitus lib. II. Hiſtoriarum.

Præter fidem in Tranquillo numerus.

Is mutatus.

Iterum correctus idem.

CAPVT IIII.

Feminas imò ipſas deſcendiſſe in hunc ludum: in publico depugnaſſe. donec id vetitum à Seuero.

MIRABAMVR omnes proteruiam illam Romanæ iuuentutis, quæ tam prodiga ſanguinis ſui pariter & honoris. Sed Duza inſurgens, & geſtu ipſo nouum aliquid dicturus, Viros habetis, inquit, vultis etiam Amazonas? Ænigmata loqueris, ait Victor: vnde eæ Romæ? Dico feminas Romanas, inquit Duza. Victor caput mouens, Lamiæ turres dicis, inquit, & pectines Solis. Duza, Ego ſeriò loquor, inquit: & iam producam. Hîc ego, Apage Duza, inquam. ain' tu feminas pugnaſſe Romæ? Pugnaſſe, ait. Fortaſſe pygiacam pugnam, inquam

Femina etiã ad gladium. ridens. Imò illam gladiatoriam veram, inquit. Vel Tacitum tuum audi, lib. xv. *Feminarum Senatorumq́ue illuſtrium plures per arenam fœdati ſunt*. cum quo in eâdem narratione conſentit Dio, in rebus Neronis. Suetonius Domitiano: *Venationes gladiatoresq́ue & noctibus ad lychnuchos dedit: nec virorum modò pugnas, ſed & feminarum.* Deq́ue hiſdem Domitiani ludis Statius in Siluis:

*Malè vulgò, luxus.

*Hos inter fremitus nouóſque *luſus,*
Stat ſexus rudis inſciúſque ferri:
Et pugnas capit improbus viriles.
Credas ad Tanaim ferúmque phaſim
Thermodontiacas calere turmas.

Neu Principes modò cenſete hanc inſaniam inſaniiſſe: ecce apud Athenæum priuatus quidam teſtamento cauet, γυναῖκας εὐπρεπεστάτας μονομαχῆσαι. id eſt, *pulcherrimas mulieres gladiatoriam*

Vetitum id Senatus decreto. *pugnam edere.* Hoc adeò verum eſt vt, Seuero Principe, vetandum Senatuſconſulto fuerit, μηκέτι μηδεμίαν γυναῖκα μονομαχεῖν, *non vltrà feminam vllam ad gladium depugnare.* Et quid dicitis? iámne mihi fides? Fides, ait Victor. Sed ô vates Euripides! mânibus tuis bene ſit, cum poëtâ Aquinate. Lernutius ridens, Quid

*Nam ea in gymnaſiis nuda. culpas? ait. nónne hæc nuda & *Lacæna ſimplicitas? Oculis meis ſpectaculum tale ſit, & Dianis illis Actæon ego.

Duza ſuſcipiens, Ridemúſne etiam? inquit. Aio non ſolùm

feminas

feminas veniſſe in has pugnas, ſed pumilos & nanos, improbo quodam ſtudio nouitatis. Xiphilinus in Domitiano: Πολλάκις δὲ τοὺς ἀγῶνας νύκτωρ ἐποίει, καὶ ἔστιν ὅτε καὶ νάνους, καὶ γυναῖκας συνέβαλλε. *Pugnas etiam noctu ſæpe exhibuit: & interdum nanos ac feminas inter ſe commiſit.* Ita enim rectè emendauit vir eruditus Theodorus Marcilius, cùm νόννας legeretur. Papinius de iiſdem Domitiani ludis:

His audax ſubit ordo pumilorum,
Quos natura breui ſtatu peracto
Nodoſum ſemel in globum ligauit.
Edunt vulnera, conſeruntque dextras,
Et mortem ſibi quâ manu minentur
Ridet Mars pater & cruenta Virtus,
Caſſuræque vagis grues rapinis.

CAPVT V.

Liberos homines qui in Arenam veniebant, propriè Auctoratos dictos. pretium mercéſque eorum Auctoramentum. Vis & effectus Auctorationis. item ſolemne gladiatorum iuramentum.

SED vt veſtigia mea relegam, ex iis quæ dixi videtis, duplex genus fuiſſe inter gladiatores, Coactos & Voluntarios. *Duo genera vniuersè gladiatorum.* Coacti, ſerui, damnati, captiui: Voluntarij, liberi, quique pretio ſe addicebant. Hi poſtremi, propriè Auctorati dicti. *Auctorati.* Vetus Horatij interpres: *Auctorati vocantur, qui ſe vendunt ludo. Auctoratio enim dicitur venditio gladiatorum.* Gloſſæ priſcæ: *Auctoratus*, αὐθαιρέτως εἰς δοῦλον ἑαυτὸν βάλλων, καὶ μονόμαχος. Inde Auctorandi verbum, notione pari. *Auctorare.* Quinctilianus: *Quidam vt patrem ſepeliret, auctorauit ſe.* Aſinius Pollio ad Ciceronem: *Fadium quendam, quia cùm depreſſius in ludum bis gratis depugnaſſet, auctorari nolebat, viuum combuſſit.* Plinius lib. XIIII. *Vineæ in tantum ſublimes, vt vindemiator auctoratus rogum & tumulum excipiat.* Ab eodem & Auctoramentum pretium ipſum gladiatoris, & merces. *Auctoramentum.* Paterculus: *In eâ iugulati ciuis publicè conſtitueretur auctoramentum.* Seneca: *Quocunque ſe verterit, pretium aliquod præſens occupationis ſuæ inueniet. nullum ſine auctoramento malum eſt.* Cicero: *Merces ipſa in mercenariis, auctoramentum eſt ſeruitutis.* Seneca:

Hominem vènalis animæ crebris incitabat auctoramentis. Gladiatorium Liuius appellauit lib. XLIIII. *Deinde in cuſtodiam C. Caſſio tribuno mil. traditus, vix gladiatorio accepto ab rege, rex vt in eā fortunam recideret.* niſi inibi legendum, *vix gladiatorio auctoramento, ab rege rex vt in eam f.r.* Nam vulgata non mihi certa. Sed hęc

Iuramentum in auctoratione. Auctoratio non ſimplex. Quia enim liberi, iuramento ſolemni interpoſito fiebat, quod vinclum ſeruitutis. iurabatq́ue nouitius gladiator, ſe omnia paſſurum auſurumq́ue, quæ legiti-

Eius forma. mum gladiatorem ius mos eſſet. Formula adeò ipſa iuramenti in Petronij Arbitri fragmentis: *In verba Eumolpi*, inquit, *ſacramentum iurauimus, vri, vinciri, verberari, ferroque necari: & quidquid aliud Eumolpus iuſſiſſet, tanquam legitimi gladiatores domino, corpora animóſque religioſiſſimè addicimus.* Horat.

Quid refert, vri, virgis ferróque necari
Auctoratus eas? an turpi clauſus in arcâ?

Seneca epiſtola XXXVII. *Eadem honeſtiſſimi huius & illius turpiſſimi auctoramenti verba ſunt, vri, vinciri, ferróque necari. Ab illis qui manus arenæ locant, & edunt ac bibunt quæ per ſanguinem reddant, cauetur vt iſta vel inuiti patiantur: à te vt volens libénſque.* Alluſit Tibullus:

Vre meum potiùs flammâ caput, & pete ferro
Corpus, & intorto verbere terga ſeca.

Sed in Senecæ loco *Vinciri* verbum ſuſpectum habeo: & for-

Ad tria peremnis. taſſe, *Virgari* In tria enim iurabant, Vſtionem, Verbera, Necem: quæ gladiatores patiebantur ex more. Necem, cùm cecidiſſent, & ferrum iuberentur recipere: flammam & verbera, ſiquando timidiùs pugnarent, aut fugerent à ferro. Acron in Horatium: *Gladiatores ita ſe vendunt, & cautiones faciunt, vri flammis, virgis ſecari, ferróque necari.* Seneca epiſt. VII. exprimens ſæuientis populi voces: *Occide, vre, verbera. Quare tam timidè incurrit in ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter moritur? Plagis aguntur in vulnera, & mutuos ictus nudis & obuiis pectoribus excipiunt.* Vbi rideatis licet notam oræ appoſitam, *Plagis, id eſt retibus.* Imò verberibus, ô ſtupor; & tu iis dignus. Quinctiliani verba huic rei, in Gladiatore: *Fremebant vbique omnia apparatu mortis. Hic ferrum acuebat, ille accendebat ignibus laminas: hinc virgæ, inde flagella adferebantur,* Item Tertulliani: *imò qui*

qui propter homicidæ pœnam ad ſpectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat inuitum. Hac fini Lorarij fuerũt, vt obſeruo, ſiue Maſtigophori in Arenâ & in Scenâ. Xiphilinus in Nerone: Καίτοι πῶς ἄν τις ἀκοῦσαι μὴ ὅτι ἰδεῖν ὑπομείνειεν, αὐτοκράτορα Αὔγουστον τοὺς ἀγωνοθέτας τούς τε μαστιγοφόρους φοβούμενον, καὶ χρήματα αὐτοῖς κρύφα ἀναλίσκοντα μὴ καὶ ἐλεγχθεὶς μαστιγωθῇ: *Quis verò audire nedum videre poſſet, Imp. Auguſtumque præfectos ludorum & Lorarios timentem? iisque clam pecuniam ſubminiſtrantem, ne reprehenſus vapularet?* Arcadius Iuriſc. l. XVIII. De muneribus: *Maſtigophori quoque qui agonothetas in certaminibus comitantur, & ſcribæ magiſtratus, perſonali munere ſeruiunt.* Mentio eorum & Thucydidi libro quarto, & Polluci lib. III. Apud Euſebium lib. V. Eccleſ. hiſtoriæ in epiſt. Viennenſium & Lugdunenſium, de martyribus qui ad beſtias dati: ὑπέφερον πάλιν τὰς διεξόδους τῶν μαστίγων τὰς ἐκεῖσε εἰθισμένας: id eſt, *Suſtinuerunt iterum reciprocationes flagellorum, ibi vſitatas.*

Maſtigophori.

CAPVT VI.

Factâ fine dicendi de conditione gladiatorum, interlocutiones aliarum rerum inſertæ. De orientalium parcimoniâ, vel abſtinentiâ potiùs, in potu. De nuntiis litteriſque per columbas aut hirundines, etiam in Spectaculis.

MISSVS ſecundus inferebatur, & Duza, dum menſæ commutantur, cibi collocantur, paulliſper interquieuit. Lernutiumque adſpectans, Dic ſodes domine, inquit: apud Orientis populos natus es tu? Quid iam? inquit Lernutius. Quia enim caninum hoc prandium eſt, ait Duza. mihi certè, qui vinum non attigi. Neſcio quis autem ſcriptor apud Suidam notat, ita receptum fuiſſe populis ad Ortum, nemo vt vinum infunderet nec biberet quiſquam inter cibum. Verba eius: οἰνοχόει οὐδεὶς, οὐδὲ νομίζεται παρὰ τοῖς Ἑῴοις βαρβάροις ἐμπίνειν δειπνοῦντας: id eſt, *Nemo vinum infundebat, nec moris eſt apud Orientales barbaros bibere cœnantes.* Colorem non tenuit Lernutius, & miniſtrum reſpiciens, Scelus pueri, inquit, caſſus oculis manibúſque es tu? Monitum hoc à me oportuit? Tamen Duza, ne neſcias, nouæ imò veteris Italiæ placitus mihi mos, Sitis? poſce.

Orientales non bibere ſiti ad menſam.

Ita

Ita hîc viuitur. Sed de columbis iſtis guſtas? Pone Victor, ad Duzam. Duza toto vultu renuit. Non ego, inquit, non ego. Quid ita? inquit Lernutius. fortaſſe te columbis non amicum? Amiciſſimus ſum, ait Duza. Quian' igitur Syrus es? inquit. Minimè, ait. tamen & nobis Batauis hæ columbæ ſacræ. Iure. vitam & hunc ſpiritum debemus illis. Eæ nobis obſeſſis arcanorum apud ſocios interpretes; eæ litterarum fidæ adminiſtræ; eę rebus iam deploratis, & tantùm non funere noſtro conclamato, ſolæ indices auxilij ſalutaris. Audita nobis hæc miracula, ait Victor. & tuum tunc robur: ſed miracula apud vulgus. Nam nos exemplum eſſe ſcimus ab D. Bruto, obſidione Mutinenſi. Nam, vt tu diſertè ſcripſiſti,

Quid vigil obſidio, quid arces,
Aut valla proſunt, per ſpatia inuij
Eunte cæli nuntio?

Columbæ ad litteras ferendas, in Spectaculis.

Imò Victor, inquit Berchemius, in re ludicrâ inq. his ipſis Spectaculis, de quibus cùm maximè agimus, vſus olim ſimilis columbarum. Nam patres familias qui in Theatrum aut Circum ibant, vnde non pro arbitrio reditus, columbas ſecum ſinu ferebant; eaſq́ue emittebant cum tabellis, nuntias domum quid vellent. Varro de Re ruſticâ: *Columbas redire ſolere ad locum licet animaduertere, quòd multi in theatro è ſinu miſſas faciunt, atque ad locum redeunt: quæ niſi reuerterentur, non emitterentur.* Atque à theatro, credo, illud Brutinæ militiæ exemplum. Plinius factitatum idem in hirundinibus obſeruat lib. x. *Cæcina*, inquit, *Volaterranus equeſtris ordinis, quadrigarum dominus, comprehenſas hirundines in vrbem ſecum auferens, victoriæ nuntias amicis mittebat, in eundem nidum remeantes illito victoriæ* colore.* Dum fabulamur, Pighius ecce intrat. Gratulatione & ſalute à nobis excipitur; non à Lernutio, qui adductâ fronte, Homo infide, inquit, quid de te merui, vt diem tam feſtum abſentiâ tuâ redderes nobis infeſtum? Hoc herè pollicitus? Per fidem Lernuti, inquit Pighius, ignoſce. Neſcio quod purgamentum hodie egrediens calcaui: ita notabiliter toto die infelix, & non mei iuris. Et ſimul neſcio quid in aurem Lernutio inſuſurrauit: iterumq́. altiore voce, In Catomum poſthac malo, inquit: quàm denuò ad hos Catones. Duza ad illum, Non tu gratus Lernutio?

Varroni aliqua lux.

* *Factionis ſcilicet eius quæ vicerat: puta Veneta, Praſina, &c.*

tuo? mihi certè. Non ille columbarum liberatricium nuper iocundior aſpectus, quàm nunc tuus. Ecce enim ſuppoſiticium tibi me fecerant boni iſti Editores: at nunc ſcilicet per te ſoluor. Soluam ego te? ait Lernutius. Agite maſtigophori, flagella & ignem. Quid iis facturus? inquam ego. Vt hunc, ait, nouum auctoratum compellam ad cœptam pugnam. Hem! inquit Duza. ab igne mihi cautio eſt, Thetidis marinæ filio. Pareo, magiſter, potiùs.

CAPVT VII.

Reditio ad gladiatores. De generibus eorum & diſcrimine. De Secutoribus primò; cauſâ nominis: ratione pugnandi, & armis.

PIGHIO locus ſedendi apud me fuit. At Duza iterum ſic orſus eſt. Quod primùm ergo in Hominibus propoſui, id dixi: Genera ſequuntur & diſcrimen. Nec enim gladiatorum vnum nomen aut vna claſſis: ſed ab armis, à locis, à tempore, aliiſque cauſſis diuerſi. Ea omnia operæ mihi eſt, vt accuratè perſequar: quia nec vulgo nota, & litteratorum noſtrorum in his ſæpe error. In primâ claſſe, qui armis & ratione pugnæ diuerſi, colloco iſtos, *Varia genera gladiatorum.*

SECVTORES
RETIARIOS
THRECES
MYRMILLONES
HOPLOMACHOS
SAMNITES
ESSEDARIOS
ANDABATAS
DIMACHAEROS
LAQVEARIOS

Ordiar à Secutore. is ab inſequendo Retiarium dictus, ait Iſidorus. Et verum eſt. nam ſecutor propriè adſecla, comes ἀκόλουθος. Itaque extra rem gladiatoriam lego Secutorem Tribuni, Secutorem Cæſaris, muneris operæque nomen. Neapoli in marmore: *Secutores qui? Secutor in militia, vt videtur ex lapidibus.*

TAVRO. SECVTO
RI. CAESARIS

Romæ ad columnam Antonini:

M. ANTONI. M. F. FAB. PHOEBI
MIL. COH. XIV. VRB. Ɔ. PERENNI
STIPENDIOR. IIII. SECVTOR. TRIBVNI

Et alibi:

M. SIL. ROMVLIANVS
MIL. COH. VII. PR. Ɔ. VICTORIS
SECVTOR. TRIB.

Et forteaſ ſic dicti milites, qui ex inſtituto priſco Tribunos comitabantur, velut loco apparitorum: de quo Lampridius in Alexandro. Sic & Paulinus Nolanus in epiſtolâ ad militem: *In militiâ ſæculari ſocius & ſecutor contubernij tui fuit.* Ab hac eâdem notione Mars cognomento Secutor apud Mileſiarum ſcriptorem lib. VII. *Grandem hircum, annoſum, & horricomem Marti ſecutori comitique immolant.* quod cognomen ei aptum, cùm ſecundus obſequenſque. Ideò rectè Comitem adiecit Apuleius, velut interpretamentum Nec abiit ab hac proprietate idem ſcriptor lib. IIII. *Non diu,* inquit, *cruciatus vitam euaſit: quem prioris exemplo ſepulturæ traditum, bonum ſecutorem Lamacho dedimus.* id eſt, qui Lamachum ſequeretur comitareturq. ad Orci domum. In Petronio etiam lego Secutuleiam mulierem. *Et prô pudor,* inquit, *tanquam mulier ſecutuleia vnius noctis tactu omnia vendidit.* ſi recta lectio eſt, ab hoc eodem etymo, quæ virum appetat & ſectetur ipſa. Quamquam & reſpectus ibi fortè aliquis ad rem gladiatoriam: quia fugitiui illi, quos inducit Arbiter, olim in Arenâ. At Secutorum, inter certa gladiatorum nomina, mentio multa. Cicero ad Atticum lib. VII. *Gladiatores Cæſaris qui Capuæ ſunt, ſane commodè Pompeius diſtribuit, binos ſingulis patribus familiarum. Secutorum in ludo ∞. ∞. fuerunt.* id eſt, duo millia. Ita inibi malo, quàm IↃↃ. cum Manutio & aliis, numerum exorbitantem. Quis enim crediderit quinque millia gladiatorum Capuæ fuiſſe, & quidem Secutorianæ, id eſt vnius armaturæ? Iuuenalis:

——cum Gracchus iuſſus pugnare ſecutor.

Lapis Veronæ: AEDONI. SECVTORI PVGN. VIII. Dio in Commodo, [illegible] στολῇ τῇ τῶν Σεκουτόρων καλουμένων. *vſus eſt armatura eorum qui Secutores dicuntur.* Lampridius in eius vita:

Appel-

Martis id cognomen.

Apuleius interpretatus.

Secutuleia.

Petronius interpretatus.

Numerus in Cicerone emendatus.

appellatur, inter cætera triumphalia nomina etiam ſexcenties vicies Paulus primus ſecutorum. Vbi optem ſcribere, *Palus primus.* Certè enim nomen eſt vilis alicuius gladiatoris, non cognomen Æmiliæ gentis. Ille autem ſic dictus fuerit, quia immobilis inuictuſque aduerſum oppugnantes, velut palus, ad quem milites exercebantur. Suadet hanc ſcripturam etiam Dio: ἐπεγέγραπτο πρὸς τοῖς δηλωθεῖσιν αὐτοῦ ἐπωνυμίοις καὶ τὸ, πρωτόπαλος Σεκυτόρων, ſi diductim tamen legas corrigaſque, πρῶτος πάλος. Nam nomen proprium fuiſſe non dubium, ex ritu quo ſolent victores appellari nomine alicuius celebris gladiatoris. Lampridius: *Nomina gladiatorum recepit eo gaudio, quaſi acciperet triumphalia.* Arma Secutoris deſcribit Iſiodorus, neſcio an ex fide: *Secutor eſt ab inſequendo retiarium dictus. Geſtabat enim cuſpidem & maſſam plumbeam, quæ aduerſarij iaculum impediret, vt antequam ille feriret rete, iſte ſuperaret. Hæc armatura ſacra erat Vulcano. Ignis enim ſemper inſequitur. ideóque cum Retiario componebatur, quia ignis & aqua ſemper inter ſe inimica ſunt.* De maſsâ quidem plumbeâ nihil mihi lectum. & gladium illi tribuit Prudentius:

Altius impreſſo dum palpitat enſe ſecutor.

Clypeum adiungit Dio, de Commodo: τὴν μὲν ἀσπίδα ἐν τῇ δεξιᾷ ἔχων. quem inſerit eius dextræ, non quia id alij Secutores, ſed quia Commodus gloriabatur iactabatque eſſe ſcæua. Idem & Galeam: quæ communis gladiatoribus pleriſque. Artemidorus lib. II. aliquid iuuat in ratione Secutorianâ pugnandi: *Siquis*, inquit, *cum Secutore compoſitus ſibi videbitur*, εὔμορφον μὲν λήψεται γυναῖκα καὶ πλουσίαν, μεγάλα δὲ φρονοῦσαν ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονοῦσαν τοῦ ἀνδρὸς, καὶ πολλῶν κακῶν αἰτίαν ποιουμένην, ἀεὶ γὰρ διώκει: id eſt, *pulchram quidem fæminam ſibi iunget & diuitem, ſed magnùm ſpirantem ob opes, ideóque & viri contemptricem, & multorum malorum auctorem. ſemper enim inſequitur.* Secutores cum Myrmillonibus eoſdem eſſe ſcribit in Epiſtolas ad Atticum vir diſertus. & vellem ratione aliquâ id docuiſſet, aut exemplo.

C[illegible]a in Lampridio.

Et altera in Dione.

Secutorum arma.

Gladius.

Clypeus.

Galea.

CAPVT VIII.

De Retiario. vnde petitum id genus. deſcriptio pugnæ & armorum. & cum quo commiſſus.

Retiarij, qui? RETIARIVM ritè ſubiungam. is enim plerumque commiſſus cum Secutore. Iſidorus deſcribit his verbis: *Retiarius*, inquit, *qui contra alterum pugnantem occultè ferebat rete quod iaculum appellatur* (vellem ſcripſiſſet breuiùs & veriùs, *ferebat reteiaculum*) *vt aduerſarium cuſpide inſiſtentem operiret, implicitumque viribus ſuperaret. quæ armatura pugnabat Neptuno tridentis cauſſâ.*

Eorum origo. Origo & exemplum eius armaturæ, non dubiè à Pittaco, qui inter ſapientes. Ita enim ille ex prouocatione cum Phrynone pugnauit. Strabo lib. XIII. ὕστερον δὲ ἐκ μονομαχίας προσκαλεσαμένου τοῦ Φρυνώνος, ἁλιευτικὴν ἀναλαβὼν σκευὴν συνέδραμε, καὶ τῷ μὲν ἀμφιβλήστρῳ περιέβαλε, τῇ τριαίνῃ δὲ καὶ τῷ ξιφιδίῳ ἐπεῖρε καὶ ἀνεῖλε. id eſt: *Poſteà vero ad ſingularem pugnam à Phrynone prouocatus, cum piſcatoriâ ſchemâ in eum pugnauit: & reteiaculo quidem hominem circumuoluit, tridente verò & pugione impulit occiditque.* Similia Diogenes lib. I. præter quod δίκτυον ὑπὸ τὴν ἀσπίδα λαθραίως habuiſſe eum ſcribit. At Retiario certè noſtro non clypeus. Iuuenalis cum curâ eius arma deſcripſit, & velut ex profeſſo; dum Gracchum quendam ex primâ nobilitate tangit, qui in arenâ retiarius pugnauit, Satyrâ VIII. —— *& illud*

Dedecus vrbis habe. nec myrmillonis in armis,
Nec clypeo Gracchum pugnantem, aut falce ſupinâ,
Damnat enim tales habitus, & damnat & odit.
Nec galeâ frontem abſcondit. mouet ecce tridentem,
Poſtquàm vibratâ pendentia retia dextrâ
Nequicquam effudit: nudum ad ſpectacula vultum
Erigit, & totâ fugit agnoſcendus arenâ.
Credamus tunicæ, de faucibus aurea cùm ſe
Porrigat, & longo iactetur ſpira galero.
Ergo ignominiam grauiorem pertulit omni
Vulnere, cum Graccho iuſſus pugnare ſecutor.

Iuuenalis explicatus. & retiariorum arma. Quæ digna explicatu. Ait, *nec clypeo Gracchum pugnantem.* non ergo Retiario clypeus: & remouet à Secutoribus. Addit, *aut falce ſupi-*

te ſupinâ. non ergo ſica: & remouet à Threcibus. Deinde, *Nec galeâ frontem abſcondit.* quia contentus ſolo galero, de quo etiam ſubiecit, *& longo iactetur ſpira galero.* Nudâ facie ergo Retiarij, ſoli ex gladiatoribus. Ad quam ſententiam aptanda ſæuitia illa Claudij Tranquillo narrata, qui *gladiatores etiam fortè prolapſos iugulari iubebat maximè retiarios, vt exſpirantium faciem videret.* cap. XXXIIII. Item hoc Iuuenalis, in loco: *nudum ad ſpectacula vultum Erigit.* Pergit, *Poſtquam vibratâ pendentia retia dextrâ Nequiquam effudit*, & oculis ſubiicit ſolemne genus eius pugnæ. Ita enim docti Retiarij factique, vt arte quâdam, collectum ſuſpenſumque dextrâ manu rete in aduerſarij caput iacerent: & ſi errâſſent, effusè fugerent donec fortè iterum rete collegiſſent. Ad hanc fugam illud, *totâ fugit agnoſcendus arenâ.* & Artemidori interpretatio: εἰ δὲ Ρητιαρίῳ, λήψεται γυναῖκα ἄπορον καὶ ἑταιρικὴν, καὶ φυγάδα, πᾶσι τοῖς βουλομένοις πλησιάζουσαν: id eſt, *Si cum Retiario, capiet vxorem paupertinam & laſciuiuſculam, & fugacem, & facilem volenti cuique iungi.* Ait etiam Iuuenalis —— *mouet ecce tridentem.* Tridens enim ſiue fuſcina illi, pro gladio. Poſtremò —— *credamus tunicæ.* ſcilicet quia inermes Retiarij, & in ſolâ tunicâ. Sic de eodem alibi *idem: —— *tunicati fuſcina Gracchi.* Suetonius Calig. *Retiarij tunicati quinque.* Tertullianus tamen Spongiam iis ad tribuit, pectori nimirum tegmen. *Poterit*, inquit, *de miſericordiâ moueri defixus in morſus vrſorum, & ſpongias retiariorum.* Nec plura dixerim de armis. Interrumpens Pighius, Non tu plura? inquit. Atqui etiam gladium illis fuiſſe firmare ex Valerio meo poſſum, à te negatum. Verba eius libro I. De ſomniis: *Cùm gladiatorium munus Syracuſis ederetur, inter quietem Aterius Rufus quidam retiarij ſe manu confodi vidit: idque poſtero die in ſpectaculo conſeſſoribus narrauit. Incidit deinde vt proximo ab equite loco, retiarius cum myrmillone introduceretur. cuius cùm faciē vidiſſet* (nota & hîc vultum retiarij nudum) *idem dixit ab illo retiario ſe trucidari putaſſe, protinúſque inde diſcedere voluit. Illi ſermone ſuo metu eius diſcuſſo, cauſſam exitij miſero adtulerunt. Retiarius enim in eum locum compulſo myrmillone & abiecto, dum iacentem ferire conatur, traiectum gladio Aterium interemit.* Nónne diſertè ait gladium? Duza excepit ambigens, Semel id lectum, inquit. & quis ſcit an gladius non venerit in locum tridentis? cuiuſmodi menda pluria

Retiarij ſine galea.

Nudo vultu.

Rete effundebant.

Deinde fugiebant.

Tridens è pro telo.

*Satyr. II.

Et Spongia, tegmen.

An & gladium habuerint?

*Mallem, iiſdem.

Dubitatum in Valer. ij ſcriptum.

ſublata

ſublata tibi Valerius debet. Rem certè vide. quomodo gladius illi, ſi in ſiniſtra tridens, in dextra rete? Niſi fortè ad latus ſuccinctus ille, non ad pugnæ vſum ſed cædis. id eſt, quo proſtratum abiectumque aduerſarium iugularet. Quod eò magis illabitur, quia Pittaco ξιφίδιον etiam tribuit Strabo. Victor hic Duza, Sequitur vara vibiam, inquit. Poſt Pighium, etiam ego in te ibo. Dixiſti Retiarium cum Secutore compoſitum: ego aio cum Myrmillone. Occupans Duza: Mane Victor, inquit, mane. hoc iam agebam, vt expedirem. Dixi cum Secutore; & rem dixi. Iuuenalis, —— *cum Graccho iuſſus pugnare ſecutor.* At Gracchus retiarius. Suetonius Caligulâ: *Retiarij tunicati quinque numero gregatim dimicantes, ſine certamine vllo totidem ſecutoribus ſuccubuerant. cùm occidi iuberentur, vnus reſumptâ fuſcinâ omnes victores interêmit.* Iuuat quod Lampridius ſcribit: *Commodum confeciſſe mille palmas retiariis victis vel occiſis.* Commodus autem inter Secutores. Nec negaui tamen de Myrmillone. cuius compoſitionis exemplum in Valerij paullò ante verbis, & in Feſto, *Retiario*, inquit, *aduerſum Myrmillonem pugnanti cantatur, Non te peto, piſcem peto.* Et Quinctiliano, apud quem Pedonis iocus *de myrmillone qui retiarium conſequebatur, Viuum, inquit, capere vult.* Nec nouum vt vnus cum diuerſis componatur: ſicut Myrmillo ipſe etiam cum Threce. Finio de Retiariis, ſi verſus Prudentij addidero:

Retiarius cũ Secutore compoſitus.

Vel cum Myrmillone.

Spectant æratam faciem quam crebra tridente
Impacto quatiant haſtilia, ſaucius & quam
Vulneribus patulis partem perfundat arenæ.

Item inſcriptionem veterem ſatis argutam, quæ Tergeſte:

CONSTANCIVS. MV
NERARIVS. GLADIA
TORIBVS. SVIS. PROP
TER. FAVOREM. MV
NERIS. MVNVS. SEPV
LCHRVM. DEDIT. DE
CORATO. RAETIA
RIO. QVI. PEREMIT. CA
ERVLEVM. ET. PER
EMPTVS. DECIDIT.* AM

* Significat vt ô qui induatos mile, & primo indutos pugnæ.

BOS.

BOS. EXTINXIT. RV
DIS. VTROSQ. PROTE
GIT. ROGVS. DECORA
TVS. SECVTOR. PVG
NARVM. VIIII. VALE
RAE. VXORI. DOLO
RE. PRIVVM
RELIQVIT.

Caput IX.

De Threce. vnde & quando orti. de armis eorum, & præſertim accuratè de Sicâ.

THRACEM nunc dabo, vel, vt libri fideliores ſemper, Threcem. ad quod exemplum in Maximini vitâ, Threciſcus. Feſtus de illis: *Threces gladiatores, à ſimilitudine parmularum Thraciarum.* Imò non ab armis ſolùm, ſed, credo, quia ipſi ex eâ gente. Odorari videor è veſtigiis Liuianæ ſcripturæ, parum firmis tamen pleníſque, lib. XLI. vbi cùm narraſſet Perſea regem crebras gladiatorum pugnas dediſſe, imitatione Romanâ addit: *Familiare oculis gratumque id ſpectaculum fecit, & armorum ſtudium pleriſque iuuenum accendit. Itaque, qui primò ab Româ magnis præmiis paratos gladiatores accerſere ſolitus erat, iam ſuo* * * Nam quæ ſequuntur, ſunt in lacunâ. Tamen videtur mihi ſubieciſſe, *iam ſuo è regno Romam mittebat*, aut quid tale. Et, niſi fallor, hæc origo Threcum. Certè ſuo ingenio prona ea gens ad pugnas & cædes. Ammianus: *E Thracibus inter alios immaniter efferati memorantur Odryſæ, ita humanum fundere ſanguinem adſueti, vt cùm hoſtium copia non daretur, ipſi inter epulas, ſuis velut alienis corporibus imprimerent ferrum.* Imò verò iam antiquitus ad rogum ſingulari certamine decertabant. quod omnino obſeruandum Herodotus ſuggeſſit, in Euterpe, vbi de ritibus eorum ſepeliendi: χῶμα δὲ χέαντες ἀγῶνα τιθεῖσι παντοῖον· ἐν τῷ τὰ μέγιστα ἄεθλα τίθεται κατὰ λόγον μουνομαχίης: *Tumulum cùm fecerint, certamen varium inſtituunt, in quo maxima præmia ponuntur pro ratione ſingularis cuiuſque pugnæ.* Sanè Monomachia hæc ad Gladiatores Threcas ſpectat, quorum ſparſa in libris mentio.

Threces, qui, & vnde dicti.

Conatus interpretandi e pleniſque Liuij.

Threces cruenti.

Apud

Apud Plinium lib. x i. *Studioſo Threci in C.Cæſaris ludo notum eſt dextram fuiſſe proceriorem.* Apud Senecam, initio libri i v. Quæſtion. Natural. *Te*, inquit, *longiorem iurabo Fido Annæo & Apollonio Pyctâ, quamuis ſtaturam habeas Thetiſi Threcæ incompoſiti.* quæ poſtrema in libro Lipſij ſcripto, *Threcisſum trece compoſiti.* ex iiſque procliua correctio, *Threcis cum Threce compoſiti.* Habitum videlicet aſpicit pugnantium inter ſe Threcum, &, dum in arma ſe colligunt, ſubſidentium. Mentio & iſtorum Horatio,

Threcē cum ſecutore confuſus Horatij interpres.

——*Threx eſt Gallina Syro par?* Quæ ad verba ludus mihi & iocus Scholiaſtes vetus (ſi tamen ille) *Threx Gallina*, inquit, *fuit ſecutor, Syrus autem retiarius.* O homo, * Αὐτὸν κέχεγυκας τὸν βατῆρα τῆς θύρας, vt eſt parœmia. At ecce nouitius interpres configit illi oculos, & *Thrax*, inquit, *eſt myrmillo: & ſecutor idem cum retiario.* Quid reſtat? niſi vt columba ſit miluus, & ouis lupus? Nugantur illi: nos arma Threcum videamus. Feſtus dat iis parmas. etiam Martialis:

*ipſum atti giſti nempe limen oſtij.

Alius cum myrmillone.

Arma Threcum.

Parma.

Hæc quæ ſæpe ſolet vinci, quæ vincere rarò
Parma, tibi ſcutum pumilionis erit.

Sumpta autem parma à Thracum populo, quibus velut propria. Gloſſæ: *Parma*, θρᾳκικὸν ὅπλον. Plinius de Speculis: *Plurimumq. refert concaua ſint poculi & modo, an parmæ Threcidicæ.* Corruptus in hac voce Alexãdrinus Clemens Stromat. i. Θρᾶκες, inquit, πρῶτοι τὴν καλουμένην πάρμην εὗρον (ἔστι δὲ μάχαιρα καμπύλη) καὶ πρῶτοι πέλταις ἐπὶ τῶν ἵππων ἐχρήσαντο, id eſt, *Thraces primi eam, quæ Parma nominatur, inuenerunt, (eſt autem gladius incuruus) & primi peltis in equis ſunt vſi.* Quid? parma, gladius? dictu audituque nouum. Corrigo, τὴν καλουμένην ἅρπην, Harpe enim Thracum, quæ Latinis, ſica. Ioſephus lib. xx. καὶ οἱ Σικάριοι καλούμενοι (λησταὶ δέ εἰσιν οὗτοι) τότε μάλιστα ἐπλήθυον, χρώμενοι ξιφιδίοις παραπλησίοις μὲν τὸ μέγεθος τοῖς τῶν Περσῶν ἀκινάκαις, ἐπικαμπέσι δὲ καὶ παραπλησίοις ταῖς ὑπὸ Ρωμαίων σίκαις καλουμέναις· ἀφ' ὧν καὶ τὴν προσηγορίαν οἱ λῃστεύοντες ἔλαβον Id eſt: *Ij qui Sicarij appellati (latronum genus eſt) tunc ſanè excreuerant, vtebantur gladiolis, quod ad magnitudinem attinet, haud longè ab Perſarum Acinace diuerſis: ſed incuruis tamen inflexiſque, quales ſunt eæ quæ Romanis appellantur Sicæ. vnde & agnominationem latrones ij habuerunt.* Gloſſæ: *Sica* θρᾳκικὸν ξίφος ἐπικαμπές. Hæc autem ipſa Sica, in vſu Threci gladiatori. Suetonius in Caligulâ: *Myrmillonem*

Clemens Alexand. correctus.

Harpe, enſis falcatus: Curtius Copis.

Sica Romanorũ qualis.

Ea Threcum propria.

lonem rudibus ſecum batuentem, & ſponte proſtratum confodit ferreâ ſicâ. Probabile enim, contra myrmillonem, pugnaſſe eum Threcidicis. Iuuenalis clariùs: —— *pugnantem falce ſupinâ.* Quam falcem doceo interpretes Harpen eſſe ſiue Sicam, & Threcem circumſcribi. Et clariſſimè Artemidorus, me quidem emendante: εἰ μὲν Θρᾳκὶ πυκτεύει τὶς, λήψεται γυναῖκα πλουσίαν, πανοῦργον, καὶ φιλόπρωτον. πλουσίαν μὲν, διὰ τὸ κατεσκεπάσθαι τοῖς ὅπλοις· πανοῦργον δὲ, διὰ τὸ μὴ ὄρθον ἔχειν τὸ ξίφος· φιλόπρωτον δὲ, διὰ τὸ ἐπιβαίνειν. Nam libri præferunt, θώρακι. & interpres nihil ſani. Mens verborum eius hæc: *Siquis cum Thrace certare ſibi videtur, vxorem ducet diuitem, aſtutam, ambitioſam. Diuitem, quia protectus armis. aſtutam, quia gladius illi non rectus. ambitioſam, quia attollit ſe & inſurgit.* Vbi omnia expreſſa, quæ ad hanc armaturam. Sicam etiam deſcribit nobis è Suetonij verbis Iſidorus, ſed, peruerſis & pollutis. *Sica,* inquit, *à ſecando. Tranquillus autem dicit, dum cuiuſdam gladiatoris in ludum emiſſi gladius curuatus fuiſſet ex acie rectâ: procurrit vnus ad eum corrigendum. tumque à pugnante reſponſum, ſic pugnabo. inde* * *Sicæ nomen datum eſt.* An mens hæc Tranquilli, neſcio & ambigo: balbutiem quidem Hiſpalenſis illius videtis. Arma Threcum, Ciceroni, aliiſque, Threcidica dicta: & pugnare Threcidicis.

Artemidorus verè emendatus.

* *Certè Sicā poetæ producunt: tanquā aliunde etymō quàm à ſecando.*

Threcidica ἁπλῶς, ipſa arma Threcum.

CAPVT X.

De Myrmillone. origine nominis vix inuentâ, ipſi è Galliâ petiti. Arma eorum, & compoſitio.

MYRMILLONEM in Arenam nunc produco. & ſimul obortus Duzæ largior riſus. Nos mirati ſumus. Quid rei ſubitæ eſt? inquam. & quem rides, aut irrides? Non poſſum, inquit, mihi admoderarier. Virum doctum rideo, virum magnum, qui Myrmillones dictos quaſi Myrmidones cenſet, litterâ D. in L. mutante. O Muſæ! quò non penetrat Criticum acumen? vt ego me hebetiorem natum eſſe, non moleſtè feram. Transfert ecce velificante vnâ litterâ Myrmillones in Græciam. At ego in Galliam potius; vnde veniſſe eos accredam Feſto: *Retiario,* inquit, *pugnanti aduerſus myrmillonem cantatur, Non te peto, piſcem peto: quid me fugis Galle? quia myrmillonicum*

Turnebi etymologia ridicula ſuper Myrmillone.

Myrmillones Galli.

lonicum genus armaturæ Gallicũ eſt,ipſiq. Myrmillones antè Galli appellabãtur,in quorũ galeis piſcis effigies inerat. Nec abit à Feſto Plutarchus in Craſſo, qui gladiatores eos qui cum Spartaco rebellarunt,è ludo Lentuli,Gallos fuiſſe ait & Thraces.Et Gallos cęperim,Myrmillones. Deſcribere mihi hãc armaturam Tacitus videatur, lib. III. Annalium: *Adduntur è ſeruitiis gladiaturæ deſtinati, quibus more gentico continuum ferri tegimen.* * *Crupellarios vocant.* Nam & Myrmillones certè toti in armis. Ammianus indicat de Perſis,libro XXIII. *Pedites enim in ſpeciem myrmillonum contecti iuſſa faciunt.* Videntur inter pugnam ſoliti ſubſidere, ad excipiendum aduerſarium, & vitabundi. Auſonius oſtendit Præloquio Centonis ſui: *Simulantur ſpecies multæ formarum, aper beſtia, anſer volans, aut myrmillo in armis ſubſidens.* Sed & Ammianus lib. XVI. *Seque in modum myrmillonis operiens, hoſtium latera perforabat.* Capitis ergo illa Artemidori verba de Threce, ſuprà: quem ait ſolitum, ἐπιβαίνειν, ſiue inſurgere & velut conſcendere in hoſtem: id eſt, myrmillonem ſubſidentem. Nam ij duo plerumque compoſiti. Auſonius in Monoſyllabis:

Videri eos Gallicè Crupellarios dictos.

** Cenſeam ita dictos Gallis, quaſi qui ob grauitatem armorum reperẽt, non irent, Crupelaers, ſiue Prorepos.*

Ratio pugnandi.

Artemidorus explicatus.

Myrmillo cum Threce pugnabat.

Quis myrmilloni componitur æquimanus? Threx.

Cicero V. in Antonium: *Myrmillo pugnauit in Aſiâ. cùm ornaſſet Threcidicis comitem & familiarem ſuum, illum miſerum fugientem trucidauit.* Tamen etiam cum Retiariis, vt monui antè. Deſinebat ſermonem hunc Duza: ſed ad eum Victor: Siccine defungeris? Turnebo modò inequitaſti (ſenſi enim) in originatione Myrmillonis: tu, bone, quid adfers? Inſcitiam tantùm, inquit Duza. & ſi vis ſuſpicionem, ab Etruſcis eam eſſe vocem. Cùm enim res gladiatoria ab iis, quidni hoc vnum nomen? Turnebi autem, Victor, nec deriſor nec arroſor ego. cuius probum doctumque os veneror, & quem cum vno alteróque habeo velut * λείψανον τοῦ χρυσοῦ γένους,

Siue etiam cum Retiario.

Myrmillonis verbum, mirum ni Etruſcum.

** Reliquum ſemen aurei generis.*

CAPVT

CAPVT XI.

De Hoplomacho & Samnite. qui fortaſſis iidem. Samnitium origo, & arma. Item de Prouocatoribus.

HOPLOMACHOS ſubiungo & Samnites. Græcum illud nomen, vniuersè ſonat quemuis gladiatorem, qui pugnet armatus. Et vix aliter Dio Caſſius, quàm ὁπλομάχους & ὁπλομαχίαν ſcripſit, vbi magis tritè dixeris μονομάχους & μονομαχίαν. Tamen etiam ſpeciem certa gladiatorum. Seneca pater lib. III. Controuerſ. apertè: *Quidam cum Hoplomachis, quidam cum Threcibus optimè pugnant.* Suetonius in Caligulâ: *Hunc è ſpectaculis detractum repentè Threci, & mox Hoplomacho comparauit.* Nec enim eſt vt loca ea interpretando eludas. Martialis verſus in vtrumnis valet,

Hoplomachus Græcis, pro quouis gladiatore: Romanis pro certa ſpecie.

Hoplomachus nunc es, fueras ophthalmicus antè.
Feciſti medicus, quod facis Hoplomachus.

Dubius animi ſum, ſeparem Hoplomachos, an cum Myrmillonibus, aut Samnitibus cõfundam. Puto cum alterutris. Nam & in Myrmillonem vox Græca conuenit, quia tectus armis: & verius fortaſſe in Samnitem. cuius nomen ante Ciceronem celebre, deſiiſſe ſub Imperatoribus videtur, & abiiſſe in Hoplomachum. At res armaque eadem. Samnitium ſanè memoriam poſt Auguſtum non repperi. Anteà ſæpe. Lucillius,

Eoſdem videri cum Samnitibus.

Eſſerninus fuit, Flaccorum munere, quidam
Samnis ſpurcus homo.

Nomine, in Spurcum, emendatus.

Ita lego conſtituoque iactatum à Criticis verſum. Varro apud Plinium, Tritanum quempiam celebrat *Samnitium armaturâ celebrem.* Quem locum tranſcribens Solinus cap. IIII. Polyhiſtoris, aut corrupit, aut corruptus ipſe, *Varro,* inquit, *annotauit Tritanum Samnitem gladiatorem naturâ fuiſſe: qui & rectis & tranſuerſis neruis,* &c. Abſurdè. quis verò gladiator naturâ eſt? nec id per ſomnium voluit Varro. Corrigo, *Tritanum Samnitium armatura fuiſſe.* Et apud Ciceronem, Horatium, alioſque, Samnites crebri. Originem eorum non celat nos Liuius lib. IX. *Campani,* inquit, *odio Samnitium gladiatores eo ornatu armarunt, Samnitiumq. nomine appellarunt.* E quibus verbis etiam armatura

Et Solinus

Samnitium origo.

eorum non ignota. nempe illa ipſa, quam in Samnitibus de-
Arma eorum ſcribit idem Liuius: *Samnites*, inquit, *præter ceteros apparatus, vt acies ſua fulgeret nouis armorũ inſignibus fecerũt. Duo exercitus erant. ſcuta alterius auro, alterius argento cælauerunt. Forma erat ſcuti, ſummum latius, quà pectus atque humeri teguntur, faſtigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis cauſſà. Spongia pectori tegumentum, & ſiniſtrum crus ocreâ tectum. galeæ criſtatæ.* Picturam omnem ſperno, præ hac deſcriptione: quam ordine videamus. Ait, ſcuta
Scutum argentatum. cælata argento. Iam ergo intellego & diſco ad Samnites referenda, quæ Artemidorus ſcribit: εἰ δέ τις μετ' ἀργυρέων ὅπλων πυκτεύει, λήψεται γυναῖκα ἠρέμα πλουσίαν, πιστὴν, καὶ οἰκουρὰν, καὶ πειθομένην τῷ ἀνδρί. καὶ γὰρ ὑποβαίνει καὶ ἐσκέπασται. id eſt, *Siquis autem cum argenteis armis pugnet, vxorem ducet mediocriter diuitem, fidam, domus ſeruantem, viroque obſequentem. Nam & ſubit, & tectus eſt.* Addit Spongiam pectori tegmen. Ea eſt, quam in notâ feminei ſexus, qui gladiatoriam exercebat, vocat Iuuenalis Baltheum,

Artemidorus interpretatus.

Spongia ſiue baltheus.

Iuuenalis verſus de feminis explicati.

> *Quale decus, rerum ſi coniugis auctio fiat,*
> *Baltheus & manicæ, & criſtæ, crurîſque ſiniſtri*
> *Dimidium tegmen.*

Nam ij verſus planè apti de induſtriâ ad armaturam Samnitum; quam vt nobiliorem, feminæ (quoniam ita Veneri cum Marte viſum) feminæ, inquam, nobiles adfectabant. Pergit Li-
Ocrea in ſiniſtro crure. uius: *ſiniſtrum crus ocreâ tectum.* quid aliud Satyricus.—— *cruriſque ſiniſtri Dimidium tegmen?* Poſtremò, *galeæ criſtatæ*. At Iuue-
Pinna in galeis. nalis, —— *& manicæ, & criſtæ.* Varro: *Pinnæ, quas inſigniti milites in galeis habere ſolent, & in gladiatoribus Samnites.* Itaque Pinnirapi, noto illo verſu

Iuuenalis explicatus.

> *Pinnirapi cultos iuuenes, iuuenéſque laniſtæ,*

non alij quàm qui cum Samnite compoſiti, quique rapiunt eius pinnas. Onomaſticon vetus Secutores eos facere videtur: *Pinnirapi*, inquit, *ſectatores gladiatores quòd pinnas rapiant.* Puto,
Prouocatores ſiue probactores. *ſecutores.* In Cicerone tamen obſeruo Prouocatores componi ſolere cum Samnitibus. Oratione pro Seſtio: *Ex ergaſtulis emptos nominibus gladiatoriis ornauit, & ſortitò alios Samnites, alios Prouocatores fecit.* Quamquam obſcuri mihi Prouocatores, niſi ſi lucem iis dabunt hæc Artemidori: ὁ δὴ προβάκτωρ, εὔμορφον μὲν καὶ χαρίεσσαν, λαμπρὰν δὲ καὶ ἑορτικὴν: id eſt, *Probactor autem*

autem pulchram quidem & venuſtam (vxorem ſignificat) *ſed lubricam & amoribus deditam.* ° Probactorem enim vocare videatur, quem Cicero Prouocatorem: & in alterutro vox emendanda. Ad Samnites etiam pertinere illa Apuleij cenſeam è lib. XI. *Porrò alium ocreis, ſcuto, galeâ, ferroque inſignem, è ludo putares gladiatorio procedere.* Dat enim eorum arma. Nec plura de ſalebroſo hoc vtroque genere: è quo non ſatis me eripio. Tu Lipſi, tu Pighi, iuuate.

° *Nam fieri poteſt, vt peregrinum nomen ſit, vt Myrmillo.*

CAPVT XII.

De Eſſedariis, deque Andabatis. & de vtraque ratione pugnandi.

SILENTIBVS nobis, Heu capita ſine linguâ! inquit. ſed pergo. Hactenus notiſſimos frequentiſſimoſque gladiatores produxi: ſuperſunt alij, famoſi non adæquè. Eſſedarij ſunt, qui ex eſſedo pugnant. Mentio eorum Suetonio, Calig. cap. XXXV. *Cùm quodam die muneris eſſedario Poro ob proſperam pugnam ſeruum ſuum manumittenti ſtudioſiùs plauſum eſſet: proripuit ſe è ſpectaculis indignabundus & clamitans, dominum gentium populum ex re leuiſſimâ plus honoris gladiatori tribuentem, quàm conſecratis Principibus aut præſenti ſibi.* Iterum Claudio, cap. XXI. *Cùm eſſedario pro quo quattuor filij deprecabantur, magno omnium fauore indulſiſſet rudem, tabulam illicò miſit admonens populum quanto opere liberos ſuſcipere deberent, quos viderent & gladiatori præſidio gratiæque eſſe.* Ex quibus liquet inter legitimos gladiatores eos fuiſſe: quanquam mixtim, opinor, modò è curru, modò pedites prœliati ſint. Nam deſiluiſſe eos, & pedibus pugnaſſe, præit ad ſuſpicandum Seneca in ioco Iulij Græcini, de Ariſtone philoſopho qui in geſtatione diſſerebat. epiſt. XXIX. *De eodem cùm conſuleretur Iulius Græcinus, vir egregius quid ſentiret, Non poſſum, inquit, tibi dicere. neſcio enim quid de gradu faciat. tanquàm de Eſſedario interrogaretur.* Vbi legerim, *degradus.* Seruum etiam habuiſſe videntur in pugnâ, qui pro aurigâ: ex Tranquilli priore loco. Neſcio an in Artemidoro reſtituenda hæc vox: ὁ δὲ ἀριδάειος, ἀργὴν καὶ μωρὰν τὴν γυναῖκα σημαίνει: id eſt, *Aridarius, ignauam & ſtultam vxorem deſignat.* neſcio, inquam, an legendum, ὁ δὲ ἰσσιδάειος,

Eſſedarij gladiatores.

Ratio eorum pugnandi.

Locus apud Senecam explicatus, correctuſque.

Bona certaque in Artemidoro correctio.

δάειας. Credo reſtituenda, quia coniungit cum ciue Equite Andabatâ. deinde ex interpretatione. Nam ἀργὴν velocem, vagam ibi acceperim: non otioſam inertemque. quod conuenit cum curru & cum actionibus ſtolidæ & moræ.

Andabatæ, qui?

Andabatæ his proximi, ſiue ἀναβάται. ſed Latina conſuetudo verus D. interiecit. Hi pugnabant ex equis, galeâ frontem

Clauſis oculis pugnabāt.

oculoſque recti. Varronis Satyram fuiſſe ſcimus, cui titulus, Andabatæ. Ex ea fragmentum, quod aptum huic ritui firmando leuiter emendatum: *Aurum*, inquit, *non minus præſtingit oculos, quàm τὸ σοῦ κράτος.* vbi Iunius olim noſter, *quàm ὁπλίτου κράτος.*

Varro emendatus.

Veriſſimè ego, *quàm τὸ σοῦ κράνος.* Andabatam alloquitur: Et ô mi homo (ait Varro) aurum non minùs excæcat oculos, quàm tua hæc galea. Certè enim pugnabant clauſis oculis, adeò

Adagium ab iis ortum.

vt origo adagij inde. Hieronymus contra Iouinianum: *Melius tamen eſt quod dicitur, clauſis oculis Andabatarum more pugnare, quàm directa ſpicula clypeo non repellere veritatis.* Idem contra Rufinum: *Habetur dialogus apud Græcos Origenis & Candidi: in quo duos Andabatas digladiantes inter ſe ſpectaſſe me fateor.* Valet, duos cæcos. Ambigo an iidem hi ſint, qui Deſultores (etſi non me fugit communius paullò id nomen fuiſſe, & pertinuiſſe ad eos qui ex equo in equum ſine vllâ pugnâ tranſiliebant, arte,) ob verba hæc Pauſaniæ, lib. v. *Ad Carpentum iungebantur equæ doſſuariæ, è quibus in extremo curriculo deſilientes ſeſſores, prehenſis manu frenis, ad metam curſitabant. qui mos ætate meâ ſeruatur ab iis qui Anabatæ appellantur.* Sed iſti Græci: & alij, vt videtur, à

Artemidorus explicatus.

Romanis. Andabatam non dubiè Artemidorus intellexit: ἱππεὺς δὲ τὴν γυναῖκα πλουσίαν μὲν εἶναι λέγει καὶ εὐγενῆ, φρένας δὲ οὐκ ἔχουσαν. id eſt: *Eques verò vxorem prædicit diuitem & nobilem, ſed quæ futura excors.* Ita enim diuinat, quia Eques ſine vſu oculorum. Martialem etiam de Andabatâ interpreter, vbi Hermetem gladiatorem attollit, & variis armis pugnacem facit, libro v.

Hermes belligerâ ſuperbus haſtâ,
Hermes æquoreo minax tridente,
Hermes caſſide languidâ tremendus.

Puto enim intellegit ſingulis verſibus, Samnitem, Retiarium, Andabatam. Quid enim aliud ſit languida illa caſſis, quàm hæc tenebras & languidam caliginem inducens? Iſidorus neſcio

ſcio quid vani de iſtis & imperfecti: *Genera gladiatorum plura,* inquit, *quorum primum ludus equeſtriũ. Duo enim equites praecedentibus priùs ſignis militaribus, vnus à portâ Orientis, alter ab Occidentis procedebant in equis albis, cum aureis galeis, minoribus & habilioribus armis: ſicque atroci perſeuerantiâ inibant pugnam, dimicantes quouſque alter in alterius morte proſiliret. Quae armatura pugnabat Marti, duelli cauſsâ.* Nugæ mixtæ veris. De aureis galeis, credo illum rectè dicere: & eò ſpectare interpretamentum Artemidori, πλωσίας. Vtroſque, Eſſedarios dico & Andabatas, Cicero in epiſtolâ ad Trebatium coniunxit: *Sed tu in re militari multò es cautior, qui neque in Oceano natare volueris, neque eſſedarios ſpectare: quem anteà ne Andabatâ quidem fraudare poteramus.* Nec ad alios referri placet quæ de Equis gladiatorum idem ille, pro Seſtio, ſcribit: *Qui quo tempore conſpectus erat, non modò gladiatores, ſed equi ipſi gladiatorum repentinis ſibilis extimeſcebant.*

Iſidori locus de Andabatis capiendus. *Galea iis ex auro.* *Cicero explicatus.*

CAPVT XIII.

Quidam adiecti nondum pernoti. Dimachæri, Laquearij. item oſtenſum confundi interdum dicta nomina à poëtis, ſæpè à litteratoribus ſemidoctis. Artemidori caput deſcriptum, ad lucem.

DIXI omnes: certè quidem mihi notos: Nam alij inter legendum reperti etiam, ſed non inuenti. Vt in Artemidoro,* Dimachærus vel Orbelas: quem colligas facilè duobus gladiis pugnaſſe, nec ſcio vltrà.

Ignotiores gladiatores. ** in Polluce lecti Διμάχαι, milites qui & peditum & equitis officia functi.*

Item in Iſidoro Laquearij: *quorum pugna erat,* inquit, *fugientes in ludo homines iniecto laqueo impeditos conſecutóſque proſternere, amictos vmbone pelliceo.* De quibus hîc tantùm legi.

Laquearij.

Finierat Duza: excepit Lernutius, Multa herclè bonaque nos docuiſti: ſed diſcrimina hæc ſempérne certa? Ferè ſemper, ait Duza. Confuſa tamen eſt cùm inuenias à poëtis. vt ab Auſonio in Imperatoribus, de Commodo:

Confuſa interdum gladiatorum nomina.

> *Commodus inſequitur pugnis maculoſius arenae,*
> *Threcidico princeps bella mouens gladio.*

Non enim ſicâ pugnauit, ſed inter Secutores, vt dixi. At Threcidicum gladium, in genere poſuit, pro gladiatorio. Sic idem, *Tres primas Threcum pugnas.* non reuerâ Threcum, ſed

*Samnitium potiùs, aut Myrmillonum. Sic Florus contrà, Myrmillonem Spartacum appellat; quem fatetur gente Thracem fuiſſe, credo & armis. Huiuſmodi talia facile & deprehendere vobis & excuſare: non item gregis noſtri grammatici imperitiam, qui hæc omnia turbant, miſcent. Sed quia Artemidori mihi non ſemel mentio: iube, ſodes, promi librum, Lipſi: vt puer totum caput ex eo legat, huic gladiatoriæ rei.

* Hi enim vetuſtiores Threcibus.

EX ARTEMIDORI LIBRO II.

CAPVT XXXIII.

Περὶ μονομαχίας.

Μονομαχεῖν δὲ, δικάζεσθαι σημαίνει ἢ ἄλλην τινὰ στάσιν καὶ μάχην μαχέσασθαι. μάχη τε γὰρ καὶ ἡ δίκη καλεῖται, εἰ καὶ μὴ δι᾽ ὅπλων γίνεται, τὰ δὲ αὐτὰ καὶ ἔγγραφα καὶ δίκαια τῶν μαχομένων σημαίνει. ἀεὶ δὲ τὰ μὲν τοῦ φεύγοντος ὅπλα ἐγκληθῆναι σημαίνει· τὰ δὲ τοῦ διώκοντος ἐγκαλέσαι. ἐτήρησα δὲ ἐγὼ πολλάκις καὶ γάμον τὸν πρῶτον ὄνειρον προαγορεύσαντα γυναικὸς τοιαύτης, οἷα ἂν ἢ ὅπλα ἔχων οἷ τις ὑπολάβοι πυκτεύειν. ἐπειδὴ δὲ ἄνευ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν οὐκ ἔστι σαφῶς παραστῆσαι τὰς ἀποδείξεις, χρήσομαι καὶ τοῖς ὀνόμασιν. εἰ μὲν θρᾳκὶ πυκτεύει τις, λήψεται γυναῖκα, πλουσίαν, πανοῦργον, καὶ φιλόπρωτον. πλουσίαν μὲν, διὰ τὸ κατεσκεπάσθαι τοῖς ὅπλοις. πανοῦργον δὲ, διὰ τὸ μὴ ὀρθὸν ἔχειν τὸ ξίφος. φιλόπρωτον δὲ, διὰ τὸ ἐπιβαίνειν. εἰ δέ τις μετ᾽ ἀργυρέων ὅπλων πυκτεύει, λήψεται γυναῖκα ἠρέμα πλουσίαν, πιστὴν, καὶ οἰκουρὸν, καὶ πειθομένην τῷ ἀνδρί. καὶ γὰρ ὑποβαίνει καὶ ἐσκέπασται. καὶ εὐμορφοτέρα ἡ πανοπλία αὐτὴ τῆς προτέρας. εἰ δὴ σεκούτορι, εὔμορφον μὲν λήψεται γυναῖκα καὶ πλουσίαν, μεγάλα δὲ φρονοῦσαν ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο καταφρονοῦσαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ κακῶν πολλῶν αἰτίαν ἐσομένην. ἀεὶ γὰρ διώκει. εἰ δὲ ῥητιαρίῳ, λήψεται γυναῖκα ἄπορον καὶ ἐρωτικὴν, καὶ φυγάδα, πᾶσι τοῖς βουλομένοις πλησιάζουσαν. ἱππεὺς δὴ τὴν γυναῖκα πλουσίαν μὲν εἶναι λέγει καὶ εὐγενῆ, φρένας δὲ οὐκ ἔχουσαν. Ὁ δὴ ἀσιδάρειος, ἀργὴν καὶ μωρὰν τὴν γυναῖκα σημαίνει. Ὁ δὲ προβάκτωρ, εὔμορφον μὲν καὶ χαρίεσσαν, λαμυρὰν δὲ καὶ ἐρωτικήν. διμάχαιρος δὲ καὶ ὁ λεγόμενος ὀρβήλας ἤτοι φαρμακὴν, ἢ ἄλλως κακότροπον ἢ ἄμορφον εἶναι τὴν γυναῖκα σημαίνει. ταῦτα, οὐκ ἀποσχεδιαζόμενος, οὐδὲ κατὰ τὸ εἰκὸς συνυφανθεὶς λόγους γράφω, ἀλλ᾽ ἀπὸ πείρας τῆς ἑκάστοτε ἀποβαινόντων πολλάκις ἐτήρησα.

ID EST,

GLADIATORIAM *exercere, ſignificat iudicium ſubire, aut aliud aliquod certamen ſiue pugnam pugnare. Pugna enim appellatur & ipſe Pugillatus ſiue Gladiatura, etiamſi abſque armis fiat. eademque illa ſignificant inſcriptiones aut iura pugnantium. Semper autem fugientis armatura ſignificat in ius trahi: perſequentis autem, trahere. Obſeruatum autem mihi & ſæpe tale hoc ſomnium nuptias deſignare eiuſmodi fœminæ, qualia arma erant eius cum quo digladiari videbare. Quoniam autem ſine Nomenclaturâ demonſtrare id non licet, vtar & nominibus. Siquis cum Thrace componitur, capiet vxorem diuitem, callidam, & ambitioſam. Diuitem quidem, quia tegitur armis: callidam, quia gladium haud rectum gerit: ambitioſam, quia aſſurgit & inuadit. Siquis verò cum argenteis armis componitur,* (id eſt, Samnitibus) *capiet vxorem ſatis diuitem, fidam, domus & viri ſeruantem. Nam & inuadit, & tegitur: & pulchrior hæc armatura priore. Si cum Secutore; formoſam quidem & diuitem capiet vxorem, ſed ob opes ſuperbam & virum aſpernantem, & malorum illi cauſſam. Semper enim inſequitur. Si cum Retiario, capiet pauperem & laſciuam, & fugacem, facilè volenti ſe vulgantem. Eques verò mulierem diuitem & nobilem prodicit, ſed amentem. Aridarius autem* (ſiue Eſſedarius) *ignauam & fatuam. Probactor, pulchram, venuſtam, ſed lubricam & laſciuam. Dimachærus, ſiue duobus gladiis pugnans, & is qui dicitur Orbelas, purgamentum aut neſcio quod piaculum fœminæ ſignificat, malis moribus, malâ formâ. Atque hæc non coniiciens, nec ad probabilia ſermones accommodans ſcribo, ſed ab experientiâ doctus, quâ ſæpe hæc ſingillatim ſic eueniſſe obſeruitaui.*

CAPVT XIV.

Pauſa aliqua iterum. intereà de Suppoſiticiis dictum. deque ſorte. ſtatim in viam reditum, & reliqua genera vel cognomina potiùs gladiatorum adiecta. primò Pegmares.

FINIERAT Duza, & ſimul bellaria illata ſunt menſæque poſtremæ. Duza auidè manum ad paſſulas porrexit, quæ appoſitæ: O dapes opportunæ! inquit. vobis mihi opus: ita

Suppoſitię gladiatoribus. irrauſi. Et iámne, munerarie, mittis? Nam Suppoſiticium pro me hunc Lipſium dabo. Ego adſurgens, Tu me? inquam. quo iure? Iure veteri, ait Duza. quia ita receptum, vt feſſo gladiatori aut victo alius atque alius ſufficeretur, & contenderet cum victore. Ij Subditicij, vel Suppoſiticij dicti. Martialis,

Hermes ſuppoſiticius ſibi ipſe.

* Vide Agellium lib. v. cap. ix. Græci (apud quos idem in * Athletis mos) vocāt ἐφέδρους. Plutarchus in Sullâ: τὸν μέντοι τελευταῖον ἀγῶνα, καθάπερ ἔφεδρος ἀθλητὴς καταπόνῳ προσενεχθεὶς, ὁ Σαυνίτης Τελεσῖνος, ἐγγὺς ἦλθεν τοῦ σφῆλαι καὶ καταβαλεῖν ἐπὶ θύραις τῆς Ῥώμης: *At poſtremâ pugnâ, Teleſinus Samnis, tanquam ſuccenturiatus ſuffectuſque athleta, defeſſo iam Sullæ comparatus, haud multum abſuit quin eum ad portas vrbis Romæ funderet proſterneretque.* Subſtituebatur autem ſæpe vnus, alter, tertius. Vnde in

Sæpe plures, unde Secundarij & Tertiarij. Gloſſis, Ἔφεδρος, *tertiarius.* Dio in Caracallâ: μονομάχων ἀνδρῶν ὅτι πλεῖστον ἔχαιρεν αἵμασι. καὶ ἕνα γε αὐτῶν Βάτωνα τρισὶν ἐφεξῆς ἀνδράσιν ὁπλομαχῆσαι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀναγκάσας, ἔπειτα ἀποθανόντα ὑπὸ τοῦ τελευταίου περιφανεῖ ταφῇ ἐτίμησε: *Gladiatorum ſanguine inprimis delectabatur. & ex iis Batonem quendam, cum tribus ex ordine eodem die pugnare iuſſit, eumque à poſtremo interfectum magnificè ſepeliit.* Credo & Lactantium ſentire de hoc ritu: *Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter alter è duobus occiſus eſt, & tanquam humanum ſanguinem ſitiant, oderunt moras. alios illis compares dari poſcunt recentiores, vt quamprimùm oculos ſuos ſatient.* Itaque ades, Lipſi, & pugna mei feſſi vicem. Ego æſtuabam & tacebam. ſed commodùm ſubuênit Pighius: Non imponis nobis homo argutiſſime, inquit, non ſupponis. Mos hoc ſuadet? ſed non ad arbitrium tuum.

Ei ſorte dari ſolet. Plinius illuſtratus. Sors decidebat. Plinius lib. VIII. Epiſtolarum: *Scilicet vt in ſpectaculis quibuſdam ſors aliquem ſeponit ac ſeruat, qui cum victore contendat: ſic in Senatu ſunt aliqua prima, ſunt ſecunda certamina: & ex duabus ſententiis, eam quæ ſuperior exierit, tertia exſpectat.* Statius lib. III. Siluarum:

Iam placidæ dant ſigna tubæ, iam ſortibus ardens
Fumat arena ſacris.

Statius correctus. vbi malè vulgò, *fortibus.* Ego ad Pighium, Mi ſeruator, inquam, ſtatuam certum eſt ſtatuam tibi: ita in tempore ſuppetias aduenisti. Sed quid ad hæc Duza? Tange hominem. licet ad tibicines mittamus. Imò ad ſortes, ait Duza: nam ad eas appel-

appello. Non placet, inquit Lernutius. Duza mihi hunc diem pugnet, ſine miſſione. Heu munerarium crudum! inquit Duza. ſed ſequi mihi potius eſt, quàm trahi. Igitur quia de armis dictum, venio ad reliqua genera gladiatorum. Inter quos primi ſe offerunt PEGMARES. iis à loco nomen, quia pegmatis impoſiti depugnabant. Locus vnus Suetonij eſt, qui eos adſtruit, in Caligulâ cap. XXVI. *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantiſſimo Sole velis, emitti quenquam vetabat. remotóque ordinario apparatu, rapidis feris viliſſimos ſenióque confectos, gladiatores quoque pegmares, patresfamiliarum notos, ſed inſignes debilitate aliquâ corporis ſubiiciebat.* & is ipſe locus anceps. Nam potiùs ibi legerim, *gladiatoribus quoque pegmares.* hoc ſenſu: Rabidis feris beſtiarios viles, inualidóſque: & gladiatoribus, operas pegmares fabróſque ſubiiciebat. Fauet huic interpretationi ipſe Suetonius in Claudio, cap. XXXIIII. *Præter deſtinatos etiam leui ſubitáque de cauſſâ quoſdam commiſit, de fabrorum quoque ac miniſtrorum atque id genus numero, ſi αὐτόματον vel pegma vel quid tale aliud parum ceſſiſſet.* Hîc Victor: De ſententiâ herclè perſuades, inquit. Nam * gladiatores in pegmate pugnantes quis legit? Non ego. & Strabonis lib. VI. Ioſephique lib. VII. loca hoc tantùm euincere ſcio, captiuos aut inſignis ſceleris damnatos in Pegmate ſolere oſtendi. De pugnâ verbum nuſquam. In voce tantùm hæreo. quâ enim deriuatione, quóue exemplo, à Pegmate Pegmares? Pegmaticos potiùs. & certè libri antiqui, *Pegmatos*, in Tranquillo plurimùm referunt: *pegmatis*, quidam. alterutraque lectio retineri poteſt, eâ mente vt gladiatoribus ſuppoſitos ſcribat patres familias pegmatis, id eſt, è pegmate. Ad pegma autem moliendum mouendúmque, multi è numero fabrorum adminiſtri. Ij ergo admoti per occaſionem tractique in arenam à Caligulâ. A quâ interpretatione ſtare etiam Dio videtur, qui de eâdem hac ſæuitiâ, ait illum deficientibus beſtiariis rapi iuſſiſſe quoſdam *ἐκ τοῦ ὄχλου τοῦ τοῖς ἰκρίοις προσεστηκότος, è turbâ quæ pegmatibus adſtabat.*

Pegmares gladiatores vulgò.

Ii ſublati.

* *Quos tamẽ viri docti adſtruunt adſeuerè.*

Pegmares ineptè dici.

Patresfamilias pegmatis.

CAPVT XV.

Meridiani, non inter veros legitimóſque gladiatores. ſine armis, ſine arte, ſeminudi.

DVZA iterum, MERIDIANI, inquit, nunc occurrunt. quibus hoc nomen ſcilicet à tempore, quia ſub meridiem darentur.

Meridiani.

Dio in Claudio: *ἐτίθει δὲ συνεχῶς μονομαχίας ἀγῶνας. πάνυ γὰρ σφίσιν ἔχαιρε. τά τε γὰρ ἄλλα καὶ τοὺς διὰ μέσου τῆς θέας παρὰ τὸν τοῦ ἀρίστου καιρὸν κατακοπτομένους ἥδιστα ἐθεώρει.* Cui velut interpres Suetonius cap. XXXIIII. *Beſtiariis meridianiſque adeò delectabatur, vt etiam primâ luce ad ſpectaculum deſcenderet, & meridie, dimiſſo ad prandium populo, perſederet.* Nominat eoſdem Tertullianus: *Riſimus & inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cauterio examinantem; vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem.*

Non veri gladiatores.

Nec hi tamen, vt obſeruo, legitimi deſtinatíque gladiatores; ſed beſtiariorum velut reliquiæ quædam & purgamenta. Duplex enim ſpectaculum, * Matutinum & Meridianum.

* Adi librum tertium.

Manè cum beſtiis depugnabant: poſt meridiem, ij qui ſuperfuerant, inter ſeſe. & Meridiani gladiatores vocabantur. Ceterùm nec docti factíque ad pugnam erant, nec armis in eâ vtebantur aut arte.

Modus pugnæ inter meridianos.

Cædes tantùm promiſcua, & velut laniena. Seneca epiſtolâ VII. benè explicat: *Caſu in meridianum ſpectaculum incidi, luſus exſpectans & ſales, & aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore acquieſcant. Contrà eſt. quidquid antè pugnatum eſt, miſericordia fuit. Nunc omiſſis nugis mera homicidia ſunt. nihil habent quo tegantur, ad ictum totis corporibus expoſiti. nunquam fruſtrà mittunt manum. Non galeâ, non ſcuto repellitur ferrum. Quò munimenta? quò artes? omnia iſta mortes meræ ſunt.* (aut vt rectè liber vetus, *mortis moræ*) *Mane leonibus & vrſis homines: meridie ſpectatoribus ſuis obiiciuntur.* * *Interfectores interfecturis iubentur obiici, & victorem in aliã detinent cædem. exitus pugnantiũ mors eſt. Hæc fiunt dum vacat arena.*

* Ita emendamus. aliter vulgò.

Nec ad aliam crudelitatem grauis eiuſdem Senecæ querela ſpectat, epiſtolâ XCVI. *Homo, ſacra res, homo, iam per luſum & iocum occiditur; & quem erudiri ad accipienda inferendáque vulnera nefas erat, is iam * nudus inermiſque producitur, ſatiſque ſpectaculi*

* Non ergo vniuersè de aliis gladiatoribus.

culi in homine mors eſt. Mehercules, inquit Victor, pectus mihi commouit Seneca. & quas arbitrer eas feras, quæ hæc ſpectarunt non dicam lætis, ſed ſiccis oculis? —— ἀγαθοὶ δ' ἀριδάκρυες ἄνδρες, vt verbum vetus eſt. At perge Duza. Iterumque ille: *Viri autem boni proni ad lacrymas.

CAPVT XVI.

Plura agnomina vno capite. Fiſcales ſiue Cæſariani. Poſtulaticij. Catervarij. Conſummati. Ordinarij. Cauſſæ omnes nominum explicatæ.

SVPERANT mihi etiam aliquot non tam genera gladiatorum, quàm cognomenta. quos omnes promiſcuè dabo, & velut vnâ commiſſione.

FISCALES gladiatores reperti in vitâ Gordiani Iunioris. *Fuerunt*, ait Capitolinus, *ſub Gordiano Romæ elephanti triginta & duo, gladiatorum fiſcalium paria mille.* Sunt ij, qui in Cæſaris bonis, & velut fiſco. Nam Principes ipſi proprios & peculiares gladiatores alebant, ad inſtruendum ſuas populique voluptates. Itaque rectè καίσαρος μονομάχους Arrianus dixit iſtos. Libro primo Diſſertationum: ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς καίσαρος μονομάχοις εἰσί τινες οἱ ἀγανακτοῦντες, ὅτι οὐδεὶς αὐτοὺς προάγει οὐδὲ ζευγνύει. *At in Cæſaris gladiatoribus quidam ſunt quibus moleſtum eſt non produci, non componi.* Eadem ſententia (vt multa alia) expreſſa in Senecâ: *Myrmillonem è C. Cæſaris ludo audiui de raritate munerum querentem. Quàm bella, inquit, ætas perit!* Nec gladiatores ſolùm; ſed alebant etiam hiſtriones. & ſcripſit in Alexandri vitâ Lampridius, *Hiſtriones aulicos eum publicaſſe.* Ab his orti

Gladiatores fiſcales.

Siue Cæſariani, aulicique.

Hiſtriones Principum.

POSTVLATICII gladiatores. Quia enim Cæſariani iſti eximij viribus, arte, ornatu: ſæpe poſtulari à populo ſolent, velut muneris auctarium & ornamentum. Seneca epiſt. VII. *Hos plerique ordinariis & poſtulaticiis paribus præferunt.* Suetonius in Domitiano: *Quæſtoriis muneribus, quæ omiſſa reuocauerat, ita ſemper interfuit, vt populo poteſtatem faceret bina paria è ſuo ludo poſtulandi, quæ nouiſſima aulico apparatu induceret.* Ait aulicum apparatum, quod in Gallienis Capitolinus, *gladiatores pompabiliter ornatos, cum auratis veſtibus matronarum.* Et credo ornatos eos * auro: præeunte mihi Spartiano in vitâ Hadriani: *Trecentos*

Poſtulari gladiatores ſolent.

Suetonius explicatus.

* Vide aliquid in Electis noſtris capite XXV.

 noxios

noxios cum auratis chlamydibus in arenā miſit, ad deridenda eius munera. Numerum enim ibi dumtaxat præter morem fuiſſe cenſeam, non veſtem. Ad hoc gladiatorum genus referendi hi loci. Suetonij in Claudio cap. XXI. *Palumbum* (ita gladiatori famoſo nomen) *poſtulantibus, daturum ſe promiſit ſi captus eſſet.* Calig. cap. XXX. *Cùm Tetrinius latro poſtularetur, & qui poſtularent Tetrinios eſſe ait.* Plinij in Laudatione Traiani: *Impetratum eſt quod poſtulabatur, oblatum quod non poſtulabatur.* Martialis:

Cùm peteret pars hæc Myrinum, pars illa Triumphum:
Promiſit pariter Cæſar vtrâque manu.

Ex quibus etiam diſcitis, nominatim hunc illúmue gladiatorem flagitari in pugnam ſolere, ſiue manu ſiue ſcelere notum. Sunt &

CATERVARII inter gladiatores, à modo pugnæ. ſcilicet cùm non ſinguli cum ſingulis, vt moris, ſed confuſi mixtique pugnant & per cateruas. Scio eſſe* qui abnuant, quíque ſecus interpretentur: ſed à me omnia exempla. Suetonius Caligulâ: *Retiarij quinque numero gregatim dimicantes:* id eſt, velut cateruatim. Dio clariſſimè de Cæſare lib. XLIII. τοὺς δὲ ἄνδρας συνέβαλε μὲν καὶ ἕνα ἑνὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ, ὥσπερ εἴθιστο. συνέβαλε δὲ καὶ ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ πλείους, καὶ ἱππέας ἱππεῦσι, καὶ πεζοὺς πεζοῖς, ἄλλους τε ἀναμὶξ ἀλλήλοις ἴσους: *Viros quidem inter ſe commiſit, vt moris erat, ſingulos cum ſingulis: ſed tamen etiam maiore numero in Circo confertos dedit, equites cum equitibus, pedites cum peditibus pugnantes: alios verò confuſè & permixtim, æquo vtrimque numero.* Ioſephus libro VII. Antiquitatum, de Tito, qui Cæſareæ ſpectaculum dabat: καὶ πολλοὶ τῶν αἰχμαλώτων ἐνταῦθα διεφθάρησαν, οἱ μὲν θηρίοις παραβληθέντες, οἱ δὲ κατὰ πληθὺν ἀλλήλοις ἀναγκαζόμενοι χρήσασθαι πολεμίοις: *Multi è captiuis illic conſumpti. alij beſtiis obiecti, alij cateruatim & plures, more hoſtium, depugnare inter ſe iuſſi.* Dio iterum in Nerone: πεζοὺς οὐχ ὅπως ἕνα πρὸς ἕνα, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἅμα πρὸς ἴσους συνέβαλεν: id eſt, *Pedites, non ſolùm ſingulos cum ſingulis, ſed etiam multos cum pari numero componebat.* Nec ab aliâ mente Cateruarij Pugiles Tranquillo, in Auguſto cap. XLV. Inuenio &

*Vulgò, interpretes Suetonij.

VICTORES, in Plinij XXXVI. cap. XV. de Curione: *Raptiſque è contrario repente pulpitis, eodem die Victores è gladitoribus ſuis produxit.* Et in lapide veteri. neſcio an γενικῶς & ab effectu, an co-

an cognomine certo, & diſcernendi cauſsâ. HIC. PRIMVS. ET. SOLVS. VICTORES. CAMPANIAE. PRAETIS. ET. AESTIM. PARIA. GLAD. EDIDIT. Item in Plinio

CONSVMMATOS. non diſertè ſcriptos, ſed eliciunt ex eius verbis lib. VIII. de Elephantis: *Pugnauêre poſteà & ſinguli Principibus Claudio & Neroni, in conſummatione gladiatorum.* At ego abire eos à Plinij mente iudico: nec aliter eum accipio, quàm quaſi dixerit, in fine gladiatorij ſpectaculi. vt elephanti additi fuerint velut corollarium, ad concludendos finiendoſque ludos. Poſſis etiam accipere * conſummationem gladiatorum, cùm coniuncti omnes congregatique pugnant, redacti tanquam in vnam ſummam. Poſtremò *Conſummati gladiatores reiecti.* **Adi Turnebum lib. XXV. cap. XXXIII.*

ORDINARII gladiatores lecti, qui legitimo tempore, loco, & apparatu inducuntur: à prioribus illis (Poſtulaticios dico & Cateruarios) diuerſi. Seneca nominat epiſt. VII. & Ordinarios pugiles Sueton. Auguſto, cap. XLV. quem eumdem in Caligulâ videte, cap. XXVI. Vidi & riſi qui OBSEQVENTES gladiatores erueret è vitâ M. Antonini philoſophi: *Armauit etiam gladiatores, quos Obſequentes appellauit.* ſed enim diſcat, Spartianum hoc ſentire, Marcum in militiam legiſſe gladiatores, quos ad velandam ignominiam honeſtè Obſequentes appellauit: ſicut & ſeruos, quos Volones. De Hominibus dixi omnia, vt meæ quidem memoriæ captus fuit. Siquid me præteriit, ſubiicite. *Ordinarij gladiatores.* *Obſequentes qui apud Capitolinum*

CAPVT XVII.

Ad terminum de Hominibus, veſtis adiecta: Togáne fuerit, an Tunica. Item quid Ornamenta.

DIXISTI ſanè quàm accuratè, ait Berchemius, ſed quoniam inuitas, velut in ſcenâ, monitor ego. De veſte & armis ecquid potes plenius? Age, inquit Duza, ſit hoc velut auctarium operæ huius. Retiariorum veſtem Tunicam dixi fuiſſe: opinor & aliorum. Certè Dio Commodum vt Secutorem adornans, facit eum prodiſſe ἐν τῷ χιτῶνι καὶ ἀνυπόδετον, *in tunicâ & diſcalceatum.* Suetonius etiam in Claudio notat vt inſolens: *Induxit, inquit, vnum ex nomenclatoribus ſuis, ſicut erat, togatum.* *De veſte gladiatorum in genere.* *Tunicatos videri fuiſſe. quod decuit ſeruos.*

Tamen

At Togatos, ex Tertulliano & Capitolino. Tamen ecce Tertullianus diſertè, de Pallio: *Verùm & cerdones & omnis gladiatorum ignominia togata producitur.* Et Capitolinus in Pertinace de veſte Commodi venditâ *Toga*, inquit, *armaque gladiatoria gemmis auroque compoſita.* Nec facilè compono diuerſos, niſi ſi, labenti æuo, mutata res. Togam certè, cùm in honore & vſu fuit, quis credat fœdatam miniſteriis arenę? De armis non magnoperè habeo quod addam, niſi appellata ea antiquis propriè Ornamenta. Eò moneo, quia titubare, imò labi, video in eâ voce viros doctos. Seneca Natural. Quæſtion. libro quarto, initio: *Sic ergo formare vt ſcias te non poſſe conſequi vt ſis impenetrabilis: cùm omnia caueris, per ornamenta feriet.* honeſtiſſimè à re gladiatoriâ, id eſt per ipſa arma. At *æramenta*, ibi mauult vir eruditus. Seneca epiſtolâ XIIII. *Ars ei conſtat, qui per ornamenta percuſſus eſt.* Et Suetonius ecce audentiùs, ipſos gladios appellat Ornamenta. Titi cap. IX. *Inſequenti die, gladiatorum ſpectaculo, circa ſe ex induſtriâ collocatis, oblata ſibi ornamenta pugnantium inſpicienda porrexit.* Ille Ornamenta dicit, at Victor in eâdem re, *iiſque gladios tradidit.* rectè. Tamen in Tranquillo non defuit Beroaldus ſubſtituere, *inſtrumenta.* Vos Feſtum audite: *Ornatus*, inquit, *dicitur bene aptus, vt miles, aut gladiator, aut acturus fabulas.* Bene Feſtus: & ad eius mentem Plautus: *Ornamenta abſunt: Aiacem, hunc cùm vides, ipſum vides.* Ornamenta etiam boum, apud Catonem. De armis, videtur neſcio quid mutaſſe aut potiùs deſitum renocaſſe Domitianus. quod Martialis indicat illo Epigrammate:

Arma, Ornamenta dicta.

Stabilita lectio in Senecâ.

Cùm veteres Latiæ ritus renouentur arenæ,
Et pugnet virtus ſimpliciore manu:

ſed indicat tantùm: & ideò nihil elicio certi.

CAPVT XVIII.

Finis Duziaci ſermonis. Orditur Victor, partiturque. Hoc capite, apparatus & inuitatio, quæ ante diem muneris vſurpata, explicantur.

SED ego iam portum video. Salue ô optatum mihi Sigæum. Quid ais? inquit Victor. tu vt ſileas? vbi quartus ergo terminus de Modo? aut quis eum panget? Illi Duza, Varro opi-

ro opinor olim, Eſt modus matulæ: ſic nobis, mi Victor, fabulæ. Aut ſi tanta libentia audiendi vobis: agite, Victor ipſe mittatur in hoc ſtadium, cui lampada ego do. Lernutius ridens, Et ego tibi Duza rudem. Bonam ſtrenuamque hanc pugnam pugnaſti nobis. igitur ornamenta tua transfer in hunc Victorem. Hem! inquit Victor: hoc eſt quod olim dicitur, Fabrum cadere cùm ferias fullonem. Duzæ parabam vincula, conſtringor ipſe. Tamen adeſte, audite: de Modo modicè dicam, aut potiùs intra modum. Tria ſermonis mei capita. Quid ante pugnam: Quid in pugnâ: Quid poſt pugnam. Ante pugnam moris, vt Editor libellos proponeret, in quibus dies futuri muneris, item nomina & paria gladiatorum: ſcilicet alliciendæ plebi, & exſpectationi commouendæ. Id vocabant Pronuntiare munus. Suetonius in Iulio: *Munus populo pronuntiauit in filiæ memoriam* Oſtendere munus. Cicero: *Etſi munus flagitare, quamuis quis oſtenderit, ne populus quidem ſolet niſi concitatus*. Proponere munus. Suetonius in Tito: *Omnes tantâ comitate tractauit, vt propoſito gladiatorio munere, non ad ſuum ſed ad ſpectantium arbitrium editurum ſe profeſſus ſit*. Ad has edictiones Senecæ locus facit, de Breuitate vitæ: *Itaque ad occupationem aliquam tendunt, & quidquid interiacet, graue eſt: tam mehercules quàm quando dies gladiatorij muneris dictus eſt, tranſire medios dies volunt*. Quin & edicta vocat, epiſtolâ CXIX. *Nemo qui parturienti filiæ obſtetricem accerſit, edictum & ludorum* * *ordinem perlegit*. Edicebant autem deſcribebantque futurum munus in libellis. Ita Cicero vocat Philippicâ II. *Quid de Commentariis infinitis? quid de chirographis loquar? quorum etiam imitatores ſunt, quia ea tanquam gladiatorum libellos palàm venditent*: Nec enim placet referri ad libellos, in quibus Laniſtarum dictata. Potiùs ad libellos indices ludorum, quos vendebant deſcribebantque palàm, vt in prouincias mitterent & ad amicos abſentes. Nec alium libellum Cælius Ciceroni miſerat meritus eius notam, lib. II. epiſtolar. ad Familiares: *Quid? tu me hoc tibi mandaſſe exiſtimas, vt gladiatorum compoſitiones, & vadimonia dilata ad me mitteres?* Libellum munerarium adpoſitè vocat Pollio, in Claudio: *At ego ſcio ſæpiùs inter gladiatores bonis pugnatoribus Aureoli nomen appoſitum. Habuit proximè tuus libellus munerarius hoc nomen in In-*

N *dice*

Vltimum ſe-mis comodo.

Victori dicenda.

Libelli gladiatorij.

Pronuntiare munus.

Oſtendere.

Proponere.

Edicta, & edicere diem.

* quia paria deſcripta ordine & totus apparatus.

Libelli gladiatorum.

Cicero explicatus.

dice ludorum. Alluſit & explicuit comiter bonus Seneca (patrem dico) lib. IIII. Controu. *Quod munerarij ſolent facere ad exſpectationem populi detinendam, qui noua paria per omnes dies diſpenſant, vt ſit quod populum & delectet & reuocet: hoc ego facio: non omnes ſimul produco. aliquid noui ſemper habeat libellus.*

Picta tabula gladiatorũ. Nec verò in libellis ſolùm pronuntiatio hæc munerum: ſed etiam in tabulis & picturâ. Pingi, inquam, iubebant habitum formamq́ue pugnantium gladiatorum, item loci, munerisq́ue totius. Plinius ſeriò notat libro XXXV. *Pingi*, inquit, *gladiatoria munera atque in publicum exponi cœpta à C.* Terentio Lucano. Is auo ſuo triginta paria in foro per triduum dedit, tabulamq́ue pictam in nemore Dianæ poſuit.* Apud Horatium lib. II. Satyrâ VII. eleganter Dauus:

Quando primùm.

** Eſt ille cuius mentio Donato in vitâ Terentij: & cui poeta is libertus.*

Horatius illuſtratus.

Vel cum Pauſiacâ torpes inſane tabellâ,
Qui peccas minus atque ego, cùm Fului Rutubique
Aut Placideiani, contento poplite miror
Prœlia, rubricâ picta aut carbone? velut ſi
Reuerâ pugnent, feriant, vitentq́ue, mouentes
Arma viri.

vbi graphicè videtis formam eiuſmodi tabularum. Illud autem, *Contento poplite*, habitum nimirum exprimit pugnantium gladiatorum: ne ad ſeruum ipſum referatis, cum interpretibus læuis. De his picturis Trebellium capio in Vitâ Carini: *Memorabile maximè Carini & Numeriani hoc habuit imperium, quòd ludos Romanos nouis ornatos ſpectaculis dederunt, quos in Palatio circa porticum ſtabuli pictos vidimus.* Vbi neſcio an reſtituenda *Porticus Statilij*. Idemq́ue in Venatione ſeruatum eſſe ex Capitolino diſcere eſt, in Gordianis: & hodie ſeruant noſtri in iſto Battualium ludicro, quod Gladiatorium vocant, etſi priſci illius vix vmbram.

Et Trebellius Pollio.

Fortaſſe & emendatus.

CAPVT

CAPVT XIX.

Quæ ipſo die facta: & tamen ante pugnam. Pompa, traductioque. compoſitiones, & oſtenſio ornamentorum. Præluſio, haſtis, rudibus, armis. Tubæ cantus, & Verſa arma.

HAEC ante muneris diem. At die ipſo, gladiatores ordine deduci in Arenam mos fuit, & inibi ſolemni quâdam pompâ circumduci. Quinctilianus: *Iam dies aderat, iam ad ſpectaculum ſupplicij noſtri populus conuenerat, iam oſtentata per arenam periturorum corpora mortis ſuæ pompam duxerant.* Ad quam traductionem accommodo illud Capitolini in M. Antonino: *Fauſtinam quondam cùm gladiatores tranſire vidiſſet, vnius ex his amore ſuccenſam.* Poſtquam introducti, paria inter ſe componebantur, ſiue vt Græci decenter appellant, ζεύγη. Componere dixi. ita enim loquebantur. Plinius pulcherrimè de occultâ quorundam animalium diſcordiâ lib. VIII. cap. XII. *Quam quis aliam tantæ diſcordiæ cauſſam adtulerit, niſi naturæ ſpectaculum, ſibi paria componentis?* Vbi meliùs liber vetus, *niſi naturam, ſpectaculum ſibi ac paria componentem.* Etiam, Comparare. Quinctilianus: *Cùm me vna tamen res apud quoſdam faceret miſerabilem, quòd viderer iniquè comparatus. Certa enim arenæ deſtinabar victima. nemo munerario viliùs ſteterat.* Item Committere. cuius verbi ſæpe exempla. In hac compoſitione prima Editoris cura, vt pares cum paribus confligerent. Atque adeò id volebant ipſi Gladiatores. Seneca alibi: *Ignominiam iudicat gladiator cum inferiore componi: & ſcit eum ſine gloriâ vinci, qui ſine periculo vincitur.* Lucanus libro IIII.

Pompa gladiatorum. *Compoſitio, & Componere.* *Plinius emēdatus.* *Comparare.* *Committere.* *Pares inter ſe commiſſi.*

> —— *veluti fatalis arenæ*
> *Muneribus, non ira vetus concurrere cogit*
> *Productos: odêre pares.*

Et benè, productos: quia id quoque arenæ huius verbum. Seneca de virtute loquens: *Produci enim illi & tentari expedit: nec vlli intelligunt, quanta ſit, quàm qui vires eius laceſſendo ſenſerunt.* Poſt comparationem, credo, gladij armaque quibus pugnaturi, Munerario oſtendebantur: explorandi cauſsâ, & an ſatis acuti. Suetonius Tito: *Ceterùm ipſos non ſolùm familiari cænæ adhibuit;*

Ornamenta inſpiciebantur.

adhibuit, ſed & inſequenti die, gladiatorum ſpectaculo, circa ſe ex induſtriá collocatis, oblata ſibi ornamenta pugnantium inſpicienda porrexit. Nam Titus ipſe tunc Editor. Victor de eodem facto, *pertiſſe cum gladium* dicit, *quaſi ad explorandam aciem.* Dio clariſſimè in Neruâ: *Collocauit eos in ſpectaculo quodam iuxta ſe, ignaros quòd proditi eſſent: iiſque gladios tradidit, in ſpeciem quidem vti diiudicarent an ſatis acuti eſſent (quod fieri ſolet:) reuerà vt oſtenderet parum ſe ſollicitum, ſi vel ſtatim interficeretur.* Facit ad hunc inuulgatum adhuc ritum, quòd Dio idem ſcribit gladios acutiſſimos *Druſianos vulgò vocatos: videlicet quia crudelis ille & cruentus editor acutiſſimos eos ſemper exigebat. Contrà leniſſimus Marcus Imperator, qui, vt Dio ait, οὕτω τι φόνοις οὐκ ἔχαιρεν, ὥστε καὶ τοὺς μονομάχους ἐν τῇ Ῥώμῃ ὥσπερ ἀθλητὰς ἀκινδύνως ἑώρα μαχομένους. σιδήριον γὰρ οὐδέποτε οὐδενὶ αὐτῶν ὀξὺ ἔδωκεν, ἀλλὰ καὶ ἀμβλέσιν ὥσπερ ἐσφαιρωμένοις πάντες ἐμάχοντο. *adeò à cæde abhorruit, vt & gladiatores Romæ, tamquam athletas, ſine periculo aut noxâ, pugnantes cerneret. Ferrum enim acutum nemini eorum commiſit, ſed obtuſis & velut orbiculatis gladiis omnes pugnabant.* Interpellauit hîc Lernutius, Heus tu, inquit, longum hoc tuum anteloquium: pugnam ipſam videre aueo. iam committe. Mane etiam, inquit Victor: præluſio præmittenda eſt. Viden' tu illos qui arte quâdam iaciunt haſtas? viden' qui velut feriunt gladiis? Puræ à ferro illæ haſtæ, obtuſi gladij. denique proludunt, & eludunt. Præluſionis diem Symmachus appellat lib. I I. epiſtol. de canibus: *Quos præluſionis die ita Roma mirata eſt, vt ferreis caueis putaret aduectos.* Sed ille de Venatione aut Circenſibus: at propriè de Gladiatoribus, Cicero de Oratore: *Sed ſi in illoipſo gladiatorio vitæ certamine, quo ferro decernitur, tamen ante congreſſionem multa fiunt, quæ non ad vulnus ſed ad ſpeciem valere videantur; quanto hoc magis in oratione exſpectandum eſt?* Vbi ſcripſerim, *in illoipſo gladiatorio vili certamine.* Præluſio autem in Haſtis, Rudibus, Armis. De haſtis, Cicero in iiſdem libris: *Atque eiuſmodi illa præluſio eſſe debet, non vt Samnitium qui vibrant haſtas ante pugnam, quibus in pugnando nihil vtuntur.* Iterum idem: *Et ait cùm brachium concalfecerit, tum ſe ſolere pugnare. neque attendit eos ipſos* (gladiatores intelligit) *vnde hoc ſimile ducit, illas primas haſtas ita iactare leuiter, vt & venuſtati vel maximè ſeruiant, & in*

*Vide & cõſtinge quæ ſcripſi ad lib. III. Annal. Taciti.

Præluſio, ſiue proluſio. Dies præluſionis, qui præmiſſus legitimo certamini.

Haſtis præludebant.

& in reliquum viribus. Hos Pilarios & Ventilatores Quinctilianus appellat: *qui ea quæ emiſerant ita librabant, vt venire in manus viderentur, quaque iuberentur decurrere.* De rudibus, Eumenius Rhetor in ea quæ De inſtaurandis Mænianis: *Neque enim tanta me aut negligentia aut confidentia tenet, vt neſciam quanta ſit inter hanc aciem fori, & noſtra illa ſecreta ſtudiorum exercitia diuerſitas. Ibi armantur ingenia, hic prœliantur: ibi prœluſio, hic pugna committitur: hic plerumque velut ſudibus & ſaxis, illic ſemper telis ſplendentibus dimicatur.* Nec enim ambigo quin reſcribendum *rudibus & haſtis.* Vnde enim ibi ſaxa? Et hanc correctionem, amici, imputo hodie vobis. Ouidius III. De arte. Pilarij. Rudibus præludebant. Eumenius correctus.

Sic vbi prœluſit, rudibus puer ille relictis
Spicula de pharetrâ promit acuta ſuâ.

Tertullianus oculos hîc habuit, dum ſcripſit aduerſus Valentinianos: *Congreſſionis luſionem deputa lector, haud pugnam: oſtendam, ſed non imprimam vulnera.* Appellabant hæc luſoria tela. Seneca: *Remoue iſta luſoria arma, decretoriis opus eſt.* Item lib. II. Quæſt. Natural. *Illos verò viros altiſſimos error iſte non tenuit, vt putarent Iouem modò leuioribus fulminibus, & luſoriis telis vti.* Exercitoria tela, alibi* Tertullianus. E contrà, vera & acuta tela, Decretoria: vt in verbis Senecæ iam dictis. Credo ideò, quia hæc velut decreto Prætoris ſiue Editoris dabantur, poſtquàm inſpecta acriter & probata. Hinc obſcuriores illæ metaphoræ lucem accipient in eodem Senecâ: vt lib. I. De Clementiâ: *Niſi plus eſt quod timet quàm quod damnat, non accedet ad decretorium ſtilum.* Et Epiſtolâ CIII. *Intrepidus horam illam decretoriam proſpice.* Eadem arma dixêre &, Pugnatoria. Suetonius in Caio: *Batuebat pugnatoriis armis.* Significat enim eum omiſſâ rudi, vſum gladio vero. Non aliter quàm Commodus, *qui gladiatores, ſpecie depugnandi, crebrò trucidauit, cùm ipſe ferrum obiectum veronibus plumbeis vteretur,* ait Aurelius Victor. quem locum vexant variè viri docti. Reſtituo ego, *ferro obtecto veronibus plumbeis.* Hæc ſanè ſcriptoris cognominis mihi mens, malâ fraude pugnaſſe Commodum: & velut luſoriis armis vteretur, vſum veris. Ferrum enim obduxiſſe dumtaxat laminis è plumbo: cùm gladium ipſum putarent eſſe è plumbo. Sed redeo ad rem. Pugnatorium mucronem Seneca pater dixit Luſoria tela. *De pœnitentiâ. Pugnatoria arma. Aur. Victor explicatus & emendatus.

lib. II. præfatione: *Deerat illis oratorium robur, & ille pugnatorius mucro.* Addidi etiam armis eos prælusiſſe: & rem dixi. Nam parmas aut clypeos in altum iaciebant, recipiebantque cum venuſtate. Martialis lib. IX.

Armis prælu-ſiſſe.

Summa licet velox Agathine pericula ludas,
Non tamen efficies vt tibi parma cadat.
Nolentem ſequitur tenueſque reuerſa per auras
Vel pede, vel tergo, clune, vel vngue ſedet.
Vt peccare velis, cùm feceris omnia, falli
Non potes. arte opus eſt, vt tibi parma cadat.

Nec parmas ſolùm, ſed & haſtas, vt prædixi: fortaſſe & gladios. Id vocabant propriè Ventilare. Seneca pater lib. III. Controu. *Deinde res ipſa diuerſa tota eſt: aliud eſt ventilare, aliud pugnare.* Seneca filius Epiſtolâ CXIII. *Quàm ſtultum eſt, cùm ſignum pugnæ acceperis, ventilare?* Martialis:

Ventilare.

Currit, & in toto ventilat arma boue.

Plinius etiam elephantes doctos ad hanc prælusionem oſtendit. *Vulgare erat*, inquit, *per auras arma iacere, non auferentibus ventis, & gladiatorios inter ſe edere congreſſus.* Hoc ergo, Præludere: at cùm deſierint, dicuntur eluſiſſe, aut deluſiſſe. Cicero de Iſocrate: *Non enim in acie verſatur & ferro: quaſi rudibus eius eludit oratio.* Nec abſimili notione *Litus* definiebat Aquilius *quà fluctus eluderet.* id eſt, ludere deſineret. Plinius Deludere dixiſſe videtur, lib. XXXVII. *Luxatis potus medetur, vt licet videre gladiatores, cùm deluſerunt, hac iuuari potione.* Auditíſne iam, amici, has tubas? ſignum commiſſionis ſunt & veræ pugnæ. Ideò Apuleius tubam terminalem appellat, quia primitias & ludicra certaminis finiret terminaretque. Libro X. *At vbi diſcurſus reciproci multinodes ambages tubæ terminalis cantus explicuit.* Virgilius:

Eludere, ſiue Deludere.

Tuba ſigno ludi commiſſi.

Tuba terminalis.

At tuba commiſſos medio canit aggere ludos.

Quintilianus in Gladiatore: *Sonabant clangore ferali tubæ.* Statius in Siluis:

Iam placidæ dant ſigna tubæ.

Nec alterius ſententiæ illud Satyrici —— *digniſſima prorſus Florali matrona tuba.* id eſt, digna quæ commiſſione Floralium producatur. Idque in omnibus ludis factitatum, etiam ſcenicis

nicis. Seneca epiſt. LXXXV. *In comeſſationibus* (emendo clarè, *commiſſionibus*) *noſtris plus cantorum eſt, quàm in theatro olim ſpectatorum fuit. cùm omnes vias ordo canentium impleuit, & cauea æneatoribus cincta eſt*, &c. Æneatores enim, Tubicines. Plinius lib. II. epiſtolar. *Qui numquam caſtra viderunt, numquam tubarum ſonum niſi in ſpectaculis audierunt.* Iuuenalis de ſenum incommodis. *Seneca emendatus.*

> *Quid refert magni ſedeat quâ parte theatri*
> *Qui vix cornicines exaudiat atque tubarum*
> *Concentus?* ——

Seneca hoc ſignum pugnæ intellexit. *Quàm ſtultum eſt, cùm ſignum pugnæ acceperis, ventilare?* Diremptâ ergo Præluſione, abiectiſque luſoriis armis, tranſibant ad vera. Atque hoc eſt quod *Dimicare ad certum* Tertullianus alibi vocat. Appellabant id etiam, pugnare verſis armis. Caper litterator: *Inuerſis armis pugnaſſe gladiatores non eſt dicendum, ſed verſis, id eſt tranſmutatis. ſic non inuerſis* * *pannis agitaſſe aurigas, ſed verſis.* Plauti verſum è Caſſinâ illuſtrabit hæc nota: *Verſis armis pugna.* *Cum pãnos ſumebant alterius coloris: puta pro ruſſato Venetum*

> —— *ita rem natam intellego,*
> *Neceſſum eſt vorſis gladjis depugnarier.*

Nec enim aliud in eâ armorum verſione eſſe, facilè perſuadeor Ouidij verſu De arte: *Plautus explicatus.*

> *Ponite iam gladios hebetes, pugnetur acutis.*

Aliâs ſuſpicari poſſimus, ſiquis à genere ad genus alterum tranſeat, puta à Secutore ad Retiarium, dici eum pugnare verſis armis. At placet prius. etſi in Plauti verſu ſaliuam etiamnum mihi mouet mea olim diuinatio, *veris gladijs.*

CAPVT XX.

Pugnæ ipſius deſcriptio. In ſtatu ſtabant. petebant, repetebant. Exibant, excedebant. Latus tegebant.

QVAESO oculos mihi nunc date & aures. Pugnam vobis oſtendam: ſed cum Ioue Homerico in monte ſitis, & extra teli iactum. Ecce componunt ſe gladiatores & colligunt in arma: deus bone! quantâ arte curaque, ſui defendendi, *Modus gladiatoriæ pugnæ.*

dendi, alterius petendi! Nec mirum. *Gladiatori enim compoſito ad pugnandum* (ait Agellius) *hæc propoſita ſors eſt: aut occidere, ſi occupauerit, aut occumbere, ſi ceſſauerit.* Hanc ex arte poſituram, vocabant Statum. Petronius de anu: *Statum præliantis componit.* Plautus facetè, vt ſolet, alluſit Milite:

In ſtatu ſtare.

—— in ſtatu ſtat ſenex

Vt adoriatur mœchum qui formâ eſt ferox.

Quadrigarius in ſingulari certamine Galli cum T. Manlio: *Ita vt antè dixi conſtiterunt. Gallus ſuâ diſciplinâ, ſcuto proiecto, cantabundus* (malim, *cautabundus* quaſi vitabundus.) *Manlius animo magis, quàm arte confiſus, ſcutum ſcuto percuſſit, atque ſtatum Galli conturbauit. Gallus dum ſe iterum eodem pacto conſtituere ſtudet, Manlius iterum ſcutum ſcuto percutit, atque de loco hominem proiecit.* Vbi videtis curæ iis fuiſſe atque adeò laudi, manſiſſe in ſtatu. Laberius:

Quadrigarius correctus apud Agellium.

Quem nulla ambitio, nulla vnquam largitio

Mouere potuit in iuuentâ de ſtatu.

Imò nec læſi deſerebant. Seneca Conſolatione ad Polybium: *Omnes ſcient quomodo te in iſto geſſeris vulnere, vtrùm ne ſtatim percuſſus arma ſubmiſeris, an in ſtatu & in gradu ſteteris.* quem locum tentant fruſtrà. Idem enim eſt, Stare in gradu. Seneca: *Quorum alter vulnus premit, & conſtat in gradu.* Lucanus, ſiue quis alius auctor Poëmatij ad Piſonem:

In gradu ſtare.

Arma tuis etiam ſi fortè rotare lacertis,

Inque gradu clauſis libuit conſiſtere membris,

Et vitare ſimul, ſimul & captare petentem.

Correctus Lucanus.

Ita malo prorſus, quàm vt edunt, *Inque gradum.* Hinc apud Tertullianum: *De gradu pellere*, aduerſus Marcionem: *Cedere de gradu*, Præſcriptione aduerſus Hæreticos: *Conſtruere gradum*, Apologetico. Cicero etiam ab hoc gladiatorio more elegantem metaphoram plus ſemel vſurpat, Deiici, deturbari, de ſtatu animi, ſtatu mentis: & reſtituendam in Oratore eius ad Brutum (libro, qui non legendus iuuentuti, ſed ediſcẽdus) cenſeo: *Quo genere nos mediocres, aut multò etiam minus: ſed magno ſemper vſi impetu, ſæpe aduerſarios de ſtatu animi deiecimus.* Sic eligam, præ vulgatâ, *de ſtatu omni.* Certè hoc Cicero voluit, & accommodat ad Hortenſium, Catilinam, Curionem, quibus

Coniectura in Cicerone.

vis

vis illa dicendi linguam imò mentem eripuit. Cùm hoc modo
igitur paria in ſtatu: petebat alter, vitabat alter. Petebat dico. Petere, & Petitiones.
ita enim propriè: & ictus ipſi, Petitiones. Seruius ad illud Vir-
gilij, *Volſcentem petit, in ſolo Volſcente moratur: Petitiones*, inquit,
propriè dicimus impetus gladiatorum. Cicero in Catilinam: *Quot
ego tuas petitiones, ita coniectas vt vitari nullo modo poſſent, paruâ
quadam declinatione, &, vt aiunt, * corpore, exceſſi?* Idem in Ora- *Vt Prudentius interpretatur, lateris ſinuamine.
tore: *Vt enim athletas, nec multo ſecus gladiatores, videmus nihil nec
vitando facere cautè, nec petendo vehementer, in quo non motus hic
habeat palæſtram quandam: ſic oratio neque plagam grauem facit, niſi
petitio fuerit apta.* Videntur etiam appellaſſe conatus inuaſio-
neſque ſingulas, Manus. Quinctilianus lib. v. cap. XIIII. Manus gladiatoria.
*Vt gladiatorum manus quæ ſecundæ vocantur, fiunt & tertiæ, ſi pri-
ma ad euocandum aduerſarij ictum prolata erat: & quarta ſi ge-
minata captatio eſt, vt bis cauere, bis repetere oportuerit.* Idem
lib. IX. cap. I. *Nam vt in armorum certamine aduerſos ictus
& rectas manus cùm videre tum etiam propulſare facile eſt;
auerſæ tectæque minùs ſunt obſeruabiles: ſic oratio*, &c. Nec di-
uersâ multum ratione Seneca dicit, Manum mittere, epiſt.
VII. *Nunc nihil habent quo tegantur, totis corporibus ad
ictum expoſiti. nunquam fruſtrà manum mittunt.* Paullò ali-
ter Apuleius lib. IIII. *Gladiatores illi famoſæ manus, venatores
iſti probatæ pernicitatis.* Significat enim veteres gladiatores, &
quorum dextræ non vnâ cæde imbutæ. Magis conuenit, quòd
in ludo aleæ ſingulos iactus ſiue miſſus, rationè ſimili appel-
larunt Manus. Auguſtus in epiſt. apud Tranquillum: *Nam ſi* Manus aleatoria.
quaſcumque manus remiſi, exegiſſem. Petere igitur, arenæ ver-
bum. etiam Repetere. Ita appellabant geminare ictum. La- Repetere.
ctantius: *Percuſſos iacenteſque repeti iubent.* In Quinctiliani ver-
bis ſuprà, *Vt bis cauere, bis repetere oportuerit.* Inde natum in
Caligulæ cæde ſymbolum: de quo Tranquillus: *Iacentem con-* Tranquillo lux data.
*tractiſque membris clamitantem ſe viuere, ceteri vulneribus triginta
confecerunt. Nam ſignum erat omnium, Repete.* Hæc inuadendi ver- Exire.
ba, at vitandi cauendique, Exire. Virgilius:

Corpore tela modò atque oculis vigilantibus exit.

Manilius:

Ille cito motu rigidos eludere ceſtus

O Nunc

Nunc exire leuis miſſos.

Excedere. Ludere.

Etiam Excedere. Cicero: *paruâ quâdam declinatione, &, vt aiunt, corpore exceſſi.* Prudentius idipſum, vti & Manilius, Ludere vel Eludere dixit:

Nam ſi noſtra fides ſæclo iam tuta quieto,
Viribus infeſtis hoſtilique arte petita eſt:
Cur mihi fas non ſit, lateris ſinuamine flexi
Ludere ventoſas iactu pereunte ſagittas?

Latus tegere.

Vbi ambigo, num, *Sariſſas*, melius. præceſſit enim, *iactu*: haſtæ autem iaciuntur pilaque, non ſagittæ. Tamẽ in Prudentio verborum non tam acer delectus. In vitando præcipua cura, vt latus tegerent. Apud Terentiũ elegantiſſimo Mureto admonente iam innotuit: *Liceat modò tecto latere diſcedere.* Seneca lib. IIII. Quæſt. Natural. *A turbâ quantum potes te ſepara, nec adulatoribus latus præbeas.* Et latus certè aduerſarius maximè petebat. Ammianus: *Sęque in modum myrmillonis operiens, hoſtium latera, quæ nudabat ira flagrantior, diſtrictis mucronibus perforabat.* Et Quinctilianus in Declamatione quapiam, de Gladiatoribus qui vinci volebant: *Concurrebant lateribus nudis.* Tibullus:

Sæpe dabis nudum, vincat vt ille, latus.

Per latus alterius peti.

Nec rarum erat, vt cùm plura paria pugnarent, vulneraretur quiſpiam per alterius latus. A qua mente Ciceronis illud Interrogatione in Vatinium: *Omnia mea tela ſic in te coniicientur, vt nemo per tuum latus, quod ſoles dicere, ſaucietur.* Et Liuius lib. XL. *Vt à me cœptum ſcelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris.*

CAPVT XXI.

Clamor ad vulnus, Hoc habet. Læſi ſupplicabant, & arma ſubmittebant. populum, editores, orabant. ſi is vellet, mittebantur. Quid miſſio, & pugna ſine miſſione.

Hoc habet, in vulnere dictum.

ET cum exclamatione ſubitâ hîc Victor: En, en, inquit. Hoc habet. Nos commoti, Quid ſibi hic clamor vult? inquimus. Non etiam videtis? inquit: læſus eſt, cecidit Birria. Vox ea propria inſultantis aduerſarij, aut acclamantis vulgi. Virgilius:

—— teloque orantem multa trabali
Deſuper altus equo grauiter ferit, atque ita fatur:

Hoc

Hoc habet: hæc magnis melior data victima diuis.

Prudentius meus Pſychomachiâ:

Tunc exarmatæ iugulum meretricis adacto
Transfigit gladio: calidos vomit illa vapores.
Hoc habet, exclamat victrix regina.

Simpliciter etiam, Habet. Seneca in Tragœdiis:

Habet, peractum eſt: quas petis pœnas dedit.

Idem:

Habet, peractum eſt: fata ſe noſtra explicant.

Et apud eumpſe pluriens. Nec alius ſanè clamor eſt, quem Auguſtinus indicat lib. VI. Confeſſ. cap. VIII. vbi de Alypio. Læſi autem gladiatores & mortis metuentes, ſubmittebant arma. Subinittere arma. Id ſignum victi fractique. Seneca De prouidentiâ: *Quid ego iſtum aduerſarium mihi ſumam? ſtatim arma ſubmittet. non opus eſt in illum totâ potentiâ meâ: leui comminatione pelletur.* Nec ideò tamen Populus exorari debebat à gladiatoribus. liberi. à nutu populi pédebat mors eorum vel ſalus. Horatius:

Ne populum * *extremâ toties exoret arenâ.*

Seneca: *Gladiatoribus licet arma ſubmittere, miſericordiam populi tentare; tu neque ſubmittes arma, nec vitam rogabis. recto tibi inuictoque moriendum eſt.* * Quia rogaturi admouebant ſe ſpectaculis, vnde audiri poſſent. Idem epiſt. CVIII. alluſit: *Non faciam quod victi ſolent, vt prouocem ad populum.* Siue etiam ab Editoris. Editores etiã rogati. Cicero II. Tuſcul. *Mittunt etiam vulneribus confecti ad Dominos, qui quærant quid velint. ſi iis ſatisfactum non ſit, ſe velle decumbere.* Dio in Caracallâ, cum inſectatione ſæuitiæ eius: ἀγῶνα μονομαχίας ἐν Νικομηδείᾳ ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ γενεθλίοις ἐποίησεν. ἔνθα λέγεται ἡττηθέντος τινὸς καὶ ἱκετεύοντος αὐτὸν ὅπως σωθῇ, τὸν Ἀντωνῖνον εἰπεῖν, Ἄπελθε, & τοῦ ἀντιπάλου δεήθητι. id eſt: *Munus Nicomediæ præbuit die ſuo natali. in quo ferunt victum quempiam è gladiatoribus ſupplicaſſe Antonino vti ſeruaretur. illum reſpondiſſe, Abi, &* * *aduerſario tuo ſupplica.* * Atqui aduerſario nullum ſeruandi ius. Ideò re ipſa negantis hoc reſponſum. Nam Antoninus ibi Editor. Quanquam reuerâ Imperatori, cùm præſens, ſemper ius liberandi. Quinimò & ſolo * ſuperuentu ſuo: niſi fallunt me Ouidij verba de Ponto:

* Ad exemplum credo Veſtalium, quæ caſu obuiæ protollebant noxiorum pœnam.

Cæſaris aduentu tutâ gladiator arenâ
Exit, & auxilium non leue vultus habet.

Hæc liberatio, Miſſio dicta. Non enim audio viros eruditos, Quid miſſio propriè. qui cum Rude cõfundunt. Errare eos ſcio totâ viâ. Miſſio ad victos pertinebat: Rudis ad victores. Discrimen inter eam & Rudem. Illius effectus, vt ab immi-

nenti periculo, & in eum diem dumtaxat liberarentur: huius, vt ætatem. Martialis: *Nuper cùm Myrino peteretur miſſio læſo.* mittebantur ergo læſi. Itaque ſine miſſione dare gladiatores, & ſine miſſione pugna; non aliud, quàm ad certam mortem dari, niſi vincas: ius non eſſe, vulneratos ſupplicesq́ue liberandi. Satis clarè vim eius verbi expreſſit Liuius de Perſeo, lib. XLI. *Deinde ſæpius gladiatores dando, & modò vulneribus tenus, modò ſine miſſione etiam.* & Florus de pugnâ cum Spartaco: *Tandem eruptione factâ, dignam viris obiêre mortem, &, quod ſub gladiatore duce oportuit, ſine miſſione pugnatum eſt.* Nec video quid iis locis poſſit opponi: non item quid huic Senecæ: *Abſciſſâ miſſione gladiator, quem armatus fugerat, nudus inſequitur.* Non enim certè hîc de Rude. & Senecæ mentem ſatis illuſtrarunt ſub Caio *quinque retiarij, qui totidem ſecutoribus ſuccubuerant: cumq́ue iuberentur occidi* (id eſt, abſciſsâ miſſione) *vnus reſumptâ fuſcinâ omnes victores interemit.* Hinc illud Augusti decretum, qui *Gladiatores ſine miſſione edi prohibuit.* ait Tranquillus cap. XLV. Clementer. quoniam reperti ſæui munerarij, qui omnes dabant in certam mortem. Qualem fuiſſe credimus Domitium auum Neronis; qui *Munus gladiatorium edidit* (verba Suetonij ſunt, Neronis cap. IIII.) *tantâ ſæuitiâ, vt neceſſe fuerit Auguſto clam fruſtrà monitū edicto coërcere.* Et ſuſpicer hoc ipſum edictū eſſe, quo vetiti dare ſine miſſione. De hac miſſione Quinctilianus in Gladiatore: *Quas ego illius preces? quàm pertinaces lacrimas? quàm miſerabilem obteſtationem vidi? nemo vnquam ſic rogauit miſſionem.* Idem: *Nec difficilem tamen ſub illo præſertim auctoramento habuiſſet miſſionem, ſed noluit gladiator viuere.* Ad hanc etiā refero, non ad militarem, variè & decenter tranſlata ſcriptorum loca, vt Senecæ: *Quid porrò prodeſt paucos annos vel dies lucrifacere? ſine miſſione naſcimur.* Apuleij lib. II. vbi nequiſſima feminarum, *Hodierna pugna*, inquit, *non habet miſſionem.* & in ſimili nequitiâ illud Petronij: *Donec Quartilla ballenatiam tenens virgam, alteq́ue ſuccincta, iuſſit infelicibus dari miſſionem.* Eiuſdem: *Inbibuitque Tryphæna tam grande facinus, non diſſimulatâ miſſione.* Sed inprimis elegans Martialis epigramma, quod in Catalectis vulgauit Ioſ. Scaliger, anteà publicè non viſum: quod totum ſubiicio libens illuſtrandæ huic rei.

Sine miſſione dare gladiatores.

Vetuit id Auguſtus.

Tranſlata ea dictio ad res alias.

Cùm

Cùm traheret Priſcus, traheret certamina Verus,
Eſſet & æqualis Mars vtriuſque diu.
Miſſio ſæpe viris magno clamore petita eſt.
Sed Cæſar legi paruit ipſe ſuæ.
*Lex erat, ad digitum * poſitam concurrere palmam.* * poſita cont. palma.
Quod licuit, lances, donaque ſæpe dedit.
Inuentus tamen eſt finis diſcriminis æqui.
Pugnauêre pares: ſuccubuêre pares.
Miſit vtriſque rudes, & palmas Cæſar vtriſque.
Hoc pretium virtus ingenioſa tulit.
Contigit hoc nullo, niſi te, ſub Principe, Cæſar:
Cùm duo pugarent, victor vterque fuit.

Vbi tamen quid ſit, *ad digitum concurrere*, ambigo: an non ita propinquos iunctóſque pugnare, vt digitus modò intereſſet? Alioqui & *Digitum* (opportunè monebo) Gladiatores ſolent *tollere*, cùm victos ſe faterentur. Vetus Scholiaſtes ad illud Perſij ——*digitum exere, peccas.* *Digito*, inquit, *ſublato oſtende, victum te eſſe à vitiis. Tractum à gladiatoribus, qui victi oſtenſione digiti veniam à populo poſtulabant.*

CAPVT XXII.

Populus moderator & arbiter horum ludorum. Intercedebat. interficiebat motu pollicis. Ferrum recipere iubebantur proſtrati: qui non vno ictu interficiebantur. Manum mittebant in vulnus. Poſtremò Libitina in Ampheatris.

POPVLI ergo, vt videtis, in arenâ præcipuum ius: & ad eius voluntatem Domini plerumque ſe conformabant. Intercedebat pro victis læſiſque. Seneca de Tranquillitate lib. II. *Quæris quid inter duos interſit? quòd inter gladiatores fortiſſimos. quorũ alter premit vulnus, & conſtat in gradu: alter reſpiciens ad clamantem populũ ſignificat nihil eſſe, & intercedi non patitur.* Interfici iubebat idem. Signum, conuerſus pollex. Iuuenalis: *Populus intercedebat.* *Idem occidi iubebat. Pollicem vertere.*

Munera nunc edunt & verſo pollice vulgi
Quemlibet occidunt populariter.

Prudentius, de Veſtalibus:

——*conſurgit ad ictus*

Et quoties victor ferrum iugulo inſerit, illa
Delicias ait eſſe ſuas, pectusque iacentis
Virgo modeſta iubet conuerſo pollice rumpi.

Poëta vetus ἀνώνυμος,

Sperat & in ſæuâ victus gladiator arenâ,
Sit licet infeſto pollice turba minax.

Hoc Tranquillus dixit, infeſtis ſpectatoribus dimicare, in Iulio cap. XXVI. *Gladiatores notos, ſicubi infeſtis ſpectatoribus dimicarent, vi rapiendòs ſeruandóſque mandabat.* Cauſſa huic maleuolæ notæ à contrario prouerbio in fauore pollices premendi. quod apud Plinium Horatiumque. Ceterùm in quos fauor populi, in quos odium inclinare ſolitum: diſcite ab his exemplis. Cicero pro Milone: *Etenim ſi in gladiatoriis pugnis timidos & ſupplices, & vt viuere liceat obſecrantes, etiam odiſſe ſolemus: fortes & animoſos & ſe acriter ipſos morti offerentes, ſeruari cupimus.* Seneca de Irâ lib. I. *Quid gladiatoribus quare populus iraſcitur, & tam iniquè vt iniuriam putet quòd non libenter pereunt? contemni ſe iudicat, & vultu, geſtu, ardore, de ſpectatore in aduerſarium vertitur.* Et bene furorem hunc Quiritium tangit Lactantius lib. VI. *Quæro nunc an poſſint pij & iuſti homines eſſe, qui conſtitutos ſub ictu mortis ac miſericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, ſed efflagitant. Iraſcuntur etiam pugnantibus, niſi celeriter è duobus alter occiſus eſt.* Exhorruimus in hac commemoratione, & Heu ſæuitiam! inquit Duza: ſupra fidem meam, niſi fidos dares auctores. Certa Duza res, inquam ego. ſed meo voto, Vtinam illi Buſirides omnes vnũ oculum habuiſſent! Sed nos ſpectemus etiam. Dic Victor. Iterumque Victor: Poſt hæc ergo, inquit, ſuffragia vulgi, ſi alba quidem fauenſque ſententia; miſer ille mittebatur, ſed in eum diem aut id Munus dumtaxat, vt cenſeo. ſin funeſta; boni gladiatoris erat decumbere, & libenter fortiterque recipere ferrum. Id enim imperabatur, Recipe ferrũ. Cicero pro Sextio: *Ipſum verò quid accuſas? num defuit gladiis? num repugnauit? num, vt gladiatoribus imperari ſolet, ferrum non recepit?* Iis verbis ſubiecta vis; vt iugulum vltrò præberent; ne membra contraherent; ne manum opponerent. Mira firmitas, ſi in re bonâ ſeriaque. Seneca epiſtolâ XXX. *Mors enim admota, etiam imperitis animum dedit non vitandi ineuitabilia. Sic gladiator totâ pugnâ timidiſſimus,*

Pollices premere.

Audacia & conſtantia gladiatorum accepta populo.

Ignauia, odio.

Recipere ferrum.

diſſimus, iugulum aduerſario præſtat, & errantem gladium ſibi attemperat. Cicero prorſus graphicè totam rem depinxit in Tuſculanâ ſecundâ: *Quis mediocris gladiator non modò ſtetit, verumetiam decubuit turpiter? quis cùm decubuiſſet, ferrum iuſſus recipere, collum contraxit?* Seneca iterum, De Tranquillitate: *Fortuna illa quæ ludos ſibi facit, quo, inquit, te ſeruem malum & trepidum animal: eò magis confodieris & conuulneraberis, quia neſcis præbere iugulum. Viues tutiùs & morieris expeditiùs, qui ferrum non ſubductâ ceruice, nec manibus oppoſitis, ſed animosè recipis.* Pertinet huc apud eumdem Tullium pro Roſcio, C. Fimbriæ impotens reſponſum, Scæuulam accuſantis *quòd non totum ferrum corpore recepiſſet.* Et alluſit poëta magnus:

Sic loquitur, iuguloque haud inſcius accipit enſem.

Etiam Prudentius:

Ferrum in papillas omne recepero.

Et tamen miſericordia (ſi ita placet) admixta his ſceleribus, ſi quis caderet gladiator famoſus. Statius, de leone: *Miſerabiles famoſi gladiatores.*

—— quòd te populúſque patréſque,
Ceu notus caderes triſti gladiator arenâ,
Ingemuêre mori.

Imò & quidam quaſi mitiores, auertebant ſe à vulneribus. Quinctilianus Declam. CCLXXXIX. *Multi ſe à gladiatorum vulneribus auertunt: & quamquam nemo dubitet illud ſpectaculum eſſe in parte pœnarum, tamen nequiſsimorum quoque hominum ſuprema pericula habent ſuam gratiam.* At illud feritatis inauditæ, quod Lactantij ipſis verbis ponam: *Quinetiam*, inquit, *percuſſos iacentéſque repeti iubent, & cadauera ictibus diſsipari: ne quis illos ſimulatâ morte deludat.* Et éſtne ſuper alius ad ſæuitiam gradus? Eſt. Nam & manum mittebant in vulnus, & ſanguine velut ſe polluebant. Colligo ex Lampridij Commodo: qui omen ſibi ante mortem, vt ait non leue fecit. *Nam cùm in gladiatoris occiſi vulnus manum miſiſſet, ad caput ſibi deterſit.* Illud ſcilicet prodigio habitum, non quòd manum cruentaſſet (ex more enim:) ſed quod capiti ſuo admouiſſet. quaſi precatus ſibi ſuoque capiti eadem. Sed nec defuiſſe è populo ſcite, qui gladiatorum ſanguinem ex ipſo vulneris hiatu biberent, calidum adhuc ſpirantemque. contra morbum, fateor: ſed iuſtâ * Plinij deteſtatione, *cùm plagis ne*

Iterabant ictus.

Manum in vulnus mittebant.

Bibebant ſanguinem.

* li. XXVIII cap. 1.

gis ne ferarum quidem admoueri ora fas ſit humana. Non ergo iniuriâ in hanc feralem arenam illata, vnà cum reliquo apparatu, Libitinæ inſtrumenta. vt eſſet videlicet, quò mortui ſubitò efferrentur. Quinctilianus clarè notat: *Sonabant clangore ferali tubæ, illatíſque Libitinæ thoris ducebatur funus ante mortem.* Nec Plinium aliter audietis lib. XXXVII. cap. III. vbi de gladiatorio munere Neronis: *Arma verò & Libitina, totúſque vnius diei apparatus è ſuccino.* Ab hac re certa porta in Amphiteatro, quæ Libitinenſis dicta. Lampridius in Commodo: *Galea eius bis per portam Libitinenſem elata eſt.* Dio de eâdem re: καὶ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ τὸ κράνος αὐτοῦ κατὰ τὰς πύλας, καθ' ἃς οἱ τελευτῶντες ἐκφέρονται, ἐξεκομίσθη: id eſt, *Et quòd vltimâ ſpectaculorum die, galea eius per eam portam quâ mortui efferri ſolēt, elata eſt.* Ex his videtis, opinor, ſatis, quanta iſta cruditas: & quàm iure Prouerbij vicem ſcripſerit Poſidippus Comicus apud Athenæum:

* Τῶν μονομαχούντων ἐσμὲν ἀθλιώτεροι.

Libitina in Amphitheatro.

Plinius explicatus.

Porta Libitinenſis.

* Nos miſeriores gladiatoribus ſumus.

CAPVT XXIII.

Præmia victorum, palma, & pecunia item Rudis. Diſcrimen inter Rudem & Pilleum: Arma ad Herculis.

INTERFATVS hîc ego, Parce oculis, inquam, iſtis Victor. non enim vltrà poſſum ſine lacrimis. Lupi, non homines; quíque edere ſuſtinuerunt, quíque ſpectare. Macte Conſtantine, qui ſuſtuliſti. Date etiam paullulùm, inquit Victor. iam ad exodium perducta res: & pugna certè pugnata eſt. Venio ad ea quæ poſt pugnam. Præmia dico, & Rudem. Pręmia? inquam ego. quid? vtrúmne iſtis paricidis? Iſtis, inquit. Auguſtinum audi tecum indignantem libro III. De ciuit. cap. XIIII. *Pugnant etiam gladiatores, vincunt & ipſi: habet præmia laudis & illa crudelitas.* & quidem præmium victori duplex, Palma & Pecunia. De palmâ Suetonius Caio: *Myrmillonem ferreâ ſicâ confodit, & more victorum cum palma diſcurrit.* Lampridius in Commodo: *Tantum palmarum gladiatoriarum confecerat, vt mille contingeret.* Cicero pro Roſcio: *Plurimarum palmarum nobilis ac vetus gladiator.* & ibidem: *Multas eius eſſe infames palmas, hanc primam lemniſcatam quæ Romæ deferatur.* Iiſdem & pecunia data. Suetonius

Palma gladiatorum.

Pecunia item.

nius in Claudio, de ſubito gladiatorio munere loquens: *Nec vllo ſpectaculi genere communior* (ego verò legerim, *comior*: vt co- *Suetonius correctus.* mitatem Claudij prædicet) *aut remiſſior erat: adeò vt oblatos victoribus aureos, prolataque ſiniſtrâ manu, pariter cum vulgo voce digitiſque numeraret.* Iuuenalis Satyrâ VII.

Accipe victori populus quod poſtulat aurum.

Quæ donationes effuſè creuerant, & coërcendæ à Principibus ſæpe. Sed & vltra legitima præmia, corollaria adiiciebantur, exemplo à ſcenâ. Suetonius Auguſto: *Corollaria & præmia alienis quoque muneribus & ludis & grandia & crebra de ſuo offerebat.* Supereſt de Rude: cuius mentio iucunda mihi. *Hanc in- *Rude donare.* dulgebant gladiatoribus veteranis, quaſi magiſterij ſignû: aut **Rudem è ſerulâ: de quâ li.1.cap.xv* etiam nouis, in nouo aliquo & ſtrenuo facto. Idque populo impetrante. Quinctil. *Quidam vt patrem ſepeliret, ſe auctorauit: ſed die muneris productus, ſub titulo cauſſæ rudem poſtulante populo accepit.* Hanc gladiator (ſi tamen vera & germana Acronis in Ho- *Acronis ambigua adſertio.* ratium nota) *ſtans ad crepidinem Circi ſub circulo Amphiteatri à populo petere & impetrare ſolebat.* Dabat eam, vt videtur, Editor, vel Laniſta etiam ipſe. Calpurnius Declam. L. in Themate: *Redemit eum Laniſta, & rudem ei in arenâ dedit.* Sed tamen, vt dixi, populi arbitrio aut poſtulatione. quod etiam in aliis præmiis obtinuit. Lactantius: *Non poteſt eſſe immunis à ſanguine, qui voluit effundi: aut videri non interfeciſſe, qui interfectori & fauit & præmium poſtulauit.* At Rudis mentio apud omnes ſcriptores crebra: eius effectus, liberatio ab arenâ. Quod tamē diſtinctè intelligetis, aliter atque aliter pro conditione gladiatorum. Quidam *Diſcrimen in datâ rude, pro perſonis.* enim, (vt Duza hîc prædixit) liberi erāt ſiue Auctorati, qui arenæ operam pretio locabant. Ij donati rude, redibant in veterem *Auctoratis ſtatim & plenè liberi.* prorſus libertatem, nullo vltrà vinculo ſeruitutis. Exemplum in Opilio Macrino, de quo Capitolinus: *Plerique gladiatoriam pugnam eum exhibuiſſe dixerunt. & acceptâ rudi, ad Africam iſſe, venatorem primò, pòſt etiam tabellionem fuiſſe, deinde aduocatū fiſci.* Alij *Serui, non item.* è gladiatoribus, conditione ſerui. Hi donati rude, non libertatem accipiebant, ſed vacationem dumtaxat à pugnâ. Laniſtæ deinceps próue laniſtis erant. doctores tironum, & batuebant, non pugnabant. Ideò tuta rudis Ouidio dicta:

Tutaque, depoſito poſcitur enſe, rudis.

Sed pilleo impoſito ius o-pus.

** Exemplo ſcilicet reliquorum ſeruorum.*

Quòd ſi libertatem etiam impetrarent: mos erat, vti pillearentur, id eſt, * pillei impoſitione liberi iudicarentur. Itaque Tertullianus bene Rudem à Pilleo ſeiunxit: *Et qui inſigniori cuique homicidæ leonem poſcit, idem gladiatori atroci petat rudem, & pilleum premium conferat.* Quæ tamen præmia ne temerè conferrentur: cautum eſt quid in noxiis damnatiſque ſeruaretur. Tempus rudi, tempus pilleo præſcriptum. Quod è ſolo Fragmento Vlpiani nobis innotuit, vulgato à doctiſſimo I C. Pythœo. *Eſt autem differentia*, inquit, *inter eos qui ad gladium & eos qui ad ludum damnantur. Nam ad gladium damnati, confeſtim conſumuntur, vel certè intra annum debent conſumi. Enimuerò qui in ludum damnantur, non vtique conſumuntur, ſed etiam pilleari & rudem accipere poſſunt poſt interuallum. Siquidem poſt quinquennium pilleari: poſt triennium autem rudem induere iis permittitur.* Vbi vel ex interuallo temporis vides pilleum rude meliorem. Qui donati rude, Rudiarij dicti. Tranquillus Tiberij cap. VII. *Munus gladiatorium dedit, rudiariis quoque quibuſdam reuocatis auctoramento centum millium.* Ex quo pronum colligere, non depugnaſſe vltrà rudiarios, niſi pretio aut ſponte inductos. Horatij verſus totum hunc ritum ſatis aperiunt, Ad Mæcenatem ſuum:

** Qui damnati in ludum, non temerè liberati.*

Rudiarij gladiatores

Spectatum ſatis & donatum iam rude, quæris
Mæcenas iterum antiquo me includere ludo.
Non eadem eſt ætas, non mens. Veianius armis
Herculis ad poſtem fixis, latet abditus agro.

Mos arma conſecrandi Herculi.

Hercules Athletis gladiatoribuſque præſes.

E quibus poſtremis admonitum etiam hoc volo: morē fuiſſe, vti gladiatores emeriti arma ſua ſuſpenderent ad Herculis: ſacra videlicet eiuſmodi gymnaſiorum deo. Nam & athletis & gladiatoribus Hercules præeſſe putabatur: qui facta eius ſcilicet & robur æmularentur. De athletis, lapis Græcus Romæ indicat, in quo aliquoties nominati, οἱ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἀθληταὶ: id eſt, *Herculanei athletæ*. Varro: *Ex his atque huiuſmodi inſtitutis vel ad Herculis athletæ facti erant.* De gladiatoribus, præter Horatium Commodus ille teſtis, qui Herculem dici ſe voluit, imò pingi, fingi: quia gladiator. Igitur vt in Circo, Neptuni: in theatro, Veneris: ſic in Amphiteatro, Herculis ædes vulgò. Vitruuius indicat clarè lib. I. admonens exſtruendam ædem *Herculi, vbi gymnaſia aut amphitheatra non ſunt, in Circo.*

Eius templū vulgò in Amphitheatris.

CAPVT

CAPVT XXIIII.

Studia vulgi in varia genera gladiatorum. item ſponſiones. Principum ipſorum crudus fauor.

DIXIN' omnia, Lipſi? an eſt quod me fugit? fugit etiam. Nam de factionibus ſponſionibuſq. in Arenâ, dignum notâ. Viliſſimæ enim animæ addictæ his ludis & velut conſecratæ, in partes diducebantur, & magno ſtudio huic generi gladiatorum fauebant aut illi. Atque vt in Circo, alius in Venetum pannum, alius in Praſinum pronus: ſic in Amphiteatro, hic in Thracum armaturam, alius in Myrmillonum aut Secutorum. Antoninus Imp. in vitâ ſuâ: παρὰ τοῦ τροφέως, τὸ μήτε πρασιανὸς, μήτε βενετιανὸς, μήτε παλμυλάριος ἢ σεκυτόριος γενέσθαι: id eſt, *Ab educatore ſuo, non Praſianus, non Venetianus, non Parmularius, aut Secutorius factus.* Parmularij videlicet fautores Thracum dicti, quia parmæ fauebant: & ſimili modo, Secutoriani. Martialis:

Studia & factiones in Arenâ. *Parmularij.* *Secutoriani.*

Vincenti parmæ cùm ſua turba fauet.

Apud Arrianum Epictetus & explicat hunc morem & coercet lib. III. Diſſertationum, cap. IIII. quem videte. Sed & ſponſiones interponebantur vulgò, vter vinceret. Ouidius I. de Arte:

Sponſiones pro victoriâ.

Hos aditus Circúſque nouo præbebit amori:
Sparſaque ſollicito triſtis arena foro.
Illâ ſæpe puer Veneris pugnauit arenâ:
Et qui ſpectauit vulnera, vulnus habet.
Dum loquitur, tangitque manum, poſcitque libellum,
Et quærit, poſito pignore, vincat vter:
Saucius ingemuit, telúmque volatile ſenſit,
Et pars ſpectati vulneris ipſe fuit.

Et vulgus hæc tantùm? Principes imò ipſi. Titus Imp. *ſtudium armaturæ Thracum præ ſe ferens, ſæpe cum populo & voce & geſtu, vt fautor, cauillatus eſt*, ait Suetonius in Tito cap. VIII. Quo loco non luſcitioſus ſed cæcus Glareanus, qui reſcribendum contendit, *non vt fautor*, additâ negatione. Sed ego, voſque, capimus. Domitianus contrà, in hoc quoque diſſidens à fratre, myrmillonibus fautor. Nec ſimplex hic fauor, & in re ludicrâ,

Principes imbuti hoc fauore aut odio. *Adſerta Suetonij lectio.*

Cauſſa mortu bis fauor.

ludus: in iram, inimicitiam erumpebat, imò cædem. Domitianus *Patrem familias, quòd Thracem myrmilloni parem, munerario imparem dixerat, detractum è ſpectaculis in arenam, canibus obiecit, cum hoc titulo, Impiè locutus parmularius*, vt verba Suetonij ſunt Domitiani cap. x. Hoc volebat ſcilicet ille ciuis, Thracem reſiſtere myrmilloni poſſe, cui viribus par: non poſſe Editori (ipſi nempe Domitiano) à quo premebatur. Hoc dictũ luit ſanguine ſuo miſer. Appoſitè & apertè hanc ſæuitiam tetigit Plinius in Laudatione Traiani: *Nemo ſpectator ſpectaculum factus, miſeras voluptates vnco & ignibus expiauit. Demens* * *ille veriquè honoris ignarus, qui crimina maieſtatis in arenâ colligebat, & ſe deſpici ac contemni, niſi etiam gladiatores eius veneraremur, ſibi maledici in illis, ſuam diuinitatem, ſuum numen violari interpretabatur: cùm ſe idem, quod deos: gladiatores, quod ſe putabat. At tu Cæſar quàm pulchrum ſpectaculum pro illo nobis exectabili reddidiſti? Vidimus delatorum iudicium, quaſi graſſatorum, quaſi latronum. non ſolitudinem illi nouiter* (moneo legendum abiunctis litteris, *non iter) ſed templum, ſed forum inſederant*, &c. Et ſanè etiã ante Domitianum hæc factitata: ex his Senecæ verbis, lib. I. de Clementiâ, cap. XXVI. *Non conuiuia ſecura ineunt, in quibus lingua ſollicitè etiam ebriis cuſtodienda eſt: non ſpectacula, ex quibus materia criminis ac periculi quæritur. Apparentur licet, inquit, magnâ impenſâ & regiis opibus, & artificum exquiſitis nominibus: quem tamen è ludo in carcerem ire iuuet?*

Suetonius explicatus.

* Domitianum tangit.

Plinius correctus.

CAPVT XXV.

Quid pro Romanis proque his ludis dici poſſit. Solitos dari ſub belli tempus. In fine mos de reliquiis vini.

SED ego abiungo feſſus. & dicite feriò, nónne etiam vobis

Lumbi ſedendo, oculique ſpectando dolent?

Non mihi, ait Lernutius. Pulchri iſti & oblectantes ludi. Ego ad eum adducto vultu, Quod verbum te fugit? inquam. Ex imo pectore id dicis, an è labris? Ex pectore, inquit: atque adeò addo vtiles fuiſſe, non ſolùm oblectantes. Nec vultu iſto me terrueris. de Romanis loquor, non de nobis: de noxiorum cæde, non

Pro gladiatoribus aliquid.

de, non de innocentum. Et dic, ſodes, tu: gentem natam ad arma, & in armis; cui fatum, vi domare orbem: miraris in remiſſionibus ludiſque ipſis prętuliſſe arma? ſanguinem oculis vſurpaſſe & cædem? Ego verò à legiſlatoribus multas meditationes gymnaſiaque inſtituta ſcio ad fortitudinem: nullum efficacius iſto. Lacedæmonij pueros ad aram cædunt, ſanguinem eliciunt: tu homo miſericors, ſi interuenias, credo, plores. At palæſtram eam fortitudinis patientiæque Lycurgus cenſuit. Atque illi in liberis innoxiiſque corporibus ſæuitiâ eâ vſi: Romanis, quos ſcelera ſua lexque damnarant, non licuit interficere animaduerſioni pariter & exemplo? At enim delectati eâ cæde fuerunt. Fateor, ſed non is finis. Non delectare, ſed confirmate eo ſpectaculo mentem oculoſque voluerunt: & viuis præſentibúſque exemplis monere *Fortiter agere, fortiter pati*. Acceſſit tamen trepida quædam voluptas. quid mirum? Apud noſipſos, qui religione & more arcemur ab lanienâ, in hanc partem ſcilicet non peccatur. Præliorum igitur ſermo ſit: quotuſquiſque erit, qui non è ſpeculâ aliquâ videre optet pugnantium morientiumque ſtragem? Lege in reum agatur: quis non relictis rebus in forum accurret, vt ſtrictum carnificis gladium videat, & vnius miſeri purpuream ceruicem? Ita eſt. queri libet de peruerſitate naturæ. Hominem naſcentem videre non capimur: capimur præter fatum morientem. Sed Romanis, vt dixi, qui primi ludicri auctores, non is ſcopus: militiam modò & fortitudinem ſpectarunt. Cicero benè Tuſculanâ ſecundâ: *Crudele gladiatorum ſpectaculum & inhumanum nonnullis videri ſolet. & haud ſcio an ita ſit, vt nunc ſit. cùm verò ſontes ferro depugnabant, auribus fortaſſe multæ, oculis quidem nulla poterat eſſe fortior contra dolorem & mortem diſciplina*. Et Plinius in Panegyrico: *Viſum eſt ſpectaculum inde non enerue nec fluxum, nec quod animos virorum molliret ac frangeret: ſed quod ad pulchra vulnera, contemptumque mortis accenderet, cùm in ſeruorum etiam noxiorumque corporibus amor laudis & cupido victoriæ cerneretur*. Itaque dabant plerumque gladiatores, ituri ad bella. Spartianus in Seuero: *Profectus dehinc ad bellum Parthicum eſt, edito munere gladiatorio*. Et ſatis multis verbis Capitolinus in vitâ Maximi & Bal-

Bellicum eſſe ſpectaculum.

Meditationem fortitudinis.

Voluptatem ſpectantium acceſſionem eſſe, non finē.

Cupiditas humana videndi ſanguinis.

Ad mortis contemtum facere.

Ideò dari ſoleni tempore belli.

Balbini: *Vnde autem mos tractus ſit vt proficiſcentes ad bellum Imperatores munus gladiatorium & venatus darent, breuiter dicendum eſt. Multi dicunt apud veteres hanc deuotionem contra hoſtes factam, vt ciuium ſanguine litato ſpecie pugnarum ſe Nemeſis, id eſt vis quædam fortunæ ſatiaret. Alij hoc litteris tradunt, quod veriſimilius credo, ituros ad bellum Romanos, debuiſſe pugnas videre, & vulnera, & ferrum, & nudas inter ſe * cohortes,* (emendandum cenſeo, *nudos inter ſe coörtos,*) *ne dimicantes in bello armatos hoſtes timerent, aut ſanguinem pertimeſcerent.* Atque hæc ſatis, vt opinor, ad excuſandum publicum morem. quem tamen ipſum priuatim ſi ſpectas, quid? non tu, Lipſi, momentum aliquod habuiſſe cenſes ad virtutem? Magnum. Tempora noſtra, nóſque ipſos videamus. Opidum ecce vnum alterúmue captum, direptum eſt; tumultus circa nos, non in nobis: & tamen concidimus, ac turbamur. Vbi robur? vbi tot per annos meditata ſapientiæ ſtudia? vbi ille animus qui poſſit dicere, *Si fractus illabatur orbis?* Ignaue miles, ſequere me non in philoſophicum, ſed in hunc pugnatorium ludum. Vides tu illum gladiatorem? illum barbarum? illum perditum? fortiter ecce occumbit: iugulum præbet: ferrum attemperat ſibiipſi. Tu degener, rem non trahis in exemplum? non tecum ſic loquere? Homullus ille ſine litteris, ſine diſciplinâ, mortem contemnere poteſt, extremum rerum humanarum: exſilium ego & mutationem loci formido. Ille ſanguinem amittit alacer: ego ſi ager aut reſculæ meæ mihi eripiantur, plorem. Ceruorum videlicet ſimilis, quibus vt fruſtrà ingentia cornua, cùm deſit animus; ſic mihi hæc litterarum tela neſcio vti. Deſierat Lernutius. & parabam reſpondere ego: ſed Duza interpellans, Ne nunc reciproca Lipſi, inquit, hanc ſerram. Diei tempus vides? contenebrauit. Certè video, inquam: eamus. Et iam ſurgere nitebamur, ſed capite quaſſanti Lernutius, Non ita, non ita, inquit. non dimitto. Quid? inquam, etiam Caligulam imitabere, & incluſos necabis in hoc Circo? Prorſus, inquit. aut vos bellaria hæc tangite, ne adpoſita fruſtrà. Vin' tu, Lipſi, de hoc cannarum melle? Sacchar appellarunt Arabes. Certè conuenit tibi homini tam miti & tam molli. Ego renui: &, non capio, inquam, ab hoc Falaride. Apud Anthropophagos naſci debuiſti tu. non ſpectaſ-

* *Atqui non per cohortes pugnabant vulgò. Capitolinus correctus.*

Potuiſſe etiã priuatim eſſe vtile id ludicrum.

Exhortatio ad conſtantiam.

ſpectaſſes ſolùm, credo, ſanguinem, ſed guſtaſſes. Pax! bona verba, ait Lernutius. & in fermento es? exiurabo potiùs, me priora illa dixiſſe per iocum. Vinum hoc à me cape. Cyathumque porrexit; quem ego vix ſummo ore delibans puero tradidi, & bibere iuſſi. Non tulit Lernutius: & quæ hæc res? inquit. Proba & antiqua, inquam. Ita receptum, vt in fine menſæ, puero qui à poculis, reliquias darent vini. Imò religio quædam in illo. Athenæus libro extremo: Ἔθος δὲ ἦν ἀναστᾶσι τοῦ δείπνου, καὶ σπείσασι, τὸ λοιπὸν τοῦ ἀκράτου τῷ διδόντι παιδὶ ἐκπιεῖν διδόναι, Id eſt: *Mos erat vt cùm ſurgerent à menſâ, cúmque libaſſent, vini reliquum puero illi darent qui bibere miniſtraſſet.* Dixi, & ſurrexi. ſed Victor ad nos, Amici, inquit, cras nempe apud me eritis. Hem! inquit Duza. cras iterum ad conuiuium? Hæc erit profectò, vt Græci dicunt, *νυμφίου βίος*. Tamen, ſi Pighius hic vult, me Victor, vince. Sint ſanè hæc tertia legitima Saturnalia, inquit Pighius. Veniemus. Dictum ſimul, abitumque.

Reliquias vini pincernæ puero dare, mos priſcus.

FINIS.

INDEX CAPITVM

QVÆ LIBRO PRIMO.

CAPVT I.

OCCASIO & origo horum ſermonum.

CAPVT II.

Salini religio in menſa. Arnobius explicatus: Liuij lectio vulgata defenſa. Saturnalia, ſeruorum dies. Seneca correctus, explicatúſque. Saturnus deus. Feſtus & Cicero emendati. Mutatio veſtis. Syntheſis. Plautus explicatus. Petronius & Dio correcti.

CAPVT III.

De Saturnalibus diebus. Opalia. Suidæ lux. Auſonio medicina. Varroni lux & medicina. Aucti Saturnalium dies.

CAPVT IV.

Etiam quæſitum de diebus. Obiectiones poſitæ, & in parte remotæ.

CAPVT V.

Saturnalia gladiatoribus ludíſque deſtinata. Ipſi gladiatores Martii, vel potiùs Saturno ſacri. Saturnus inter inferos, maleficus, & cruento ſacro gaudens. Tibullo lux, & Tertulliano. Sacerdotes Saturni.

CAP. VI.

Gladiatores olim in conuiuiis: Campanorum inſtituto. Romani id æmulati. Lampridius contra Turnebum explicatus, in cubiculariis gladiatoribus. Germanorum immanitas.

CAP. VII.

In genere de ſpectaculis, primò. Tum de celebritate & frequentia gladiatorij ludicri: quámque id gratum. Quo nomine antiquis dictum, Munus, Munerarius, Munerator. Editio: Editor. Tacitus correctus. Gladiatores ſignificatione duplici; pro re proq́; hominibus.

CAP. VIII.

Diſpoſitio & ordo futuri ſermonis. Origo ludicri: & cauſſa. Ciceroni lux facta. Primi gladiatores. Auſonio præluximus, eúmque emendauimus. Recenſio veterum munerum, quæ olim comprehenſa Actis, inter res ſerias. In illuſtrium funere gladiatores: mox etiam plebeio, idq́; ex teſtamento. poſtremò & feminarum.

CAP. IX.

Præter funus & religionem, etiam voluptatis cauſsâ dati gladiatores. A pleriſque magiſtratibus etiam Sacerdotibus. Arcariis (in quâ voce Lampridius correctus.) Imperatoribus.

CAP. X.

Nec Romæ ſolùm, ſed in prouinciis: vbi reges dabant, præſidéſque. paulatim in coloniis & municipiis increbuit mos: vbi minores magiſtratus dabant. poſtea promiſcuè priuati, vario prætextu. Dies etiam, quibus ex more dabant.

CAP. XI.

Crebritas munerum, & multi-

tudo

tudo pugnantium, ſupra noſtram fidem. Plinius ac Suetonius probabiliter emendati.

CAP. XII.

Deteſtatio huius verè ſceleris. quæq; leges ab antiquis latæ, ad coërcendum effuſam prabitionem. Ea duorum generum, quæ certos homines ab editione arcerent. quæq; numerum & modum editioni ipſi ponerent. Poſtremò tota res ſublata. Ammianus explicatus, & Prudentius.

CAP. XIII.

Additamenti loco ad primam ſermonis partem adiectum, de habitu Edentium: de habitu Spectantium. Suetonius illuſtratus.

CAP. XIIII.

Pars ſecunda, De loco, qui cùm duplex, primò de Ludo dictum. Cui rei inuentus: quàm multi Romæ: qui præfecti & adminiſtri: De victu & ſaginâ gladiatorum in his ludis, qui fuêre etiam extra Romam. & aliquid de ludorum formâ.

CAP. XV.

Ludorum præfecti, Laniſtæ: qui familiæ præeſſe dicti, eamq; Ducere. Itdem doctores, magiſtri, Commentabantur, Dictata dabant. Tirones apud eos inſtituti: quorum exercitium Batuere rudibus. Rudem videri gladium è ligno. Aliamq; laniſtis fuiſſe, ac tironibus.

CAP. XVI.

Menſæ ſecundæ interruptus paullum ſermo de loco: dictumq; per occaſionem de Saturnaliciis muneribus: item de Apophoretis, quæ duplicia; & in menſis, item in ludis ſpectaculiſque.

CAP. XVII.

Iterum ad gladiatores reditum: deq; locis pugnæ dictum. Ea ſunt Rogus, Forum, Amphiteatrum, Septa, Circus, Vici & regiones.

CAP. XVIII.

De Spoliario, quod item pars ludi. vnde id dictum, & cui rei vſuique. Obiter etiam de obſcænâ ludi parte.

CAP. XIX.

Finis conuiuij ſermonisq;. per occaſionem de diludiis. item de ratione inultandi ad hilaritatem, inuſitatum hodie. Ammianus expletus à cōiecturâ. De Mutitatione, Agellius correctus, & Nonius.

QVÆ LIBRO II.

CAPVT I.

QVID ante diei ſecundi conuiuium. cum Victore diſſertatio ſuper Taciti loco de inuentione argēti apud Germanos. crebra manuum lautio antiquis.

CAPVT II.

In ipſo conuiuio de Carptorum munere, & vario nomine. Item de ſtructoribus. Tranſlatus cœptus ſermo à Pighio ad Duzam.

CAPVT III.

Propoſitio dicendorum: primoq́, de conditione gladiatorum. quoſdam ſeruos eſſe, aut quaſi ſeruos: quoſdam initio liberos, imò nobiles. Equites Senatoreſq́, paſſim arenâ ſe polluiſſe. quod alius principibus permiſſum, aliis vetitum.

CAPVT IV.

Feminas imo ipſas deſcendiſſe in hunc ludum: in publico depugnaſſe. Donec id vetitum à Seuero.

CAPVT V.

Liberos homines qui in arenam veniebant, propriè Auctoratos dictos. pretium merceſq́, eorum, Auctoramentum. Vis & effectus Auctorationis. Item ſolemne gladiatorum iuramentum.

CAP. VI.

Facta fine dicendi de conditione gladiatorum, interlocutiones aliarum rerum inſerta. De Orientalium parcimoniâ, vel abſtinentiâ potiùs, in potu. De nunciis litteriſq́, per columbas aut hirundines, etiam in Spectaculis.

CAP. VII.

Reditio ad gladiatores. De generibus eorum, & diſcrimine. De Secutoribus primò: cauſſâ nominis: ratione pugnandi, & armis.

CAP. VIII.

De Retiario. vnde petitum id genus. deſcriptio pugnæ, & armorum. & cum quo commiſſus.

CAP. IX.

De Threce. vnde, & quando orti. de armis eorum, & præſertim accuratè de Sicâ,

CAP. X.

De Myrmillone. origine nominis vix inuentâ, ipſi è Galliâ petiti. Arma eorum & compoſitio.

CAP. XI.

De Hoplomacho & Samnite: qui forsaſſis iidem. Samnitum origo, & arma. Item de Prouocatoribus.

CAP. XII.

De Eſſedariis, deq́, Andabatis. & de vtriuſque ratione pugnandi.

CAP. XIII.

Quidam adiecti nondum pernoti. Dimachæri, Laquearij. item oſtenſum confundi interdum dicta nomina à poëtis, ſæpe à litteratoribus ſemidoctis. Artemidori caput deſcriptum ad lucem.

CAP. XIV.

Pauſa aliqua iterum. interea de Suppoſiticiis dictum. deq́, forte. ſtatim in viam reditum, & reliqua genera vel cognomina potiùs gladiatorum adiecta. primò Pegmares.

CAP. XV.

Meridiani, non inter veros legitimóſque gladiatores: ſiue armis, ſiue arte ſeminudi.

CAP. XVI.

Plura agnomina vno capite. Fiſcales ſiue Cæſariani. Poſtulaticij. Caternarij. Conſummati. Ordinarij. Cauſſa omnes nominum explicatæ.

CAP. XVII.

Ad terminum de hominibus, veſtis adit-

ſtis adiecta: Togáne fuerit, an Tunica. item quid ornamenta.

CAP. XVIII.

Finis Duziaci ſermonis. Orditur Victor, partiturq́. Hoc capite, apparatus & inuitatio, quæ ante diem muneris vſurpata, explicantur.

CAP. XIX.

Quæ ipſo die facta: & tamen ante pugnam. Pompa, traductióque: compoſitiones, & oſtenſio ornamentorum. Præluſio, haſtis, rudibus, armis. Tubæ cantus, & verſa arma.

CAP. XX.

Pugnæ ipſius deſcriptio. In ſtatu ſtabant. Petebant, repetebant. Exibant, excedebant. Latus tegebant.

CAP. XXI.

Clamor ad vulnus, Hoc habet. Læſi ſupplicabant, & arma ſubmittebant: populum, editores, orabant. ſi is vellet, mittebantur. Quid miſſio, & pugna ſine miſſione.

CAP. XXII.

Populus moderator & arbiter horum ludorū. Intercedebat. interficiebat motu pollicis. Ferrum recipere iubebantur proſtrati. qui non vno ictu interficiebantur. manum mittebant in vulnus. poſtremò Libitina in Amphitheatris.

CAP. XXIII.

Præmia victorum, palma & pecunia. item Rudis. diſcrimen inter Rudem & Pilleum. Arma ad Herculis.

CAP. XXIIII.

Studia vulgi in varia genera gladiatorum. Item ſponſiones. Principum ipſorum crudus fauor.

CAP. XXV.

Quid pro Romanis próque his ludis dici poſſit. Solitos dari ſub belli tempus. in fine mos de reliquiis vini.

Q 2

FINIS.

INDEX RERVM
ET VERBORVM.

A.

ACcubitoria veſtimenta. 15
Acinacis Perſarum. 80
ἀκόλουθος. 73
Ad cultrum. 66
Ad gladium. ibidem
Aduentitia. 9
Æneatores, Tubicines. 103
Agellius correctus. 59
ἀγωνοθέτης. 25
Alcedonia. 8
A lineâ excidere. 28
Ammianus illuſtratus. 41
Amphitheatra ludicro & venationi data. 54
Amphitheatra ſedes cædium ſ. gladiatorum. 34
in Amphitheatro templum Herculis. 114
Amplexus, gratulationis ſignum. 8
Anaxagoræ locus de patria. 7
Andabatæ, qui? 86
clauſis oculis pugnabant. ibid.
Andabatarum more pugnare. ibid.
Andabatis galea ex auro. 87
Ἀποδυτήριον. 55
Apophoreta, quid? 52
Apophoreta Saturnalibus miſſitata. 51
& in ludis. 52
Apophoreta, lanx. 52
Apparatus aulicus. 93
Appianus illuſtratus. 29
Apuleius illuſtratus. 35
& interpretatus. 74
Argenti venæ apud Germanos quando repertæ. 60
Arma, ornamenta dicta. 96
Arma luſoria. 101
Arma pugnatoria. ibid.
Arma ſubmittere. 107
Artemidorus emendatus. 81, 85. explicatus, 82, 86
& interpretatus, 84
Aſparagi quàm coquantur, redire citiùs. 9
Aterij ſomnium. 77
Aterius à Retiario occiſus. ibid.
Auctorare. 69
Auctorati gladiatores. ibid.
Auctoramentum. ibid.
Auguſtus primus ſpectaculorum Editorem, Munerarium dixit. 25
Aur. Victor explicatus & emendatus. 101.
Auſonius correctus. 16
& explicatus. 27

BAttalia gladiatorum exercitationes. 49
Battualia, gymnaſium gladiatorum. ibidem.
Batuere quid? 49, 81
Belli tempore dati gladiatores. 117
Betizare. 60
Bitere. 59
Bona Saturnalia clamari ſolitum. 12
Buſtuarij gladiatores. 27

CÆnatoria veſtis, domeſtica tantùm. 13
Cæſariani gladiatores. 93
Calamitas orbi inuecta per ludos gladiatorios. 38
Campani conuiuiis gladiatorum ſpectacula exhibuerunt. 22
quos Romani imitati ſunt. ibid.
Candidatis gladiatores dare vetitum. 39
Caninum prandium. 71
Capitolinus correctus. 118
Captiui in exſequiis immolari ſoliti, & ad buſtum. 27
Carptores, qui? 62
Carpus, quid? ibid.
Cateruarij gladiatores. 94
Cellæ meretriciæ. 47
Cellæ ſeruiles. ibid.
Cereti in Saturnalibus dati. 53
Cheironomontes. 63
Chirurgi etiam medicorum nomine comprehenſi. 45
χιτώνιον ἄνθινον. 15
Cicero emendatus. 11, 39
& explicatus. 27, 87, 97

Claudius

Claudius Prætoria munera tollit. 32, 36
Clemens Alexandrinus correctus. 80
Clypeus, enſis & galea, ſunt arma Secutoris. 75
Coacti gladiatores. 69
Collum inuadere. 8
Columbæ ad ferendas litteras, in Spectaculis. 72
Columbæ liberatrices. 73
Columbæ ſacræ Syris. 72
Comburere diem. 11
Commentator, pro Laniſta. 48
Committere gladiatores. 99
Comparare gladiatores. ibid.
Compitalia. 18
Componere & compoſitio. 99
Coniectura in Cicerone. 105
Conſtantinus gladiatorum munus ſuſtulit. 40
Conſummati gladiatores. 95
Copis. 80
Corollaria. 113
Cranium mortui in menſam inferri ſolitum. 57, 58
Criticum acumen. 81
Crixus Spartaci dux. 29
χρόνιον ὄμμα. 20
Cruenta Romanorum conuiuia. 23
Crupellarij Gallis iidem qui Myrmillones. 82
Cubicularij gladiatores. 23
Culigna. 9
Culter Venatorum. 66
Cupiditas humana videndi ſanguinis. 117.
Curæ, infirmo vitandæ. 7
Curatores menſæ. 63
DEorum imago olim in menſâ. 9
Dictata dare. 49
Diludia, quid? 56
Dimachæri. 87
Diribitores. 63
Diſcrimen inter Miſſionem & Rudem. 107.
Diſcrimen in datâ Rude, pro perſonis. 113.
Diti ſacri gladiatores. 21
Doctores, pro Laniſtis. 48
Domeſtica veſtis. 14
Domini ludorum. 25
Dominia & Dominus quid? 59
Domuitio. 56
Druſiani gladij, 100
Ducere claſſem. 48
Ducere familiam. ibid.
Ducere ordines. ibid.
EAnus, Ianus. 11.
Edicere diem. 97
Edicta. ibid.
Editiones Spectaculorum. 25
Editores ludorum. ibid.
Editorum habitus veſtiſque. 42
Eludere ſiue deludere. 102
ἐν χειρὸς νόμῳ. 9
Enſis, clypeus, & galea, ſunt arma Secutoris. 75
Ἔνεδροι 90
Epicteti diſſertationes. 12
Equites Senatoreſque ad gladium. 66, 67
Eſſedarij gladiatores. 85
ratio pugnandi eorum. ibid.
Eumenius Rhetor correctus. 101.
Excedere, exire, ludere, & eludere, vitandi verba. 106
Exhortatio ad conſtantiam. 118
FAbrum cadere cùm ferias fullonem. 97
Familiam ducere. 48
Familia gladiatorum. ibid.
Famoſi gladiatores, miſerabiles. 111
Fauor interdum cauſſa mortis. 116
Fax exſtincta & igni admota, vehementiùs accenditur. 8
Feminæ etiam ad gladium. 68
in gymnaſiis nudæ. ibid.
Feminarum in funere etiam gladiatores dati. 30
Feminis monomachia interdicta. 68
Ferula quid, & vnde dicta. 50
Ferulis vapulabant tirones. ibid.
Fides dea. 30
Fiſcales gladiatores. 93
Florus illuſtratus. 29
Forenſis veſtis. 13
Frigus ſtrictum. 8
Fronto orator Turbonis tribunal adiit in veſte conuiuiali. 14
Funus cauſa muneris gladiatorij. 26
Funus indictiuum. 28

GAlea communis pleriſque gladiatoribus. 75
Galeæ criſtatæ Samnitium. 84
Germanorum immanitas. 23
Gladiator,quis. 26
Gladiatores orti ab Etruſcis. ibid.
Gladiatores primi publici Romæ. 27
Gladiatores è quo genere hominum. 64.
Gladiatorum varia genera. 65, 66
Gladiatores buſtuarij, 27. Cæſariani, 95. cateruarij, 94. coacti, 65, 69. cubicularij, 25. fiſcales, 93. obſequentes, 95. ordinarij, 95. poſtulaticij. 93
Gladiatores conſummati. 95
victores. 94
Gladiatores dati à pleriſque Magiſtratibus. 30, 31, 32
etiam Sacerdotibus & Principibus. 32, 33. à quo & quando ſublati. 40, 42.
Gladiatores, Venatio & Circenſes Saturnalibus propriè dabantur. 19. olim tantùm in funere. 28, 29. & ſuper menſam. 22
Gladiatores vbi dati. 53, 54
etiam in Græciâ & Iudæâ. 33
Gladiatores pro ipſis ludis apud Ciceronem. 26
Gladiatores Marti, vel potiùs, Saturno ſacri. 19
item Diti. 21
Gladiatoriæ rei intellectæ vtilitas maxima. 21
Gladiatorij ludi aliis celebriores. 24.
gratiſſimi plebi. 25
Gladiatorij victus ratio. 46
Gladiatorium, quid? 26
Gladiatorum crebritas & numerus. 37
Gladiatorum editiones in morte priuatorum, idque ex teſtamento. 29
actis publicis perſcriptæ. 28
Gladiatorum interfectorum numerus. 39
Gladiatorum nomina interdum confuſa. 87
Gladiatorum pompa. 99
Gladiatorum tabulæ pictæ. 98
Gladiatoriorum munerum ſumptus. 40
Gladij Druſiani. 100
Glareani error. 115
Gymnici ludi. 24
HArpe, enſis falcatus. 80
Hecatomba. 29
Hercules athletis gladiatoribuſq. præſes. 114. eius templum vulgò in Amphitheatris. ibid.
Hercules, Epitrapezius dictus. 10
Harma. 11
Hirundines victoriæ nuntiæ. 72
Hiſtriones Principum. 93
Hoc habet, in vulnere dici ſolitum. 106
etiam, habet, ſimpliciter. 107
Homines ſæpe pro re ponuntur, vt contrà res pro hominibus. 26
Hoplomachos. 83
Horatius explicatus, 23. & illuſtratus. 98.
Hordeaceus panis non bonus. 46
Hygeia. 7
IAnthina veſtis. 15
Ianus, Eanus. 21
Indictiuum funus. 28
Inuadere collum. 8
Inualetudo. 8
Inuitandi mira, ſed priſca ratio. 57
Iocus apud Senecam explicatus correctuſque. 85
Io Saturnalia, clamari ſolitum. 12
Iugulum petere. 9
Iulius Cæſar munus gladiatorium in filiæ memoriam pronuntiauit. 30
Iunius Blæſus Pannoniæ Præfectus. 34
Iuramentum in auctoratione. 70
Iuuenalis dies dictus, Saturnaliū quintus, à Caligulâ additus. 17
Iuuenalis explicatus. 84
LAcæna ſimplicitas. 68
Læna, pro carnatoriis. 15
Lætitia Saturnalium. 12
Lampada dare. 97
Lampridius correctus. 32, 52
Laniſtæ auium. 47
Laniſtæ ludorum, gladiatorum præfecti, 47. & pro ipſis gladiatoribus. 48
Laniſtæ honeſtiori verbo Doctores dicti, 48. & Magiſtri. ibid.
Lapitharum conuiuia. 23

Laquearij

Laquearij. 87
Laſſitudo animorum quæ? 60
Latus tegere, in vitando, præcipuum, 106
Lauabant ſæpius in vno conuiuio Romani, 61. cuiuſmodi ea lotio? 62.
Lectio nimia infirmo vitanda. 7
Leges reprimendis munerum editionibus. 39
Libelli gladiatorij ante pugnam. 97
Libellus munerarius. ibid.
Libitina in Amphiteatro. 112
Libitinenſis porta. ibid.
Licentia plebis in flagitandis muneribus. 29
Lictores & accenſus Editoti. 43
Limen ipſum attigiſti oſtij. 80
Lineam aduerſum aliquem poſcere. 26
Linguarium dare. 21
Liuius correctus. 49
Locare ſe ad gladium aut cultrum, quid? 65,66
Lorarij. 71
Lubentia. 9
Lucanus correctus. 104
Ludi ad artem gladiatoriam deſtinati. 43,46
Ludi pœna. 47
Ludorum arbiter populus. 109,110
Ludorum catalogus. 44
Luſoria tela. 101
Luſorium, locus exercendis gladiatoribus. 44
Μαχαιροφόροι. 26
Macrobij centones. 12
Magiſtri pro laniſtis. 48
Manes gladiatorum ſanguine placari ſoliti. 21
Mantinenſes gladiatoriç pugnæ inuentores. 26
Manus aleatoriæ. 106
Manus gladiatoriæ, quæ? 105
Mare malorum. 8
Martialis illuſtratus. 50
Maſtigophori. 71,73
Mattiacus ſiue Maciacus ager argenti venas habet. 60
Matulæ modus eſt. 97
Medici ludorum gladiatorum. 45
Medici etiam pro chirurgis. ibid.
Meridiani, gladiatores. 92
modus pugnæ inter eos. ibid.
Millenaria nota ſæpe corrupta. 38
Miſſio quid propriè? 107. inter eam & Rudem diſcrimen. ibid.
ſine Miſſione gladiatores dare. 108
Moneta dea. 24
de Monomachia ex Artemidoro. 88
Mos arma conſecrandi Herculi. 114
Mucro pugnatorius. 102
Munerarius. 25
Munerator, à Floro dictus eſt munerarius. 26, 29
Munerum publicorum diligens in Liuio recenſus. 28
Munus ad rogum. 29
Munus oſtendere. 97
Munus pronuntiare. ibid.
Muſici agones. 24
Mutitare, quid? 59
Mutitatio priſcorum. ibid.
Myrmillones, Gallis Crupellarij dicti, 82. Eorum pugnandi ratio, ibid toti in armis erant. ibid.
Naſiterna. 61
Neptunus. 11
Neptuni templum in Circo. 114
Nero Quæſtorum munera tollit. 32
Nobiles re comesâ, gladiatores facti. 66
Nonius emendatus. 83
Nouius Atellanarum ſcriptor citatus. 18.
Numeria dea. 24
Νυμφίω βίος. 119
Nuptunnus à nuptu dictus. 11
Obſequentes gladiatores. 95
Ocrea in ſiniſtro crure. 84
Odryſæ immaniter efferati. 79
Opalia in eandem cum Saturnalibus incidebant diem. 16
Opera vocata. 9
Ordinarij gladiatores. 95
Orientales non bibere ſoliti ad menſam. 71
Ornamenta, arma dicta. 96
Ornamenta Boum. ibid.
Ornamenta gladiatorum ante pugnam inſpici ſolita. 99,100
Oſtendere munus. 97
Pædagogorum ſceptrum. 50
Pallium malacum. 14

Pallio-

Palliolati ægri. 42
Palma, gladiatorum præmium. 112
pecunia item. ibid.
Paludamenta Imperatorum coccinea. 21
Parma Threcibus data. 80
Parmularij. 115, 116
Pares inter ſe commiſſi. 99
Patria noſtra, quæ ſit. 7
Pegmares gladiatores vulgo. 91
Pegmares ineptè dici. ibid.
Pegmati. ibid.
Pellæus. 10
Penulati in munere funebri ſpectati. 42.
Perſius contra vulgum explicatus. 29
Petere & Petitiones. 105
Petere arenæ verbum. ibid.
Peti per alterius latus. 106
Petronius emendatus. 15
& interpretatus. 74
Phæaces. 27
Picunnus. 11
Pilarij. 101
Pilunnus. 11
Pinna in galeis. 84
Pinnirapi. ibid.
Plautus explicatus. 14, 103
Plinius emendatus. 37, 53, 99, 116
explicatus. 112
illuſtratus. 90
Pollicem vertere. 109
Pollices premere. 110
Pompa gladiatorum. 99
Portunnus à portu dictus. 11
Poſtulari gladiatores ſolent. 93
Poſtulaticij gladiatores. ibid.
Præſtinare. 62
Prælusionis dies legitimo certamini præmiſſus. 100
Præluſiones haſtis fieri ſolebant. ibid.
& rudibus. 101
Prætextati Editores. 42
Prandium caninum. 71
Pretio ſe vendunt aliqui in gladiatores. 65
Probactores. 84
Procuratores ludorum ex ciuium primis, 44
Profana menſa quæ? 9
Prometheus, apud Æſchylum. Saturnum in Tartaro collocat. 20
Pronuntiare munus. 97
Proponere munus. ibid.
Prouocatores ſiue Probactores. 84
Pugil pro gladiatore. 41
Pugnæ gladiatoriæ modus. 103
Pugnare verſis armis. ibid.
Purgamentum calcare. 72
Quadrigarius correctus. 104
Quinquatribus gladiatores dati. 56
Quintilianus citatus. 26
Recipere ferrum. 110
Reliquiæ vini pincernæ puero datæ ritu priſco. 119
Repetere, arenæ verbum. 105
Retiarij, qui? 76. eorum origo. ibid.
eorum arma & pugnandi ratio. 76, 77
ſine galeâ pugnabant & clypeo. ibid.
Romanus ſedendo vincit. 8
Rudis, quid? 50
Rudis duplex fuit Tironis & Laniſtæ. ibid.
Rude donare. 113
Rudiarij gladiatores. 114
Rudibus batuere. 49
Sacerdotes Saturni pallio coccineo velabantur. 20
Sagina gladiatoria. 46
Salini religio in menſa. 9
Salinum ſacram menſam facit. ibid.
Samnites, 83. eorum origo & arma. ibid.
Sanguinem aliqui victores bibebant. 111.
Saturni etymon Latinum. 11
Saturnus, vnde Pollucis filius dictus? 12
Saturnus maleficus. 20
inter deos inferos habitus. ibid.
Saturnalium Sermonum occaſio & origo. 7
Saturnalia, ſeruorum dies. 10
Saturnalia quando inſtituta. 12
Saturnaliæ veterum quo die? 10
Saturnalium dies legitimi quinque. 17
Saturnalibus gladiatores dati. 36. manè lauabatur, 12. munera miſſitata, 51. veſtis mutari ſolita. 13
Saturnalibus togati. ibid.
Scantinia lex. 62

Sciſſores, qui? 63
Scriptores olim ex profeſſo de re ludicrâ ſcripſerunt. 24
Scutum argentatum. 84
Scyrhæ in conuiuiis è cranio mortui potabant. 58
Secundarij ſuppoſiticij. 90
Secutor. 73
Secutor Cæſaris. ibid.
Secutor Tribuni. ibid.
Secutor Martis cognomen. 74
Secutores, qui? 73. eos cùm Myrmillonibus confundit Ciceronis interpres. 75
eorum arma. ibid.
Secutoriani. 115
Secutuleia. 74
Sedendo vincit Romanus. 8
Seges curarum. 7
Seneca explicatus & correctus. 10, 29, 57, 63, 66, 103.
Sermonum Saturnalium occaſio & origo. 7
Serram reciprocare. 118
Serui in exſequiis immolari ſoliti. 27
Serui cum dominis veſtem cōmutabant Saturnalibus. 10
Seruis Domini miniſtrabant Saturnalibus. ibid.
Sica vnde dicta? 81
Sica Romanorum qualis? 80
Sicarij. ibid.
Sigæum. 98
Sigillaria ſequebantur Saturnalia. 18
Solinus emendatus. 83
Spartaci immane factum. 29
Spectacula & eorum diuiſio. 24
Spectaculum propriè munus appellatur, & quare? 25
Spectaculum bellicum eſt, munus gladiatorum. 117. ad mortis contemptum facit. ibid.
Spectatores munerum, in quâ veſte? 43.
Spoliarium, quid? 54
vnde dictum. 55
Spongia ſiue Baltheus, tegmen pectori Retiariis adtribuitur. 77
Sponſiones pro victoria. 115
Stare in gradu. 104
Stare in ſtatu. ibid.
Statius correctus. 90
Status. 104
στολὴ δειπνῖτις. 14
Strictum frigus. 8
Structores. 63
Stupor è frigore. 8
Submittere arma. 107
Submittentium arma, mors aut ſalus à populi nutu pendebat. 107. & Editorum. ibid.
Suetonius emendatus. 38, 67
explicatus. 93, 116
& illuſtratus. 42, 105
Suidas explicatus. 16
Sumptus munerum gladiatoriorum. 40.
Suppoſiticij gladiatoribus. 90
ſorte dari ſoliti. ibid.
Synthesinati Saturnalibus honeſtiores ciues. 13. & homines lautiores. 14
Syris columbæ ſacræ. 72
TAbulæ gladiatorum pictæ. 98
Tacitus emendatus. 26, 60
& explicatus. 34, 39
Tela luſoria. 101
Tertiarij ſuppoſiticij. 50
Theologi veteres crebrò inuecti in Spectacula. 24
Threces qui, & vnde dicti. 79. pro quouis etiam gladiatore. 80. eorum arma. 27
Threcem cum Myrmillone confundit Horatij interpres. ibid.
Threces cruenti. 79
Threciſcus. ibid.
Threcidica, arma Thracum. 81
Tibullus illuſtratus. 20
Tirones, nouitij gladiatores. 49
docti in ludis. ibid. vapulabant ferulis. 50. eorum arma grauia. ibid.
Togati ſpectatores in Voluptario munere. 43
Togati etiam gladiatores. 96
Traiani incredibilis gladiatorum editio. 37
Trebellius Pollio emendatus. 98
Trico nummarius. 8
Tridens pro gladio Retiariis. 77
Trimalcionis conuiuium. 58
Tuba terminalis. 102

R Tubæ

Tubæ ſigno ludi commiſſi. ibid.
Tunica, veſtis Retiariorum. 95
Turnebi originatio ridicula ſuper Myrmillone. 81
VAletudo venæ tactu indagatur. 7
Vara vibiam ſequitur. 78
Varro emendatus. 86
& illuſtratus. 16, 50, 72
Vaſum ſecundâ declinat. 9
Venæ tactu, valetudo inquiritur. 7
Veneris templum in theatro. 114
Ventilare. 102
Verſis armis pugnare. 103
Vertunnus. 11
Veſtales caſu obuiæ, noxiorum pœnam protollebant. 407
Veſtes gladiatorum in genere. 95
Veſtimenta accubitoria. 15
Veſtis conuiuialis. 14, 15
Veterani gladiatores. 49
Victores gladiatores. 94
Victores manû in vulnus mittebant. 111
Vini reliquiæ pincernæ puero datæ ritu priſco. 119
Vitæ vana ſpes. 58
Vitalis fons curarum igne interficitur. 7
Vmbo pelliceus. 87
Vocata opera, 9
Volones. 95
Voluntarij gladiatores. 65, 69
Vſuraria ſeruorum libertas. 10

FINIS.

APPROBATIO.

Hi I. Lipſij Saturnalium Sermonum de Gladiatoribus libri vtiliter recudentur, quòd priſcorum auctorum ſcriptis lucem & medicinam adferant. 3. Cal. Iul. 1598.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apoſtolicus ac Regius librorum Cenſor.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Noſtrò & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibusque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in literis ac diſciplinis operam ponunt; præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Literis poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patricinioq. noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcunque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari forte velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hęredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, pręſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcunque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti. Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo. Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^tis proprium.

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Caſ. M^tis in cerâ rubrâ.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, ne quis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecùs faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

T*ibi* IOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* SATVRNALIVM *libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Ne quis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCVIII.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

In quo forma ipſa Loci expreſſa,
& ratio ſpectandi.

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

BIBLIOTECA LUCCHESI · PALLI

AD LECTOREM.

CVM vniuerſam rem Spectaculorum veterum illuſtrare ſtatuiſſem, Muneris inquam vtriuſque, tum Circi, & Scenæ; atque ad eam cogitationem parata mihi iam materia omnis & ſeges eſſet: valdè pro bono mihi viſum, imò neceſſario, de Locis ipſis eorumq́ formâ quadam prædici. Nam cùm ratio tota ludorum innexa iis & apta ſit: fit omnino, vt qui illa non capiat, iſtos parùm firmiter teneat, & caligans hæſitánſque neſciat, etiam quæ ſcire ſe arbitratur. Itaque cùm libros meos De Gladiatoribus iam emiſiſſem, non ſine caueæ Senatoriæ & Equeſtris aliquo plauſu; illos De Venatione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vides, De Amphiteatro, priùs contexui: in quo imago, facies, habitus omnis Arenæ expreſſus, quà ſtilo meo, quà penicillo. Nam nec formas & imagines operum neglexi. etſi fateor, maiorem me rationem rituum duxiſſe, quàm Architecturæ. Illis enim hæc noſtra ſeruiunt & prælucent, vt illos cenſemus ſcriptoribus priſcis. Tamen nec Architectura ſpreta à me prorſus, quatenus ea quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur, ſiue admirationem. Sed quidquid hoc eſt operæ, feriatum id mihi & verè ludicrum fuiſſe, non nego. Vix enim duodecim dierum tota iſta ſcriptio & meditatio eſt: quos lege ac more ſepoſitos à feriis publiciſq́ Lectionibus, transferre mihi viſum ad hanc curam. Nec adfirmatione

aliâ res eget. ipſum ſyntagma oſtendet, non eâ curâ ac cultu fortaſſe, quo quædam è meis. Sed quid opus, aut neruos in remiſſionibus intendere? aut ſeriò tractare ludos? Mihi (licet Inuidiâ audiente & gemente hoc dicam) non iſta, non alia ex Antiquitate tractare nimis arduum: ad quæ explicanda otium fortaſſe aut voluntas deeſſe mihi poterit, vix facultas. Nec placeant ſibi nimis, qui neſcio quid tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor alius ſtudij iam incendit, & acri quodam thyrſo pectus mihi percuſſit alta illa Diua. Sapientiam intellego: cuius meracos puróſque fontes nunquam erit vt nimis miſceam aut diluam mitioribus iſtis ſuccis. Adhibebo tamen: ſed vt luſum, non vt curam; vt acceſſionem, non vt opus. Quem eumdem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salue.

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRO LIBRI

CAPVT PRIMVM.

Dialogi occaſio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta: & ſplendidæ eius ruinæ.

CVm Romæ adoleſcens admodum agerem, luſtrandæ & noſcendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit ſanè vtilis cum Nicolao Florentio, populari noſtro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam ſpernet, veræ modeſtiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo ſtatim & adſpectu ipſo elucebat; hæc, ſecreta magis & recondita, nec eruenda niſi in conſuetudine aliquâ & vſu. Vt geminarum lapidumq́ue arcanæ vires, non niſi attritu & experiendo apparent: ſic in plerisque vera eruditio, quæ interiori animo inſita, foras non ſpectat aut pendet. Alienus enimuerò hic noſter ab omni ambitione ſiue typho, Batauâ quadam ſimplicitate agebat: quique ſcire ipſe, quàm ſciri; noſſe multa, quàm à multis noſci præoptabat. Sed cumprimis illi ſtudium & ſcientia locorum, monumentorumq́ue veterum: quæ curioſè iam aliquot annos luſtrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priſcis, priſca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Vrbis, ſed Italiæ, eximium fuiſſet: & ex leuibus quibuſdam errantibuſq́ue veſtigiis, mirum quàm ſagaciter perueniebat ad cubilia ipſa rerum. Cum hoc igitur viro & ſermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cùm ſtudio quodam Antiquitatis incenſus (cuius amor, vt, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) ſæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc theſauro. Quod ipſum accidit die quodam æſtiuo pomeridiano, cùm ego eum ſtatim à prandio (vnà enim fueramus)

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, nō iactabunda.

mus) manu prendens, Imúſne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni noſtro more, inquam, per colles iſtos ambulatum. Ille paullò adductior, At ſolem hunc non vides Lipſi? inquit. quem ſcire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum riſu, De ſole ſecurus es, meâ quidem cauſsâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox ſumptis palliis exiuimus, & præter Vipſanij Pantheon tranſgreſſi, collem Capitolinum adſcendimus, deſcendimus: tandemque per Forum Ro. & Titi arcum ſiue fornicem euntes, haud procul ſtetimus à Principis eius * mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et víſne Lipſi, inquit, diſperſa in hoc campo oſſa paulliſper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etſi crematæ non vno buſto, euerſæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conſpirarunt, Cronus, Vulcanus, & * pater ipſe gentis.

Sol Romanus noxius inſuetis.

* Amphitheatro Titi.

Roma ſæpius euerſa, non perit.

* id eſt, Mars.

Non tamen annorum ſeries, non flamma, nec enſis
Æternum potuit hoc abolere decus.

vt antiquus quiſpiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipſa ruta & cæſa ſpirant etiam Romam veterem, & velut ſcintillas emittunt priſci ſplendoris. Ex parietinis ecce iſtis, & ex lapidibus, imago ſtatim animo oboritur vrbis, quæ vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam diſtinctiùs luſtremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Eſquiliæ ſunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullò longiùs, Thermæ Titi. Hîc, Vicus ſceleratus. Et cùm diceret ille ſedulò atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exáduerſum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itáne aliud agis? inquit. Ignoſce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut faſcinauit, eximia illa moles. Et dic ſodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa ſimul & ſemel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus ſit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. tranſi huc, & propius luſtra.

Tacita quædam maieſtas ruinarum.

Amphitheatri ſemiruta moles.

CAPVT

AMPHITHEATRVM TITI.

CAPVT II.

Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreßio. Primò de nominibus eius quæſitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confuſam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum ſuſpirio ad Florentium, Heu quæ iſta res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapſa æuo: ſine articulis vllis priſci corporis, ſine membris. & quis mihi eruet ex iſtis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor poſſe ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè ſi vllum opus dignum memoriâ & notitiâ noſtrâ eſt; videtur iſtud. Nec erras, inquit. Itaque cum Ariſtophane,

* A capite aduſq; calcē cuncta ediſſeram.

* Ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλήν σοι πάντ᾽ ἐρῶ

quod ſciuero quidem ego, poteroque. Nam quædam etiam eſſe, in quibus hæreo & caligo, non nego.

* Quia Neronis cū capite Coloſſus in vicinia.

Trina nomina eius ludicri loci.

* Lib. LXIII.

Vaſtum igitur hoc omne quod vides, ſpectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. *Coliſſæum, vt ſcis hodiè dicunt: priſci Amphitheatrum, & ſæpe Caueam, ſæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & ſedilia continenter diſpoſita ambibant in orbem. Dio *Caſſius: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρήθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum eſt, ex eo, quòd ſedes vndique in orbem habeat, ſine vllâ ſcænâ.* At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ rep. dico) in *theatris ferè hæſit: ſed ſub Principibus, cùm gratia & vſus Amphitheatrorum increbuiſſet, bono iure migrauit ad iſta. Ammianus libro XXIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus ſpectaculis introiret.* Tertullianus contrà Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas ſolemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ ſæuientis, &*

Cauea à cauo dicta priſcis.

* Et vix aliter apud Ciceronem ac veteres.

At nouis pro ipſo Amphitheatro.

tis, & Scæna laſciuientis? Vbi cùm ſæuitiam Caueæ adtribuat, clarum eſt intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati ſub ſidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui ſub conſpectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

> *Quid puluis Caueæ ſemper * funebris, & illa*
> *Amphitheatralis ſpectacula triſtia pompæ?*

*Funera autem ad Scænam referri non poſſunt.

Idem iterùm de Virgine Veſtæ quæ it ad Gladiatores ſpectandos:

> *Inde ad conſeſſum Caueæ pudor almus, & expers*
> *Sanguinis it pietas.*

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri deſtinatus aderat, & ad conſeptum Caueæ, proſequente populo, pompatico fauore deducor.* Tertullianus (ſi recta lectio eſt) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterùm qualia illa ſunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtráque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiam Theatrum, niſi ſi legendum *Caueâ.*

Caula, pro caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eumdem locum. ideò quia ſterni arenâ ſolitus. Cuius generis ea ſtratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixêre vulgò, ſcilicet quia is locus deſabulari ſolet, & arenâ ſterni in vſum pugnæ. Nam ſi lapide aut ruderato: in tam crebrâ effuſione ſanguinis, lubrico ſtatim pauimento, quæ ratio ſtandi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quæ bibula: & quam ipſam renouare & velut inarare etiam ſoliti per interualla ludorum. Martialis oſtendit, de Leone ſubitò efferato:

Cauſſa inſternendæ arenæ.

Quam per pueros quoſdam, nõ ſine luſus ſpecie, renouabant.

> *Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,*
> *Sanguineam raſtris quæ renouabat humum,*
> *Sæuus & infelix furiali dente peremit.*
> *Martia non vidit maius Arena nefas.*

Et credo quidem vulgariam arenam inſterni ſolitam: niſi

quòd quidam raſuram lapidis albi deſtinarunt etiam huic rei, quæſitâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium vſum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum ſternendi, vt ſit in commendatione & candor.* Nec ſcio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cùm de Gladiatorum ſpectaculo ſcribit:

Arena à lapide abraſa

Altera tresque ſuper raſâ celebrantur arenâ.

Raſam enim arenam ingerunt hîc conſenſu fidi & priſci libri, nec cauſſam adiectionis aliam facilè inuenio ab iſtâ. Niſi ſi Raſa ideò, quia ſuperficies illa æquabilis, terſa vento & velut raſa. At Principes interdum, arenæ loco, inſtrauere minium aut chryſocollam. Plinius: *Viſumque eſt Neronis Principis ſpectaculis Arenam Circi chryſocollâ ſpargi, cùm ipſe concolori panno aurigaturus eſſet.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenſes quoſdam præcipuos, minio & chryſocollâ conſtrato Circo.* Sed hæc monſtrorum aliquot dementia. quibus ſatis non fuit oſtentare opes ſuas in ſpectaculis: voluerunt & calcare. Ceterùm Editorum vulgus contenti, vt dixi, arenâ. Inde ea vox paſſim pro certamine Amphitheatrali, proque ipſo loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentiâ ac priora: ſed fœminarum Senatorumque illuſtrium plures per Arenam fœdati ſunt.* Iuuenalis:

E minio etiam, aut chryſocollâ.

Arena pro certamine & loco.

——— & municipalis Arenæ
Perpetui comites.

Suetonius: *Equeſtrem ordinem vt Scenæ Arenæque deuotum adſiduè proſcidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Capitolinus: *Multos qui ſecum in Arenâ pugnaſſent, ſe Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quíue in Arenam, depugnandi cauſſâ, ad beſtias intromiſſus fuerit.* Sed nónne & Circus & Stadium, inquies, arenis ſtrata? non & illa igitur in communionem admiſſa huius vocis? Strata: ſed non admiſſa. caue credas. quotienſque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iuriſconſultis ſiue Hiſtoricis legis; cautè accipias de ferro tantùm, aut cultro. id eſt, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro iſtâ. Imperator quidem clarè diſcriminat ecce à Circô, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vllo modo vxorem expellet, niſi adulteram, vel Circenſibus, vel Theatralibus, vel* Arenarum ſpectaculis ſe probi-*

An eâ voce & Circus veniat?

Non videri

*Id eſt, venationibus.

prohibente gaudentem. In quo vſum quemdam ſermonis obtinuiſſe potiùs, quàm rationem non infitebor. Ab hac ſtirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris noſtri tempori admouetur: cui largitas candidati ſola non ſufficit, ſi lautioribus Arenariis deſeratur.* Arcadius Iuriſconſultus: *Si ea rei conditio ſit, vbi Arenarium teſtem, vel ſimilem, admittere cogimur.* id eſt, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullianus: *Scænicos, Xyſticos, Arenarios illos amentiſſimos, quibus* * *viri animas, fœminæ autem illis etiam corpora ſua ſubſternunt.* Ita ſcribendus indubiè is locus: & ſignificat pius & ſeuerus noſter Cenſor, inſaniiſſe in hoc genus hominum non vnam Fauſtinam. Nimirum, vt poëta ait, *--ferrum eſt quod amant:* imò telum. Nec alia, quod ſciam, loci huius nomina. Nam eiuſdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria ſuſtinent? Pluribus enim & aſperioribus nominibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium omnium dæmonum templum eſt.* Fruſtrà quæras hæc nomina. Scribo igitur, & diſtinguo: *aſperioribus numinibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium. Omnium dæmonum templum eſt.*

Arenarij qui dicti.

* Vulgò ſcribunt, viri animas, fœminis aut illis.

Tertullianus declaratus.

Et correctus.

CAPVT IIII.

Ex occaſione, de diis quibus Amphitheatrum ſacratur. Dianæ inprimis. Ioui Latiari, ſiue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam ſtata vnius è beſtiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QVOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriuſque ludi* (Gladiatorium & Venatorium deſignat) *præſidem nouimus.* Caſſiodorus, magis diſtinctè, ſacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum*, inquit, *tantùm fabricis clarum, ſed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quæ ſanguinis effuſione gaudebat.* Nec ab aliâ cauſsâ, Dianam pro ipſa Venatione amphitheatrali Martialis poſuit:

Inter Cæſareæ diſcrimina ſæua Dianæ.

Diana pro ipſâ Venatione amphitheatrica.

Iupiter Latiaris. Sed & Ioui ſacrabant, ſiue Latiari, ſiue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religioſiſſimâ Æneadarum vrbe eſt Iupiter quidam, quem ludis ſuis humano ſanguine proluunt. Sed beſtiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem ſcriptor, aduerſus Gnoſticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud ſæculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in vrbe humanus ſanguis inguſtatur.* Minutius Felix: *Iupiter cùm Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium ſiue infernalem interpretari

Siue Stygius. eum videtur Prudentius:

> *Quid puluis Caueæ ſemper funebris? & illa*
> *Amphitheatralis ſpectacula triſtia pompæ?*
> *Hæ ſunt deliciæ* IOVIS INFERNALIS, *in iſtis*
> *Arbiter obſcuri placidus requieſcit Auerni.*

Et aram imò Ditis in Amphitheatro poſitam agnoſcere, quæ ſanguine hoc perfuſa.

* Ita diſtinguo & capio, non vt munus Latiare appelles: ſed vt Ioui Latiari fuſum ſanguinem, in munere velit.

> *Funditur humanus * Latiari, in munere ſanguis;*
> *Conſeſſusque ille ſpectantum ſoluit ad* ARAM
> PLVTONIS *fera vota ſui. quid ſanctius* ARA
> *Quæ bibit egeſtum per myſtica tela cruorem?*

Mactatio horrenda, nec Romanorum cultu digna. Quinimò ex Minutio colligas, ſolemne quoddam ibi hominis ſacrificium fuiſſe, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum eſt, mali & noxij hominis ſanguine ſaginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id eſt, Beſtiarij. Itaque labor vt in

Tertulliani correctio. Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed beſtiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adſerit, ex ſententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa ſunt: ludi Scænici, Libero: Circenſes, Neptuno.*

CAPVT

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpère. videri ſerò cœpiſſe: idque ſtatim poſt Venationem. Sed lignea primò fuiſſe. mox è lapide, Statilij Tauri. Auguſtum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, ſatis. ad locum deſcribendum redeo: cuius primum ortum & quaſi natalem diu quæſiui fruſtrà. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc inſtituta, quàm quando Venatio ipſa. Quam poſteriorem Gladiatoribus eſſe, & in Circi ſede diu hæſiſſe: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, niſi fallor, haud diu ante tempora reip. deſidentis: & quidem temporanea primùm, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilis) ligneam molem exſtruxiſſe, quæ diducta, duo Theatra redderet, iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro XXXVI. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exſtructum, corruiſſe cum multorum clade. Verba enim eius ſic reſcribam, libro XXXVII. Καί τι καὶ θέατρον πρὸς πανήγυρίν τινα ἐκ ξύλων ᾠκοδομημένον ἀνετράπη, καὶ ἄνθρωποι παμπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐκ Σύρων. ex quo interpres neſcio quid perplexi expedit ſiue impedit potiùs, *ad ludos de Syris.* Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam ſuggerit, libro V. *Dicet aliquis fortè multa theatra Romæ facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuiſſe. ſed errabit in eo, quòd omnia Publica* LIGNEA *theatra tabulationes habent complures, quas neceſſe eſt ſonare.* Et Cæſar ipſe Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exſtruxit in campo Martis: quod Dio Caſſius adſignificare videtur fuiſſe inuenti noui. Libro XLIII. πολλοὺς, inquit, καὶ παντοδαποὺς ἀγῶνας ἔθηκε, θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν) προσεῤῥήθη: *Multa & varia ſpectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis ſtructo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd vndique ſedilia in orbem habeat, ſine ſcænâ) appellatum eſt.* Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκριώσας: & quia poſteà memoria eius nulla. At ſub Auguſto, & Venatio val-

Ortus Amphitheatrorum nõ liquidus.

* Quæ promo lib. I. De Venat.

Curionis verſatilis moles.

Cõiectura in Dione.

Lignea theatra & amphitheatra crebra.

Iulius Cæſar exſtruxit.

Auguſtus fautor Venationi cruentæ.

tio valdè iam increbuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augeſcente luxu: ſiue potiùs, quia ipſe ille Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: *Quodque eſt læti vel amœni animi, oblectabatur omni genere ſpectaculorum,* PRAECIPVE

Quæ feras dederit ſuis muneribus.

FERARVM *incognitâ ſpecie & infinito numero.* Et ipſe Auguſtus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes ſe dediſſe, QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET. QVINGENTA. Itaque ſtatim Venationi tunc reperta propria & manſura domus. Amphitheatrum * exſtructum è lapide, Auguſti ſuaſu, Statilij Tauri opibus & ſumtu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλιος θέατρόν τι ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ κυνηγετικὸν λίθινον καὶ ἐξεποίησε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθιέρωσε: *Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & ſtruxit ſuis impenſis, & dedicauit.* Ait Dio diſertè ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. Antiquarij igitur noſtri

* Anno vrbis DCCXXV. Tauri lapideum Amphitheatrum.

Archæologi noſtri, hic archæi.

quomodo non errant, qui locant id in monte Cœlio? Præſertim cùm & Victor in deſcriptione ſummariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij; ſub quâ Martius campus. Hoc ſolum primumq. lapideum Amphiteatrum Romæ fuit, ad tempora Veſpaſiani. Nam quod Caligula ſtruere cœperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero poſteà magnificum in campo Martio erexit, fuit ſaltem è ligno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner. cap. XII. Fateor & Caſtrenſe quoddam Amphitheatrum fuiſſe, Regione * Eſquiliis: quod P. Victor commemorat: ſed cuius ſtructor mihi irrepertus. niſi ſi is Tiberius Imp. fuit, qui idem ſtruxit & Caſtra. Pompei Amphiteatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphitheatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri.* Quod non monerem, niſi præteritum etiam Hermolao.

Caligulæ imperfectum ſpectaculum.

Neronis item non diuturnum

* Caſtrenſe Amphitheatrum. cuius ruina hodie Romæ.

Correctus leuiter Plinius.

CAPVT

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exuſtum, & reparatum. Aliud maius à Veſpaſiano ſtructum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortaſſe & Victor. Titus dedicauit id opus. poſteà collapſum, & ſæpe inſtauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vſu: donec ambuſtum fuit ſub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τό τε Παλάτιον τὸ ὄρος σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον τοῦ Ταύρου ἐκαύθη: *Palatinus mons vniuerſus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam reſtitutum poſteà: (Victor id ſuadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant ſuo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occaſio data Veſpaſiano & cupiditas ſtruendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipſum, Lipſi, quod inſiſtimus, quod manu oculiſque tangimus: & quod iure miremur iniuriis reſtitiſſe tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia ſit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, ſiue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab vmbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adoleſcens, inquit, nouæ verbis: quod ab Aureliano, & poſt illum eſt. At veterem finitionem & limitem ſi inſpicis: prope verum eſt Suetonij nota. Cuius ipſa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Veſp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti deſtinaſſe compererat Auguſtum. Ampliſſimos ordines & exhauſtos cæde variâ & contaminatos veteri negligentiâ, purgauit ſuppleuitque.* Scribo & interpungo: *ampliſſimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Ampliſſimi: non Ordinibus. è quibus ſoli Senatui conuenire eum ſcio, nec tributum Equiti vnquam. Etſi de iuſtâ medietate tamen haud adfirmo: ſatis eſt circà fuiſſe. Struxit autem Veſpaſianus in conſulatu ſuo octauo: id eſt, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inſcriptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expreſſa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipſe, non abſoluit; ſtruxit, non exſtruxit. At Titus filius

Cauſſa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Veſpaſianus cœpit.

Labes elota in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo ampliſſimus.

Quādo Veſpaſianus cœperit.

Titus id abſoluit.

filius ſummam manum impoſuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inſcripſit, *Flauij Amphitheatrum.* etſi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: ſiue fauore quodam in illum, ſiue potiùs ex Romano ritu, quo receptum opera cenſeri à dedicante. Non ſatis conſideratè igitur Eutropius & Caſſiodorus, qui feciſſe Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfeciſſe. *Biennio poſt*, inquit, *ac menſes ferè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautuſque veneno interiit.* Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet ſententiam? ſcribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibuſque:* vel; *Lautiiſque.* Cenſeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpellat: vti Feſtus *Lautulas, Loca vbi lauandi vſum exercebant.* Durum hoc mihi ipſi videretur, niſi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatæ nouitatis phraſim. Atque hi duo ſoli Principes fecêre; alij refecêre, cùm caſu aliquo læſum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius*, inquit, *Romæ hæc exſtant. Templum Hadriani, Græcoſtaſium poſt incendium reſtitutum, inſtauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij teſtimonio: *Amphitheatrum ab eo inſtauratum poſt exuſtionem.* Denique Senatus ipſe eam tuitionem ſuſcepit, ſub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus eſt de reſtitutione templorum, de * thermis Titianis, de ædificatione Amphitheatri agere?* Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.

Victoris parum clara aut certa lectio.

Durus ipſe, & ferrei ſtyli ſcriptor.

Multi refecerunt Amphitheatrū.

* *Quæ neſcio an in Agellio reſtituenda ſint, li.* III. *cap.* I. *Apud balneas Titias. non autē Sitias, vt libri. Nec tamen adfirmo.*

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi ſitum. Martialis explicatus.

Altitudo Amphitheatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda eſt: etſi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus * ſubſedit. Nam mole & æuo, magna hæc pondera clarè deſident, terrâ cedente. Adde aggeſtum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphiteatri*

moles

moles ſolidata lapidis Tiburtini compage, ad cuius SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc quem in his quoque capax: & ſupra tuam fidem. P. Victor: *Amphitheatrum, inquit, quod capit loca* LXXXVII. ∞. Et de gradibus tantum intellexit, credo: in quorum puluillis ſediſſe commodè valet octoginta ſeptem millia hominum. At in ambitu illo ſuperiore & circumiectis porticuum Aulis, non minus item ſpectarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: ſiue ſtantes, ſiue in allatis cathedris ſedentes. Iure ergo molem hanc admiratus Caſſiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principalis, diuitiarum profuſo flumine, cogitauit ædificium fieri, unde* CAPVT VRBIVM *potuiſſet.* Et Martialis ante opera omnia orbis ponit, hiſtoricâ, non poëticâ fide: Capacitas caueæ gradibus. Ambitioſa ſatis laus, à Caſſiodoro

Omnis Cæſareo cedat labor Amphitheatro:
Vnum præ cunctis fama loquatur opus. A Martiali [illegible]

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum ſcit, non iſta ſolùm, ſed totum Epigrammatum primum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies pęnè * centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat. * Xiphilinus auctor.

Hic vbi conſpicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

& ſimul locum præit, in quo hoc opus deſtitutum qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, Iam ardeo Florenti, ardeo. reſtingue hunc ignem: & ſigillatim mihi explica veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. ſcio enim (præter ingenuam delectationem, quæ hîc adiuncta) nihil magis facere ad illuſtrandam rem omnem ſpectaculorum. Quorum cùm tam crebra mentio in omni genere ſcriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui ſermonis face? Audi igitur. deſcribam tibi omnem interiorem hanc molem; imò depingam: & quidem, quo magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu ſerendum eſſe, non ſacco toto.* * τῇ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλακῷ.

CAPVT VIII.

Ingreſſio in particularem Amphitheatri deſcriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Oualis oſtenſa. Calpurnius & Dio explicati. De ſolo Arenæ: in quo cloacæ ſiue ſpecus. & cui rei. Item de Portulis.

SED víſne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò ſedeamus etiam, ſi ita viſum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulq́ue ſedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis ſcit, inquam, ſi locum nunc non premam magnæ alicuius vmbræ? Florentius ſe quoque iam collocans, Id quidem facile, imò neceſſum eſt, inquit. Nam ad podium ſedemus, & in Orcheſtrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed ſpecta.

Arenæ huius, primùm, ſiue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorſum eſt, vt oculi tibi poſſint imponere: ſed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimenſio id adprobat: ratio ipſa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ ſcęnâ. At Theatrũ nõ iuſti hemicycli formâ, ſed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiamnunc oſtendit figura reliqua Theatri Marcellæi. Ad quam compoſitionem & figuram Caſſiodorus prælucet: *Cùm Theatrum*, inquit, *quod eſt hemiſpharium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quaſi in vnum iuncta duo* * *Viſoria, rectè conſtat eſſe nominatum.* Item Iſidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus theatris ſit factum. Nam Amphitheatrum rotundum eſt*, (non id quidem planè verum) *Theatrum verò ex medio Amphitheatro eſt, ſemicirculi figuram habens.* Ouidius clariſſimè:

Ratio fabricandi Amphitheatri

Theatri ipſius quæ forma.

Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent.

* *Ita veteris Theatra. nec impropriè aut durè.*

> —— *ſtructoq́ue vtrimque theatro,*
> *Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.*

Oui formâ hæc loca.

Ouo aptiſſimè comparat idem Caſſiodorus: *Oui ſpeciem*, inquit, *eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur ſpatium, & ſpectantes omnia faciliùs viderent: dum quædam* PROLIXA ROTVNDITAS *vniuerſa colligeret.* Itemq́ue Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

> *Et geminis medium ſe molibus alligat ouum.*

Calpurnius illuſtratus.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaq́ue alligari vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt ſententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique ſupino monte:

Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et ſinuata latus, reſupinis vndique ſiluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ ſinus ambit Arenæ.

Amphitheatrum valli cinctæ in orbem môtibus comparatum.

Nec verſibus iis aliâ luce opus, niſi ſi apud elucum. Dio Caſſius idem voluit, cùm montem quemdam cum Amphitheatro cõponit: ὥστε, inquit, Κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάσαι, ἐοικέναι. Habes vniuerſi huius caui formam, nunc aream vide. Ordiar enim cum architectis ab imo ſolo. Ea pura, ſine ſubſtructionibus aut ædificiis, libera tota ad curſum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non deſigno) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ ſacra Ioui Latiari. Prudentius id te docuit: ſi verſus eius audiſti nõ iacenti aure. Iam ſub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult & ſuſtineri. An ipſe, an alius viderit, neſcio: ſi vera traditio, ambigam, fueríntne reipſa cloacæ ad exſugẽdum educendúmque humorem illum * ſtagnorum, prouidè ſtructæ: an potiùs cameræ quædam & ſpecus ſubterranei, ad cuſtodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas cenſuerunt. Siue etiam ad vſum aquarum, quas in Arenam occultè & ſub itò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cùm ferina magna vis cottidie in Amphitheatrũ induceretur: quæri dignum eſt, quo loco eæ habitæ aut ſeruatæ. Non enim omnes ſimul emiſſæ. Si in ipsâ areâ vſpiam: arctarint locum. ſi extrà: quomodo eæ ſtatim perductæ, aut quî ad manum? Mea quidem opinio ſit, partim ſubterraneos cauos fuiſſe, in quîs reconderẽtur ſub ipſos ludos: partim depoſitas eas in caueis ſub interiore iſtâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnía enim hæc ruinis aggeſta & obruta) ſed Veronæ clariſſimè: vbi vtrimque * octo, niſi fallor, ſub ipſo iſto Podij muro. At non eæ certè ad ſpectantium vſum: quia in Arenam tantùm conducunt, non ad ſubſellia aut gradus.

Arenæ area tota libera.

Niſi quòd Ara in eâ Ioui.

Cloacæ ſubterraneæ.

* *Lib. 1. De mirabil. Vrbis.*

Ad quem vſum eæ fuerint.

* *Nam in ſtagnis Neronis ſtructum Amphitheatrum.*

Feræ quomodo in ipſam pugnam adſeruatæ.

Portulæ in imo muro.

* *Duæ enim aliæ aduerſæ inter ſe, ſed grandiores & vera porta.*

CAPVT IX.

De Specubus ſubterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut ſententia eruta. Portæ in caueis, & Plauto lux. Emiſſio ferarum, & immiſſio.

ET de Specubus quidem ſiue cryptis, valdè ſententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium ſcripſit. In quo de Amphitheatro Veronenſi, ſic tradit: *Et nunc conſpicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis ſaxis vndique ſtructus, & vt ita dicam perſilatus. cùm intus* CVEA-TIS & ANTRIS *multiformiter redimitus ſit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorſus quidem fracto & mutilo, ſed ex quo tamen non obſcurè elicio quod facit iſtuc. Ait de Cenſoribus, locaſſe eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas, &* * *dam, & metas trans* * *&* CAVEAS FERREAS *pe* * *intromitterentur.* In Circo, vt ſcimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius Caueas ferreas exſtructas, per quas beſtiæ (ita enim ſententiam fuiſſe ſuſpicor, ſi non verba) intromitterentur in Arenam. Nec de aliis Caueis Statius II. Silu. in Leone manſueto:

Caueæ primæ è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad eam rem.

Statius explicatu.

> —— *ſtat cardine aperto*
> *Infelix Cauea, & clauſis circum vndique portis*
> *Hoc licuiſſe nefas pauidi timuere Leones.*

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum ſunt: vel potius iſtæ Amphitheatrales, de quibus diſſero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad beſtias emittendas, in Perſâ:

Portæ in caueis.

Plautus explicatus.

> *Vbi quid crediderìs, citiùs extemplò à foro*
> *Fugiunt, quàm ex portâ ludis cùm emiſſu'ſt lepus.*

Quem locum totum ſilentio premit vber alioqui interpres. qui (fatendum eſt) non lucem, ſed vmbram ſæpe facit noſtro Vmbro. Neſcio an Ammianus de iſtis, libro XVIII. *Maximinus effudit genuinam ferociam ſicut ſæpe faciunt Amphitheatrales feræ, diffractis tandem ſolutæ pollicis* An portulis ibi aliquis legat? ſed audax ſit, non muto. Oſtia videtur Varro adpellaſſe, De Re ruſt. *Oſtium habere debet humile & anguſtum, & potiſſimùm eius generis quod cochleam appellant. vt ſolet eſſe in caueâ, in quâ (verſius* fortaſ-

fortaſſe, è quâ. non enim certe in ipſa Caueâ pugnabant, niſi ſi Caueam capit, pro toto Amphitheatro) *tauri pugnare ſolent.* Atque ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiſcus in Probo: *Neque erat beſtiarum impetus ille, qui eſſe Caueis egredientibus ſolet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatiſſimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidiſſet vxori eius, ſurripi quaſi ad leonem venditorem iuſſit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur poſt pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi rotarumque verſata facies leonem redigit in Caueam.* Sed & Portulas eaſdem ad hunc vſum accōmodare Vopiſcus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immiſſi deinde per omnes Aditus ſtruthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hîc ego, Sed nónne etiam, mi Florenti, iſta de Caueis itinerariis accipi poſſint, in quibus feræ clauſæ & tranſuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè deſcribit, III. De laudib. Stilic. Leuare Varro correctus. Emittere ficta. Item immittere.

> *Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clauſa feruntur*
> ILIGNIS DOMIBVS. *fabri nec tigna polire*
> *Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis*
> *Frondentes* CAVEAE. *ratibus pars ibat onuſtis*
> *Per freta vel fluuios. exſanguis dextera torpet*
> *Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.*
> *Per terram pars ducta ratis.*

Itaq. potuêre in Specubus aut Fornicibus, deponi in hiſipſis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex argento & auro, per ſplendoris ſpeciem, ſæpe factas. Sed pergamus in ipſo loco noſtro deſcribendo.

CAPVT X.

Aliter atque aliter ſolere ornari hanc Arenam. in modum ſiluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiſcus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc ſolens & vulgata Arenæ facies: cui non nego comptum aliquem nouitium ſæpe additum, & colorum quoſdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitioſis Editoribus excogitabantur, vt ſtudia ſpectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum Ambitioſa Editorum inuenta.

 conſe-

conſererent, & Arenam totam verterent in ſiluam. ſcilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Audax inuentum. & quod non melius tibi expreſſerim, quàm ipſis Vopiſci verbis, in Probo: *Venationem ampliſſimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem ſpectaculi fuit tale. Arbores validæ per milites radicitus vulſæ; connexis longè lateque trabibus adfixæ ſunt. terra deinde ſuperiecta: totusque Circus ad ſiluæ conſitus ſpeciem gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clauſulâ cenſeo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, *nobis?* nec Vopiſcus ipſe certè inter ſpectatores fuiſſe ſignificat: quod abnuit ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitaſſe idem etiam priuatum. Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæſturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrſos vno die mille. Exſtat ſilua eius memorabilis, quæ * picta eſt in domo roſtrata Cn. Pompeij, quæ ipſius & patris eius & proaui fuit.* Sed & in Titi ſpectaculis tale aliquid indicat Martialis:

A bores in arenam inlatæ.

Vopiſci correctio.

Capitolinus explicatus.

* Munera enim pingi ſolere, docui lib. 11. Saturn.

Quidquid in Orphæo Rhodope ſpectaſſe Theatro
Dicitur, exhibuit Cæſar arena tibi.
Repſerunt ſcopuli, mirandaque ſilua cucurrit
Quale fuiſſe nemus creditur Heſperidum.

Imo æmulabantur id iam in prouinciis: atq. Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu deſcribit. *Erat,* inquit, *mons ligneus ad inſtar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit, ſublimi inſtructus tabulâ,* liber ſcriptus quem à Giſelino meo ſum nactus, *inſtructus fabricâ,* rectiùs refert) *conſitus viretis & VIVIS ARBORIBVS, ſummo cacumine de manibus fabri fonte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in ſolo ſolùm hæc variatio, ſed in Caueis ipſis. quarum loco inuenerunt antra quædam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent ſubitò feras. Calpurnius hoc voluit, cùm in Carini Venatione timidè miratur.

Apuleius correctus.

Ah miſeri, quoties nos deſcendentis arenæ
Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ
Emerſiſſe feras? & iiſdem ſæpe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Etſi legi ibi malim, *diſcedentis arenæ.* vti & in Plinij de Curionis Amphi-

Amphitheatri, *discedentibus tabulis.* Intelligit enim, aut quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta ſolerter & operta: iterumque arbuſtis & virgultis tamquam [illegible] inducta. Quæ ipſa decora fuiſſe [illegible], & blandientia ſenſibus imitatione quadam naturæ. At illud iam impro-bi acuminis, & neſcias an exemplo quodam à ſacrâ Noachi Arcâ. quod Nauem ædificare grandem aliquam ſolent in ipſâ Arenâ, quæ ſolutilis eſſet, & ſubitò luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magiſtri temperantis. Dio id ſcribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum ſceleſtæ illius nauis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφανοῦς ὤκνει τὸ ἔργον, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων οὐκ εἶχεν αὐτὴν ἀπολέσαι, ναῦν ἰδών τινα ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ᾽ ἑαυτῆς, καί τινα θηρία ἀφιεῖσαν, καὶ συνισταμένην αὖ πάλιν, ὥστε καὶ ἐρρῶσθαι, τοιαύτην ἑτέραν ταχέως ἐναυπηγήσατο: *Et quoniam eam cædem palam non audebant, nec venenis clàm patrare facilè id poſſent: nauim quampiam in Amphitheatro conſpicientes ita factam vt ſponte ſolueretur, & belluis quibuſdam emiſſis, rurſus compingeretur & rediret in priorem ſtatum, viſum iis huic ſimilem ædificare.* Nec minus clarè in Seuero: τῆς δὲ δεξαμένης ἁπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου σχῆμα κατεσκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δέξασθαι καὶ ἀφεῖναι ἀθρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθείσης ἀνέθορον ἄρκτοι, λέαιναι, πάνθηρες, λέοντες, στρουθοί, ὄναγροι, βίσωνες, ὥστε ἑπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ καὶ διαθέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῆναι· *Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exſtructum erat inſtar nauis: quæ capere ſimul & emittere poſſet ad feras quadringentas. Eâ autem de ſubitò occultè ſolutâ exſiliebant vrſi, leæ, pantheræ, leones, ſtruthiones, onagri, biſſontes. ita vt ſeptingentas feras aut pecudes ſimul & currere liceret cernere, & occidi.* Nec naues ſolum eiuſmodi induxêre in Theatra, [illegible], quodammodo mare ipſum. Reperti enim qui [illegible] omne rotundum, per occultos quoſdam ductus & meatus, ſubitò aquâ replerent: & pro terreſtribus feris, monſtra maris oſtenderent, & claſſes, & naualem pugnam. Et [illegible], fortaſſe non aberret, qui ſubterraneo [illegible] canales attribuet, de quibus ſuprà. Carini Principis [illegible], [illegible] à ſe Calpurnius memorat:

Mare ſiue aquę in Amphitheatris.

Naumachia vel maritima [illegible].

Calpurnius emendatus.

Nauis ad vsum Caueæ.

Neronis parricidiū, quo exemplo cœptū.

Nec ſolum nobis ſiluestria cernere monſtra
Contigit, æquoreos ego cum certantibus vrſis
Spectaui vitulos, & * *equorum nomine dignum*
Sed deforme pecus.

* Hippopotamos intellegit.

Et diu ante illum Nero id vſurparat, Dione ſic narrante: *Aliquando*, inquit, *belluis interfectis & Venatione exhibitâ, ſubitò aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen oſtendit. rurſumque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni ſumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, *Prælium equeſtre ac pedeſtre commiſit: & in Amphitheatro, nauale quoque.* Noſter Seneca ingenia iſtorum hominum miratur magis, quàm laudat in epiſtolâ x c i. *Qui euripos ſubito aquarum impetu implent aut ſiccant*: Et oſtendit inter nouas inuentiones eſſe.

Caput XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod ſuper eum. eius forma. Digniſſimum eum locum ad ſpectandum, Senatui adtributum, imò magiſtratibus. Aptum ad curules ſellas. Principis ibi Suggeſtus, Tribunal prætoris & Veſtalium ſedes.

Sed nónne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cum propoſitum mihi ſaltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem oſtendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipſi, vt cum faſtidio tuo. Meone? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc ſermone. quem tu magis magiſque ſitienti mihi liberaliter infunde, &, vt ille ait, * πίονι μέτρῳ. Florentius renidens, E genere Parthorũ tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus ſitire. Sed educam te è periculosâ hac arenâ, & ad Podium tranſibo quod adſidemus. Nam poſt Arenam murus ecce iſte occurrit, qui Podium ſuſtinet, quique claudit & ambit infimum hoc ſolum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in ſummo muro, quæ paullulum prouehitur & propendet inſtar pedis. Vide & nonne Mænianorum ea quædam ſpecies eſt: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, ſpectandum. Mediolani inſcriptio vetus eſt:

* Vberiore menſurâ.

Quid Podium.

eſt: DOMITIANVS. PODIVM.*CVM. LORICA. ET. ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS
*HS. L. M. N. LEGAVIT *Id eſt: Seſtertium quinquaginta millia nummûm.
AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FASTIGIVM.
INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA: MARMOREA.

Et de his ipſis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT. PAVIMENTO. PODIO.* CIRCVMSCRIPSIT. *Bene Circumſcripſit: quia in orbem circuibat & in ambitum. Itaque vt clarè capias, non aliud Podium hoc noſtrum, quàm muri pars proiectior & prominentior, antè imum ſpectaculorum gradum: cui columnæ impoſitæ cum epiſtyliis ad ornatum, ſiue (cùm libêret) ad innixum. Vitruuius deſcribit non obſcurè, magnitudine etiam expreſsâ, ſi attendis, libro V. cap. VII. Magnitudo & ornatus Podij. vbi de Theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum coronâ & Lyſi, duodecima Orcheſtræ diametri. Supra Podium, columnæ cum capitulis & ſpiris, altæ quartâ parte eiuſdem diametri.* Cuius Vitruuius explicatus. mens, vt, ſi Orcheſtra tota, in quâ Senatores, (pone eam eſſe graduum quattuor aut quinque) alta pedes XII: tum ipſum Podium vnius ſit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam reponi ſolere in Podiis iſtis. Spartianus ſuadet in Seuero, vbi de Circi-ludis: *Victoria*, inquit, *vento icta de Podio ſtans decidit*. Et Dio Caſſius agnoſcit in Theatri ſcænis, libro L. cùm refert inter prodigia, ventum tam grandem fuiſſe, ὥστε καὶ νίκης ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ θεάτρου σκηνῆς πεσεῖν: *vt & Victoriæ ſimulacrum à ſcænâ Theatri caderet.* Ad hoc Podium, ſpectare ſoliti primi è Senatu. Nam cùm Orcheſtra plurium graduum eſſet, digniſ- Primi Senatorum ad Podium. ſimus habitus ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima ſpectatio. Iuuenalis:

——generoſior & Marcellis
Et Catulo, Pauliq́ue minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium ſpectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIIII. *Factum decretum patrum, vt quoties quid vſquam publicè ſpectandum proponeretur, primus ſubſelliorum ordo Senatoribus vacaret.* Primus, ſiue Imus. Ac ne-

Spatij aliquid inter Podium & Gradus.

ſcio an inter ipſum Podium & Gradus ſpatij aliquid vacuum
fuit latioris, in quo ſpectare ſoliti honorati. idque propriè, Ad
podium ſpectare. Suadeor, quòd ſellis curulibus ſpectaſſe

Sellis curulibus ſpectabant.

quoſdam reperio. vt Suetonius narrat de Auguſto: *Commiſſione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euenit vt laxatis ſellæ curulis compagibus caderet ſupinus.* Item, quòd ſellas eaſdem honoris cauſsâ poſitas* abſentibus, ſiue etiam mortuis. At ſellæ ex non eſt vt commodè poſitæ in Gradibus ipſis fuerint, commodiſſimè in hoc plano. Credamq. Conſules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus ſuis ad Podium ſic ſediſſe,

*Docui abundè ad II lib. Annal. Tac.

Apparitores apud magiſtratus ſuos.

cum lictoribus, viatoribus, & magiſtratus ſui pompâ. Tacitus hoc poſtremum ingerit libro XVI. Annal. cùm præmia deſcribit accuſatorum: *Liberto & accuſatori premiū operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo neceſſum, fuiſſe eos bono honeſtoque loco, & iuxta Tribunos ipſos. Nec immeritò. vt quiſq. magiſtratibus ſuis appareret. Nec magiſtratus ſolùm ad hoc Podiū diſſignator ego colloco, ſed & Principem ipſum. cui tamen eminentior quidam Suggeſtus exſtructus, & velut ſua domus. Origo rei à Iulio Cæſare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admiſiſſe ait *ſtatuam inter reges*, SVGGESTVM *in Orcheſtrâ*. Secutique Principes id tenuêre, vt clarum ex eiuſdem Suetonij Ner. cap. XII. *Icarus*, ait, *primo ſtatim conatu iuxta* CVBICVLVM *eius decidit, ipſumque cruore reſperſit. Nam perrarò præſidere: ceterùm accubans primùm paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto ſpectare conſueuerat.*

Suggeſtus in Podio.

Quis repperit.

Cubiculi formâ, & nomine.

Suetonius explicatus, aliter atque vulgus.

Ex quo facilè colligis Suggeſtum illum tectum & inædificatum fuiſſe, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam ſuum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali neceſſariò Tranquillum capis) quod oſtiis quibuſdam ſiue feneſtris, Arenam verſus aperiretur. Plinius hunc morem ſatis illuſtrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuiliter ſuſtulit. *Digna*, inquit, *victore populo ſedes* (de Circo ſermo eſt) *viſenda cùm ceterâ ſpecie, tum quòd æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne ſpatium vna facies, nec magis proprius ſpectandi Cæſari* SVGGESTVS, *quàm propria quæ ſpectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non* CVBICVLVM *principis, ſed ipſum cernere, in publico, in populo ſedentem.* Sed præter hunc Suggeſtum,

Traianus Suggeſtum recuſauit.

geſtum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis honoribus, vt lictoribus & veſte prætextâ, inſignes voluerint eos eſſe qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac ſede, in quâ præſiderent. Suſpicor ex Suetonij Auguſto: qui *virginibus Veſtalibus*, inquit, *locum in Theatro ſeparatum, & contrà Prætoris* TRIBVNAL *dedit*. Nam quod Prætorem nominat, eò eſt, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni puſillo & magno Theatro* fieri vult *itinera, aſcenſus, pulpita*, TRIBVNALIA. lib. v. cap. VII. Quòd verò ad Podium ea ſedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduerſum collocat Veſtales. Ex autem ad Podium Prudentius.

Tribunal in Podio.

Veſtales ibidem.

An quoniam Podij meliore in parte ſedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant haſtilia.

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia ſolere prætendi, benè nexa, benè firma. Verſatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij verſibus.

ET de Podio quidem hactenus. Tranſeo. imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumſpexit Florentius, velut quærens. Sed ego cum riſu, Non pro me, ne erres, inquam: ſed pro Conſulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidē in Podio collocas, id eſt, in ipſo oſtio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam ſi elephas aliquis. heu! Riſit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iſte quem vides, quique Arenam diuidit, ſcito altiorē fuiſſe nō paullò quàm pro aſpectu. Ipſe corruit, & ſubſedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenóſue pedes. Quæ fera hunc tranſiliat? Et tamen cōtra inopinatos quoque caſus, ſcito à catis illis prouidè prouiſum. Nā primùm re-

Murus Podij olim ſatis altus.

 tia

tia valida, nodoſa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta*, inquit, *copia ſuccini inuecta, vt* RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA *ſuccino nodarentur*. Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

Retia ante Podiũ; quorum raritas ſcilicet non impediebat aſpectum. Retia illa per luxum inaurata.

—— auro quoque torta refulgent
Retia, quæ totis in Arenam dentibus exſtant.

Ligna rotantia.

Nec retia ſolùm, ſed verſatilis quidam trunci adpoſiti muro & huic Podio, contra ſcanſionem omnem ferarum & inſultum. Quæ ligna quidem manifeſtò in ipſis Caueis Ammianus agnoſcit, libro XIX. *Vt dentatæ in Caueis beſtiæ, tetro pædore efferatæ, euadendi ſpe*, REPAGVLIS VERSATILIBVS *illiduntur*: in Caueis inquam, ſed in ipſo etiam Podio aut circà, videtur Calpurnius locare, etſi verbis parum claris aut certis:

—— nec non vbi finis Arenæ
Proxima marmoreo peragit ſpectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis,
** Et coït in rutilum, tereti quà lubricus axem*
Impoſitos ſubitâ vertigine falleret vngues
Excuteretque feras.

* *Fortaſſe leg.* Et coit in rotulam tereté: quò lubricus axis.

Verſus enim dubiæ & intricatæ ſcriptionis. Legerem, *Et coït in rutilam*, ſiue, *rotulam*. vt velut truncos eos eburatos vtrimque in rotulam coïſſe, atq. ita inſilientis feræ impetum fregiſſe, & vertendo excuſſiſſe. Neſcio etiam an, *in ruplum*. Nam Ruplus in Gloſſis, στροφεὺς γαλεάγρας, καὶ σπονδύλιον, *cardo & vertebra caueæ*. Sed mentem faciliùs verſuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino tranſuerſa quædam ligna verſatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præſidium, Florenti: & quomodo me firment verſus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiamnunc in ſummâ caueâ ſpectare eligam, nec inuideam Senatui Orcheſtram.

Cõtra grandiores bellųas quid præſidij.

Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *Vniuerſi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non ſine vexatione populi, circumdati*

cumdati clathris ferreis. Quâ de cauſſâ C. Cæſar Dictator poſteà ſimile ſpectaculum editurus, * *Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæſar ſuſtulit, equiti loca addens.* Et iámne ſecurus? Haud planè etiam, inquam ego: ſed perge.

* Vide & Sueton in Cæſ. cap. XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuiſi accuratè in ſuas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij ſcriptores variè emendati aut illuſtrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subſelliorum, vt ſic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè deſcripſit: Cliuoſi Gradus.

Immenſosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc ſanè de puluinari. Sed vt totam hanc ſedendi ſpectandique rationem ſubtili quadam Mineruâ intelligas, non craſsâ: opus, vt hoc omne ſpatium diſtinguam tibi per partes. Quæ erunt iſtæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus. Diſtinctio Graduum.

GRADVS appellamus, vti ſcis, ea ipſa loca in quîs ſedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam ſcalarium graduum, alij alios conſequuntur. Eorum dimenſio Vitruuio expreſſa: *Gradus*, inquit, *vbi ſubſellia componantur, ne minus alti ſint palmopede, & digitis ſex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo ſemis, ne minus pedes duo conſtituantur.* Palmopede, id eſt, pede & palmo: ſiue palmis quinque. Palmus enim quatuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronenſis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id eſt, pedem & duos digitos ſemis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex ſymmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & ſemis latos eos facere. Quod verum eſt: ſed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio ſedendi. Pedes enim eorum qui in ſuperiore gradu ſpectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent ſedentes alios, néue ipſi

Quid hic Gradus. Eorum dimenſio. Cur latiores facti.

ipſi

ipſi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortaſſe etiam ad ponè tranſeundum, ſiqui ſurgerent, aut ſedentibus iam aliis intrarent. Gradus autem iſti è lapide. Vnde ſcitū illud Ariſtippi, *Cui bono eruditio? Huic ſaltem*, inquit, *ne in Theatro lapis ſedeat ſuper lapidem*. Quamquam & ſæpè è ligno. Serò repertum, vt puluilli inſternerentur Senatui: idque primus Caligula inſtituit. Dio Caſſius: τά τε προσκεφάλαια ταῖς βουλευταῖς, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν σανίδων καθίζοιντο, πρῶτον τότε ὑπετέθη, καὶ πίλους σφισι τὸν Θετταλικὸν τρόπον ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσει ταλαιπωρῶνται, ἐπετράπη: *Puluilli tūc primùm Senatoribus, ne nudis aſſeribus inſiderent, ſubiecti, & pileos Theſſalicos in Theatra iis inferre conceſſum, ne inſolatione torquerentur*. Ait clarè, Senatui tantùm: poſteà tamen id etiam Equiti conceſſum, ex Iuuenali:

E lapide fuiſſe, plurimum.

Puluilli iis impoſiti.

—— exeat, inquit,
Si pudor eſt, & de PVLVINO *ſurgat* EQVESTRI
Cuius res legi non ſufficit.

Quid Præcinctiones.

PRAECINCTIONES ſequuntur. quas, ſi benè capio, non aliud cenſeam quàm Graduum interualla & diuiſiones quaſdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: ſed, vt in re tunc clarâ, deſcribit nobis parum clarè. *Præcinctiones*,* inquit, *ad altitudines Theatrorū pro ratâ parte faciendæ videntur: neq.* altiores quàm quanta Præcinctionis Itineris ſit latitudo*. Iterū: *Gradationes ſcalarum contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctionem* Videntur autē ſiue ad Vomitoria & ipſos Aditus, ſiue in diſcriminibus Orcheſtræ, Equeſtrium, Popularium, Gradus quoſdā latiores altioresq. ſtruxiſſe, qui reliquos minores velut præcingerent & complecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obſeruat in illo Veronenſi,* Gradum eſſe circa mediū, qui duos pedes & vncias ſex altus: cùm reliqui tantùm, pedem & vncias duas. Atq. ea profectò Præcinctio. etſi Vitruuius & res ipſa, plures ſuadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari cauſsâ, quia velut* cingulū quoddā latū fuit. Calpurnius in Amphitheatro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.* Tertullianus De Spectaculis: *Vias enim vocant cardines Baltheorum per ambitum*. Ex quo diſce, ad Cingula etiam iſta fuiſſe Vias. Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

* Cap. III lib. V.

* id eſt: Cingulum non altius ſit, quàm latum eſt illud [illegible] ſum ſubcingulare iter, de quo mox

* Et apparēt clariſſimè Præcinctiones in Theatris.

Balthei.

* Eáquere Zoḃaci Zona, etiā Baltheus à Mambo vocatur

Diazomata

ADITVS

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam ſiue oſtia, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & deſcenditur in ipſas ſedes. De his Architectus: *Aditus complures & ſpatioſos oportet diſponere, nec coniunctos ſuperiores inferioribus, ſed ex omnibus locis perpetuos & directos, ſine inuerſuris faciendos: vti cùm populus dimittitur de ſpectaculis, ne comprimatur, ſed habeat ex omnibus locis exitus ſeparatos ſine impeditione.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij --*totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, *Vomitaria*) *in ſpectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredientes in ſedilia ſe fundunt.* Atq. hęc foramina perſpicua in his ipſis Graduum reliquiis, itemq. in illo Veronenſi.

Aditus, quid appellemus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Viæ enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & diſcrimina Popularium per procliuum.* Optimè eruditus ſcriptor. Vult enim Vias alias eſſe, quæ ad * cardines ſiue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in deſcenſu. Itaque ait, per procliuum. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque diſcriminari, & in Cuneos ſuos tribui, Viis illis ſecantibus, vult? adhæreſco. Excludere enim apertè Equeſtria & Orcheſtram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui Cuneos in his agnoſcit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortaſſe acceperit ſcriptor Afer, pro omni populi conſeſſu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. ſed Scalaria tamen propriè, Vias quæ inter Cuneos ad aſcenſum aut deſcenſum. In his Viis qui locum non habebant, quique, vt ſuo verbo dicam, excuneati erant, ſpectabant ſtantes. Tertullianus: *Nam apud ſpectacula & in Viâ ſtatur.* Martialis facetè de falſo quodam equite, lib. V.

Viæ inter Gradus, duûm generum.

* *Has vias, vocat Itinera Præcinctionum Vitr. cap. III.*

* *Vide iam nunc in Cuneis.*

Diſcrimen aliquod inter Itinera & Scalaria.

In Viis, excluſi ſpectabant.

Sedere primo ſolitus in gradu ſemper,
Tunc cùm licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, tranſtulit caſtra,
Et inter ipſas penè tertius ſellas
Poſt Caiumque Luciumque conſedit.
Illinc cucullo proſpicit caput tectus,
Oculoque ludos ſpectat indecens vno.
Et hinc miſer deiectus in VIAM *tranſit,*
Subſellioque ſemifultus extremo,

Et ma-

Et malè receptus altero genu, iactat
Equiti ſedere, Lectioque ſe STARE.

Martiali lux data. Cuius Epigrammatis ſententia iſta. Manneium ſolitum ante Domitiani edictum ſedere inter equites, & quidem in Equeſtrium primo gradu, qui ad Orcheſtram. Sed agnitum & pulſum aliquoties à diſſignatore Lectio, tranſiſſe tandem ad ſummam caueã, & ſpectaſſe inter plebẽ & pullatos: tantumnon inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, ſpectaſſe in Viâ ſemi-ſtantem. Atque huius ſententiæ etiam illud Taciti eſt, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone diſpoſiti *Per cuneos* STABANT, *nequod temporis momentum impari clamore, aut ſilentio ſegni præteriret*. Nam ſtetiſſe eos ſentio in his vtriſque Viis. Latitudo

Dimenſio viarum. Itineris ad Baltheum, mihi ignota. cenſeo non minus, trium quatuórue pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & ſemis: quídni duplum iſtis? At Scalarium ſiue Aſcenſuum altitudo, in Veronenſi apparet ſemipedis & vnciæ: latitudo, pedum binûm. Humiliores ergo aliis ſedentariis Gradibus, parte dimidiâ. Addo, Canaliculas quaſdam &

Canaliculæ in gradibus deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuiſſe, quà Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

& vſum

& vſum, credo, habuerunt ſiue aquæ cæleſtis deriuandæ, ſiue potiùs humanæ. Nam cùm dies totos in ſpectaculis perſederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eique vſui tribuimus hos inciſos canales. Nam ad pluuiam, ſcire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuiſſe.

At CVNEI iam (Alexis κερκίδας dixit) inter has Vias medij. Quidquid enim ſedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & ſecatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalarum directio talis, vt ab imo ordiens magis diffunderetur in altum: redderetque cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potiùs res eſt, quàm linguæ. Sed hoc mihi nota, Vias iſtas Scalares non ab imo ad ſummum rectâ & ſine interciſione iſſe. Contrà eſt. dirigebantur ſaltem ab imâ Orcheſtrâ ad primam Præcinctionem. Ibi deſinebant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita ſi triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio ſuſpicamur:) triplex etiam ordo & diſcrimen Cuneorum. Nec abſurdè fortaſſe ſenſerim, ſi cuneos & Præcinctiones finiam ac diſcriminem limitibus Orcheſtræ, Equeſtrium, Popularium. Architectus noſter Auguſtalis, meo animo, deſcribit non obſcurè: *Cunei*, inquit, *ſpectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorũ, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant aſcenſus ſcalaſque inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus ſuperiores Cunei medij dirigantur.* Et adde quæ ſcribit cap. VIII. *Gradationes ſcalarum inter Cuneos & ſedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eâ Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et ſanè hæc præſcriptio in parte apparet in Theatro Veronenſi ad Atheſim: quod deformauit (etſi παχύτερον) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in ſcriptoribus occurrunt crebri. Iuuenalis:

Cunei ſpectaculorum. Directio Scalarum alterna. * Quod quidem clariſſimè in Veronenſi apparet. Exempla & loca de Cuneis.

—— Cuneis an habent ſpectacula totis
Quod ſecurus ames?

Martialis: *Æra ſed à Cuneis vlteriora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

—— Cuneati læta Theatri
Seditio.

Et Auſonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas.* Inde excu-

neandi verbum, id eſt eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, vſurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adſignati. Suetonius in Aug. cap. XLIIII. *Militem ſecreuit à populo. Maritis è plebe proprios ordines* (id interpretor, vel ordines aliquot ſubſelliorũ, vel etiam Cuneos) *adſignauit. Prætextatis* CVNEVM *ſuũ, & proximum, pædagogis.* Ad diſcrimina hæc Cuneorum quique in iis ſedebant, alluſiſſe mihi Tertullianus videtur De Reſurrectione carnis: *Igitur quantum ad hæreticos, demonſtrauimus quo cuneo decurrendum ſit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Sedere in equitum liceat an tibi ſcamnis,
Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuiſſe, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum miſſilia ſparſit. & quia maior pars intrà Popularia deciderat, quinquagenas teſſeras in ſingulos Cuneos Equeſtris ac Senatorij ordinis pronunciauit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoſcit:

——— hunc plauſus hiantem
Per Cuneos (geminatus enim) plebiſque patrumque
Corripuit.

Ad CATHEDRAM iam peruẽni. quam ſolus Tertullianus mihi in Amphitheatris ſuggerit: *Cathedra,* inquit, *vocatur, ipſe in amfractu ad conſeſſum ſitus.* Et intellegitne amfractum in ſingulis gradibus? an potiùs ſuperum locum, vbi cliui ſubſelliorum deſinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuoſque illos velut frangit? Nam plani aliquid ſpatij ibi fuiſſe videatur, vnde Cathedris poſitis ſpectarent. Poſſis Calpurnium ad hanc ſententiam flectere:

Venimus ad ſedes, vbi pullâ ſordida veſte
Inter fæmineas ſpectabat turba Cathedras.

Nam fæminæ & pullati *non niſi ex ſuperiore loco ſpectabant,* ex Auguſti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIIII. Sellas etiam Martialis nominat, neſcio an pro cathedris, an pro ſubſelliis graduum ipſorum. Nam tenebræ mihi adhuc in iſto eius verſu:

Et inter ipſas penè tertius ſellas
Poſt Caiumque Luciumque conſedit.

Rettuli

Cunei certi certis adtributi

Obſcura Tertulliani dictio explicata.

Cunei etiam Senatorum & Equitum

Quid Cathedra [illegible]

Cathedræ fæmineæ

Retractatus Martialis verſus.

Rettuli quidem ſuprà ad fœmineas ſellas: ſed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non volt Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum locâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum? eaſque in gradibus ipſis collocabant? Ita prona quidem facilisque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique ſellas, & pæne tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque latebris protractum. Et ſanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. XXVI. *Interdiu quoque clàm geſtatoria ſella delatus in Theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex parte Proſcænij ſuperiore ſignifer ſimul ac ſpectator aderat.* Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto: De ſella geſtatoria nota.

—— & duo fortes

De grege Mæſorum, qui me ceruice locatá

Securum iubeant clamoſo inſiſtere Circo.

Nam vult & optat Sellâ ſe deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba; *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenaliſque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fatemur vltro. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas?* capimuſque pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, *τὸ pæne?* Iterum dico. parum mihi in hoc verſu lucet aut liquet. Tertias Martialis, ſed vereor vt maneat [illegible].

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quîs tenuiores ſpectabant, ſatis certum. Calpurnius tangit. Porticus quid.

——en illita porticus auro

Certatim radiat.

Hanc ſupremam partem Dio ἀψῖδα θεάτρου dixit in Nerone: Καὶ ἐλέφας ἀνήχθη inquit, ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἀψῖδα: *Elephas ſublatus eſt in ſummum fornicem ſiue arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè tectæ. Vitruuius: *Tectum porticus,* inquit, *quod futurum eſt in ſummâ gradatione.* Ideóque non vanè ſuſpicer a Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spectac. *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum. Eaſdem videri cum Cameris.

Hic inſerenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIIII.

De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De Orcheſtrâ, de Equeſtribus & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Fæminarum.

LOCVM & eius membra ſatis deſcripſi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, ſi ordinem Ordinum in conſeſſu noris & diſcrimen. Populi enim Romani, vt ſcis, priſca diuiſio, in Senatum, Equitem, Plebem. His diſcreta in Spectaculis ſua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Roſciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiſcuè enim ibi ſpectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sullâ: ἦν μὲν, inquiens, θέα μονομάχων. οὔπω δὲ τῶν τόπων διακεκριμένων, ἀλλ' ἔτι τοῦ θεάτρου συμμιγοῦς ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν ὄντος, ἔτυχε πλησίον τοῦ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν εὐπρεποῦς καὶ γένους λαμπροῦ: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad ſpectandum nondum tunc diſcretis, ſed mixtim ſedentibus viris fæminiſque: accidit, vt propter Sullam mulier quæpiam ſederet, facie & genere honeſta.* At id mutatum ſub Principibus: & diſcrimina dignitatum facta, bono iure. Nec ſubtiliter hîc tempora exſequar. * quid opus? Hoc ſcito, Senatui in Amphitheatris quoque ſuam ſedem fuiſſe, ſuam Equiti, ſuam Plebi. Illam, Orcheſtram dixêre: alteram, Equeſtria: tertiam, Popularia. De Orcheſtrâ vbique obuium. quæ vox nata in ſcænâ & pulpito, tranſiit communi abuſu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitrùuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoq́ue oculis auribuſq́ue expoſitus; optimus habitus ſpectioni, ſiue auditioni. Cicero de Senectute: *Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ ſpectat, quàm qui in vltimâ.* Horatius.

Vt propiùs ſpectes lachrymoſa poëmata PuppI.

Magnitudo eius, vt coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortaſſe pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & ſociarum gentium legatis. Equeſtria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equeſtria omnium equitum Romanorum*

Populi Romani tres ordines.

Diu confuſio in Amphitheatrali ſpectaculo.

* Peti enim accuratè in Comment. ad lib. XIV. Taciti.

Orcheſtræ vox Græco ortu.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi ſpectioni.

Equeſtria.

rum ſunt in illis tamen, locus meus ſit proprius, quem occupaui. Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturius dabat, vt Equeſtria ab infimis quoque occuparentur.* Et alluſit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiã ſi ancilla ſum, nunquam tamen niſi in Equeſtribus ſedeo.* Ea Equeſtria lege veteri Quattuordecim gradus tenuêre. itaque paſſim legas ſedere in Quattuordecim. & pro ipsâ Equeſtri dignitate in Senecâ: *At mehercule multis Quattuordecim Gradus ſunt clauſi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri nam. vt idem numerus ſub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui oſtendit totam mediam ſuperioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini: Quatuor ampla fuere. Aucta videntur ſub Principibus.

Venimus ad ſedes vbi pullâ ſordida veſte
Inter fæmineas ſpectabat turba cathedras.
Nam quæcumque patent ſub aperto libera cælo,
Aut eques, aut niuei loca compleuêre Tribuni.

Oſtendit ſe in porticu ſummâ ſpectaſſe inter fæminas, quoniam Gradus omnes qui ſub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) ſed Militares inprimis: fortaſſe & alios, qui vario agnomine ſub Principibus ſunt nati. De quo copioſè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Faſtis lib. IIII. vbi quemdam militiâ functum in Equeſtribus ſibi adſidentem loqui facit: Tribuni inter Equites ſpectabant.

Dux mihi Cæſar erat, ſub quo meruiſſe Tribunus
Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militiâ ſedem, tu pace paraſti:
Inter bis quinos vſus honore viros.

Et eodem illo Tribunicio iure ſpectaſſe ſe in Equite Martialis ait:

——vidit me Roma Tribunum,
Et ſedeo quà te ſuſcitat Oceanus.

Nam quod de ęre magno huius poëtę ſuſpicere, aut cenſu fuiſſe Equitem: errabis. tenue ſemper & exſuccum hoc genus. Ipſe id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert: Martialis quomodo eques.

Sum, fateor, ſemperque fui, Calliſtrate, pauper,

Sed non obſcurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciæ illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis ſpectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodon, in Mænam: *Sedilibusque magnus inprimis Eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti ſepararat, ex quibus primi Tribuniciis poteſtatibus vacarent.*

Popularia.

Popularia ſunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap xxv. *Germanorum legatis in Orcheſtrâ ſedere permiſit, ſimplicitate & fiducia eorum motus, quòd in Popularia deducti, cum animaduertiſſent Parthos & Armenios in Senatu ſedentes, ad eadem loca ſponte tranſierant.* Et in Domitiano, verbis quæ retuli ſuprà. Vlpianus etiam *Milites ſtationarios* diſponi à Præfecto vrbis vult, *ad tuendam Popularium quietem.* Calliſtratus, in ſpectaculis *Iuuenes quoſdam accommodare ſe turbulentibus adclamationibus Popularium* ſcribit. Et ſcio vtrumq. intelligere hunc plebis conſeſſum.

Vide Epiſto lic. noſtras, lib. II. ep. XVIII.

Populi vox priſco à plebe interdũ.

Plebis nam etſi populi voce vtuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

Æquales illic habitus, ſimilemque videbis
Orcheſtram & populum.

Popularia ipſa iterum diuiſa.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id eſt Cauea media, & Summa: Nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, diſcrimen aliquod in ipſis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adſeſſus. Quoſdam, imò pleroſque Suetonius expreſſit Auguſto: *Militem ſecreuit à populo. maritis è plebe proprios ordines adſignauit. prætextatis Cuneum ſuum. & proximum pædagogis. ſanxitque ne quis pullatorum media cauea ſederet. Fæminis ne gladiatores quidem, quos * promiſcuè ſpectari ſolemne erat, niſi ex loco ſuperiore ſpectare conceſſit.* Vbi de Pullatis quod ait, illuſtrant Calpurnij verſus.

* Suprà ex Plutarcho.

Pullati ad ſuperos re legati.

O vtinam nobis non ruſtica veſtis adeſſet!
Vidiſſem propiùs mea numina. ſed mihi ſordes
PVLLAQVE *paupertas & adunco fibula morſu*
Obſtiterunt.

Oſtendit enim ſe ruſticum & pullatum ſpectaſſe in cauea ſum-

ſummâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tranquillitate, *Verba ad ſummam Caueam ſpectantia*, ſunt vilia & ad guſtum minutæ plebis. At quòd Fœminæ in ſummo: etiam Propertius tuus oſtendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ: Item Fœminæ.

Tu neque Pompeiâ ſpatiabere cultus in vmbrâ,
Et cùm laſciuum ſternet arena forum,
Colla caue inflectas ad SVMMVM *obliqua theatrum.*

Propertij alia diſtinctio & intellectus.

Ita legendi & iungendi ij verſus. & mens eſt, Cùm Gladiatores in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite ſpectas, ad loca ſumma, vbi mulieres.

CAPVT XV.

Confuſa aliquando locorum ſeries: eaque occupata. Æs pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Diſſignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.

ET hi quidem limites, hic ordo, quem tamen migrabat & miſcebat ſæpe Quiritiû turbida plebs. Auidi enim multi ludorum, & excluſionis metuentes, loca de multâ nocte occupabant, & inhærebant vt ſuis. Lampridius in Eliogabalo: *Serpentes per Marſicæ gentis ſacerdotes collegiſſe fertur: eoſque ſubitò ante lucem, vt ſolet populus ad ludos celebres conuenire, effudiſſe.* Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Martialis: Occupare propriè, quid.

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circenſe ſpectaculum itum eſt: ſed occupatis indifferenter omnium ſubſelliis, populus geminauit conuicia in Iulianum.* Tangit & Tertullianus eam confuſionem: *Libertinos in Equeſtribus, ſubuerbuſtos in Liberalibus ſedere.* Vbi Liberalia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim, quem turpe occupari à ſubuerbuſtis & ſeruis ſtigmatiis. Addatur Suetonius Calig. cap. XXVI. *Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fuſtibus abegit.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca.* Ergóne aliquid aliàs pendendum? Apparet: & quidem priſco etiam æuo. Certè Plautinus Prologus, (etſi non Plauti) id indicat receptum in ſeruis: Loca pretio aliquo diſtributa. Plauti antelogio lux.

Serui ne obſideant, liberis vt ſit locus
Velæs pro capite dent: ſi id facere non queunt;
Domum abeant.

Græci hæc Ὀπτήρια appellaſſe videntur: quæ explicant in Callimacho Scholiaſtę, *τὰ ὑπὲρ τοῦ ἰδεῖν δῶρα: munera quæ ſpectandi cauſsâ dantur* Nec in ſeruis hoc tantùm, ſed receptum etiam in aliis è plebe opinor, qui Locariis neſcio quid pro ſedibus pendebant. Ita enim appellat Martialis, qui loca diſſignabant. In

Et Martiali

Hermetis gladiatoris laudibus:

Hermes ſuppoſiticius ſibi ipſi:
Hermes diuitiæ Locariorum:
Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui homines locant, diſponuntque.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Diſſignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoſcit, libello De Spectaculis: *A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatiſſimis arbitris funerum & ſacrorum, Diſſignatore & Aruſpice.* Plautinus idem ille Prologus agnoſcit in ſcænâ:

Neu diſſignator præter os obambulet.

Diſſignatores cum lictoribus.

Quin etiam lictores illis attribuit:

— neu lictor verbum aut virgæ mutiant.

Qui enim hoc refert ad lictores magiſtratuum: errat. Nullæ in hac Hiſtricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt Diſſignatores in in funere publico lictores comitabantur, ſeuerioris imperij cauſsâ & ordinis ſeruandi: ſic in Theatris. De funebri Diſſignatore, Horatij illud noſti,

——— dum ficus prima calorque
Diſſignatorem decorat lictoribus atris.

* In Saturnalibus dial. lib. I.

Non quia proprij Diſſignatorum vlli apparitores (viles enim ipſi olim & fortaſſe inter libertinos:) ſed accipiebant à *Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magiſtri illi aut Præfecti ludorum (nugæ iſtæc interpretum) ſed meri Diſſignatores.

Creuit eorum dignitas.

Pellebant loco non dignos.

Quorum tamen dignitas ſub Principibus aucta. Vlpianus bene monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Diſsignatores*, inquit, *quos Græci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celſus probat: quia miniſterium non artẽ exerceant. Et ſanè locus iſte hodie à Principe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus ſua loca

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè ſæpe meminit acutus & capitalis ille Hiſpanus, per occaſionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiſcuè ſpectandi* (quæ contra leges tum erat) *cohibuit*. Et id dicebant theatrali verbo, Excitare aut Suſcitare. Excitare.

Bis excitatus terque, tranſtulit caſtra.

Alibi: *Et [illegible] quã le ſuſcitat Oceanus*.

Suetonius Auguſto, cap. XIIII. *Cùm ſpectaculo ludorum gregarium militē in Quattuordecim ſedentem excitari per apparitorem iuſſiſſet*. De quâ eâdem re Appianus καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν στρατιώτην ἀνέστησεν: *& Cæſar militem iuſſit ſurgere*. Pulchrius in eodem planè verbo Græcè luſit Diogenes Cynicus (in Diogene Laertio:) τὸν κιθαρῳδὸν ἀεὶ καταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν ἠσπάσατο, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τοῦ δὲ εἰπόντος, Διὰ τί; Ὅτι, ἔφη, ᾄδων πάντας ἐγείρεις: *Citharœdum quendam, quo cantante omnes diſcedebant eumque relinquebant, ſalutauit, Salue galle. Illo quærente, Quid ita? Quia*, inquit, *cantans omnes* EXCITAS. Ipſo illo verbo argutiſſimè luſit. Sed addo etiam, labente æuo, præter Diſſignatores, videri fuiſſe digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & munus, apud Caſſiodorum libro VII. Variar. Epiſt. X. Tribuni voluptatum.

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparſiones. Eas è croco diluto fuiſſe. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è ſtatuis emiſſum. Illuſtria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixiſſe: certè ea quæ conſpiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiamnũc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ cauſsâ, protrahã in claram lucem. In eo genere tubi ſunt ſiue fiſtulæ quæ in imo & ſummo Amphitheatro diſpoſitæ, ea arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inſpergerent in ſedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epiſt. XCI. *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui inuenit quemadmodum in* IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS *exprimat?* Idem libro II. Quæſt Natural. *Numquid dubitas quin*

Fiſtulæ Amphitheatrales.

Sparſio aut croc[illegible] ex [illegible]

tas quin SPARSIO *illa, quæ ex fundamentis* MEDIAE ARENAE *creſcens, in* SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI *peruenit, cum intentione aquæ fiat?* Apuleius lib. X. *Tunc de ſummo montis cacumine per quandam latentem fiſtulam in excelſum prorumpit vino crocus* (ita emendo ex vet. codice noſtri Giſelini) *diluta, ſparſimque defluens paſcentes circà capellas odorato perpluit imbre.* Benè Apuleius, *odorato imbre.* quia è fiſtulis illis, per minuta quædam foramina ſtillabat is liquor in modum imbris. Et ſignatè locutus eſt Antonius Muſa apud Senecam patrem, qui *Sparſiones, odoratos imbres* dixit. Vbi magnus ille Turnebus à ſe & à vero abit, dum tentat ſufficere *adoratos imbres:* & perperàm ad miſſilia refert. Nam rorem illum ingenioſum, Sparſiones vocabant aptè. Gloſſæ priſcæ: *Sparſio,* Κρόκος ὁ ῥαινόμενος. Et Martialis Spargendi verbo in eo vſus:

Apuleij correctio.

Sparſiones propriè.

> *Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo*
> SPARGERE, *& effuſo permaduiſſe croco?*

Ea cum imbre aut nimbo comparantur.

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro I.

> *Et Cilices nimbis hic maduere ſuis.*

Libro. IX.

> *Lubrica Corycio quamuis ſint pulpita nimbo.*

Nec è fiſtulis ſolùm hic imber, ſed ſcito magis inuento è ſtatuis expreſſus, velut humanus quidam ſudor. Lucanus clarè indicat:

E ſtatuis etiam fuſæ.

> *Vtque ſolet pariter* TOTIS *ſe effundere* SIGNIS
> *Corycij* PRESSVRA CROCI: *ſic omnia membra*
> *Emiſere ſimul rutulum pro ſanguine virus.*

Et ex Theatri Marcelli configuratione conſpicuum, in media & ſummâ Præcinctione ſtatuas plures fuiſſe, partim ad ornatum, partim ad hunc vſum. Eas autem ſcire licet concauas fuiſſe: & per immiſſas* fiſtulas ferreas ſiue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expreſſum hunc humorem non ſine præſenti quidem auxilio & manu adminiſtrorum, qui in parte interna ſtabant. Ego interrumpens. Hæc mihi mira, inquam: ſed dic tamen oro te, clarius, quomodo crocus expreſſus arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille contuens capite & ridens, Crocumne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, ſi filum attendis ſuble-

* Quas fiſtulas grandes fuiſſe ſuſpicamur, & alias minores, quæ ab illis deriuarentur per membra.

Quemadmodum [illegible] potuerit.

Crocus non ipſa, ſed vinum, cui mixtum, in ſparſiones.

ſublegiſſes eius ſermonis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbæ fuiſſe cum vino: quod vinum colorem deinde adſumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit, præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco. Per Gradus fluebat.

Et fluxiſſe eum per Gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balſama & crocum per Gradus Theatri fluere iuſſit.* Vbi de Balſamo item notabis, etſi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus ſpectaculis protritum: etiam Scænicis. ideoque ſolemnes crocos Propertius agnominauit: Etiam balſamum.

Pulpita ſolemnes non oluere crocos.

Adeò vt etiam ſupinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia ſparſiones migrarint, & eâdem illâ arte vnguentis perfuſi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, diſpoſuiſſe eum in triclinio variis locis ἀργυρᾶς καὶ χρυσᾶς σωλῆνας, ὥσπερ ὕδωρ τὸ μύρον ἐκχέοντας: *argenteos atque aureos canales, inſtar aquæ, vnguenta fundentes.* Quod item in Neronis nepotinis ſumptibus Tranquillus recenſuit, cap. XXXI. *Cænationes eius laqueatæ tabulis verſatilibus eburneis, vt flores: & fiſtulis, vt vnguenta deſuper ſpargerentur.* Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi verſatilia, & Tabulæ ad flores, & Fiſtulæ ad vnguenta. Sparſiones vnguentorum in conuiuiis, ab hoc inuectæ. Suetonius reſcriptus.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vſus cœperit. Colorata ea fuiſſe aliquando ſerica, aliquando & purpurea, auro deuincta. Teſtimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod ſuperduci ſolet, arcendo æſtui ac ſoli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, creſcentibus opibus, mox ſecuta lautitia eſt. Eius inſtinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus ſpectantium conſeſſum velorum vmbraculis texit.* Ammianus de eâdem re libro XIIII. *Ex turbâ verò minimæ ſortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctāt atris, nōnulli velabris vmbraculorū Theatralibus latent. quæ Campanam imitatus laſciuiā Catu-* Vela à Q. Catulo reperta.

lus in Ædilitate ſuâ ſuſpendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: *Poſteà in Theatris tantùm vmbram fecére. quod primus omnium inuênit Q. Catulus, cùm* Capitolium dedicaret.* Eius ritus veſtigia in ipſis Amphitheatris, vbi Foramina in ſummis lapidibus ad funes velorum illigandos. vt in Nemauſenſi illo clarè: & in ſummo hoc Romano quædam grandiora, per quæ coniicimus traiici & in altum dirigi antennas ſolitas, velorum funes ſuſtinentes. At ipſæ deinde antennæ ſiue mali, per foramina ea immiſſæ & demiſſæ mutulis quibuſdam excipiebantur, firmitatis cauſsâ. Ad antennas autem ſubrectas, funes tranſuerſim ligati & extenſi; ſuper quos, ducta vela. Teſtimonia etiam ſparſa in veterum ſcriptis. Propertius:

* At Aedilitati eius id tribuit Ammianus.

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantiſſimo Sole velis, emitti quemquam vetabat.* Martialis:

Ducere vela & reducere.

Quamuis non modico caleant ſpectacula ſole,
Vela reducuntur cùm venit Hermogenes.

Vitruuius præfatione lib. X. *In muneribus quæ à magiſtratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum quædam dantur, quibus nec expectatio nec mora conceditur: vt ſunt ſedes ſpectaculorum,* VELORVMQVE INDVCTIONES. Lampridius in Commodo: *Cùm illi ſæpe pugnanti vt deo populus fauiſſet; irriſum ſe credens populum Romanum, à militibus claſſiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præcepit.* In quo mihi nota milites è claſſe præpoſitos huic muneri: ſcilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè ſed non vere. ἔνιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὸν ἱππόδρομον φέρουσαν ἐξ ἀγορᾶς πάροδον, ἱστίοις καταπεταννύναι τοὺς τὴν θέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους· ῥωμαϊστὶ δὴ τὸ ἱστίον βῆλον ὀνομάζειν: *Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis ſolere integi, initio à Velabris facto. Romani autem Velum appellant, quod nos Hiſtium.* Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) ſatis clarum. Colorata variè vela iſta fuiſſe, ad ornatum, Lucretius oſtendit verſibus ſanè ad hanc rem luculentis:

Velabri vanum etymon.

Variegata ea vela coloribus.

Et vulgò faciunt id lutea, ruſſáque vela,

Et fer-

Et ferrugina. cùm magnis intenta Theatris
*Per * malos vulgata trabesque trementia pendent.*
Namque ibi conſeſſum caueai ſubter, & omnem
Scænai ſpeciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque ſuo fluitare colore.

* Nota ſirmari, quod ſuprà monui de Anten...

Et Carbaſina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: * *Carbaſina deinde vela primus in Theatro duxiſſe traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæſar dictator totum forum Romanum intexit, viamque ſacram ab domo ſuâ vſque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipſo gladiatorio mirabilius viſum tradunt.* Miratur & ſtupet in Cæſariano facto Plinius, vel quia tantum ſpatij inductum: vel quia velis tam pretioſis. Nam Serica ea fuiſſe Dio tradidit, etſi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικὰ, ὥς γέ τινές φασιν, ὑπερεπέτασε: *Neue quis ſpectantium à ſole infeſtaretur, vela ſuper eos Serica, vt quidam tradunt, extendit.* Nec ſcio ſanè an Plinij libris non exciderit etiam Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela ſuſpendit, ſtellis aureis variè interſtincta. Xiphilinus: τά γε μὴν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ ἀέρος διαταθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπείργει, ἁλουργὰ ἦν, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἅρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνέστικτο, ἀστέρες δὲ χρυσοῖ περιελάμπον. *Vela etiam quæ per aërem expanſa ad arcendum ſolem, purpurea erant, in quibus medius Nero acu pictus, currum agitans* (videlicet inſtar Phœbi) *circùm verò vndique aureæ ſtellæ.*

* Intelligit candicantia, & etenim ... Q. Catulus ... iam è lino, ſed vulgari & rudi.

Dubitatio de ... Plinianis.

Purpurea vela Neronis.

Caput XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Auguſtæ. Vmbellæ vſum & cauſæ fuiſſe, velis non expaſſis. Martialis & Vopiſcus explicati Vmbellati claui.

HÆc ipſa Vela, niſi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo verſu, Velaria.

—— pugnas Cilicis laudabat & ictus,
Et pegmata, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretem hic audio, qui Velaria locum eſſe adſerūt vbi vela recondebantur. imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: quaſi laudarit & ſtupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoriis, pueri è pegmate ſubitò in altum occultâ quadam Iuuenalis explicatus.

Raptus artificioſi & ſublationes in pegmatis. machinâ rapti ſint,& ad Vela ipſa. Sanè recepti in Amphitheatris tales luſus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali expreſſus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo ſpectante & adſtupente:

Raptus abit MEDIA *quòd ad æthera Taurus* ARENA,
Non fuit hoc artis, ſed pietatis opus

Velarii, pro hominibus. Lego etiam in veteri inſcriptione, PRAEPOSITVS. VELARIORVM. DOMVS. AVGVSTAE. ſed alio ſenſu: quia Velarios ibi accipio, qui præpoſiti velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica noſtra Vela, quæ moneo non ſemper extenſa: quia ſæpe id impediebat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hiſpanus poëta: *Aut Pompeiano vela negata, Noto.* Vela ventus ſæpe negabat.

Tunc Vmbella ſuccedebat, aut Pilleus. Quid tum igitur? inquies. ſpectabántne indefenſi à Sole? Non prorſus. duplex iis etiam tegmen, ſiue Pillei, ſiue Vmbellæ. Pillei quidem Theſſalici, vt ſuprà ex Dione rettuli. quem eumdem cum Petaſo aliquis fecerit. & notauit eruditus noſter Iunius in libro II. Animaduerſorum, cap. VI. Vſi & *Gauſapis*, an *Cauſia*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præſcribunt his verſibus Apophoretorum: Martialis illuſtratus & correctus.

In Pompeiano tectus ſpectabo Theatro:
Nam populo ventus vela negare ſolet.

Significat disertè, vſurum ſe tegmine Cauſiæ contra ſolem, ſi ventus inuidiſſet vela. Ad eumdem vſum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, ſiue birros. Vopiſcus in Carino, vbi Iunium Meſſallam eiuſque effuſionem in ludis acerbè taxat: *Donati ſunt ab Atrebatis birri petiti, donati birri Canuſini.* At de Vmbellâ, Martialis idem: Pilei quâ fine dati. Vmbellæ.

Accipe quæ nimios vincant vmbracula ſoles,
Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Quam à faciendâ vmbrâ dictam liquet, nec aliud tegmē quàm quo hodie in Italiâ paſſim ſupra caput ſuſpenſo vtuntur, per viam & in æſtu. E linteo formant, inſtar obtuſæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extenſum, baculo ſuſtinent ſupra caput erectum. Iuuenalis de eâdem: Earum forma.

En cui

*En cui tu * viridem vmbellam, cui ſuccina mittas.*
Et Vmbellati claui apud priſcos Architectos, qui capite paulatim inſtar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Aniſi, Sambuci apud hortenſes ſcriptores. Denique vmbella, quod σκιάδιον Græcis.

*Colorabant enim, vt ſucco, pro ſtudio cuiuſque in bonis illarum Circi factionem: Praſinam, Venetam, &c.

CAPVT XIX.

Per occaſionem, de pilleo quæſitum. fuerintne eo vſi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuiſſe, quibus permiſſum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & ſcriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam ſurgebat. ſed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius ſermonis, inquam, in quem deferri diu mihi eſt votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuiſti, hoc quoque velut ἐπίμετρον admetire, de Romanorum capite tecto ſiue intecto. Nam cauſiam iis tribuis aut pilleum: ſed tantùm per ludos. quid ergo cenſeam? reliquo eos tempore fuiſſe intectos? ægrè id crediderim, in moribus noſtris tam aduerſis. Florentius renidens, A viâ in ſemitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & ſine tegmine habere, non Romanis ſolùm olim, ſed quod magis mirêre, etiam Græcis veteribus, & fortaſſe Germanis, Galliſque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non cauſiæ non pillei vſquam mentio. nec celat nos eius interpres, quin ſilentium id cauſſam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vita Hippocratis, anxius eſt cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius retulere, alij ad alias cauſſas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodoſque commemorat, tegmina nuſquam. imò de Sueuis, clarè ſatis oſtendit pugnaſſe eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et communes noſtros Gallos, quidni credam eâ parte intectos? Ni fuiſſent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parth[illegible] Martialis, vt nouum, quæſiſſet:

Plerique olim gentes capite nudo

Græci.

Germani.

Galli.

Fruſtra blanditiæ venitis ad me:
Ad Parthos procul ite pilleatos.

Parthi tamen pileati: & quod alibi legiſſe ſcio, Daci.

Sed

Sed de Romanis ipſis, ſecutius pronunciem: quia ſigna mihi in illis & argumenta plura. Primùm nummi omnes veteres ſtatuæque (in quibus cultus ſcilicet & habitus priſcus) ſine tegmine ſemper. Scriptores itē priſci, pilleum aut petaſum abſtinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæſarem ex omnibus decretis ſibi honoribus, non alium libētiùs aut crebriùs vſurpaſſe, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò geſtandæ, idq; ad caluitium celandum. Obſecro vt quid, ſi pilleus aut petaſus illis? qui certè aptior & fidelior ad diſſimulandum caluitium, quam corona. Quintiliani item Oratoris ſui deſcriptio. in quo cùm veſtium omnium ſingillatim meminerit, vſque ad calceos: in capite tamen format & fingit ſolum capillum. Sed volſellis pugno: ecce telum. Euſtathius Homeri interpres diſertim ſcribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαλύπτους ἔχειν, *capita intecta habere*, ad Romanos tranſiſſe à priſcis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines ſpectandos, quibus ius & vſus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum ſacrificabant, capite ſcimus fuiſſe velato, idque priſco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuiſſe, docui iam antè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admiſſus, ſignum ſcilicet libertatis. Martialis:

Permiſſis puto pilleata Roma. Idem:

Dumq; decent noſtrum pillea ſumpta Iouem.

Sed & Peregrinatio quoque petaſum bono iure ſibi ſumpſit, contra pluuias, æſtus, ventos. Plautus vbique aſſ docet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petaſum aptat. Cicero item alibi in Epiſtolis, deſcribens tabellarios abeuntes, *Petaſatos eos venire*, ait, *& comites exſpectare ad portum.* Nec alius mentis illud Suetonij de Auguſto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non niſi petaſatus ſub diuo ſpatiabatur.* Ait, domi quoque. quaſi nouum illud & inſolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleus non ademptus, in illis teſtis Vegetius: *Vſque ad præſentem*, inquit, *ætatem conſuetudo permanſit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocabant ex pellibus vterentur.* Nam aliâs, exempla etiam in militibus pilleorū rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primùm

Argumenta quibus pilleum ſpernimus à Romanis.

Excipiuntur tempora quædam.

Sacrorum.

Ludorum.

Saturnalium.

Peregrinationis.

* Quòd diſtinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad vmbram; aciem dum marginatus, vt noſtri galeri (forma enim in Mercurij ſtatuis) hic non item, ſed quales hodie minores aut vaſtiores pillei.

Militiæ.

Excipiuntur & homines.

mùm Liberti. quos in pilleis fuiſſe, nouâ libertate, notius & teſtatius eſt quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti ſuo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter ſigna: Liberti noui. Aegri.

Arguat & macies animum. nec turpe putaris
Pilleolum nitidis impoſuiſſe comis.

Artemidorus etiam, qui De Somniis ſcripſit non ſomniculosè. Nam libro primo argutè obſeruat, ἔρια ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσους μακρὰς καὶ φθίσιν προαγορεύει: *lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem ſignificare:* nimirum quia pilleoli iſti è lanâ. Sed & Græcis πιλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. ἐὰν δέ τις αὐτῷ μακρὰν δίαιταν προστάττῃ, πιλίδιά τε περὶ τὴν κεφαλὴν περιτιθείς. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari cauſsâ. Varronis fragmentum adſignificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: * *Minores natu*, inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus.* Et Nicephorus Gregoras oſtendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam tranſlatum, libro X. in extremo: *De capitis tegmine*, ait, *moris apud ſuperiores Principes erat, vt ætate prouectiores aulici pilleis turbinatis vterentur, ſerico tectis: iuniores autem omnes prorſus nudis eſſent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos adeò exoleuit, vt paſſim omnes & ſeniores & iuniores pilleis vterentur, non minùs in palatio quàm in agris: iiſque variis & peregrinis.* Sed tamen permiſſum hoc potiùs ſenibus credo, quàm crebrò vſurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà Varronis verba, nonnihil etiam inuenire poſſim, quod probabiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, ſed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuiſſe videntur pilleati. Horatius ſupicionem clare facit. Etiam apud Græcos. Senes. * Aliud ergo in maioribus fuiſſe videtur. Conuiuæ.

Vt vinoſa glomos furtiua Pyrrhia lanæ,
Vt cum pilleolo ſoleas conuiua tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille neſcio cui videtur, Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Neue ſic ſuffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad cœnam vadens, ipſe ſibi ſoleas fert cum pilleolo.* Et paulo pòſt. *Hac erat conſuetudo veteranorum, pilleum portare cũ calceis.* Quibus verbis quid ſani ſubſit haud ſanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm quia in tam crebrâ conui- Sed ambigua ea res.

uiorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vſum in balneis fuiſſe: à quibus cùm exirent, eoſdem aliquando retinuiſſe etiam in menſâ. Certè lapis antiquus Parauij eſt, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pilleolo aut faſciâ ſunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus eſt, qui neſcio an * ſtabilitor & ſtator erit pilleo conuiuali. Nam loquitur apud eum libro VI. Larenſius dilaudans ſuos Romanos: ἐσθῆτας δὲ ἔχομεν καὶ ὑποδέσεις εὐτελεῖς, πίλους τε ταῖς κεφαλαῖς περικείμεθα προβατίων δερμάτων δασεῖς, id eſt: *Veſtes etiam habemus & calceatus frugi ac ſimplices, & pilleos capitibus circũponimus ex ouium pellibus denſos ac villoſos.* Nec eſt ſanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de menſalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod poſtremum ipſe Larenſius firmare videtur, qui præmiſit, *Romanos nihil ſuperflui in veſtitu habere,* οὔτε ἀπερχομένοις: id eſt, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem aut aliò abeuntes.*

* Sicut & Saturnaliorum pilleus, manaſſe videri poßit à conuiuiis: viri non aliter quàm Synthesis.

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eáque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eáque in re Seneca, Petronius, Plautus illuſtrati nouiter.

AT me, Lipſi, ſermonis iam ſeriò tædet, & ſeſſionis. Abeo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum inicio, quem priùs neceſſum eſt ſoluas. Romanos affirmas capite intecto: & in parte mihi perſuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, ſi id ſemper apertum? Nam Salluſtius ecce ſcribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo deſcendere Pompeio vni adſurgere de ſellâ,* CAPVT APERIRE *ſolitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenſet vt vulgatiſſimum morem: *Si Conſulem videro aut Pretorem, omnia quibus honor ſolet haberi faciam: equo deſiliam,* CAPVT APERIAM. Riſit ſecundùm iſta Florentius, Et heu! Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia ſecuris? Non vides etiam in illis Senecę verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam deſultum etiam ex equo addit, equi autem vſus

Caput aperuiſſe, in honore habendo, Romanos.

infre-

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis. veram ſoluendi viam inſiſtam, ſine diuerticulo vllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in Cauſſis. clarè quidem vt verba Græca ſunt: nam interpres rem totâ inuoluit caliginosâ & delutâ verſione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀξίοις τιμῆς ἀπαντῶντες, κἂν τύχωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτονται. Quæ vertenda erant: *Romani, ſicui obuiam facti ſunt cui honor habendus, & ſi fortè caput veſte iniectâ tectum habeant, id reuelant.* En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput ſæpe reiiciebant, contra ventum aut æſtum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurſu. Plutarchus idem eum habitum expreſſit in Gracchis, de Naſicâ: τὸ κράσπεδον τοῦ ἱματίου θέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς: *Laciniam togæ reiiciens in caput.* Et paſſim nummi & marmora præferunt, quoties repræſentant ſacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & ſine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatorum aut imbecillium propria, quæq. ſæpe cum ſuſpicione luxus. Ea erat, vt capite incederet palliolato. Seneca de ingenioſo noſtro, ſed enerui Muſarum patre: Mæcenatem dico. *Hunc eſſe, qui in tribunali, in roſtris, in omni publico cœtu ſic apparuerit, vt pallio velaretur caput, excluſis vtrimque auribus, non aliter quàm in mimo* Diuitis fugitiui ſolent.* Plutarchus ſuperbiam Pompeiani liberti, Demetrij, taxans: *Domino ſtante ipſius*, inquit, *accumbebat* ἔχων δι᾽ ὤτων κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: *habens veſtem in capite, vſque ad aures.* Qui locus benè allucet illi Senecæ. ſicut & huic Petronij deſcribentis accubitum molliſſimi omnium Malchionum: *Pallio*, inquit, *coccino adraſum incluſerat caput.* Et Plauti verſum auſim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Tam iſti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles iſtos, quod etiam aliàs ſolet per occaſionem. Sed dixi quoque ægros eo vſos: haud dubiè cum iuſtiori iam excuſatione. Nec de * alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præſedit.* Hoc Quinctiliani: *Palliolum, ſicut faſcias & focalia, ſola excuſare poteſt valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quoſdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

Quomodo id factum.

Plutarchus paulò conſideratius, quàm ab interprete, verſus.

Laciniâ togæ caput tectum.

Interdum palliolo, ſed ab ægris aut delicatis.

* Vide ſi libet Epiſtol. Quæſt. lib. III. Epiſt. XXIII ſuper hoc loco.

Petronio lux.

Et Plautus.

* Et ſi paulò aliter ego cepi, in I. Saturnal. ſermonū ca. XIII.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illuſtratus. De gradibus qui intrà porticus.

ET ſatin' vt exſolui hunc nodum? certè me.iamq́. abeo & ſurgo bonâ fide. Simul deſcendit. ego conſecutus ſum, & ad portam cùm veniſſemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nónne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipſis, inquit, ſed iuxta ipſa. Et cenſeo è regione ad alteram illam portam fuiſſe; quæ, niſi fallor, Libitinenſis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorū aut grauiter in Arenâ læſorum, iure conſtituam iuxta mortualem iſtam portam. Enimuerò ſolent gladiatores occiſi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent ad clamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in ſpoliario ponatur.* Et hoc idem cenſeo Victorem ſignificare, in Domitiano, cùm ſcribit: *At ſenatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamque ad Porticus veneramus, ad quas ſubſtitit, Vidéſne hos Gradus? inquiens. Paulum etiam adſcende: videbis alios, ita flexos & diſpoſitos aptè, vt quantumuis conferta multitudo ſtatim egredi & ingredi ordinatè & ſine conflictu potuerit. Ordines hi graduum ſiue ſcalarum, vt vides miro artificio pænè inuicem decuſſantur: & ad oſtiola ſua ſiue Vomitoria ſinguli ducunt. Iam columnæ iſtæ, iam coronæ, epiſtylia, zophori, &, vno verbo, omnia exteriora huius operis, admiranda noſtro ſæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæ olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

Spoliarium probabiliter ad portam Libitinenſem.

Gladiatores tracti.

Quid ſit Funus gladiatorum.

Gradus interiores, per quos ad ſpectacula adſcenſus.

Incredēda imperitis potentia Romana.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vſui. Mira in iis & ſtupenda. Varij ad hanc rem ſcriptores aduocati & cum luce dimiſſi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam inſtitimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi

Pegmata hîc? aut quid ſibi voluit poëta eo verbo? Nam rumi-nor Martialis eccillos verſus, quos adduxti:

Hic vbi ſidereus propius videt aſtra coloſſus
Et creſcunt mediâ Pegmata celſa viâ.

Florentius, Properare tibi melius ſit, adoleſcens, inquit. Nam, vt dixi tempus eſt, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comeſa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, ſcholicâ iſtâ dape: quâ re-plear, & explear numquam. Age, inquit Florentius: ſed vt ſine iacturâ tuâ ſit, inter eundum. Pegmata antiqui appellarunt machinas quaſdam è ligno, quibus vſus in Theatris aut Are-nis. vox Græca origine eſt, ἀπὸ τοῦ πήγνυμι, quod eſt Figo, Gelo, Compingo. Itaque Gloſſæ priſcæ πῆγμα interpretantur * *Con-fixum.* & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adlûſione ad vim ipſam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. ſcribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ ſublicæ: turres tabularum nexibus, inſtar circumferaneæ domus,* * *floridæ pictu-ræ: decora futuræ venationis receptacula.* Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteisq́. librariis Cicero dixiſſe videtur lib. IIII. ad Att. Epiſtola VIII. *Nihil venuſtius quàm illa tua pegmata. poſt-quam miſiſti, libros illuſtrarunt valdè.* At noſtrum iſtud, non aliud quàm grandis quædam & ingenioſa contabulatio, quæ ſponte & occultè ſtatim creſceret, ſtatim ſubſidêret. ideoque compacta raris quibuſdam tabulis & ſublicis. Prudentius:

Pegma, vnde dictum.

* Dubites an non Lucilij iocus apud Cicer II. De Orat. huc ſpectauerit, Quid Decius Nuculæ An confixũ vis facere? inquit. vbi & obſcæ-nitas ſubeſſe videtur.

* Picta enim Pegmata in-fra et Claudiano.

Tabulis ſupernè ſtrata texunt pulpita
Rimoſa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus cauſsâ, tecta ſæpè argento vel auro, ſed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctum.

Argento tecta.

Etſi Caius Princeps, vt Plinij verba ſunt, *in Circum* (ita lego) *pe-gma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor.* In his Pegmatis varia inuenta & ſtupendi luſus ingeniorum. de qui-bus Auguſtinum loqui ſentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm ſtupenda opera induſtria humana peruênit? quæ in Theatris mirabilia ſpectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhiben-da molita eſt?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus eſt exprimere, Epiſtolâ, XC I. *His licet annumeres,* in-

Auguſtini ad pegmata non dubia alluſio.

Graphica eorum de formatio in Senecâ. quit, *machinatores, qui pegmata ex ſe ſurgentia excogitant, & tabulata tacitè in ſublime creſcentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiſcentibus, quæ cohærebant, aut quæ diſtabant, ſua ſponte cohærentibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in ſe reſidentibus.* Creſcebant ſubitò. Creſcebant, ait, in ſublime. Ideò Martialis,

Et creſcunt mediâ pegmata celſa viâ.

Deſidebant Subſidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus deſcendit pegma reductis.

Ruinâ abſorbebantur. Siue quis legere mauult, *deſedit*. Quin interdum chaſmate & ruinâ ſubitâ dehiſcebant: ſiue tota pegmata, ſiue homines qui impoſiti. De machinâ ipſâ, Appuleius indicat lib x. Appuleius correctus. *Iamque totâ ſuaue fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decepit.* *Niſi mauis recepit. (ſiue, vt liber ſcriptus,* *decepit*:) bene & propriè. De hominibus, Petronius: Homines ruinâ, qui impoſiti. Petronio lucem damus. *Non taces, inquit, gladiator obſcæne, quem de* RVINA *Arena dimiſit? Non taces nocturne percuſſor, qui ne tum quidem cùm fortiter faceres, cum pura muliere pugnaſti?* Significat enim apertè, fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fœdâ muliere aliquâ (non diſſimili ſchemate, quo aſinus Appuleius) commiſſum, ruinâ Pegmatis præter ſpem euaſiſſe. Et clarè iterum: *Ergo me non* RVINA *terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Aufuge iudicium, Arenæ impoſui, hoſpitem occidi, vt inter audatiæ nomina, mendicus exſul in diuerſorio Græcæ vrbis iacerem.* Et ſolent interdum ita componere pegma & Homines in ſubiectas feras præcipitati. hanc ruinam, vt ij qui impoſiti, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique diſcerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audiebat: τοῦτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος, εἴδομεν διασπασθέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πήγματος γάρ τινος ὑψηλοῦ τεθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τῆς Αἴτνης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος, κατηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων εὐδιαλύτους ἐπίτηδες παρεσκευασμένας ὑπὸ τῷ πήγματι: *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, diſcerpi à feris vidimus. In ſublimi enim tabulato, tanquam in* *Forma ſcilicet montis lignei, vt in Apuleio. **Ætna, poſitus, eoque compagibus ſolutis ſubitò concidente, ipſe quoque cecidit in caueas ferarum quæ faciliè exſoluerentur, infra tabulatum de induſtriâ diſpoſitas.* Sed & flammarum quidam luſus & imago Flammarû luſus in pegmate. in hoc Pegmate: ſine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus deſcendat pegma reductis.
Inque chori ſpeciem ſpargentes ardua flammas

Scena

Scæna rotet. varios effingat Mulciber orbes — * Adde Apuleij locum ſupra: Floridæ picturæ. Pingi enim hæc pegmata ſolent.

*Per tabulas impunè vagus: * pictæque citato*

Ludant igne trabes: & non permiſſa morari

*Fida per innocuas errent incendia * turres.*

Vopiſcus in Carino: *Pegma prætereà, cuius flammis ſcæna conflagrauit: quam Diocletianus poſtea magnificentiorem reddidit.* Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis ſolere oſtendi, Ioſephus adnotat libro VII. Iudaïci excidij: ſed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quæ portari ſolita per triumphum. Verba eius: θαῦμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχεν ἡ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασκευή. καὶ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τῷ βεβαίῳ τῆς φορᾶς ἀπιστήσαντα. τριώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τετρώροφα πολλὰ πεποίητο: *Maximam autem admirationem prebuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portātium. quippe quædam triplici tabulato adſurgebant, quædam & quadruplici.* Statimque addit: τέτακτο δὲ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὁ τῆς ἁλισκομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν τρόπον ἐλήφθη: *Collocatus autem in quoque Pegmate erat captæ ciuitatis dux, eo modo quo captus.* Magis propriè ad hæc noſtra pertinēt Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIIII. quos vide. Ambigo an & Ariſtoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adſpexerit: ὥσπερ δρῶσιν οἱ μηχανοτέχναι, διὰ μιᾶς ὀργάνου σχαστηρίας πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἀποτελοῦντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fabricarum, aſtutiâ vnius conuerſionis, multa & varia pariter adminiſtrant.* Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro inſtrumentis Aſtrologorum: & in Laërtio ſcriptum, Democritum ſcripſiſſe Aſtronomica parapegmata. Inter hos ſermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad ſiniſtram, ego ad dextram, vale dicto, deflexìmus.

* Etiam Apuleius ſuprà nominat.

Captiui duces in pegmatis.

Quæ tamen diuerſa paulò ab iſtis.

* De quibus non repero mihi ſcripta II Saturn. cap. XLV.

* Qui aureum illum libellum vertit verbatim penè.

Parapegmata.

FINIS.

INDEX CAPITVM.

CAPVT. I.

Dialogi occaſio. Florentiæ Laus. Vrbs diruta, non deruta: & ſplendida eius ruina.

CAP. II *Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreſsio. Primò de nominibus eius quæſitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

CAP. III *Arena nomine dictum eundem locum. Ideò quia ſterni arenâ ſolitus. Cuius generis ea ſtratura? quam varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.*

CAP. IV *Ex occaſione, de diis quibus Amphitheatrum ſacratur. Diana in primis. Ioui Latiari, ſiue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam ſtata vnius è beſtiariis. Tertulliano ac Minutio lux.*

CAP. V. *Quando prima Amphitheatra cœpêre. videri ſerò irrepſiſſe: idque ſtatim poſt Venationem. Sed lignea primò, [...]ſe, mox è lapide, Statilij Tauri. Auguſtum dedisse Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.*

CAP. VI. *Tauri Amphitheatrum exuſtum, & reparatum. Aliud maius à Veſpaſiano ſtructum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortaſſe & Victor. Titus dedicauit id opus. poſteà collapſum & ſæpe inſtauratum.*

CAP. VII. *Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi ſitum. Martialis explicatus.*

CAP. VIII. *Ingreſsio in particularem Amphitheatri deſcriptionem. Primum de forma eius: quæ Ovalis oſtenſa. Calpurnius & Dio explicati. De ſolo Arenæ: in quo cloaca ſiue ſpecus. & cui rei? Item de porticibus.*

CAP. IX. *De Specubus ſubterraneis, ampliùs. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut ſententia erruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emiſsio ferarum, & immiſsio.*

CAP. X. *Aliter atque aliter ſolere ornari hanc Arenam in modum ſiluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiſcus, Apuleius, Calpurnius emendati.*

CAP. XI. *De muro qui Arenam cingit. de Podio quod ſuper eum. eius forma. Digniſsimum eum locum ad ſpectandum, Senatui attributum, imò magiſtratibus. Aptum ad curules ſellas. Principis ibi Suggeſtus, Tribunal prætoris: & Veſtalium ſedes.*

CAP. XII. *Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia ſolere prætendi, bene nexa, bene firma. Verſatilia item quædam ligna. Cancellos ferreos & Euripos Sudatum in Calpurnij verſibus.*

CAP. XIII. *Gradus, & eorum forma. Diuiſi accuratè in ſuas partes. Baltei ſiue Præcinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij ſcriptores variè emendati aut illuſtrati.*

CAP. XIV. *De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De Orcheſtrâ. de Equeſtribus: & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De Popularibus. déque loco Pullatorum & Feminarum*

CAP. XV *Confuſa aliquando locorum ſeries. ea quæ occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus. & Suetonius, & Martialis. Deſignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.*

CAP. XVI. *Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparſiones. Eas è croco diluto fuiſſe. Apuleius emendatus. Videri eundem liquorem è ſtatuis effuſum. Plura ad hanc rem exempla.*

CAP XVII *Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vſus cœperit. Colorata ea fuiſſe aliquando & purpurea, auro diſtincta. Teſtimonia plura.*

CAP. XVIII *Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Auguſtai. Vmbellæ vſum & cauſiæ fuiſſe velis non expeſsis. Martialis & Vopiſcus explicati. Vmbellati clam.*

CAP. XIX. *Per occaſionem, de Pilleo quæſitum. fuerintne eo vſi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuiſſe, quibus permiſſum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in ea re, & ſcriptores explicati.*

CAP. XX. *Obiectio pro Pilleo: eáque remota. Quis mos Romanis in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus, illuſtrati nouiter.*

CAP. XXI *Spoliarij [...]ens fuerit, Gladiatorum cadauera vnco tracta. V[...]r illuſtratus. De gradibus qui intra porticus.*

CAP. XXII. *De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vſui. Mira in iis & ſtupenda. Varij ad hanc rem ſcriptores aduocati, & ſuum lucem [...]ſi.*

FINIS.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. D. XCVIII.

Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

IVSTVS LIPSIVS

ABRAHAMO ORTELIO

SVO S. D.

NÆ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Orteli: qui rem omnem tuam librariam, tam promptè non offers mihi ſolùm, ſed vltrò adfers. Vix inieceram de libellis aliquot: tu mihi promis largiter ex vbere tuâ penu, & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure, vt antea virtutem modeſtiámque tuam, ſic prolixum hunc amorem. nec diffiteor vſui mihi apparatum iſtum fuiſſe, ad meam hanc Arenam. Illa præſertim Serlij. quæ et ſi ad Architecturam externam inprimis ſpectât (quam anxiè hîc non quæſiui:) tamen infuêre iis, quæ in formâ faciéque ipsâ loci, greſſus meos vacillantes direxerint, aut firmarint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum iudicio & fide repræſentat: quorum adſpectus viam nobis in parte ſternit, ad intellectum veterum morum. Et quamquam ipſi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè ſolum preſſimus Dominæ vrbis: tamen, vt adoleſcentia noſtra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum penetrauimus; nec cum accuratione ſatis excerpſimus, quidquid ad meliorem vſum. Scilicet erraui eumdem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pueritiam adoleſcentiamq́ peregrinationibus dedi quæ iudicium & dilectum profectò quærunt. id eſt, virum. Quot mihi in animo & oculis ex iſtis, qui varias terras & maria circulati ſunt? adeò cum nullo ſuo fructu, vt plerique

vitia tantùm imbiberint, & animi corporíſque morbos. Partem eorum Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipſi quòd ſalui fretum hoc enauimus; nunquam alteri adſcripſerim, quàm Bono meo deo. Iam illi qui rem feciſſe ſibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos geſtus, veſtitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut ſemen. Atq, vt Appion ille, falsò Polyhiſtor, cùm Homerum ab inferis magno molimine euocaſſet, nihil eum interrogauit niſi, Vnde domo? ſic plerique iſtorum adoleſcentium, in occaſione præclara diſcendi, futilia tantùm conſectantur. Itaque vt veram peregrinationem laudo, ſuſceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum vſum:) ſic iuuenilem & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi ſimilis longæ nauigationi videtur, ſine metâ, ſine portu. Iactantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cum ad terram & ad ſeipſos flectunt oculos, vident non multum ſe, ſed diu nauigaſſe. Sed aberro, & in hoc peregrinationis ſermone, à re meâ ipſe peregrinor. Domũ & ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiuſmodi aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac pluria ſanè ſupereſſe ſcio in Italiâ, Hiſpaniâ, Galliâ: ſed cùm omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illuſtria aut nouata ſumpſi: & dono per ſe tenui, ac vix dono, bracteam aliquam verborum circumdedi, & velut lucem noſtræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, ſed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS *certè* MALVS ABEST. *Vale.*

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRIS QVÆ EXTRA ROMAM LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuiſſe: eorumque aliquot recenſio.

SI ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuiſſe, quod ad ludos ſpectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulêre: ſic vitia. hæc præſertim, quæ blandiebantur, & admiſſionem ſibi poſtulabant ſpecie quadam amœnæ voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exſtructa paſſim: ſed inprimis Amphítheatra, quia omnis plebs dedita maximè in ſpectaculis illis crudis & cruentis erat. Hiſtoriæ paſſim docent, & Chriſtiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius ſacrique ſanguinis, in ferinâ hac ſede effuſi. Quod ſi tamen nō ingerant libri: certè oculi. cùm etiamnunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant inſignium locorum.

Amphitheatra paſſim in prouinciis.

Plebs addicta ſæuis ludis plerumque.

Martyres obiecti beſtiis.

Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipſa conſcia dei veri, dei magni, in hanc culpam veniſſe reperietur: quamquam ſine ſuâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus ſanè & cetera illuſtris rex, non vno loco Iudææ Amphitheatra inædificauit: ſiue ipſe pronus in eos ludos, ſiue ſtudio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exſtruxit in ipsâ vrbe ſacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Ioſephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: *in Campo, maximum Amphitheatrum.* Item Cæſareæ, ait idem ſcriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκεύασε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον: *Amphitheatrum conſtruxit quod multam hominum turbam caperet.* Nec de Græciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Aſiâ, Hiſpaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit ſæculi vetuſti. Audeo adfirmare, raram aliquam ſiue coloniam ſiue municipium fuiſſe, in

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herode ſtruente.

In orbe itē toto Romano.

queîs non & ludi iſti, & ludorum ſimul ſedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaſerat ludicrum iſtud ſtudium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc eſt, in quâ non veſtigia Amphitheatrorum: quædam obſcura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exſtantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor: (multa me fugiunt, ſcio:) ſed pauca tantùm fidei cauſſâ ſubiiciam, viſa nobis aut firmiter audita.

Reliquiæ id docent.

Index Amphitheatrorum aliquot, quæ hodiè.

Exſtat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrim Campaniæ fluuium (Garigliano nunc dicunt) iuxtà * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conſpicua.

* Hodiè Traiecto.

Exſtat ſecundò, Puteolis, pariter Amphitheatrũ latericium.

Tertiò, Capuæ, ſed magnificum & è ſolido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorem deſcriptionem, vnà cum deſignatione mox dabo. Hæc, quod ſciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum ſolo conſpici aiunt magnificum & marmoreum.

In Iſtriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox ſubiiciam.

In Hiſpaniâ, Hiſpali extrà muros, niſi fallor: pulchrum, ſed cuius formam nanciſci mihi non fuit.

In Galliâ, Perigeuſij in Petrocoriis (vrbem eam, Veſunam Ptolomæi fuiſſe volunt) pulchrum & ſatis integrum, extrà mœnia cuius icunculam vidi, ſed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato eſt, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam eſſe aiunt, ſed parum integrum.

Burdegalæ exſtat, quod vidêre multi: nec deſcriptionem tamen ſum nactus.

Nemauſi eſt celebre & notum, cuius infrà do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud ſatis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ ſatis quidem certò acceperim, in noſtrâ Euro-

Europâ. niſi quod etiam in Heluetiis exſtat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priſcâ ſcilicet & vulgatâ voce.

Amphitheatra, vulgo Arenæ.

CAPVT II.

De Veronenſi Amphitheatro: & primò, quando, vel à quo ſtructum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronenſe Amphitheatrum eſſe fatemur. quod è marmore eſt totum. Quando, & quis ſtruxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam ſuam deſcripſit adfectu magis eximio, quàm ſucceſſu, ſuadet nobis valdè vetus eſſe & ſtructum ante tempora Auguſti, aut certè illiſipſis. Sed argumenta huic rei quę adfert, nō ſunt profectò à deâ Pitho. quę recenſebo tamen & refellam breuiter; atq. vt in re ludicrâ, per luſum. Iamprimum hoc ſibi ſumit, Amphitheatrum antiquius eſſe quàm Theatrum, quod ibidem conſpicitur iuxtà Atheſim flumen. At Theatrum hoc exſtructum eſt, inquit, ab Auguſto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent inſculptam. taurus autem, ſymbolum Auguſti: quoniam & in nummis expreſſus, & natus ipſe ad Capita bubula, vti Suetonius teſtatur. clarum igitur Auguſti hoc eſſe opus. Sed & lapis alius Veronæ, qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. conſtat verò Octauiam hanc ſororem fuiſſe Auguſti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Auguſtus deduxit, eaſque variis operibus inſtruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuiſſe, nihil ambigendum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrū antiquius Theatro eſſe. Non credo. & cauſſa hæc, quia vbique ferè locorum, ludi ſcænici priores origine & vſu muneralibus iſtis: igitur & eorum ſedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, inſculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indiciū. Quòd ſi omnia ad Auguſtū trahes, vbi tauri: quis finis? Etiā Nemauſēſe illud gloriabitur ſtructore Auguſto. Sed tamē hoc, inquit, eius Principis ſymbolū: quoniā nummi Augu-

Veronenſe, marmoreū.

De quo eius quæſitum.

Quidā ad Auguſtum referunt.

Leuibus his argumētis,

Quæ refutamus.

Amphitheatra poſteriùs nata quàm Theatra.

Taurina capita, parerga operum ſunt.

Bos in Nũmis Coloniam notat.

Auguſtæi, cum impreſſo tauro. Etiam aliorum, ô bone ſenex, quia taurus ſiue bos coloniæ deductæ nota, non peculiare aliquod ſignum. At enim Auguſtus natus ad capita bubula. O tu quoque inter ea! & ignoſce. non enim vltrà comprimo hunc lienem: non, ſi ego obiiciendus ſim vero tauro. Sed in Octauiâ etiam es ſuauior. ais illam fuiſſe ſororem Auguſti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem ſepulcralem fuiſſe verius auguror, & municipalis alicuius Octauiæ: non illius Principalis, quæ mortua & ſepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Auguſti operibus ſparſis: communiter non negamus. ad Veronam tuam ſi adſtringis, opus ſit alio teſte. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario ſuo ſcribit his verbis: *Denique Veronam feraciſſimam & antiquam ciuitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præſertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quòd conſtructum fuerit anno imperij Octauiani Auguſti trigeſimonono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit.* Tibicen hic aliquis, fateor: ſed parum firmus. Famæ enim innititur: quæ in his talibus, plurimùm inuenitur fallax. Et cur credam Auguſti æuo ſtructum in coloniâ hoc egregium opus: cùm ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra manſura & lapidea tardè ibi cœpêre, vt docui, & ſub Auguſto. Valdè autem veriſimile, exemplum illinc manaſſe ad vrbes ſubditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello noſtro ſiue Cyriaco, nihil adſentior de tam grandi æuo. Ægrè etiam Carolo Sigonio præluſtri viro, qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc ſolo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixiæ. Ego etſi certus ſum nihil in hac re nunc eſſe certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe ſuſpicer. Primùm, quia iamtum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Ferarum ſpectacula Veronæ ſatis crebra. præit ipſe in * Epiſtolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiæ viciniſque opidis inſignia Amphitheatra fuiſſe ſcio: qui minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium teſtimonium Corn. Taciti ſecundo Hiſtoriarum: *in eo certamine* PVLCHERRIMVM AMPHITHEA-

Cyriacus cum Torello facit.

Sed ei quoque fides abrogata.

Sigonij opinio ſuper hac re, lib. 1 Hiſt. occid.

Denique, mea.

** Lib. VI.*

Placentiæ egregium olim Amphitheatrũ.

TRI OPVS *ſitum extra muros conflagrauit: ſiue ab oppugnatoribus incenſum, dum faces iaculantur: ſiue ab obſeſſis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad ſuſpiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibuſdam* VICINIS COLONIIS, *inuidiæ æmulatione, quòd* NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX *eſſet.* Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides: & ſimul (ſi attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuiſſe. Sed quod combuſtum Placentinum illud ait: fortaſſe hæreas. & quid? fuítne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, ſuſpicor: eâ ſcilicet, quæ ſubſellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuiſſe cenſeo. ni fuiſſent: cur vt de magnâ iacturâ aliquâ hiſtoricus noſter queſtus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrà. Nec plura de ortu Veronenſis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipſam formam: non eam prorſus quidem vti nunc conſpicitur, ſed adiutam, vt ſolet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ reſtant, facile conceptu totum opus & deſignatu.

Quâ materie fuerit, & quomodo ambuſtū ſit.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronenſis.

CAPVT III.

Deſcriptio eius diſtincta magis, & dimenſio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum: & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore eſt, opere quod Ruſticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij ſuper alios ſcandunt. Quiſque ordo, Arcus continet ſiue fornices ſeptuaginta duo. In ſupremo ordine, ſtatuæ olim columnis adſitæ vel inſitę potiùs, vti veſtigia docent. Supra eum ordinē, paries adſurrexit, in quo feneſtræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vſus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cùm Amphitheatrum velis tectum: ſiue etiam ad ventum: quia refrigerio certè opus, in æſtu, & concurſu tot animarum. nec alius huiuſmodi foraminum vſus

Marmoreū Veronenſe Amphitheatrum.

Triplici ordine arcuū.

Statuæ ad columnas ſuperas.

Vſus feneſtrarū quarundam.

cenſendus, in illo etiam Romano. Arcuum dimenſio, auctore Sebaſtiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum xxiii. latitudo, xii.

Columnarum vtrimque altitudo, pedum xxvii. Epiſtylij deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter viii. & s.

Altitudo ſecundi arcus, pedum xxiiii. latitudo xii. Columnarum eius altitudo ped. xxvii. s. Epiſtylij, Zophori, Coronicis, pedum ix. s.

Tertij arcus altitudo, pedum xvii. s. latitudo ix. s. Columnarum, xx. s. Coronicis, v.

Porticus triplex iuncta. Earũ menſuratio. Portæ plures in Amphitheatro. Eius dimẽſio interior. Alij tamen plures volũt. Graduum numerus & dimenſio. Præcinctio. Scalaria. Quàm capax cauea tota fuerit. Auctores, quibus hic nitor.

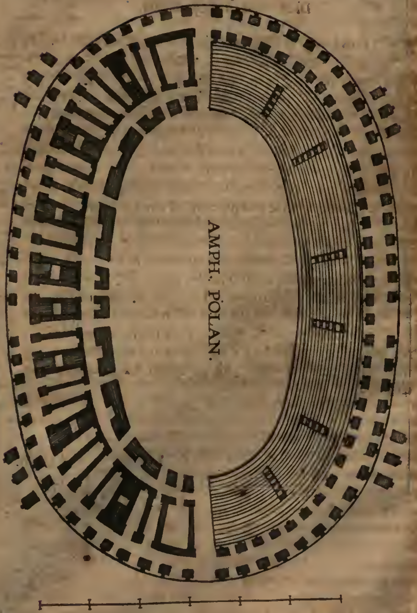
In parte imâ (ad terram enim iterum deſcendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & ſuſtinent totum opus. Ex iis, Porticus extima, lata pedes xiii. Media, pedes ix. s. Intima, pedes viii. s. Ex hac, portæ ſiue aditus decem & octo in Arenam. interque eas duæ grandiores oppoſitæ, quà longiſſimum Amphitheatrum eſt. quarum latitudo, pedum xii. vnciarum vi. At Arenæ ipſius longitudo, perticas continet xxxviiii. latitudo, xxii. ita vt in perticâ pedes numeres vi. Gradus ſpectaculorum (*Torello definiente) non plus quadraginta duo: alti ſinguli pedem & vncias ii. lati, pedes ii. Excipio quòd in mediâ caueâ, gradus vnus eſt excelſior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc noſtram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes ii. vncias vi. Eum, Præcinctionem ſiue Diazoma cenſemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: minores ſcilicet, quàm illi ſeſſiles, nec alti plus quàm vncias vii. lati tamen adæquè ac ſeſſiles. Sedere in his Gradibus potuêre, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta quattuor*: ita vt ſingulis pes & medius adſignetur ad ſeſſionem. Harum omnium menſurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ eſt, fidem meam ego temerè obſtringam. Plura & magis minuta quiſquis voles, apud eos vide.

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Polæ.

POLAM vrbem Iſtriæ maritimam eſſe ſcimus, coloniam Romanorum priſcam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc veſtigia & reliquiæ multæ antiquorum operum: duûmque inprimis inſignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè deſcriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie ſtructum, quàm ea quæ alibi vidimus: ideoque iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: ſed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adſurgit cum columnis ſuis, opere item Ruſtico facta. At interiora omnia membra, ſubſellia, aditus, gradus, podia è ligno fuiſſe certum eſt; & pro tempore conſtrui potuiſſe, deſtruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ noſtrâ expletum hîc vides, à manu eſt & mente Serlianâ. Situm eſt in vrbe mediâ, ad montem; totiuſque operis dimenſiones pete, ſi voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

> Pola ad Mare ſitu-rum.
>
> Seb. Serlij laus.
>
> Item Philandri.
>
> Noua forma Polani Amphitheatri.
>
> Semilapideum fuit, & ſemiligneum.
>
> Intus hodiè vacuum: lignis videlicet igne, vel quâ aliâ vi abſumptis.

CAPVT

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemauſenſi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam ſolùm, ſed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuiſſe: non ego, qui ſcio maiora multò & operoſa magis habuiſſe * Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliæ vrbes. Præ quibus, quid Nemauſus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum eſt quod ſatis ſit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo ſtructum, neſcimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hiſpaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præſidium Arenarum.* Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum Albenatem, in libro quem inſcripſit Antiquitates Nemauſi.

Nemauſenſe non olim inter maxima.

* *Vtrobique his Amphitheatra nominat Euſebius in Eccl. Hiſtor.*

Ortus eius ignotus.

AMPH. NEMAVS.

CAPVT

CAPVT VI.

De Amphitheatro [illegible] ſiue [illegible] potiùs, Arenas etiam hodie vocant, quod ad Ligerim, [illegible] D[illegible]. in quo deſcribendo fidem meam nihil tamen obligo. vetuſne an nouum, vera commenſuratio an falſa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRVM mihi ſupereſt mirum, nouum: & quod latêre tamdiu in illâ Galliæ luce potuiſſe vix ſit fides. Nullumne ex tot curioſis & auidis ingeniis vidiſſe, notaſſe, prodidiſſe? nullum. Itaque fateor. cùm delata primùm ad me rès fuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiuſmodi monumentorum veterum diligente:) hæſi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adſeuerabat. & ſimul Forma, quam offerebat, videbatur non eſſe nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipſum famæ huius & formæ; qui non auribus ſuis, ſed oculis ſenſibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidiſſe ſeriò adfirmabat, calcaſſe, deformaſſe. Is fuit Læuinus Kerſmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non ſemel ipſe luſtrarat, nō ſemel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul poſitos, teſtes aduocabat obſeruationis ſuæ & dimenſionis. Itaque auſus ſum hac fiduciâ Formam totius operis dare & deſcriptionem: quę à mente quidem & linguâ aliena erit, à ſtilo tamen & ordine noſtra. In quo ſiquid peccabo, deſignando aut dimetiendo: quæ mea culpa eſſe poteſt, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

Diu ignorattũ Amphitheatrũ, & tamen repertum.

Quis mihi auctor huius deſcriptionis totius.

* *Κοινή γε χρηστῶν ἐστιν ἀνδρῶν ἡ νόσος.*

* *Hic morbus eſſe proprius bonis amat.*

Eſt igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum, ſed ita, vt videri poſſit à naturâ. totum enim exciſum & cauatum eſt in monte, ſine externâ vlla materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id eſt, abeſt plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priſcus, quem *Cęſaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur *Douęus.

Semi-natiuum Amphitheatrũ.

Vbi id ſitum.

* Vulgò. pōt du Sey.

* Gallis. Dovvé.

Mons

Mons eſt lapideus totus, cuius generis ibi plures: ſed lapide tamen non planè duro, quique cæſuram & ferrum facile admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Am-

Montis deſcriptio.

phitheatrum eſt. Magnitudo montis paullò minus milliare Gallicum in latitudine, in longitudine, duo circiter continet. ſed ea tamen facies, vt in edito ſatis planus & iacens ſit, & ab lateribus vtrimque clementer adſurgat. Cortex, vt ſic dicam, & tegumentum vniuerſi montis, è terrâ eſt: viſcera tantùm è lapide. Ideoque non gramine ſolùm, ſed ſegete ſæpè veſtitur. In ſummo, ſed paullò tamen ad latus, hoc Amphithea-

Quâ parte eius, hoc opus.

trum reppetis; haud facillimè, quia etiam præſcios, niſi intendant animum, fallat. Cùm enim supernè deſpicis, aliquem cauum aut puteum cenſebis, ex iſtis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus eſt; & à Dædalo quopiam acutè inuentum, adfabrè factum. Gradus

Gradus in margine & à margine ſummo.

ſubſelliorum à ſummo margine ſtatim incipiunt; minuunturque, vt ſolet, paullatim euntes in decliue. A ſummo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adſpectus eſt. olim vix ambigo, quin cancelli aut * murus aliquis circumpoſitus fuerit, ſiue ad ornandum ſiue magis ad ſeruandum. Aliquid enim certè ſepimenti fuiſſe debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen deſcendens, pedem ſtatim ponis in ipſis gradibus: quorum, primo initu, confuſus ſatis adſpectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaque gramen etiam ibi paſſim: & formoſa olim

** Iſq; cum ſuis portis & ianuis. Non enim hic Vomitoria vlla aut Aditus alij in gradibus.*

Gradus gramine obſiti & terrâ.

nec ad hunc vſum loca, perambulant informes oues. Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à ſe & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè.

Eorum numerus.

Gradus aiebat eſſe numero, LIV. quorum ſupremus, latus capaxque in orbem ped. DCCXLII. Linea dimetiens in

Amplitudo loci in ſummo.

ſummo, longa pedes CCXXXVI. At ab imo gradu, ſtatim ſequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: eſt-

Podij murus.

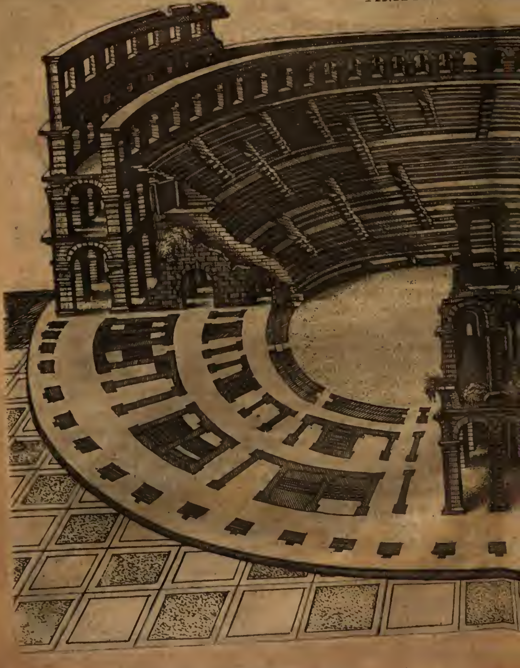
que altus pedes IX. Inde area: & in eâ mediâ (præter morem

Arena, & in eâ tumulus.

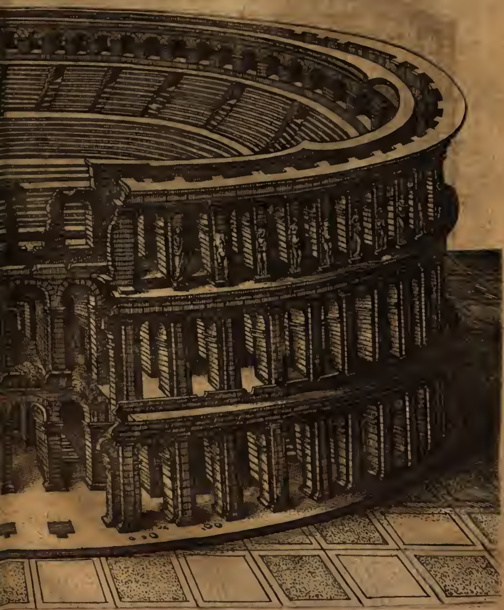
quidem omnium eiuſmodi theatrorum, quod ſciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is planus in ſuperficie & æquus; excipio quòd ad oras à medio

paul-

AMPHIT. VER

ERONENSE.

paullùm vergit & declinat. In eo ipſo tumulo, æquis interual-lis, ſex foramina quædam rotunda item, lata pedes v. quibus impoſita vel adiuncta putealia (omnia, ſemel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipſa foramina; vti neceſſum, contra illapſum. His putealibus inſerti annuli craſſi ferrei fuêre, (veſtigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inſerto, admoueri poſſent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis ſatis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut oſtiola ſunt, quæ per ſcalas quaſdam coclides ſiue incuruas, ad Viam infrà ducunt, de quâ mox dicam. Scalæ igitur totidem, quot foramina: quæ ſingulæ gradibus non magnis XIII. conſtabant. In orbem tumuli, in ipſo muro, foramina quadra exſecta, quæ Scalis illis lumē infundebant ad aſcenſum aut deſcenſum. Foramina hæc ſingula, ita collocata, vt vnum ſeruire Scalis duabus poſſit; velut ex icone vides. At in meditullio ipſo huius tumuli, cauus eſt rotundus ſiue puteus: quem ambigebat meus doctor antiquúmne diceret, an ab hiſtrionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vſi ſunt ad malum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitantia vela. Formæ noſtræ ſculptor haud ſatis aptè id expreſſit: captu alioqui pronum.

Foramina in tumulo.

Putealia ad ea tegenda.

Scalæ, ad oſtiola.

Foramina alia ad lucem.

Cauus in medio tumuli.

Cui vſui.

Circa hunc tumulum, vt dixi, depreſſior multò Area ambit: quæ lata vndique vſque ad murum podij, pedes XV. Ita diametrum totius Arenæ eſſe oportet, pedum LX.

Arenæ reſiquæ forma.

Hæc Amphitheatri ipſius imago. at iuxta ipſum, in eius latere bina grandia & rotūda, ſiue Cubicula ſiue potiùs Cameræ occurrunt: in eodem illo lapideo monte ſeorſim exciſa. Forma eorum velut pillei nautici, ſiue priſci Romani. Lata ſunt in imo, pedes circiter LXXX. ſed in altum paullatim arctantur. In faſtigio vtriuſque Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum ſeruit: prorſus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria ſunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, non habet. Ita enim ſita ſunt vt alterum Internū videatur, alterum Externum. Per hoc in illud ingreſſus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clauſum. At Externum aditus ſiue vias habet tres. Prima ducit ſubterraneo meatu ad Tumulum

Cubicula adiuncta Amphitheatro.

Situs & deſcriptio eorum.

Viæ in altero tres.

qui in Arenâ, & per Scalas illas ad oſtiola tēdit.ita vt infra gradus omnes ſubſelliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. latitudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullò breuior, pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipſam rectà ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, oppoſita iſtis, foras ſpectabat & vallē montis. Per eam ingreſſus in hoc Cubiculum: per eā item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatę è toto Theatro Cubiculiſque. Forma harum viarū ſimilis. factę omnes in lapideo monte, & cauatæ in * arcum.

Nec alia in muro illo portula: contrà, quàm in Romano alibiq́;.

Sic tamen vt in acutum penè deſinentem, cameratione haud planè rotunda.

Opus eiuſque membra (vt quidem conceptus & expreſſio mea ferunt) ſic habent: vſum, ſi placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud ſatis certus. Nam forma ipſa Amphitheatri videtur. clauſum enim in orbem vndique. & vix tamen eſt vt Amphitheatralis vſus. Primùm tumulus ille qui in medio ſurrectior, quid ad pugnam aut curſum? Æquitatē enim ea res & planiciem poſtulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipſa circumiecta, nónne exigua & anguſta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim ſatis liber in illo quindenûm pedum ſpatio, curſus ferarum hominumque, ac recurſus? An de Theatrali & ſcænico igitur vſu verius eſt? Non abhorret ille tumulus: qui inſtar Scænæ retuliſſe videtur, in quâ ſpectari poſſent & audiri perſonæ. Foramina etiam illa ſena, nō incommodum vſum habuiſſe videntur, ad actores pro tempore ſubmittendos aut recipiendos. Choragium enim omne inſtrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati hiſtriones, viâ ſubterraneâ, venire in hanc Scænam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei ſeruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agētiumque, obuerti in vnam partem tantùm poſſunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli ſemper imagine facta, bono iure. Niſi ſi fortaſſe velo aut diſcrimine aliquo pars tumuli diuiſa, & ſpectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere vſionem omnem huius loci ſatis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin

De vſu huius loci.

Quem neſcias Amphitheatralē, an Theatralē facias. Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro.

Et Theatro potiùs adiudicent.

Cui tamen alia iterùm obſtant.

Ita inquā, vt dimidiata tantùm loci pars inſeſſa.

Gladiatores potuiſſe commodè hic dari.

quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ ſatis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in ſtatu. Sed quid ſingillatim circumeo? credo reuera varium & miſcellum huius loci vſum fuiſſe: ideoque formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnum. Potuit Venatio in eo dari, ſed ferarum paucarum: potuêre gladiatores: potuêre hiſtriones aut mimi: potuêre velut in Stadio luctatores & pugiles. quod ipſum genus ludi, valdè crebrum & gratioſum in prouinciis fuiſſe, indicat & indignatur Tertullianus.

Mixtũ fuiſſe huius loci vſum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuêre tamen inſtar Spoliarij eſſe, ſiue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris ſuis ſolere, ſcimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem ſcænicum aut arenarium apparatum.

Cui vſui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuiſſe: ſatis conuincamus vel hoc non pagani operis argumẽto. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæſarianum. cuius viæ pars conſpicitur: pars maxima corrupta eſt, & lapides in ædificia variè abſumpti aut auecti. Sed & incolę ipſi antiquitaté aliquam iactant, & Druides ſedẽ habuiſſe apud ſe volũt. Ceterùm bella vetera fortaſſe, & (quod magis cõſtat) Anglicana, incẽdiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt.* Doueonam Prolomæi fuiſſe, non vanè ęgo ſuſpicer, ex nominis quod pagus nũc prę fert claro argumẽto. & collocatio ipſa Prolomęi nõ diſſidet.

De pago ipſo, qui antiquus.

** Rectè enim ut Dontona, Doné; curtata voce, ut ſolet.*

Narrant regem vel heroëm potius, verè magnum Franciſcum, anno ∞. I Ↄ. XXXIX. circumforaneis quibuſdam hiſtrionibus, qui Apoſtolorum acta repræſentabant, permiſiſſe hunc Amphitheatri locum ad ſpectacula ea edenda. Illos purgaſſe, ornaſſe, & magnum populum contraxiſſe. ex quo conuentu, qui dies triginta perſeuerauit, multum atque vberem quæſtum ad paganos rediiſſe. Eâ re motos, impetraſſe à rege, Nequis in poſterum illic lapidem excidiſſe vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas xxx. Crebris enim effoſſionibus, abſque eo interdicto fuiſſet, interitus iam imminebat huic loco. Tantũm ſciui, tantũm audiui. ſiquid aliter eſt: mendacium ego fortaſſe dixi, at non ſum mentitus.

Hiſtriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Edictum regis, pro Theatro.

AMPHIT. DOVEON.

AD LECTOREM.

MONITVM te volo, Lector, incidiſſe me cùm hæc ſcripſiſſem in Eliæ Vineti eruditiſsimi viri libellum, qui Burdigalenſium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius vrbis, hæc ferè. Situm eſſe ab vrbe veteri CCCC. *circiter paßibus. Longitudinem arenæ eius eſſe pedum* CCCLXX. *latitudinem,* CCXXX. *Vulgò palatium Gallieni appellari, fortaſſe eò quòd is Princeps exſtruxerit. vocari etiam Arenam: idq́ nomen exſtare in monumentis Eccleſiæ S. Seuerini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: ſed in quâ pretium nullum expreßionis.*

APPROBATIO.

Hos duos Iuſti Lipſij de Amphitheatris libros dignos cenſeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priſcum aſtrictúmque, tum quòd eruditis eiuſdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiſcentes quod ſanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apoſtolicus ac Regius librorum Cenſor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibusque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in literis ac diſciplinis operam ponunt; præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eoſque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Literis poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuę ita literarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæq. à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haud quaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patricinioq. noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcunque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum,

aut

aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq. ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimum cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hęredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, pręſertim verò iis, qui in Magiſtrátu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcunque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti. Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo. Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M.^tis proprium.

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Caſ. M.^tis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecùs faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Feb. M.D.XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE AMPHITHEATRIS *libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. D. XCVIII.

LABORE ET CONSTANTIA

I. LIPSI

DIVA VIRGO HALLENSIS.

BENEFICIA eius & MIRACVLA
fide atque ordine deſcripta.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. DC. IIII.

Cum Priuilegiis Caſareo & Regio.

ILL^{MO} ET REV^{MO}

PRAESVLI

D. GVILIELMO DE BERGES,

ARCHIEPISCOPO ET DVCI CAMERACENSI,

PRINCIPI S. R. IMPERII, COMITI CAMERACESII.

NOn diu, nec ancipiti conſilij lance, delibe-randum mihi fuit, magne PRAESVL, cuius tutelæ vel gratiæ munuſculũ hoc meum offerrem : tibi debebatur. Argumentum video? ſacrorum res eſt; & tu ſacrorum in ipsâ illâ prouinciâ, in quâ hæc geſta narrantur, antiſtes &

præſes. Hallæ, & templum, & ſacrata in eo ſtatua, tuæ iuriſdictionis & curæ ſunt: & iure igitur, quod de ijs ſcribimus, in tuam item tutelam arbitriúmque damus. Quid, quòd ipſa MIRACVLA cenſionem & tribunal tuum ſpectant? nequid vanum, ſubdolum, infirmum ſurrepat aut imponat, tuum iudicium & tabella quæritur: ad te itaque imus, & velut ad Quæſitorem conijcimus hanc cauſſam. Iam ſi ſplendor aut fama operi ab illuſtris præſcriptione tituli quæritur: poſſúmne magis inclytum nomen, quàm GRIMBERGIORVM, præferre? Vos olim è Ducibus Brabantiæ, & mox Marchionibus Bergezomij, vos nobiliſſimis familijs innexi, locum & lucem inter Belgarum proceres ſemper tenuiſtis. Sed tu à te etiam lucē: qui animi dotes & virtutes

eas

eas ſtatim prætuliſti, quibus vel obſcuram familiam & famam illuſtrares. Sacris, Deo duce, admotus cùm Romam & Italiam vidiſſes, Leodici in Eburonum vrbe ſedem legiſti: atque ita ibi egiſti, vt voce ac digito ſignareris, probitatis, caſtitatis, modeſtæ grauitatis exemplar. Quæ ipſa ſtatim te extulerunt, & in vetuſto illo & auguſto collegio principem locum DECANI titulo adſignarunt. Vidimus te hac dignitate, in amore omnium ac veneratione: & veritas ac merita, non ſimulatio aut adulatio dabant. Sed non diu vidimus: & diffusâ mox tui famâ, PHILIPPVS II. rex Hiſpaniarum Antuerpiam euocauit, ad Epiſcopale faſtigium: cui par fuiſti, & ſedem impleſti, eò dignior ſemper habitus, quò diutiùs imperaſſes. Denique magna

etiam illa Antuerpia, anguſta Regi ac Principibus viſa: Cameracum te produxerunt: vbi nunc primariam dignitatem ſuſtines, cum fauore, laude, plauſu,

Lucret. *Omnibus incutiens blandum per pectora amorem*; ſed quem reuerentia tamen temperat ac concinnat. En cauſſas dedicationis meæ, ſed publicas: priuatam vnam addam? Olim cùm Leodici eſſes, notitiâ & conſuetudine iuncti fuimus, & priuſquam inter Principes cenſereris, amici vocabamur. Hæc me impulerunt ſcriptum ſacrum, & quod ego inter mea ab argumento amo, ad te cultus & affectus teſſeram mittere: ſuſcipe Ill^me^ & Reu^me^ PRAESVL, & ſi non ab ingenio aut labore meo, ab eâdem illâ cauſsâ ama. Louanij, Idibus Iulijs, ∞. IↃC. IIII.

LE-

LECTORI S. M. D.

Sacra hæc ſcripſi : & ſtatim animi oculis præuidi fore, qui inclamarent: Quid in alienos fines ſcandis? quid vana hæc affers, aut ſupra verum effers? Vtriſque reſpondendum breuiter eſt: & prioribus obduco, Chriſtianum me, & quidem puri priſciq; ritus eſſe; quid alienum facio, ſi non adoro ſolùm Numen, ſed adorno? Decet nos, & laudes grateſq; ei dicere, & præſertim opera eius mira ac magna propagare: quod hîc à me factum. Nam per Virginem matrẽ quæ Memoranda & Admiranda patrare ei viſum, narraui. narraui, inquam: non ſubtiliter aut tenuiter aliquid ſuper religione diſputaui. Itaque intra fines meos manſi, & ipſum tituli mei atque inſcriptionis agrum colui, id eſt, Hiſtoriam ſcripſi. Sed vanam, vel coloratam, aiunt alij. Dei fides, quàm falluntur! Nihil de mendacio aut fuco ſumimus: Acta & Regeſta legimus, & ex iis ſelegimus, quæ digniſſima videbantur prouulgari. An iis fidem non habent? in oculis plurium geſta, teſtibus firmata ſunt, ſæpè magiſtratuum ſignis: & caput rei, Acta hæc maiores noſtri confecerunt, religioſiſſimi homines, & ante doctrinam hanc ſpernentem Diuos nati. An & de meâ fide dubitant? mittant viſere, ſi non credunt: imò mittant, vt credant. Plura reperient: & quantumuis ſint, vt cum Platone

tone

* præfracti *tone hoc dicam*, * κεράσβολοι, *mitigabuntur & cedent, magnitudine vel nouitate rerum perſtricti.* Miracula, *ait verè Auguſtinus,* ſunt introitus ad fidem. *Quod ſiquis etiam ſic non mouetur: iure ei Homericum hoc accinam,*

Lib. ix. Confeſſ.

* — certè aures ſunt tibi tantùm Queis audire queas, periit Mēs ipſa Pudórque.

* ἦ νύ τοι αὔτως
Οὔατ' ἀκούσμενές ἐστι, νόος δ' ἀπόλωλε καὶ αἰδώς.

Sed de Actis, *habuiſſe ea me deſcripta exſignatáque profiteor, operâ* Auberti Miræi *doctiſſimi viri, Canonici Antuerpienſis, &* Ioannis Houij, *magnifici in eâdem vrbe ciuis. Gratia iis eſto: mihi fides, qui apicem non detraxi, aut addidi: niſi quòd digeſſi, concinnaui, & affectus obiter miſcui, orationi erigendæ aut animandæ. Ius & laus eſt fieri. Etſi quæ magna laus? ex facili mihi & iucunda opera hæc fluxit: & teſtificor, non decem totos dies illi impenſos. Nimirum vt auro aut ebori facile eſt decus addere, cùm materies per ſe niteat: tale iſtis gratiam à ſtilo dare, per ſe gratis. Fruere bone Lector, & Euripidis illud ſemper hîc cogita:*

* Sapere modeſtè, & colere quæ diuina ſunt, Pulcherrimum puto, atque ſapientiſſimum Hominibus eſſe.

* Τὸ σωφρονεῖν δὲ, καὶ σέβειν τὰ τῶν θεῶν,
Κάλλιστον οἶμαι γ' αὐτό, καὶ σοφώτατον
Θνητοῖσιν ἔργον.

Puto tecum Euripides: & odi, odi curioſulos, qui etiam in illa penetrant, id eſt, Gygantæo periculo in cælum ſcandunt. Tu aliter, vt tutò & feliciter ſcandas: quod voueo, & DEVS *&* DIVA *tibi mecum donent.*

I. LIPSI

I. LIPSI
DIVA VIRGO HALLENSIS.

CAPVT I.

Affectus noſter vetus erga Diuam: iter Hallas, & occaſio ſcripti. tum Verſus.

A Primâ adoleſcentiâ DIVÆ VIRGINIS amorem & cultum indui, eamque patronam mihi & ducem in periculis, in moleſtiis, in omni vitæ curſu, elegi. Etiam in ſtudiis. & ſiquid accuratiùs pangendum, aut dicendum publicè eſſet, vbi Famæ vel Memoriæ res agebatur, precibus & votis ad eam iuiſſe me fateor: & felici ferè ſucceſſu. Itaque, vt primùm licuit, in Sodalitium eius nomen etiam dedi, quod apud Eburones, & in hac item vrbe frequens honeſtumque eſt: cui Patres Societatis Ieſu præſident, diriguntque. Ab eodem deinde iſto affectu Hallas diu adſpiraui, tandem iui: locum in multâ apud noſtros & exteros famâ, & inclytum *Miraculis*, quę tutelaris ibi Diua à multis iam annis patrat. Sed cùm veni, & ca- Anno ∞. IↃCL.

lidè templum adij, ac preces cœpi fundere, ſenſi trepido quodam gaudio, & mixtâ veneratione, corpus animumque percelli : & palàm in loco Numen eſſe, quod vel ignaris mentibus ſe ſuperfundat. Precibus autem breuiter tunc (veſpera erat) conceptis, & ſequēti die ſacris ritè peractis, quibus interfui; cœpi oculos auidè circumferre ad Aram ipſam, ad Sacelli reliqua, Tabulas, Donaria, & plurima ibi diuinæ potentiæ, aut humanæ pietatis, monumenta. Vbique FACTA MIRANDA, ſupra captum aut fidem hominum, ſupra ipſam naturam: & inter tot miranda, ſubiit illud mirari, nondum fuiſſe, qui ea ſcripto complecteretur, & Dei ac Virginis gloriæ diuulgaret. Incidit mihi cupido, fateor: cupido? quam voto etiam adſtrinxi, concepique inquirere, colligere, ſcribere, quæ huic rei eſſent. Eâ mente ad hoſpitium redij, Verſibus paullò pòſt teſtatus & gaudium meum in hoc adſpectu, & laudes Diuæ leuiter, atque inſtitutum meum, tangens. Sunt iſti:

Ode

Ode ad Divam Hallensem
ab interuallo conſpectam, & veneratam.

Quem me, quóue loci eſſe
Dicam? téne ego, Diua,
Cerno? te fruor, & datur
Ora tueri?

Ora, quæ toties mihi
Contemplarier ardor:
Pro quâ luce tot olim
Voui ego vota.

Quorum nunc benè damnâs,
Sacram pronus ad aram
Flecto corpus, & ipſam
Conſecro mentem.

Suſcipe, & tibi deditum
O admitte clientem:
Et linguæ atque ſtili mihi
Fræna relaxa.

Etſi quid tibi dicere
Dignum, Diua, habeam? tibi,
Quæ magni genus es Dei,
Cui Deus ipſe

Imputat genus, & ſuam
Inſcribit ſibi matrem.
O mirum! ſtupet hæc humus,
Et ſtupet æther.

Qui verbo omnia condidit,
Is ſeſe in gremium tuum
Verbum condidit, & tuâ
Editus aluo eſt.

Da flores puer, & ſacri
Da mî thuris honores:
Illos ſpargere, & hos ſit
Fas adolere.

Plura non datur. & licet
Prædicare ſilentio,
Quæ laudes hominum ſupra,
Quæ Geniorum es.

CAP. II.

Origo imaginis à Diuâ Elizabethâ. de hac igitur præmiſſum, de ſtirpe eius, quâ genita, & quam genuit, de morte & conſecratione.

LAudare igitur abſtinebo, narrare incipiam, & ſtilo vulgare ADMIRANDA tua opera, vtinam vel in fines vltimos terræ poſſim! Incipiam ab ipſo capite, & primò dicam *Vnde hæc imago*, & in hunc locum delata: tum *Beneficia* adiungam, & *Facta inopinata*, & quæ non niſi diuinæ potentiæ vlla mens tranſſcribat. Da mihi O DIVA, quam præſentem animo cõtemplor, quod piè ſanctéque inſtitui, ritè & feliciter exſe-

exſequi, nomini & cultui tuo propagando, pietati & ſanctimoniæ augendæ: quos duos profiteor huic ſcriptioni eſſe fines. *Andreas ſecundus* Rex Hungariæ (quæ priſcorum ferè Pannoniam & Daciam continet) Rex, inquam, Hungariæ fuit, anno ∞.CCI. Vxorem habuit *Gertrudem*, Ducis Meraniæ, Carinthiæ, & Iſtriæ filiam: cuius ſoror (dignum monitu) *Hedvvigis*, nupta *Henrico Barbato*, Principi Sileſiæ & Poloniæ, inſigni pietate inclaruit, adeò vt Sanctorum numeris meruerit adſcribi. Ea obiit anno ∞. CCXLIII. diu poſt ipſam *Elizabetham*, ex ſorore neptem, de quâ eo dictum. Nam Andreas ex coniuge illâ ſuâ tulit quattuor liberos, *Belam*, *Colomannum*, *Andream*, *Elizabetham*. Duos priores omitto, non pro re noſtrâ: è duobus aliis, *Andreas* regni expers, ob naſcendi ordinem, in Italiam & Venetias venit, fortunam ſibi aut ſuis facturus, atque ibi ductâ prædiuite vxore conſedit. Filium *Marcum* reliquit. qui largus opum, & honorum auidus, in Galliam, florentiſſimum tunc regnum, migrauit: atque ibi dignum ſtirpe regiâ coniugium & proles repperit, fundauitque inclytam hanc CROYORVM familiam, nunc quoque opibus & honoribus florentem. Cui magnum decus DIVA ELIZABETHA innectitur, ſoror, vt dixi, huius Andreæ, & filia illius Regis. Hæc ad inſtitutum noſtrum maximè pertinet, & eius

ergò præmittenda illa ad lucem fuerunt. Quæ admodum puella, & trimula dumtaxat, *Ludouici* filij *Hermanni*, Lantgrauij Thuringiæ & Haſſiæ, nuptiis deſpondetur, legatis vtrimque miſſis: qui Ludouicus inter potentes Germaniæ Dynaſtas eminebat, & genus ac ſanguinem ad *Carolum Magnum* referebat. Deducitur in Thuringiam anno pòſt, id eſt quadriennis: & ſub oculis curáque parentum, futuro marito creſcit & educatur. Quantis iamtum ſanctimoniæ indiciis, longum ſit dicere: hoc moneo, puellam, vxorem, viduam, mirâ pietatis laude celebrem fuiſſe: ideóque à pictoribus aut ſculptoribus paſſim caput eius triplici coronâ inſigniri, quam in quoque ordine illo iure ſibi poſcit. Sed hæc igitur grādiuſcula, & viri iam patiens, marito iungitur, annos nata circiter quattuordecim. Is mulierem matremq́ue fecit, & genuit ex eâ anno altero *Hermannum*, primum vnicumq́ue filium: & mox biennio pòſt filiam *Sophiam*, quæ Duci noſtro Brabantiæ nupſit, vt dicam; iterumq́ue biennio, alteram *Sophiam*. quæ matris, opinor, monitis aut exemplo, pertæſa rerum terreſtrium, & cæleſtia ſpirans, ſacrarum Virginum cœtui ſe mancipauit, in Franconiæ monaſterio *Kitʒingâ*. Quod ita in Chronicis Erphordienſibus fideliter ſcriptis reperio: etſi alibi, hanc non *Sophiam*, ſed *Gertrudem* dictam, & Virginitatem conſecraſſe Al-

den-

denburgi. Hi liberi. neque maritus diu ſuperfuit: cùm tactus piæ militiæ amore, anno ∞.CC XXVII. vnà cum Frederico Imp. ad Terræ ſanctæ recuperationem iret: iret, nec perueniret. Nam Hydrunti in Apuliâ, dum tranſgreſſui omnia parantur, febri correptus obiit, ſiue vt alij, veneno interceptus. De loco, plures conſentiunt: legi tamen qui in Siciliâ obiiſſe aſſerant. noſtro fortaſſe, non ſuo errore: cùm illius æui nomenclaturâ ipſa Apulia, & regnum illud hodie Neapolitanum, Siciliæ nomine dicerentur. Duplex enim ea erat, vltra & citra fretum ſiue pharum, vt loquuntur: atque ita igitur hîc capiamus. Sunt etiam qui in ipsâ Terrâ Sanctâ obiiſſe, ſed temerè & falsò, tradant. Loculus quidem & oſſa paullò pòſt ad mæſtam Elizabetham tranſlata: mæſtam, etiam ab iniuriis, quas ab *Henrico* fratre mariti erat paſſa. Is enim à primis ſtatim nunciis de morte, Hermanni pueritiam ſuum commodum ratus, prouinciam, arcem, bona inuaſerat: Elizabetham cum ſuis eiecerat: ita properè & ferociter, vt miſera paruos liberos trahens, & cum fortunâ deſerta ab omnibus, vix hoſpitium reperiret, metu potentioris. Contulit ſe itaque in Haſſiam, tota pietati iam conſecrata, eique aſſiduè, ductore quodam *Conrado*, religioſo & optimo viro, operatur Marburgi: vbi & diem ſuum obiit, etſi placato iam Henrico, & ideò ab opi-

opibus inſtructior. ſed quas non niſi in pauperum vſum, & ſtatim elargitura admiſit. Obiit autem quadriennio circiter à marito, anno ∞.CC XXXI. quod ſcriptores eius æui conſtanter tradunt: & ergo iuuenis obiit, nec niſi annos vigintiquattuor nata: breui circulo quantam virtutum copiam complexa? Quæ famâ, ſed & miraculis diffuſæ, caput Eccleſiæ Gregorium tunc Nonum haud latuerunt: atque is eas produxit & propalauit, & ipſam, conuentu & conſenſu ſacrorum Procerum Peruſiæ, cæleſtium numeris adſcripſit: iuſſitque precibus & veneratione proſequi, & feſtum quotannis diem habere XIII. Kalend. Decembres, quo ex hac vitâ migraſſet. Diploma ipſum Pontificis Vaticana Bibliotheca in Regiſtris ſuis habet, promulgatum anno ∞. CCXXXV. quadriennio ab eius morte. Eo autem in Germaniam perlato, concurſus Marburgum factus: oſſa de humiliore in altiorem locum, & auguſtiorem loculum, tranſlata: cùm adeſſet Imperator ipſe *Fridericus*, honoris & pietatis ergô, itemque Archiepiſcopi Moguntinus, Colonienſis, Bremenſis, & magna vtriuſque ordinis procerum manus. Quo tempore è ſacro cadauere oleum vbertim manauit. Imperator coronâ aureâ decorauit, alij donis aliis: ego te, Diua, breuiter laudibus precibuſque, *Salue & faue*.

CAP. III.

De filiâ Eliʒabethæ Sophiâ. quæ in Brabantiam venit, ſtatuas attulit, diuiſit, & quomodo hæc Hallis dedicata.

HErmannum, vt dixi, filium habuit, ſed nec hunc longæuum. Cùm enim octauodecimo circiter anno vxorem duxiſſet, in flore æui, ſtatim ab ipſis nuptiis obiit, veneficio, vt conſtãs fama ferebat, *Berchtæ Sebergiæ*, nobilis fœminæ: incertum amore an odio, ſuo an alieno impulſæ. Sed obiit, & ſororem reliquit *Sophiam*, de quâ tetigi, & nunc vberiùs dicam, vel Brabantię noſtræ cauſsâ, in quam venit & nupſit; itemque inſtituti, quia propioribus lineis ſacram Statuam noſtram tangit. Igitur *Henricus* II. Dux Brabantiæ tunc præerat, cognomento Bonus: qui primis nuptiis *Mariam Sueuicam*, *Philippi* Imp. F. vxorem habuerat, exque eâ *Henricum* III ſuſtulerat, Magnanimum dictum: vt tunc apud nos moris erat, principes viros titulo aliquo diſcernendi, vel potiùs honeſtandi. Is *Henricus* & poſteri in patriâ noſtrâ Principatum tenuerunt; & ſtirpe meliore deficiente, per *Margaretæ* nuptias ad inclytam BVRGVNDIÆ gentem detulerunt: quæ *Margareta*, matre item *Margaretâ*, *Ioannis* III. neptis nupſit *Philippo Audaci*, primo noſtro in-

B ter

ter externos Duci. Hæc igitur *Maria* cùm prior
∞. CC. XLII. *Henrici* vxor fuiſſet, abiiſſetque: iunxit ſibi nuptijs alteris *Sophiam Elizabethæ* filiam, generis nobilitate, & matris pietate demonſtratam. Ex quâ tulit item *Henricum* filium, cognomine Brabantinum dictum. Qui cùm expers paterni Ducatus eſſet, fratri prærogatiuâ ætatis tranſſcripti: annos iam duodecim natus adiecit oculos atque animum ad Thuringiæ & Haſſiæ Principatum, materno iure & gratiâ fretus. quippe quæ in ijs locis, vel Diuæ *Elizabethæ* memoriâ, vel & propriâ virtute, ingens nomen & amicos fautoreſque reliquiſſet. Sed ecce, mortuo *Hermanno* fratre *Sophiæ*, cui ius illud ſine controuerſiâ debebatur, ſucceſſit & vindicauit ſibi, excluſâ fæminâ, *Henricus* frater *Ludouici:* tenuitque quöad vixit, opibus & potentiâ valdè auctus, & facien-
∞. CC. XLVII. te Pontifice Innocentio II. Rex Romanorum contra *Conradum* Frederici F. electus. Quem prælio apud Francofurtum etiam vicit: vir magni animi & ſpei, ſed quam Fata inciderunt, obijtque anno poſt electionem, liberorum expers. Ea res iterùm ius & ſpem *Sophiæ* noſtræ præbere viſa, venitq; multis aduocantibus in Thuringiam: etſi alij contrà nitebantur, aduocato *Henrico* altero, Marchione Miſniæ & terræ Orientalis, nato ex ſorore Henrici Regis defuncti. Sophia vetus ius prætendebat; iſte nouellum. deni-

denique pacificatione aliquoties tentatâ & irritâ, armis decretum eſt: quorum finis, vt partitione factâ, Thuringia penes Marchionem Miſniæ maneret, Haſſia Henrico Brabantino cederet. Idque ad poſteros obtinuit: & ſtirps iſta, quæ hodieque eſt Landtgrauiorum Haſſiæ, originem & dynaſtiam ſuam Henrico, & Sophiæ eius matri debet acceptam, itemque piæ Elizabethæ. Sed abite nunc confines hiſtoriæ; ad rem ipſam noſtram veniamus, quâ cauſsâ, & fidei ſtruendæ, hæc præmiſſa. Sophia igitur iſta maternæ pietatis etiam heres & adſecla, Diuæ Virginis cultui inprimis fuit mancipata. Putatur à matre ſtatuas aliquot accepiſſe, quas vel ob eius memoriam caras ſanctaſque habuit: è quibus vnam Viluordiæ, in cœtu Virginum religioſarum dedit dedicauit, miraculis olim & nuper claram, cui cognomen DIVÆ CONSOLATRICIS à re inditum: quia multi malis animi corporiſque remedia illîc aut leuamenta reperiebant. Tres alteras dediſſe *Machtildi* ſorori Henrici Ducis, mariti ſui: quæ alteris nuptijs iuncta *Florentio* IIII. Hollandiæ & Zelandiæ Comiti fuit. E quo coniugio *Guilielmus* II. ille natus, illuſtre nomen, & Rex Romanorum in diſſidio electus. Accepit, inquam, Machtildis ab ipsâ Sophiâ: quod vero propius & rationi temporum aſſidet, quàm vt à Diuâ Elizabethâ, quæ diu mortua, & vix eſt vt

cauſſam donandi, aut arctiorem notitiam, in tam diſſitis locis, habuerit cum iſtâ. Vndecunque ea nacta, Statuas tamen habuit, coluit: & iam moritura diſpartiuit, & locis ſuis quamque aſſignauit. Vnam Graueſandæ, Hollandiæ veteri opido, quod finitimum eſt Loſdunenſi cœnobio: quod ipſa condiderat, in eoque vitam à morte mariti caſtè pieque egerat. Alterã Harlemi, adſeruandam in ſacrario Carmelitarum: tertiam denique hanc noſtram *Hallis* Hannonię collocari voluit, ſiue iuſſit. Quare illic, & cur extra Batauiam? Credo, quia inter alias prolem ex Florentio marito *Adelheidem* genuerat, nuptam Ioanni Auennenſi, Comiti Hannoniæ: & hanc igitur, eiuſque ditionem, ſacro hoc donario iuit auctum. Hoc euenit anno Chriſti ∞.CC.LXVII. quo Machtildis illa diem obijt. Addo obiter, huius filiam fuiſſe item *Machtildem*, quæ nupta Comiti Hennenbergio vno partu protulit CCCLXIIII. proles, quas Otho Antiſtes Vltraiectinus ſacro fonte omnes abluit: rem fabulæ, quàm hiſtoriæ propiorem, niſi eam Annales noſtri conſtanti aſſenſu tradidiſſent.

CAP.

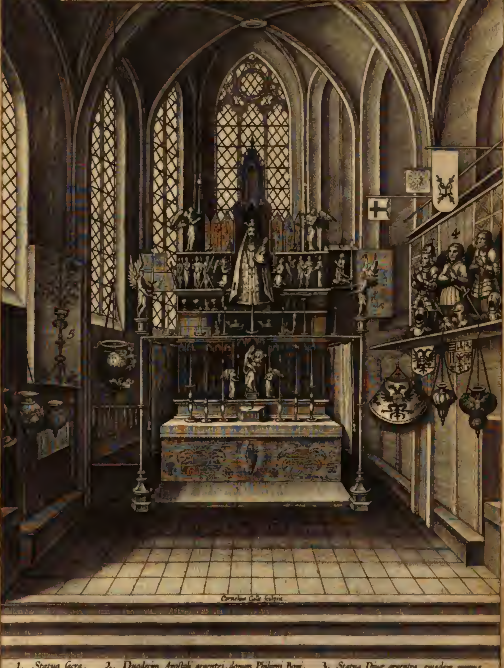
CAP. IV.

Aliquid ſuper ipſo opido Hallenſi, itemq́ templo.

ERgo hæc illa, & tali origine, Statua eſt quam *Hallis* hodiéque colimus: de quo loco & opido, exterorum cauſsâ, breuiter libemus. Eſt illud in finibus Hannoniæ, quâ Brabantiam tangit, tertio à Bruxellâ noſtrâ milliari. Ipſum modicum eſt, neque opere aut ędificijs conſpicuum: ſufficit loci ſanctimonia, ad præſidium ſimul & ornamentum. Ager tamen in ambitu bonus, fæcunda pratis aruiſque planicies, quam Zenna flumen interluit, & ipſum item opidum: atque illinc riuis amnibúſque auctum Bruxellam, nauium in eâ & extra eam patiens, venit. Nomen à tutelâ aut conſeruatione habet, vt aliæ item *Halæ*, ſiue placet *Hallæ*, quæ paſſim exſtant. Enimuerò vulgò etiam ædificia ſic appellamus, vbi merces aut homines tueri ab iniurijs aëris ſolent: aut litterâ mutante, *Salas*. Atque iſta vox Gallis nobiſque in aſſiduo vſu eſt, pro *Atriis*: cauſsâ eâdem, quia ibi conuentus, & in tuto ac ſudo agunt. Sed & *Halas* Louanij habemus, veterem lanificij & lanificum domum, eorúmque receptui: nunc, meliore auſpicio, ab Arachne ad Palladem tranſlatam, in quâ optimarum artium ſcientiarúmq; doctores & diſcipuli cottidie ope-

rantur. Sunt & Saxonicæ *Halæ*, itémq; Tirolenſes ad Oenum: à ſalis aſſeruatione dictæ, ſiue ab ipſo *ſale*: nam & hoc originationem ſuam primogenio huic debet. Quid enim magis, quàm *Sal*, ſeruat? quod priſcis Græcis noſtríſq; *Hals*, ſiue *Halt* fuit: & mox in *Salt* mutauit: ab eóque, dixerit Becanus, Latinorum *Salus*. Hoc opidum quando conditum, neſcio: vetuſtatem tamen aliquam habet. Itémq; arcem, Dynaſtarum eius tractus olim domum, an Prætorium: in quâ egiſſe ſæpiùs, atque etiam obijſſe *Philippus Audax* dicitur, is qui Flandriam cum Brabantiâ iunxit. Etſi Froſſardus in opido quidem, ſed in hoſpitio Cerui (nunc quoq; domus ibi, & inſigne) non autē in arce ſcripſit obijſſe. Id fuit anno Chriſti ∞. CCCC. IIII. Eſt autem templū in opido, foro imminēs, eleganti ſatis opere: cuius ala ingredientibus ſiniſtra ſacellum habet & Aram, ac ſuper eam Statuam hanc DIVÆ VIRGINIS, de quâ agimus & agemus. Sacellū modicum eſt, ornatū à donarijs & tabulis votiuis habet, religionem à ſe, & neſcio quomodo ingredientes ea tangit. Concurſus huc olim & nunc vndiq;, etiam à longinquis locis, & quàm latè propemodum Chriſtiani fines ſe tendunt. Quid mirum? MIRA hoc effecerunt, quæ crebra & vel aſſidua hîc euenerunt, eueniúntque. quod boni gaudeamus, & iactemus; improbi liueant, aut calumnientur.

SACELLVM D. VIRGINIS, ET PRAECIPVI ORNATVS.

1. *Statua ſacra.* 2. *Duodecim Apoſtoli argentei, donum Philippi Boni.* 3. *Statua Diuæ argentea, euſdem muneris.*
4. *Maximilianus Imp. Albertus Dux Saxoniæ, & quidam procerum.* 5. *Arbor aurea Maximiliani, inſcripta* ANNO VIIII. 6. *Lampas argentea Iulij* II. *P. M. inſcripta,* ANNO VIIII. IVLIVS PONT. MAX.
7. *Paludamentum Caroli* V. *Imp.* 8. *Statua argentea viri geniculantis, donum Fuggerorum.*

Cap. V.

Tranſitum ad Miracula; ſed primò communiter Vera hac aſſerta, & diſcrimen triplex à Falſis datum.

QVid tamen calumnientur? non certius diuinitatis argumentum, quàm à MIRACVLIS: quæ Deus ipſe homo factus, vt talem ſe aſſereret atque oſtenderet, palàm exhibuit & vulgauit. Sunt, & fuerunt Genij, fateor, qui ludibrio aut fraudi noſtræ ſimilia quædam patrant: ſed ſimilia. ab ipſis illis Veris non vnâ aut fallaci notâ ſeiungenda. Dicam, vt bonitatem noſtris præſtruam, & contra improborum, an impiorum calumnias, præferam ſcutum. Triplex nota eſt, quâ Vera à Vanis miracula differunt: *Magnitudo, Finis, & Fides*. Magnitudo, quòd non exigua aliqua aut leuia ſint in opere, ſed quæ opinionem, ſenſum, naturam omnem vincant: & quæ ipſa illa Natura nō niſi domino ſuo poſſit indulgere. Legiſtíne à Moyſe, Pharäone rege arbitro, victos variè eius præſtigiatores, aut magos? Tale vniuersè in Veris Vaniſque ſcito: vim illic veram & diuinam eminere, ideóq; & maieſtatem: hîc fallax aliquid, luſoriū & illuſoriū, & in exploratione leue reperiēdum. Genij ſe miſcent, aërei, terrei, aut inferi, & opellas aliquot exhibent, ſed

opellas: quod ex comparatione diuinorum operum peruideas, & peruincas. En in veteris Scripturæ libris, tot centena millia hominum, ſectis diuiſiſque aquis, velut per ſiccum traducta. En iterùm, in ſqualidis arentibuſque locis, è durâ petrâ, ictu virgæ, torrentes aquarum manantes. Quis non auguſtum & ingens hoc videt, in mari abductas, è lapide eductas aquas? & à quo niſi à Numine? Nam magi omnes conueniant, non facient: niſi fallaci aliquâ imagine, & ſine alio fructu mox periturâ. Idem in nouæ Scripturæ libris, idem in nouitiæ magis & noſtræ. Non damus nauim zonâ mulierculæ alligatam, & aduerſo flumine motam; non aquam in cribro geſtatam; non manu permulſam, & tactu aëneam factam barbam; non cotem nouaculâ ſciſſam: minuta & à minutis Geniis hæc facinora eſſe ſcimus. Quid ergo nos? claudos erectos; cæcos luce affectos; morbidos perſanatos; mortuos ipſos ſuſcitatos, & verâ vitali luce iterùm donatos. Imperium in elementa, in animantia, in naturam ipſam rerum Chriſtus & Chriſtiani vſurparunt, & vſurpant. Iam diſcrimen alterum à Fine eſt. Vt demus magna quædam à profanis prauiſque hominibus patrari: finis diſſidet. Illi in ludibrium aut noxam faciunt: noſtri in ſerium fructum, aut ſalutem. Præſtigiatores, calculatores, & id genus, quid niſi vanâ ſpecie obiectâ oculos

ſenſuſ-

ſenſuſque fallunt? & fallendo delectatiunculâ aliquâ fortaſſe permulcent. Magi, incantatores, venefici, nocendi palàm finem habent, & ad Dæmonum cultum adducendi, quorum ope conſilioque hæc patrant. Itaque non fallax & iſte character. quòd Vera miracula ad verum, & vnum, Deum ducunt; falſa ad falſos, & multos. Tertium denique diſcrimen, Fides: atque id dupliciter. Primùm, quia vana multa eiuſmodi famâ aut ſcriptis prodita: & Liuius ipſe non ſemel agnoſcit, turbido aliquo tempore, *verſis inreligionem animis, multa viſa, creditaq́ prodigia, quæ non erant*. Natura ſcilicet humana, ſuperſtitioni prona, hæc accipit: & fraus Genialis obiicit, inſinuátque. Senſu etiam altero vana, quia ſpeciem ſæpe, non rem habent: non certè perfectionem, aut diuturnitatem. Nam & Genij ecce morbos interdum, aut cæcitates, aut alia damna corporis curare videntur. Videntur, inquam. vel quia ipſi temporaneum aliquid tale intulerunt, vt auferant; vel quia non in longum curant, & eadem aut maior noxa (vſu cognitum) mox adhæret. Non ſic in Veris, abſit. omnia fidem habent, ſiue libris ſacris tradita, qui non magis quàm eorum auctor (is Deus eſt) mentiuntur: ſiue bonis teſtibus arbitriſque affirmata: denique fidi etiam perfectique operis, nec retractantur ex facili, aut mutant. Et verò illa ipſa

tamen Geniorum opera ſicui miranda videntur, vt flumen ſiſtere, pluuias immittere, futura prædicere : quid niſi in Dei potentiam pia mens ducat, quo faciente, aut certè permittente, illa ipſa eueniunt? Ac ſi minuti creati iſti Spiritus talia; quanto maiora maximus ille, conditor & creator omnium, poteſt? Vides diſcrimina: interroget me aliquis, Sed cur Miracula hæc non ipſe in ſuo nomine Deus, & magis ſæpiuſque hodie in Diuorum, & ſæpiſſimè Diuæ ſuæ matris, edit? Cum Auguſtino reſpondeam, Non opus nunc Chriſto aſſerendo prodigijs: imò *ſiquis ea requirat, ipſum eſſe prodigium, qui mundo credente non credat.* Excipio, ſi apud gentes longinquas res geritur, & omnis fidei noſtræ adhuc expertes. At in Diuis quia aliter eſt, & multi etiam Chriſtum profeſſi obſtrigillant eorum honori, aut cultui: meritò extra ordinem eos aſſerit; & quos abijciunt, alleuat; quos obtenebrant, illuſtrat. Et quis neſcit, tot iſtas hodie nouellarum opinionum ſectas, conſenſu & velut de compacto in vnam *Diuam Virginem* incurrere, & decus eius omne ire imminutum? Ergo iſte vindex tuetur, & auget cottidie: & auſim dicere, nullibi, in nullo nomine aut titulo, plura & maiora *Miracula,* quàm in eius exhiberi.

De ciuitate Dei XII. cap. VIII.

CAP.

CAP. VI.

Miracula quæ ipſum opidum, aut templum, aut ſtatuam propriè tangunt: & tutela in iſtis Diuæ palàm obſeruata.

ET noſtra iam videamus: quæ ſedulò & fideliter ex archiis aut monumentis deſcripta trademus, procul ab adſtruendo, omiſſioni propiores. Quid ita? quia, vt æui ſuperioris ſimplicitas aut neglectus fuit, multa ab ijs non conſignata ſcriptis fuêre, etiam quæ in illuſtribus perſonis patrata opinemur. Quidni opinemur, in tam frequenti eius cultu: quem non niſi beneficijs & miraculis probabile eſt prouocatum? Atqui pauca ante annum CCCC. exſtant: niſi longiùs quædam ſpectant, quibus temporis nota non eſt adiecta. Queramur, imò indignemur: quamquam olim ſimile. atque ipſe Auguſtinus, æuo illo curioſo & erudito, ſcribit *multa ad memorias martyrum facta*, ignoratione aut obliuiône, famâ excidiſſe. atque adeò *in ipsâ vrbe Carthagine eueniſſe, quæ Carthago neſciret.* Lib. XXII. De ciuit. Dei, cap. VIII. Simile Hallis noſtris factum: & demus ſimplici pietati veniam, quæ contenta præſenti & ſuo fructu fuit. Illud autem primùm obſeruo, in ipsâ Statuâ miri aliquid videri: quæ haud magna (ſeſquipedalis circiter) & è puro nec medicato

 ligno,

ligno, tot ſæcula perſeuerat, immunis ab omni exitiali peſte. Immunis etiam ab incendiis: quæ vrbecula illa aliquoties, vel noſtrâ memoriâ, ſenſit: cùm illa Diua & ſe, & templum ſuum, omni vicino foro, & iuxta ipſam ædem ædibus ardentibus, defendit. Quid, quòd ab hoſte, & vi bellicâ, defendit? Incolæ præferunt, & Annales referunt, aliquoties opidum illud, nec ſitu nec opere munitum, tentatum ab hoſte, vel clàm & fraudibus, vel palàm & machinis: ſed tutelâ præſidioque eius ſtetiſſe inuictum. Cùm bellum ciuile, aut potiùs inteſtinum, inter miſeros & fato quodam huic malo deſtinatos Belgas eſſet, quo tempore *Maximilianus Primus Auſtriacus* rebus præerat, filij ſui Philippi tutor: cùm, inquam, alia Flandri atque vnà Bruxellenſes, alia & meliora Hannonij & maior prouinciarum pars ſentirent, Principi nouo & veteri adhærentes: ecce *Philippus Cliuius* partium aduerſarum Dux, animo & manu ſtrenuus, Bruxellæ tunc agebat, &
∞.CCCC.LXXXIX. valdè in rem putabat *Hallas* ita propinquas capi. Vno anno bis tentat. per inſidias ſemel, & occultam intra muros conſpirationem: iamque copias ad ſex millia militum cum tormentis eduxerat, ignaris ſuperuenturus. Caſu ciuis (quid caſu? Numine, & Diua vigilabat) ciuis, inquam, Bruxellenſis à præſidiarijs capitur: qui rem omnem & coniuratos ipſos detexit. Cliuius ignarus aduenit,

uenit, & vt putabat ignaris. Illi ſilent, diſſimulant, adire patiuntur, foſſas tranſire, muris ſubire: tum vndique ex præparato, ingruunt, tela, viri, fæminæ, & magnâ ſuâ clade proturbant incautum hoſtem: deleturi etiam, ſi maior aliqua manus in opido fuiſſet. Alterum eodem anno, clarioris ſubſidij. Quod fraus abnuerat, à vi Cliuius vult impetratum. Venit eò cum inſtructo decem millium equitum peditumque exercitu. Ita autem ſubitus venit, vt centum viginti Hallenſes præſidiarios, lignatum & pabulatum egreſſos, ad vnum omnes interciperet: triſti augurio, & damno certiore, quò minor in vrbe manus, vix ducenti quinquaginta milites, remanebant. Sed DIVA ſcilicet, quæ tutelæ ſuæ totam rem facere voluit, etiam muros dirui tormentis paſſa, & aditum lato limite fieri, quà vel tria plauſtra tranſirent. Præterea ignis, ferreis cauatis globis, & qui emiſſi pateſcerent eumque funderent, in domos variè ſparſus: & quaſdam iam comprehenderat. Vbique periculum, clamor, conſternatio: ſed in vnâ re ciues conſtantes, ad DIVÆ opem pijs votis confugiunt. Tum velut robore diuinitus immiſſo, à templo feruntur in hoſtem, ipſi ſacerdotes ijs mixti. Pugnatur acriter, illinc viribus, hinc animis maioribus: ac denique ſub veſperam cum multâ ſuâ cæde hoſtis pellitur, ipſe quoque faſſus Numen ſibi palàm repugnaſſe. Interea fæminæ

& im-

& imbellis manus incendia reſtinguere. è quibus decem, vnâ aliquâ domo conſcensâ, cum eâ ipsâ decidunt. Mortuas & obtritas, tam graui ruinâ, omnes exiſtimare: at illæ ſurgunt ſine maiore aliquâ noxâ, & domum quæque ſuam, ſuis pedibus, eunt. Quis non tum laudes gratéſque ſacræ Virgini corde, ore, plauſu dixit? Et hoſtis cùm ſequenti die iterùm oppugnare pararet: ecce tabellarius à *Carolo Croyo* Chimaci Principe (qui toto hoc bello fidam & eximiam operam Maximiliano præbuit: cuius ad illũ litteras latinè ſcriptas, ipsâ Maximiliani manu, libens* vidi) ab eo, dico, Hallenſibus litteræ, quibus intra triduum auxilium & copias magnanimus ille Princeps promittebat. Ciues gaudio exſultare, tympana & campanæ ſonare, omnia lætitiæ ſigna dare: vt hoſtis non aduentare, ſed adueniſſe iam auxilia ſuſpicatus, ſiue Deo etiam terrente & auertente, trepidus feſtinuſque inde diſcederet: ne mortuorum quidem curâ aut ſauciorum, quos in foſſis vijſque reliquit, ipſa etiam oppugnationis aut belli inſtrumenta. Sanè centum circiter globos è ferro aut lapide, etiamnunc monumentum rei, in æde ſacrâ ſeruant, arcis ligneis conditos, qui triginta, quadraginta, ſunt & qui ſexaginta, pondo libras pendunt.

* *Oſtendente Illuſtr^mo Carolo, Duce Croyo & Arſchotano.*

CAP.

Cap. VII.

Duo eiuſdem rei exempla, à noſtro æuo, ſeria ſimul & iocoſa.

SEd hoc etiam, in eâdem tutelâ ſui & ſuorum, Anno CIↃ.LXXX.
lepidum, & quod cum riſu admirationem habeat; geſtum haud pridem, iſto noſtro infauſto ciuili bello. *Oliuerius Tempelius*, vir militiæ gnarus & acer, Bruxellæ præerat: quæ tunc quoque in alias partes iuerat, non capta, ſed decepta. Iſte imminebat Hallis aſſiduè: quas, cum Hannoniâ & Arteſiâ, reſtitutas iam Regi audiebat. Bis igitur tentat. eò audaciùs quòd & finitima opida ſuæ poteſtatis eſſent; & in ipſis Hallis vix quadraginta nouelli milites, qui tuerentur. Primo die repellitur, & callidè, quaſi omiſſo incepto, abit: ſed in animo aliud verſat, & clàm conductis in vnum præſidijs vires auget, & inopinatus ſub noctem ſequentem redit. Et iam cum ſcalis & reliquo apparatu, in viâ, vt fit, incedunt alacres, mutuò ſeſe adhortantes. Erat in numeris *Ioannes Zvvyckius* quidam, homo non religionis ſolùm & vitæ improbus, ſed linguæ. Is canere iam triumphum, & iactitare palàm, *Se ſuis manibus Hallenſi mulierculæ* (Dei parentem intelligebat) *naſum abſciſſurum*. Itur porrò, peruenitur; quid factum? Diua audierat, & quaſi

D talio-

talionis pœnam machinata, procurat glande plumbeâ, inter primas excuſsâ, ſcurræ illi ipſi naſum auferri. Pœnam habuit, & irriſum inter ipſos commilitones perpetuum meruit: qui identidem hominem ad naſum recipiendum Hallas mittebant. Sed & alter in eâdem expeditione, *Ioannes Ryſſelmannus*, immaniore etiam ſæuitiâ, & ore tetriore effuderat, *Sacratam ſe ſtatuam Bruxellam adducturum, atque ibi igne ſubiecto publicè crematurum*. Deus, Deus (mitiſſimam Virginem hîc omitto) audijt: & illi impio blaſphemum os ac mentum tormenti ictu abſtulit, & paullò pòſt ipſam vitam. En vindicem etiam Diuam: ſed magis iuuat audire & videre adiutricem.

HALLAE OPIDVM.
2. Oliuerus Tempelius Hallas fruſtra bis tentat 9. et 10. Iulij A°. 1580.
B. Locus aggreſſionis Tempelij.
1. Philippus Cliuus cum ſuis Hallas fruſtra oppugnat A°. 1489.
A. Porta S. Catharinæ

CAP. VIII.

Beneficia eius deinceps in priuatos. & primò à morte ſeruatus & patibulo, qui Falconem amiſerat.

O Quàm variè, & quàm multis! in animo, in corpore; in periculis, in calamitatibus; in languoribus, in ipsâ morte. Exempla videamus: & primum iſtud, quod lignea vetus imago repræſentat, donarium ibi & monumentum. Scripta etiam in archiuis habent plenam hiſtoriam: ſed annum omittunt. & rem tamen veterem eſſe, cùm dictus ille typus, tum ipſa ſcriptio adfirmat, vetuſtioris ſtili ac linguæ. Res ita habet. Aucupium inter nobilitatis noſtræ priſca & prima exercitia fuit, etiam nuper: priuſquam triſtia hæc bella omnem ludicram honeſtamque voluptatem arcerent. Huic capturæ Falcones habebantur, impenſo pretio è Septemtrionis ferè partibus petiti, fuſci, albicantes, aut varij: bonitate etiam variâ, vt genus cuique ſuum, & ex eo vigor aut rapacitas erant. Vir igitur nobilis (nomen ſiletur) talem auem prædatricem æſtimatam & amatam habebat: quæ caſu, aut negligentiâ miniſtri, auolauit. Dominus in occaſione requirere: ille muſſare, & quod res erat denique dicere, Auolaſſe. Bilis huic in naribus: &, *Sceleſte, ſic imponis? pretio auem alienaſti, &*

 manum

manum mihi mendacio addis. Audin' autem? ſeriò edico, niſi intra quinque ſeptimanas (hanc comperendinationem vitæ tuæ dono) auis compâret, tu periſti. Seruus in metu, qui dominica & ſemibarbara tunc imperia norat: itaque requirit ipſe & alij vndique, ſiluas & deuia veſtigant. fruſtrà. Dies lapſus, hero minæ non elapſæ: quas ad rem vult conferre. Iterùm ille ſupplex precatur, & impetrat menſtruam dilationem. Sed nulla quæſitio iuuat. Dominus crucem iubet ſtatui, miſellum ſub eâ deſtitui, iam laqueo illigandum. Carnifex adeſt, * oculi obligantur: ſpe omni atque ope humanâ abeunte, diuina ſubuenit: & in mentem ei eſt *Diua Hallenſis*, quam miſerorum, & præſertim innocentium, ſæpe leuamen audierat fuiſſe. Tacitis precibus inuocat: atque ecce ſtatim in aëre viſus audire ſonum tintinnabulorum, quibus pedes huic auitio, vt amiſſæ ſe prodant, ſolent illigari. Iam mens, iam ſpes illi redit: & dominum ſupplex rogat paullùm reuelari, vt liberis ſaltem, & erectis in cælum oculis, vltimas preces poſſit effundere. Conceditur, orat iterùm Diuam, quàm ex animo quid opus dicere? pro ipsâ animâ. Ecce autem palàm & in conſpectu omnium, illeipſe Falco, nihil deterritus eâ populi multitudine, è ſublimi aëre præceps deuolât, & in humero eius conſedit. Clamor & gratulatio facta: ipſe auem, in aue vitam recuperar,

** Ita in Scripto. hodie nõ vſitatũ, in illo ſupplicio*

rat, dominus innocentiam. At Diua Virgo omnium ore laudes accipit: & ab ipſo quem ſeruauit teſtimonium. quod, vt dixi, nunc ibi in ligno compâret: aliquâ tamen diſſonantiâ à recitatione meâ & Scripto. Nam illîc Falco non precanti & appendendo, ſed iam appenſo & illigato ſuperuenit: quod magis ſum vt credam, & augendæ admirationi facit. Cur enim non tam vetuſto typo? in quo etiam veſtitum veterem notes, ſerui tunicati & accincti.

CAP. IX.

Quidam inter aquas ſeruatus, in immani & ſubito diluuio.

ALiud ab illo æuo: ſed quod certius deſignem. Euênit enim, vt memoriæ veteres habent, anno ∞. CCC. XC. menſis Auguſti die, qui Petro eſt ſacer. Angianum in Hannoniâ opidum eſt, in decliui ſitum: vbi ciuis quidam inter gregarios, *Paſtinus* nomine fuit. Euênit die iam dicto, vt ſubita & prodigioſa tempeſtas eſſet; nimbi, tonitrua, fulmina, & aquæ ſic denſæ caderent, vt torrentes vbique fluerent, domos abriperent, plateas delapidarent, molas auferrent, omnia denique, vt mare, inundarēt. Homines trepidare. alius in altum, alius imum fugere; ille aquas, hic fulmina: & *Paſtinus* noſter in cellam

lam penuariam ſuam, pluribus gradibus demiſſam. Dum ibi eſt, & ſeruare etiam edulia aliqua aut vtenſilia ſua ſatagit; ecce aquæ vis perrumpit, cauum implet, tantâ vi vt exitus ipſi, nec ipſis quidem eſſet, niſi muris in parte perruptis & deiectis. Sed nec ſic finis. aquæ aliæ adueniunt, & iam *Paſtino* mors in oculis, *Diua Virgo Hallenſis* in ſenſibus: quam trepidus inuocat & vnà (illâ inſpirante) ianuam in ſublimi, quæ fornicem claudebat, manibus apprehendit. Tenet fortiter duas totas horas, & aquæ nihilominus vndique aſſultant, mentum & caput interim ſupergrediuntur, aut tangunt. Iam nox aduenit, & mortis nuncia aut ſoror caligo: cùm ille flebiliter iterùm Diuam, nec fruſtrà, inuocat. quippe quæ claris radijs immiſſis locum illuſtrauit, & ſimul vires ei addidit ad perdurandum. Nox & aqua abijt, ipſe emerſit, vxore & prole tamen ſubmerſis: Hallas venit, ceream imaginem obtulit, ſeptemdecim fidos teſtes adduxit, qui vnà cum eo de re ſic geſtâ affirmarunt.

CAPVT X.

Puer merſus in vitam reuocatur.

ALia rei magnæ, ſed breuicula, & ſine tempore, aut perſonâ, loco, narratio: ſed vetus, & mihi fida. Puer domo egreſſus quæritur duas horas

horas ampliùs, nec inuenitur. Pater denique in lacunam lapſum repperit, capite in limo fixum, pedibus ſupernè elatis. Educit, deponit in terram, adſtat mœſtus, & explorat ſiquid adhuc animæ inſit. Exſpiraſſe videt, & hora tota iam lapſa ab eductione erat: cùm interno quodam inſtinctu ad *Virginem Hallenſem* impellitur, eíque puerum & preces offert. Vix factum, vita redit, puer palpitat & erigitur, cum læto patre domum abit.

CAP. XI.

Homo mali Genij hoſpes ab eo liberatur.

ALia item ſine tempore, ſed alijs tamen notis inſignita. Fuit Aldenardæ in Flandriâ *Reinerus VVilegemius*, vir mente & corpore validus: ſed in quem ipſo Aſſumptionis Diuæ Virginis feſto malignus Genius irruit, & domum ſibi fecit. Fremebat, ſpumabat, laniabat ſeſe & alios: fœda facies, & vel hoſti miſeranda: quid cognatis & amicis? Illi conſenſu & voto Hallas adſpiciunt, tutelarem hanc inuocant, aduerſus notum & ſæpiùs fractum hoſtem. Audit, adeſt, occultâ vi eijcit: & ſtatim reſtituit ſibi & ſuis, verè iam *Reinerum*, & purum. O potẽs, ô benigna, nos quoq; ab eodem fallaci ſerpente defende: & quæ caput eius ſemel in ſacrâ partione tuâ cõtriuiſti, ne caudâ nos flagellet aut ſternat, adiuua & indulge.

CAP. XII.

Leodici puer luminibus captus, & toto corpore æger aut impotens, ab vtrâque labe ſanatur.

ALia, carmine complectenda.
In terrâ & vrbe Eburonum fuit puer
Stirpe atque cenſu honeſtus, æger corporis,
Et orbe vtroque lucis orbus: quod patri
Perdoluit & matri, atque amicis omnibus.
Medicina adhibita fruſtrà, inhærebat malum
Et cæcitatis ſimul, & ægrimoniæ.
Sed ecce fama melior aures accidit
De Virgine hac Hallenſe. Vota nuncupant:
Et nuncupatis luce donatur puer,
Clarâ atque certâ: quique heri tenebrio
Vulgò audiebat, prouocat nunc Lyncea:
Donatur & ſalute reliqui corporis.
Venit parens vterque, venit & puer,
Cui *Nicolaus* nomen, Hallas oppidum:
Siſtuntque Diuæ ſeſe, & vnà imaginem
Puri & puti argenti offerunt: quæ poſteris
Beneficij teſtamen eſſet & fides.

Salue ô amica mihi Eburonum vrbs, & his atque alijs documentis in auitâ tuâ, quod adhuc facis, religione perſeuera.

CAP.

CAP. XIII.

Tempeſtate iactati, & iam naufragantes erepti.

IAm ad ea venio, quæ temporis, etſi non rei, magis certa. Anno ∞.CCCCV. viri tredecim, quorum nomina ſchidis expreſſa pretium non eſt iterare, naui è Batauiâ Antuerpiam vehebant. Tempeſtas oboritur & mare fit magnum, & nox ſuperueniens mala metumque auget. Magis etiam gubernator, qui victam à vi artem faſſus, oratione ſtrictâ & aſperâ hortatur, *Quiſque ſe fatis paret, Deo litet, ad meliorem vitam iturus hac amiſſâ.* Fit gemitus, & comploratio, in genua voluuntur, manus ad cælum tendunt, præſentem omnes mortem exſpectant. Fuit, qui ſuggereret, Diuam Virginem Hallenſem communibus votis vocibuſque inuocandam: quod faciunt. Et facto, ſtatim clarum lumen naui ſuperfulſit, quod tenebras diſpulit, metum minuit: & mox illâ gubernante nauis portum tenuit. è quâ totidem illi viri egreſſi, omiſſis rebus, Hallas venêre, & vitam ſe Virgini debere teſtati, votum bonâ fide ſoluerunt.

CAP. XIV.

Furioſa virgo mentem recipit.

ANno ∞.CCCCVII. virgo fuit nobilis è gente *Hangerelia*, quæ corpore ſana, & formâ bella, ſubitò mente capta fuit, & in furorem data. Matrem habebat caſu hoc (quis de parentali affectu dubitet?) confuſam & afflictam. Omnia experitur & facit: ad Diuam denique Virginem ipſa auxilij cauſsâ venit. In templo eſt, & preces fundit: ipſo illo momento filia abſens conualeſcit, & plenè ad mentem redijt, priuſquam mater rediret. O gaudium & amplexus! *Eamus mea filia, coràm gratias actura benigniſsimæ Patronæ, cui tu ſanitatem, ego vitam debemus.* Veniunt, ceream imaginem *centum decem pondo libras* offerunt, quæ filiam ipſam repræſentaret, ἰσοτάλαντον vt cum Græcis dicam, & ipſo illo pondere æqualem.

CAP. XV.

Puer in Moſâ iam mergendus educitur.

ANno ∞.CCCCVIII. Huyum opidum in terrâ Eburonum ſuper Moſam eſt: qui medium ſcindit & interfluit, ſed ponte lapideo coniunctum. Puer ibi annos quattuordecim natus, cum quattuor æqualibus ſuis cymbam conſcendunt,

dunt, & ſolitâ huic ætati laſciuiâ in flumen pergunt, ludere & vagari captantes. Sed miſeri in diſcrimen & angorem veniunt, venti ſurgunt,& flumen à pluuiâ increuerat: iactantur, fluctuant, & tamen adniſi ad ripam appellunt, & quattuor exſiliunt, primus ille quattuordecennis puer relinquitur, repulsâ, vt fit, pedibus aliorum cymbâ. Venti etiam abripiunt, atque adeò cymbã euertunt. puer in vndis voluitur, pueri compares Opem clamant: accurrunt plures, & inter eos trepida mater. Quid faceret? tollit in cælum oculos, & *O Dei mater, quæ Hallis coleris, matri ſuccurre. Ego & filius ſoſpites tibi ſiſtemur: votum facio*. Dixerat. ecce puer inter ingentes vndas ad pontem abripitur, inter arcus illæſus tranſit, & ad medium circiter milliare ſupernatat: quo, niſi cæleſti manu, ſubleuante? Cuius ductu, longè infra opidum, in pratum deuehitur (nam flumen reſtagnabat:) & ibi molliter deponitur, ac matri redditur. Reddunt & ipſi votum Hallis, lubentes, meritò, tibi Virgo auxiliatrix.

CAP. XVI.

Puer iam merſus in puteo vitæ redditur.

ANno ∞. CCCCX. Bruxellæ in ſuburbio, quà Hallas itur (*Obbruſſeliam* vocant) ruſticula mater erat; quæ puerum ſexennem in viri-

darium ſecum duxit, herbas & gramen iumentis reſectura. Comitatur & alter aliquis è viciniâ puer, & mater opus ſuum facit, ſuum pueri, id eſt ludunt. Sed puteus ibi profundior erat, è quo aquas hauriebant, in orbem lapidibus ſubſtructus, vt ſolet. In hunc filius fœminæ (*Lilia* illi nomen) improuidè decidit: puero altero adſtante, & ſuppetias clamante. *Lilia* venit, puerum non videt, pilleum eius ſuperfluitantem aquis videt, ipſo graui caſu ad fundum demerſo. Tollit clamores, viciniam concitat: è quibus vnus denique cum harpagone accurrit, quo in aquam demiſſo puerum extrahũt, ſed palàm mortuum, & colore mortis. Nam vel atrior carbone erat, ſollenne ſuffocatis. Iacet ibi, & miſera parens affligitur, vnà aliæ mulierculæ: & tandem, vnâ aliquâ præeunte, votum Diuæ Hallenſi concipitur: quod ab eâ auditur, ſtatimque vitam & vires puer recipit, ſurgit, domum abit. Triduo pòſt cum matre & vicinis Hallas veniunt, factum narrant, grates laudeſque dicunt.

CAP. XVII.

Puer faſciâ ſtrangulatus ſpiritum, & vitam recipit.

SImile factum, & vitam puero, ſed aliter ſuffocato, redditam nunc narrabo, quod euênit anno ∞. CCCC. XIX. Binchium Hannoniæ opidum

dum eſt, aëre ſanum, ſitu amœnum, & vtraque hac dote Reginæ Mariæ Caroli Quinti ſorori commendatum, quæ amplas ibi ædes ſtruxit; & hortos item variè inſtruxit. Libenter hanc heroïnam (ſic appellanda eſt) memoro, quia meritis eius in Belgicam hoc debetur: quam induſtriè, integrè, bono & gaudio omnium, annos aliquot nomine fratris moderata eſt & rexit. Sed in eo, quod inſtitui, opido mulier paupertina erat, quæ operas locare mercede alijs ſolita: atque eo quæſticulo ſeſe ac liberos tolerabat. *Catharina* illi nomen, & habebat infantem in cunis adhuc iacentem, *Chriſtoforulum*. Ita eum reliquit, & ad ſollennes, vt dixi, operas ipſo profeſto Paſchatis iuit. Poſt horas aliquot quàm digreſſa, vicina mulier domum pulſat, nec artè clauſam (quid enim cuſtodiretur in illâ inopiâ?) eam intrat. Neminem repperit, ſed videt infantem cunis appenſum è cingulo aut faſciâ, quâ illigatus ſupernè erat. Obſtupuit, accedit, mortuum videt, & glacie frigidiorem. Scilicet euenerat, vt ſolus infans volutaret ſe aut verteret, & è cunis laberetur pendulus, collo obſtricto. Clamat, & quiritatur, adueniunt, atque ipſa mater, triſti iam præſagio anxia: quid cùm rem videt? Collabitur, alterum pænè funus. matronæ (& honeſtiores iam quædam excitæ erant) atque vnà viri ſolantur, erigunt, & conſecrare infantem *Diuæ Hallen-*

Hallenſi ſuadent. Facit ex animo, & verbis conceptis: ecce autem infans rigidus, & tres ampliùs horas mortuus, animam recipit, & ſe commouet, oblata in cibum aut potum libat: denique valetudine integratâ, eum mater comitante matronâ nobili *Scarſiniâ*, & aliquot notę fidei hominibus, Hallas defert, offert, ac voti ſe abſoluit.

Cap. XVIII.

Puella in puteum præceps lapſa, & ſuffocata, in vitam redit.

HEm, magis priori illi ſimile inuenio, & puellam in aquâ merſam, ad vitam reuocatam. Factum in arce *Ligniacâ* anno eodem ∞.CCCC.XIX. Virguncula erat (*Ioanna Maillarta* nomen) quæ ad domeſticos vſus aquam petitum iuit, è profundiore puteo vicino. Is puteus (obſerua) quadraginta circiter pedes altus à fundo erat: in ſuperiore autem parte lapidibus marginatus, & ſaxo vno grandiore, cui adſtare & inniti haurientes ſolent. Dum ergo puella fune aquam educit & attrahit, ſaxum anterius, quod dixi, collabitur: ipſa cum eo vnà. Sed præter merſionem, aliud etiam malum. Natiuus lapis, ſiue rupes, in parte putei imi erat: in hanc impetu decidit & impacta eſt, vt caput grauiter læſerit, brachium, & tibiam. Tibiam quidem ita, vt cùm extracta

extracta fuit, intumuiſſe eam viderint ad corporis totius modum. Semihoram deinde in aquis iacuit, priuſquam auxilium adueniret: ac tum educta, mortua apparuit, atro & fœdo colore, ad horas circiter trinas. Mater puellæ cum pluribus, mœſtiſſima inter mœſtos, ſtabat: ſuggeſtum celebre notumque iam effugium, ad *Diuam* hanc Virginem. Ita preces & vota offerunt, admittuntur: & color primùm teter puellæ abit, vita redit, plagæ perſanantur: ac denique poſt paucos dies voti damnata mater Hallas venit, puellâ comite, quam offert meritò ſuæ Seruatrici.

CAP. XIX.

Puer triduum mortuus, & ſepultus, reuiuiſcit.

SVnt hæc ferè vniformia, fateor: & alia etiam dicẽda reſtant. Quid enim iſta omittam? aut quid magis poſſit eſſe Dei potẽtiæ, matris gratiæ aſſerendæ, quàm mortuos per eã ſuſcitatos? Gentiles hîc ſtupeant, improbi ſileant: nec color ſit iſtis verè *Miraculis* diluendis. Ergo non rem, ſed ſtilum tamen mutabo & vertam.

Seneffiæ, qui pagus eſt Brabantiæ
Hallis propinquus, nimia mira ediſſeram
Olim accidiſſe. audite, res certiſſima eſt,
Firmata ſcriptis ſerijs, & teſtibus,
Firmata item tapete picto, textili,

Quem nunc videre templo in Hallenſi licet.
Res ſic habet. Matrona nupta, partui
Propinqua, languet: mortuam prolem parit.
Amici & agnati, vt ſolet, mandant humo
Cadauer: abeunt, atque luce poſterâ
Matri haud volenti non volentes nunciant.
Sed nunciant. in lacrimas hæc ſoluitur,
Diemq́ue totum luget: ecce veſpere
Videre viſa ſpecie honeſtâ fæminam,
Solatij quæ hac lege faceret copiam,
Si vota concepiſſet Hallenſi Deæ.
Nihil morata concipit, dein vocat
Oratq́ue præſentes, ſuam prolem ſibi
Saltem liceret leuiter oculis tangere,
Quam menſibus tot conditam in ſinu ſuo
Mater tuliſſet: ſpernere illi, & dicere
Prolem ſepultam, & mortuam ante triduum.
Inſiſtit hæc, & precibus iterùm quæſere:
Negantibuſq́ue, verſa in iram edicere,
Se potionis & cibi expertem fore,
Id donec impetraſſet. His victi minis,
Eunt, refodiunt, adferunt, in lectulo
Locant parentis. illa lumen poſcere,
Et intueri ſedulò: quid fit? puer
Mutat colorem, è pallidoq́ue punicat,
Mouetq; vtrumq; brachium, & bis ter gemit.
Defertur in ſacram ædem, vt vndis abluant
Ex lege ſacris: ſed ſacerdos in morâ eſt.

Adſta-

Adſtabat aræ, & incruentam victimam
Deo immolabat: immolato, iterùm tamen
Moratur, & negat puellum viuere.
Hi dicere, ille abnuere: at ecce mox puer
Et ſpiritum palàm atque aquas emittere.
Ergo ille munus fungitur ſuum, hi ſuum,
Domumq́ue redeunt: denique à meridie
Sopitus iterum, Chriſtiani iam gregis,
Demoritur infans, cælicamq́ue init domum.

CAP. XX.

Puer diu amiſſus, & in voragine mortuus repertus, item vitam recuperat.

CAntipratum pagus eſt in Cameracenſi tra- Anno ∞. CCCC. XXVII.
ctu, atque ibidem religioſorum cœtus cum
Abbate. Vir inhabitabat, cui nomen *Ioannes Bidaus,* atque illi puer bimulus, nomine *Martinus.* Dies Dominicus erat, & vir cũ vxore manè ſacris operaturi, Chriſtiano more, ad templum eunt. Emanent, & alibi apud amicos prandẽt: nec niſi à meridie, ſecundâ horâ, domum remeant. Statim prolem ſuam oculis & affectu requirunt (nouimus parẽtes:) non reperiunt. Quærunt in viciniâ, & ab ipſis vicinis, ſiquis vidiſſet? negare omnes, pater percelli: & rogare igitur ſeſe in quærendo adiuuent, ſicubi fortè puer (nec longè tantillus poterat) aberraſſet. Eunt, reliquum diem illum

& totam noctem quæſitioni donant, addunt diem alterum in veſperam. Tum vicini deſperantes inuenire, & bonâ fide alibi periiſſe arbitrati, patri Vale dicunt, & vt idem filiolo faciat, ſuadent. Domum quiſque ſuam redeūt; etiam pater ad mœſtam vxorem. eò vterque mœſtior, quòd
VII. Martij. frigidiſſima fortè tunc aura erat, nec tenellus puer ſub dio ſicubi eſſet, poſſet ſubſiſtere. In hoc doloris æſtu ad diuam Virginem, quæ Hallis colitur, animum & preces pater vertit, & votum peregrinationis addit. Statim in ſomnū ſoluitur, & viſo monetur quærere etiam puerum, certò inueniendum. Luce ortâ vicinos iterùm adit, & rogat ſecum eamdem operam dare. Haud facilè inducuntur, &, *Irritam*, aiunt, *ſpem foues. nónne biduum iam penè quæſiuimus? inuentus eſſet, ſi eſſet.* Tamē inſtantem ſequuntur, & omnes agros, dumeta, foſſas ſcrutantur: donec ſub ipſam meridiē ad voraginem aliquam, limo & aquis obſitam, ventum. Pater inſtinctu aliquo interno, *Et hîc,* ait, *perquiramus*. Illi negare puerum eò pedes tuliſſe, quò ægrè ipſi poſſent. Eunt tamen. ecce iacentem, & cœno atque aquis obrutum, reperiunt. Triſte ſpectaculum. nec audent tollere: nam ſponte aut caſu mortuos tangere, niſi Iudice permittente, non licet. Ille igitur aduocatur, venit, indulget: puerum deinde ad templum deferunt, mox, vt putabant, terræ dandum. Sed
patrem

patrem ſpes non deſerit, & Diua Virgo excitat atque internum robur addit. In altari igitur prolem collocat, ante ipſam Diuæ illius ibi imaginē: & prolapſus in genua, calidis precibus lacrimiſque opem poſcit. Adſtabat turba hominum, ipſe Abbas Cantipratanus *Nicolaus*, & puer (ô mirum!) ſtatim vitam & vocem recipit, ſurgit, cum patre domum, cum eodem mox Hallas venit, gratias acturi, & laudes Diuæ meritiſſimò propagaturi.

CAP. XXI.

Mira, mira, de puero item reſuſcitato, aut ſub terris ſeruato, non ſine aliis ſtupendis.

QVid iam narrabo? iterum tale, ſed quod plura miracula in vno continet: & quod diuinæ benignitatis & potentiæ totum fontem manat atque oſtendit. Aſſurge anime & ſtile, & maiori quodam ore hoc effer: & vt poſſim, tu Diua manum moue, & mentem inſpira. *Sancti Hilarij* vicus eſt minùs nobilis, iuxta Cameracum nobiliſſimum opidum. eius incola *Stephanus Morelius* fuit, cui vxor *Firmina*: & hæc prolem ei non prolem peperit, anno ∞. CCCC. XXVIII. Mortua enim erat, & obſtetrix ac fœminæ omnes, quæ partioni interfuerant, ita iudicabant: idque exploratò, cùm lauiſſent, fouiſſent, igni, Anno ∞. CCCC. XXVIII.

experiendę aut eliciendæ vitę,admouiſſent.Puer igitur in terrâ communi & profanâ, de more, ſepelitur: & alij quidem curam aut cogitationem eius vnà deponunt. At non mater, cui duplex luctus. & à morte prolis, & à tali morte, quòd nondum conſors & particeps diuini baptiſmi & lauacri fuiſſet. Itaque plangere, & ſe affligere: & tamen ſpem vel fiduciam in Diuâ Virgine ponere, eò magis quòd ſolita eſſet annuâ peregrinatione eam colere,& Hallas venire,ac ſtatuam piè caſteque venerari. Vota igitur facit,iteratque de die in diem, & contra ordinem rerum vel naturam pugnat,vſque ad diem quintumdecimum à prolis ſuæ morte. Et iam fidentior eſſe, ac palàm affirmare illam viuere: gnaram certamque ſe eſſe ex viſo nocturno,quod ſæpius eueniſſet. Mulieres denique adminiſtras importuna vrget ac propellit ad hortum ire, vnà cum patre Stephano,& puerum terrâ iam tot dies conditum contemplari, & arbitrari ecquid eius rei eſſet. Refodiunt tres pedes circiter defoſſum puerum,terrâ etiam ſupernè pedibus inculcatâ: vident ipſum & miraculum,pulchellum, viuidum, & roſæ inſtar,quod dicitur,rubentem. Nulla nota mortis in corpore, ne noxa quidem, niſi quòd maxilla altera terrę aggeſtu & impreſſione attrita leuiter eſſet. Mirantur trepido gaudio, nec audent tamen tollere: quippe iamdiu mortuum: & contra

calum-

calumniam omnem,ad Paſtorem ſuum eunt. Ille venit, ipſe quoque ſtat attonitus,& ſigna vitæ palàm videt: ſuadet, quoniam in Diuæ Virginis patrocinio puer eſſet, deferri ad proximum pagum *Vertenguelium,* qui frequentior erat, & vbi ea colebatur. Eunt,obſtetrix,fæminæ,magnâ pompâ: & quia dies inclinabat, & pagus ſecundo lapide aberat,prouida mater ſacratæ candelæ cereę partem donat, quæ in laternâ præluceret. Mirum hîc alterum. cùm lento paſſu irent, vt amat hic ſexus, pars illa cerei, cuius modulus ſeſquipalmis erat, non defecit, ne minuit quidem: & perſeuerauit ardere ac lucere à ſextâ veſpertinâ ad lucem ſequentis diei,ſine vllâ,vt dixi,diminutione. Mirum tertium. via anterior,quam inibant & petebant,tota illuſtris,inſtar diei erat;ſtatim ab agmine,tenebræ & nox excipiebant. Iam in propinquo *Vertenguelij* erant, & de Paſtore audiunt non eſſe inibi,ſed in arce aliquâ(*Vertainium* ei nomen) cum Præfecto,viro nobili,conuiuari. Ergo pater Stephanus, cum æditui S. Hilarij vxore, quæ comes hæſerat, illuc celeri pede eunt. reperiunt arcem ſub tempus prandij clauſam, pulſant, repulſant: nemo audit, vel admittit. Quid tamen? ſponte (quartum miraculum obſerua) dum adſtant, portula maiori portæ (vt fit in arcibus) inſerta, ſponte aperitur, dat aditum: ineunt, & ad alteram portam accedunt. Pulſant item, & nemine

mine conſpecto portula aperitur: pergunt ad tertiam, fit idem. Veniunt igitur ignaris omnibus in cœnaculum : *Henricus Dammanus*, præfectus arcis, inclamat, *Quis intromiſiſſet? & ſocios, an hoſtes?* Imò exſilit, & ianitore conſpecto gladium educens, in eum ingruit: Et *Scelеſte,* inquit, *vbi fides?* Ille excuſare & deprecari, ſedulò ſe portas omnes clauſiſſe neque recluſiſſe, & teſtem filiam Pręfecti, quę adfuerat, dare. Admiratio in locum iræ ſuccedit, & videt imbellem manum, & hoſtile nihil eſſe. Itaque preces admiſſi exponunt, & Paſtorem poſcere, vt *Vertenguelij* talem puerum (rei ordinem breuiter addunt) velit ſacro fonte ablutum, Chriſti numeris adſcribere. Surgit nouitate hac & illâ attonitus, & comitantur eum, è conuiuio, viri fœminæque ad viginti. Ipſe Præfectus equum inſterni iubet, & conſcenſo, cum quinque comitibus eodem intendit. Vocatâ autem virgine filiâ, portas maiores aperiri illico iubet: fruſtrà, iam ſponte omnes reſerauerant; aut vt veriùs dicam, Virgo illa Mater aperuerat. Ipſe ſigno crucis identidem ſe ſignare, & tamen pergere, donec ad templum cum Paſtore aduenirent. Ibi puer, omnibus conſpicuus, ſigna vitæ clara mittit, ſanguinem ſtillat è naribus, os aperit clauditque, idem in oculis, & denique gemit etiam ac lacrimatur; & veris quidem grandibúſque lacrimis, & quas detergere linteo & excipere licebat.

licebat. Ergo baptiſmum Paſtor, incoràm omnibus (ad ſeptuaginta hominum erant) indulget: & vixit puer quinque horas circiter, in arâ Beatæ Virginis reclinatus: ac mox (quintum miraculum) inſtar niuis viſus palàm liqueſcere & tabeſcere, & ſic ad mortem ire. Terræ igitur ibi ſacræ mandatur: & ſextum miraculum addam? poſſum. *Firmina* mater abſens & in lecto, ipsâ illâ horâ, ſenſit mammas ſibi areſcere, anteà lactantes, & quas nullâ arte, donec puer baptiſmo tinctus & verè mortuus eſſet (vide ſympathiam) potuit arefacere aut exſiccare. Huic rei duo pagi, & tot homines teſtes: ô rei mirandæ! & quid omnis calumnia vel impudentia hæc contra poſſit? *Ego verò te Diua veneror ſupplex, atque inuoco: quæ puerum à morte ad vitam, donec in veram vitam ſurgeret, reduxiſti: nos quoque benignè intuere & effice, vt momentaneâ hac vitâ functi ad illam æternam, te duce & directore, veniamus: quod per illum, quem genuiſti; te quæ genuiſti precamur, ô* DIVA DIVARVM.

CAP. XXII.

Innocens mirabiliter à laqueo liberatus.

SEd ad alia imus: & omne genus auxilij *Miſericordiæ matrem*, vt Eccleſia appellat, in omni genere miſeriarum oſtendemus attuliſſe. *Auenna* in

na in finibus Hannoniæ & Picardiæ opidum eſt, Ducibus Arſchotanis iure & mancipio ſubditum: vſu tamen, & tranſactione aliquâ, Principum Belgicæ factum, vt præſidia locare, munire & tueri faciliùs, pro ſuo arbitratu poſſent. Quid
Anno ∞. cccc.v. hîc mirandum euenerit, iam dicam. Erat *Ioannes* quidam *Sampenoius* Gallus natione, ex opidulo *Aſpernaco* in Campaniâ, opinor. Is pietate motus, Hallas ad viſendam Virginem affectabat: & in viâ duos comites (heu, parùm fidos!) repperit, *Nicolaum Barenium*, & *Petrum Normannum*. Illi benignè appellare, & *Quò iter? In Belgicam. Nos vnà: te pietas, nos lucellum trahit, & mercatores ſumus.* Auennas iuncti veniunt. ſtatim miſſi è Galliâ ſuperueniunt, qui duos illos furti & rapinarum nimis ex vero arguunt: atque illi duo iam capti iſtum, falsò. Fatentur in tormentis, quattuor argenteas pateras ſe furto abſtuliſſe, vendidiſſe, & trientem pecuniæ huius Ioanni ceſſiſſe. Ampliùs, tres alias in opido S. Maxentij, partitione eâdem factâ. Denique, præter hæc atque alia furta, cædem patraſſe innoxij viatoris: & huius quoque conſcium atque adiuuam Ioannem fuiſſe. Itaque ille in iiſdem vinculis & cuſtodiâ habetur: & *Nicolaus* iam eductus, & cruci admotus, in eaque ſuſpendendus, religione tactus liberat culpæ omnis Ioannem, & reuocat quidquid accuſarat. Alter *Petrus* contrà, & palàm

iterumq́; aſſerit, & in extremis fallere ſe Deum hominesq́ue negat. *Ioannem* conſortem facinorum illorum verè eſſe. Hîc Prætor nihil vltrà ambigere, & Ioannem eódem adigere: & tamen quia innoxium ſe proclamabat, populum hortari vt ſacrificio Miſſæ intereſſe vellēt, in gratiam veniamq́ue criminum morituri. Ioannes hoc recuſat, *Imò potiùs, ô Prætor*, inquit, *Dominicam orationem & Angelicam ſalutationem ſinguli recitent, honori Beatæ Virginis Hallenſis, ad quam ibam. Et quoniam in innocentiâ parùm præſidij eſt, ad illam appello, ea me tueatur*. Poſt dicta, carnifex hominem cruci applicat, làqueo illigat, ſcàlis deijcit: & ille viuere perſeuerat, quod alij mirantur, carnifex indignatur. Itaque funem trahere, & ſtringere, genibus niti ſuper eum & premere, omnia facere, quæ accelerandæ morti eſſent. At ille tamen viuere: & palàm videre (poſtea faſſus eſt) pulchrâ & auguſtâ facie fæminam à tergo ſibi ſtantē, quæ amplecteretur & circumdaret, velut in tutelam ſuam receptum. Hora amplius ſic exigitur: atque ecce demirantibus ſuperuenit in equo vir nobilis *Ioannes Sellius*, omnibus ibi à virtute, ſtirpe, & opibus notus. Is ad Prætorem, *Domine*, inquit, *precibus à te poſco, hunc innoxium hominem mihi dones, aut potiùs Beatæ Virgini, cuius nomine & monitu huc veni*. Ille impellitur, iamante inclinatus: & ſolui iubet, ac ſibi habere.

Accedit Sampenoius ad ſuum ſeruatorem, grates gratias agit: ille à ſe abdicat, & *ad Diuam,* inquit, *Hallenſem perge,cui promiſeras, auctorem tuæ ſalutis agnoſcere, & meam ab illâ depoſcere.* Nos quoque facimus, *ô clemens, ô pia: & vt hunc innocentem laqueo mortis exuiſti, ſic nos nocentes, & vitiis illigatos abſolue, & ad beata tecum regna perduce.*

CAP. XXIII.

Captiuus in vltimâ Galliâ è carcere, ad inſtar Diui Petri, eductus.

Anno ∞. CCCC. XXVIII. GVilielmus *Moſterius*, Picardus gente, non bonâ ſuâ ſorte in Pictoniæ fines venit, negotij cauſsâ. Bellum autem eâ tempeſtate Anglis cum Gallis vetus & diutinum erat manebatque, rege tunc Galliæ *Carolo Septimo.* Incidit igitur in Anglorum manus, & captiuus abducitur in opidum S[ti] Michaëlis, ac decem circiter menſes detinetur. Detinetur. nam redimias, quas ab eo poſcebãt, octoginta aureorum, homo fortunę modicus expedire non poterat, neque ſpes erat. Sed nec fraude aut vi euadendi: quoniam in puteum profundum demiſerãt, atque ibidem pede vtroque firmiter boijs illigatum habebant. Dum igitur mœſtus & anxius iacet, ac fortè panis fruſtum comedit, quod ſupernè deiecerant: mentem ei tetigit memoria & affectus erga Diuam Hal-

Hallenſem Virginem, cuius nomen & cultus tum in Picardiâ frequens etiam erat. Itaque toto corde eam inuocat, & à ſqualore, pædore, ac tenebris illis, liberari ope eius optat. Preces vix fuderat, ſomnus eum molliter amplectitur, & manè cùm expergiſcitur (res ipſi & nobis ſtupenda) videt ſe liberum à vinculis & carcere, & tribus adeò milliaribus ab ipſo opido S^ti^ Michaëlis abiunctum. Dum miratur, gaudet, & vix credit: ecce Angli equites adueniunt, præfectorum & nobilium aliqua manus. Hominem iacentem in agro vident, & ipſi quoque mirati, accedunt. Erat inter eos centurio, *Tournebolius* nomine, qui agnoſcit: & *Túne captiuus ille noſter es? vnde huc? quâ vi, fraude, arte?* Guilielmus ex gaudio iterùm confuſus: *Domine vera audi,* inquit. *Nec fraus, nec vis mea, aut aliena, huc adduxit, & arctâ cuſtodiâ (noſti ipſe) eduxit. Diuæ Virginis hoc totum eſt, ad quam preces equidem fudi, & illa ignarum ac dormientem huc tranſuexit. Rem vides, crede, & cælesti beneficio tu quoque ſuffragator accede.* Tetigit hominem religio, itemque alios; dimittunt, re tamen exploratâ: atque diploma, quò ſecurior tranſeat, donant, eoque miraculum conſignant, cuius ſe auctores & teſtes profitentur. Id ipſe Sampenoius Hallas ſecum tulit, atque ibi liberatricem Diuam meritò eſt veneratus.

Cap. XXIV.

Mulier ſub rotâ molari mirificè ſeruata.

Anno ∞. CCCC. XL. MOlitor erat, *Ioannes Maſſardus*, iuxta Abbatiam Lobienſem in Hannoniâ, cui vxor *Catharina*, eaque fœtu grauida, & menſibus vtero legitimis ferè iam exactis. Molitor iſte idem lignarius faber erat: itaque per eam cauſſam fortè egreſſus, molam & domum vxori commendat. Vxor ſedulò officium factura, rotam molarem cenſet tardiuſculè volui, atque aquæ inopem eſſe. Venit igitur, repagulum ligneum leuatura, & flumen vberius admiſſura. Sed dum conatur, tabula ſiue ponticulus cui inſiſtit, frangitur: atque in aquam ea, & ſub ipſam rotam lapſa hæret. Nam rota liberam volutionem non habere, & ipſa identidem à rotâ premi; atque ita tum aquis mergi, tum pondere ſimul cum fœtu ſuo allidi. Semihoram ampliùs ſic iacet. ſed initio lapſus Diuam Virginem Hallis in mente habet, atque inuocat: quæ palàm à duplici periculo, & merſionis & oppreſſionis, ſeruat. Nam maritus tandem ſuperuenit. & miratur molam ſiſtere, nec circumagi, vxorem etiam requirit: cùm ecce eam ſub molâ adflictam videt, & conſternatus, *Opem, Opem* clamat. Accurrunt vicini, inter eos Prætor & religioſi etiam aliquot Lobienſes:

bienſes : mulierem ægrè ſubtrahunt, certò non arbitrariò mortuam, vt cenſebant. At illa viuam & ſanam ſe exhibet, *Sanctam Mariam* in ore ingeminans, eiuſque præſidio tutam ſe coram omnibus teſtata. Poſt dies etiam aliquot pulchrum puerũ parit, qui dies duodecim ſuperuixit. quod omnes iure mirabantur, tanto illo rotæ pondere ne fœtum quidem non dicam eliſum, ſed læſum.

CAP. XXV.

Sartor, qui acum temerè in os immiſerat, & porrò demiſerat, liber ab eâ redditus.

TEneramundæ in Flandriâ ad Scaldim fluuium ſartor opificio fuit, cui nomen *Bartholomæus Broëcus*. Is cùm panni aliquid ſuiſſet, ſurgit & veſtem nouam parat ſcindere. Acum igitur cum filo in os accipit, vt liberas manus haberet : & dum operi totus intendit, acus inſertæ oblitus, eam cum filamento demittit & deglutit. Poſt factum ſentit, & ſtat attonitus : ad vxorem deinde abiens, *Periĳ ô mea*, inquit, ac caſum narrat. Illa vnà lamentari, & ad vicinos, deinde cognatos & medicos ire, opem ab omnibus aut conſilium poſcere. Multa dicuntur, & fiunt. fruſtra omnis conatus eſt, & dies ipſos quattuor acum in corpore circumfert. Venit denique Mechliniam, vbi fratrem habebat rei medicinæ dedi-

∞.CCCC.XL.

deditum: conſulit & iſtum & alios. purgant & medicantur: ſed acum hanc inter eiectamenta nuſquam vident. Fortè dies Sabbathi erat, & conuiuiolum aliquod Medicus inſtituerat, fratri recreando. Producunt id hilariter, & more noſtræ gentis, in veſperam. Ecce autem æs campanum ſonat, & Medicus ad templum ire ſe inſit, ad Diuæ Virginis eo die ſollemnes laudes. Alij tamen reſident: ipſe Bartholomæus, cui vultus quàm animus hilarior, ſurgit & ad ignem ſolus adſtat meditabundus. Incidit cogitatio, quoniam frater de Sacrâ Virgine, illius inclytæ Hallenſis: & ſtatim animum eò mittit, & corpore vouet ſecuturum, ſi eius ope ſit ſaluus. Vix dixerat, ſentit in dentibus aliquid volui & implicari: digitos immittit, acum vnà cum filo educit. Lætus fratrem reuerſum lætificat, miraculum oſtendit potiùs quàm narrat, & fidem à re facit.

Cap. XXVI.

Oculus ex ictu ſaucius ſtatim ſaneſcit.

Anno ∞. CCCC. XLIII. IN pago Wachalio, apud Inſulas Flandriæ, *Ioannes Cuuellerius* fuit, qui binos habebat ſequioris ſexus liberos, paruos, tenellos, vix benè adhuc fantes: & triennium maior natu nondum attigerat. Dum ludunt, abſente vtroque parente, minor cultrum repperit, & manu eum verſat: maiuſ-

maiuſcula videt,& verita noxã, eripere conatur, eripitque. ſed tantâ vi (alterâ ſcilicet renitente) vt ſibi ipſa improuidè cultri aciẽ in oculum demerſerit,& pupillã ipſam perfoderit, valido ictu. Clamores,& fletus. parentes audiunt,accurrunt: quid conſilij? quod bonus Genius *Ioanni* iniecit. inuocat ſtatim *Diuam Hallenſem*, promittit ſuum & filiæ illuc iter & piam inuiſionem, ſi reciperet viſionem. O bonitas,ô potentia! non alio remedio ſaneſcit mox puella, & cum parentibus viciniſque (qui atteſtati) Hallas venit.

CAP. XXVII.

Bauarus nobilis in naui à morte eripitur, & item Hallas venit.

Vir nobilis erat è terrâ Bauariâ, Monachio oriundus, qui religione motus in Iudæam, &loca Seruatori noſtro calcata,& ſanguine ſacro reſperſa,iuit. Peruênit, & redibat. ſed in viâ cùm in naui, mari Ionio, ferretur, acer eum morbus inuaſit,& ad extremas Fati lineas admouit. Nauticum genus ſatis aſperum, neque ægris aut languidis amicum, hominem in imam carinam & angulum aliquem nauis detrudunt. Ingraueſcit ibi magis morbus,& iam in eo erat vt deſperatus in mare abijceretur, piſcium & belluarum eſca. ∞.cccc. XLII.

Senſit & doluit alius è Belgicâ noſtrâ vir nobilis, in eâdem naui vector. is ad hominem accedit, linguæ iam impotem, mentis vix compotem: ſolatur tamen & erigit verbis, quà poteſt: & inter alia dicit, *Diuam Virginem Hallis coli, inſignem beneficiis, & velut publicam miſerorum tutelam: ſuadet ad hanc aram confugiat; & quoniam linguâ nuncupare preces aut vota non poßit, corde faciat: confidere ſe de præſenti auxilio & ſalute.* Homo intelligit, arripit: etſi anteà fama nulla eius patrocinij ad aures eius veniſſet. Tamen è cordis penetrali ſuſpiria & preces ad eam mittit: & ipſo tempore videt agmen varium & miſcellum Geniorum malorum ſuper nauim volitare: & ſimul auguſtâ formâ fœminam ante ſe ſtare, quæ prolem in brachio, & manu alterâ cereum ardentem præferret. Ea vix comparuit, cùm Genialis illa turba diſparuit: & hanc adorans, ac pacem veniámque ab eâ precatus, mox ſentit vires reſtitui, ſermonem & valetudinem veterem redire. Quod ipſe gauiſus, alij mirati ſunt, in tam ſubitâ mutatione. Ac cùm deinde patriam attigiſſet, nihil prius habuit, quàm ad Seruatricem ſuam venire: quod non ſine inſigni teſtimonio pietatis fecit. Nam ipſe cum famulo totum illud iter, quàm lata pænè Germania eſt, nudipes confecit: iterúmque eo habitu repedauit. En religioſum in Bauariâ pectus! neque nunc deſunt priſci & puri illîc

illîc cultores, præeuntibus Principibus, quos fulcrum & exemplum appellare licet auitæ pietatis.

CAP. XXVIII.

Auriga cum carro, & ipſe ſub eo in aquam lapſus, vitâ donatur.

IN Gallicâ Brabantiâ erat auriga quidam, qui ∞.CCCC.XLII. merces pretio vectitare ſolitus in biroto curru, quem *Carrum* nos appellamus. Fors fuit, vt ſalem veheret, venitque ad *Longcampium* pagum, vbi flumen ponte tranſmittendum erat. Cùm ſuper ipſum medium eſt pontem, malâ ſorte carrus euertitur, & in aquã ſubiectam cadit. Peiori etiam ſorte ipſe auriga, qui ſiſtere nitebatur, ſub illum. Ergo ipſe, equus, carrus, iacent: & ecce, quod Deus voluit, puella aliqua vidit, quę Suppetiatum inclamauit, & vicinos exciuit. Sed mora longiuſcula interpoſita, priuſquàm cõcurrerent, & iuſta manus eſſent ad ſubleuandum. Prætor denique & alij adſunt, carrum primò attollunt, & ſub eo inopinatò hominem vident, leuantque. Quem illi nihil ambigentes mortuum & ſuffocatum, quà aquis, quà onere eſſe, ad domum tamen Prætoris deferunt, longulè diſſitam, & veſtibus ibi ſpoliant nihil ſentientem. Atque adeò vitæ nulla ſigna edebat, non motum, non ſuſpi-

rium, non halitum: cùm vnus altérve è turbâ, piâ miſeratione hominem Diuæ Virgini noſtræ offerunt, & vota pro eo interponunt. Cordi etiam aliena pietas fuit: & ſtatim ſui compos, mali omnis expers redditur; ſtetitque intuens intuentes. Ac poſt breuem deinde pauſam carrum repetit, & viam ſuam porrò pergit. Sed oneris eius liber, religione etiam animum expedit, & Diuam ipſam in loco ſalutatum venit, & de beneficio grates laudeſque dictum.

Cap. XXIX.

Multiplex tutela cuiuſdam militaris viri, in pugnâ, & poſt pugnam.

Anno ∞. cccc. xliii. Comes fani S^ti Paulli, nobile & notum nomen eſt in illâ & noſtrâ Galliâ. Is, cùm bella feruerent inter Anglos Galloſque variâ ſorte, & factionibus alita gangræna hæc mali, membra pænè omnia florentiſſimi regni peruaderet: fors fuit vt ipſe in arce *Cartelcriâ* eſſet, tractu Picardiæ, illinc ad Delphinum iturus, qui Compendij agebat. Ecce præmittit manè (dies Sabbathi erat) metatorem ſuum, coquum, & diſpenſatorem, vt parata omnia in diuerſorio Compendij reperiret. At illi leuiter progreſſi, hoſtium aliquam manum vident (ad LX. aut LXX. erant) qui in ſubiectis pratis pecudes rapiebant agebantque, & ſiquid

quid aliud in agris eſſet. Remeant igitur trepidi, domino nunciaturi: & *Hoſtes*, & *Ad arma*, clamant. Comes vir magni animi erat, nec talium expers: inuocat ſuos, *arma & equos expedirent, ſequerentur, ſiquis fidem & ſe amaret*. Simul ipſe in equum, abit, aſſequitur: & vnà cum ipſo fidus famulorum, *Ioannes Gertrudanus* nomine, qui ſemiermis, vt feſtinatio erat, comitabatur. Idem aliquot alij, ſinguli aut bini aduenientes: qui omnes tamen iuncti vix octoginta, nec ab armis inſtructi ſatis erant. At hoſtes, qui in ſubſidio fuerant, iam conſpicui, & primis illis iuncti, facilè ad *mille quingentos* accedebant. *Ioannes*, quem dixi, aduertit, & Dominum iræ properum, & animi nimium, *abire & ſibi conſulere* hortatur: *nos intereà*, inquit, *vilior manus propugnabimus, & tutum tibi receptum reddemus*. Non mouetur Dominus, pugnat: ſed ante eum *Ioannes*. qui ſtatim duplici ſagittâ balliſtariâ brachium traijcitur: & herum cùm reſpicit iterùm moniturus, tertia collum ei tranſit. Tum denique, *Domine*, inquit, (ô amor, ô fides!) *conſule tuæ vitæ: nam de meâ quidem eſt actum*. Et cum dicto ex equo delabitur: Comes atque alij in vicinum opidulum fugâ delati ſeruantur. Sed Comitem mæror tetigit, amiſſo, vt putabat, tam fido miniſterio: ſed quem Dei & Diuæ benignitas incolumem, præter opinionem, & pænè fidem, reddidit. Nam dum ibi

iacet inter viros equoſque, Diua Hallenſis ei in mente atque ore eſt, & quæ tam multis cottidie auxilium eſſet, vt ſibi in hoc diſcrimine, precatur. Auditus eſt. & ſimul manibus genibuſque nixus, prorepſit in viam proximam, ac viribus defectus ibi hæſit. Nondum finis. mala accumulantur, vt remedia creſcant; & diſcrimina iterantur, vt ſalutaris illa vis magis inclareſcat. Tres ex hoſtibus ſeorſim adueniunt, ſcrutaturi omnia, & prædam, vt fit, quærentes. miſerum hunc vident, accedunt, pecuniam, anulos, veſtem tollunt: ſublatiſque, gladio exſerto vnus caput illi findit. Ne ſic quidem moritur, ſed MARIAM identidem ingeminat, & in eius ac Diuæ *Barbaræ* honorem, vt fas ſibi ſit peccata apud ſacerdotem expiandi, precatur. Tangit etiam duros animos, Diuâ faciente, pietas. permittunt, imò & operam promittunt: atque ecce rùſticanum ſacerdotem per viam fortè euntem vident, aduocant; & homini admouent. Exſpectant vt finiat, & tum illi quoque dent ſuum finem. nam occidere nihilo ſeciùs hominem deſtinatum erat. Sacerdote igitur etiam adſtante, vnus eorum mucronem gladij, vt cenſebat, in guttur eius defigit: Diua auertit, & ſubuculam eius modò ſcindit. Sacerdos intereà deprecari, & mitigare: exorat tandem, & recedunt. atque ipſe ſic ſaucium in proximum quoddam horreum partim ducit, partim

partim trahit, & vulnera eius, vt copia erat, obligat. At ecce noua hoſtium manus, inter quos Duces ipſi & honeſtiores militum erant. eorum metu ſacerdos fugere, *Ioannes* conſpectis ijs veniam vitamque petere: & facilè impetrat ab animis nobilioribus, & quos honor & humanitas non prorſus reliquiſſent. Sed enim diſceſſu iſtorum, tres illi ſicarij, immani ſæuitiâ, iterùm redeunt: & cùm viuere vident, gladium vnus ſtrictum viribus in caput librat; ſed Diuâ, quam inclamabat, ictum moderâte, humerum modò attigit, & leuiter etiam ſtrinxit. Conſilium deinde capiunt in flumen cadauer (pro tali habebant) abijciendi. quod faciunt, & ſanguine manantem ferociter eò trahunt. quo tempore viſa illi palàm adſtare Diua Virgo, quæ ſolatium & iuuamen benignè promitteret: conſilium etiam daret, vt mortuum ſe gereret & ſimularet. Paret. illi autem è ripâ in flumen deuoluunt: atque vnus haſtâ etiam petit, vt ſi quid fortè reliqui ſpiritus aut vitæ eſſet, educeret. Sed Diua & hunc ictum irritum facit, & clientem ſuum in inſulam modicam peruehit, limoſam, & leuiter flumine exſtantem. Ibi confectus nouem plagis grandioribus, aquis refrigeratus, ad horas ferè tres iacet, erigere aut mouere ſe impotens: cùm ſacerdos, apud quem culpas ſuas faſſus erat, miſeratione impulſus redit, & eum quærit, & ſanguinis veſtigia ſecutus

cutus ad flumen denique venit. Ibi non reperto, percellitur & merſum omnino cenſet: cùm ecce oculos longiùs & intentiùs permittens, videre in limo illo inſulæ viſus effigiem hominis. Neque certus tamen, homo an ludibrium Genij eſſet, cruce ſe ſignat, & altè inclamat, *Adiuro te, ſi homo & Chriſtianus es, ſignum aut vocem ede.* Ioannes audit, & manum attollit. Sacerdos audacter in aquam inſilit, & collo tenus madidatus ad eum peruadit. Erigit, & in ſiccum, quantum poteſt, perducit: curſu inde in opidulum propinquum fertur, vehiculum & homines adducit miſero huic ſubleuando. Qui inibi curatus, poſt paucas etiam ſeptimanas Hallas venit, Diuæ præco, & omnibus narrabat quæ vix ipſe, niſi ſibi, crediſſet.

CAP. XXX.

E carcere vir nobilis liberatur, & Hallas porrò ducitur.

Anno ∞. CCCC. LXXI. PHilippus Cliuius cognomento, quia ex illuſtri eâ gente originem, ſed naturâ non lege ducebat, in opido Burgundiæ claro & noto Diuione agebat. Militiam ſectabatur: neque ea proſpera illi tum fuit. Nam captus à Gallis, abductus *Vaucolorium* fuit, ad Lotharingiæ fines, & turri præaltæ creditus, quæ cubitos LXXX. ſupra terram emi-

eminebat. Petitum ab eo lutrum ſiue redemptionis pretium, vt à viro nobili, *quingenti aurei*. Nimium quantum ei viſum, pro fortunâ & opibus: itaque æger animi mærebat, & corpore etiam languebat. Die quadam ſub meridiem cibus ei adfertur, non ſumit, ſed ſomnus eum ſtatim occupat: & dormit in ſequentis diei alterum meridiem, dormiſſetque etiam (ſedens & in vinculis) niſi cuſtos excitaſſet, & ad cibum inuitaſſet. At ille ſpreuit, neque cupido erat: ita toto animo agitabat & defixus hærebat in viſo, quod per ſomnum erat obiectum. Id tale. Videbatur Hallis eſſe, & iacere in ipſis gradibus ſacelli, quod Diuæ Virgini eſt ſacratum. Ibi preces fundebat, coram eius imagine: atque ea ſolari, & animos addere, vt breui liberando. Hoc ſomnium, dico, cùm ſuauiter menti obuerſaretur: cuſtodis abſceſſu in genua voluitur, & illam ipſam Diuam precatur, ratum firmumque id velit eſſe. Spei impletur, & os arripit è carne bubulâ, quæ eſui antepoſita erat, eoque velut limâ vſus (ah ſtulte, non ſtulte, quid facis? oſſe ferrum ſecas?) vſus, inquam, ſtatim numellas ferreas, quibus ceruix adſtricta, decidere videt fractas. Idem in manicis, idem in compedibus. Et iam vinculis omnibus liber, fune quem è lineis laneiſque veſtibus ſuis fecerat, è feneſtrâ ſe demittit. Sed turris, vt dixi, præalta erat, nec funis ſatis competebat: tamen

fiduciâ diuini auxilij pergit demittere, & illæſus in terram ſaltu fertur. Iterùm hîc miraculum. fugit in proximam ſiluam, & metu perquiſitorum diem totum latet: idem altero tertioque facit, & noctes ſaltem itineri impendit, idque ſine vllo cibo, aut etiam veſte. Diua tamen tuita eſt, ſanumque perduxit Hallas tali illo habitu, id eſt nudum & ſqualentem.

CAP. XXXI.

Cacula militaris à ſuſpendio liberatus, cùm Diuam inuocaſſet.

∞.DCI. IIII.Kal. Sept. QVod non pridem, nec procul euênit, incolis & accolis notum, Carmine complectamur.

Seditio militaris, heu, Belgas meos
Quoties malè habuit atque pænè perdidit!
Vel illa, quæ biennium ante, in oppido
WEERDTA coaluit, atque ibi fixit pedem.
Erant quaterna aut quina millia militum,
Erant calones, &, mala manus, fæminæ.
Hi iuſque faſque, & imperantium iugum,
Etſi exuiſſent; attamen ſine legibus,
Aut ſpecie earum, haud agere poſſe ſe vident.
Statuta condunt ergo militariter,
Et maximè quæ commeatum tangerent:
Vt liber ille vberque poſſet aduehi,
Aduectus vt vænire, ſciſcunt neminem

Diripere

Diripere poſſe inempta, vel ſubducere
Colore nullo, niſi dati nummi forent.
Et quiſquis aliter, capital hocipſum foret.
Sciſcunt,& exſequuntur. ecce ſeruulos
Inter, *Ioannes*,gente Lucemburgius,
Haleca dum vult emere, itemq́ue ſoluere:
Abripitur à premente turbâ,& in manu
Numos tamen reſeruat. iſtud conſpicit
Tubicina quidam, & incitante præmio
(Index ferebat quinquies quinque aureos)
Accuſat hunc apud Ducem,quem legerant.
Ille aduocare concionem,& dicere
Reum *Ioannem,* quid videtur? omnium
Vox vna, Lex ſeruetur, & pereat nocens.
Crux illicò ſtatuitur, & myſtæ duo
Sacri accientur, vt ſuas culpas piè
Piet Ioannes. qui tamen reſiſtere,
Et velle ſe purgare: fruſtra, ita omnium
Aures ad innocentis occluſæ logos.
Ergo ille tollit lumina, & mentem ſimul,
Ad alta. *Tu regina cælitum potens,*
Quæ cultum & ædem in oppido Hallenſi tenes,
Tuere me innocentium vindex ſolens.
Dixit,ſimulq́ue concipit fiduciam
Certam ſalutis. lictor abducit tamen,
Cruciq́ue ſiſtit: tollit inde carnifex,
Adſtringit,& deuoluit. ille duplici
A fune dependebat, alter rumpere,

Alterque idem minarier. miraculum
Viſum omnibus, clamantq; mitti innoxium.
Non mittit, imò carnifex magis premit
Manu genuque: donec vnus militum
Conſcendit, & funem alterum gladio ſecat.
Sic liberà gabalo Ioannes tunc abit,
Et vênit Hallas, votaque exſoluit Deæ.

CAP. XXXII.

Religioſa virgo à Spaſmo ſtatim libera reddita.

Anno ∞. ІↃCII. VIrgo nobilis *Hadriana T'ſerartſia*, filia *Lanceloti* Equitis, religioſam vitam profeſſa in Cænobio Vorſtenſi, quod lapide circiter vno à Bruxellâ diſtat, ipsâ viâ quà Hallas itur, annum iam agebat alterum & vigeſimum, bonâ ætate & bonâ valetudine: donec inuaſit eam Spaſmus ſiue Conuulſio, graue malum & medicis deteſtatum, in brachio dextro. Id ita vehementer virginem adflixit, vt noctes dieſque ſomni ac quietis expers ageret: nec medicina aut chirurgia vlla, varia expertæ, ſubueniret. Quid facit? virgo virginem adſpicit: & ſpretis humanis remediis animum, ſpem, preces ad illam vertit. Venit igitur ad Antiſtitam ſuam, quam Abbatiſſam vocamus: petit, *quoniam ipſa cænobij limitibus clauſa egredi per ſacramenti religionem non poſſet, vellet vnam aliquam ſufficere, quæ vicem ſuam ſacrâ legatione*

gatione & precatione apud Diuam Hallenſem fungeretur, & ſalutem ab eâ corporis (quod ex ſalute tamen animæ eſſet) peteret, atque impetraret.. Impetraret. nam ita animum ſibi dicere, & in Diuæ benignitate prorſus ſperare. Antiſtita indulget libens. mittitur quæ donarium aliquod offerret, & ſimul auguſtum illud Sacrificium fieri, bono & voto illius ægræ, curaret. O mira, ſed vera! Ipſo tempore quo munus à feminâ, quo ſacrificium à ſacerdote offertur; hæc Hadriana tum in templo, inter conſortes ſuas religioſas, ſentit brachium velut manu prehendi & premi: ac ſimul omnis conuulſio, tremor, dolor, abierunt, neque poſt eum diem vel indicium mali rediit, bonâ fide ab optimâ Diuâ deterſum..

CAP. XXXIII.

Plura miracula, varij generis, varijs locis, è Tabellis aut inſcriptionibus collecta, & ſerie temporum digeſta.

ET quæ hactenus dedi, vnius ferè ſæculi ſunt (duo excipio:) id eſt ab anno ∞. CCCC. aut circà, ad annum *quingenteſimum*, imò ad eum non pertingunt. Deinceps vſque ad hoc noſtrũ æuum ferè ſilentium eſt, an non incuriâ, aut omiſſione eorum, qui Actis præfuerunt? Ego arbitror: ſiue etiam ſatietas eos cepit ſcribendi aut colligendi,

cùm viderent Diuæ gloriam ſatis iam propagatam teſtatamq́ue eſſe. Neque enim deſiiſſe miracula, vel hæc ætas dicit: in quâ paucis ab annis memorabilia euenêre: quæ tamen non Actis comprehēſa,ſed Tabulis ferè votiuis ſignata, aut depicta,breuiter hîc commemorabo. ANNO ∞. IↃ. XXXV. quo tempore Carolus V. Imp. fortiter magis, quàm feliciter Africam, & in eâ Algerium vrbem tentauit: fuit in expeditione *Joannes Preſius* cum vxore, qui in reditu præſens vitæ periculum adiit, ipsâ naui, quâ vehebatur, euersâ & mersâ: cùm ille Diuâ Hallenſi inclamatâ,teſtatur in Tabulâ incolumem ſeſe atque illam euaſiſſe: & modum vltrà non addit.

Anno ∞. IↃ. LXIIII. Mantuæ Carpetanorum, quod Madritum hodie appellant, puella Aulam regiam cum parentibus ſecuta (ij autem Hallis oriundi erant) caſu è feneſtrâ ſublimi, & quadraginta amplius pedes altâ, decidit. Diuæ corde inuocatæ auxilio,immunis ab omni noxâ ſurrexit, vocem ſtatim emittens,*O Diua Parens me tuere*. Bona Virguncula, iam tuita erat: quid poſcis? agnoſce magis, quàm pete: ſed & hæc agnitio erat, ore faſſæ quod corde vouerat.

Anno ∞. IↃ. LXXI. Alfonſus Guſmannus Hiſpanus,domi nobilis, eiuſq́ue filius,ille in gutture letale vulnus, hic in capite exceperant; & à medicis deſperati ac relicti, ad Diuæ huius opem verſi,

verſi, ſtatim eam ſenſerunt,& cum omnium admiratione intra paucos dies vtrumque vulnus conſanuit.

Anno ∞.ↃXCI. fuit vir nobilis Antuerpiæ (nomen verecundè ſilemus) qui fœdum & immane aliquid in ſe meditans, & animi impetu victus, fræna rationis excuſſerat: ſubitò ad Diuam ipſam ſeſe & preces conuertens, mirabili mutatione ſenſit refrigeratum pectus, & ſcelus quod amabat, deteſtari. Quo offenſus,qui prædæ iam imminebat, malus Genius, ex alto loco & ſeptemdecim gradibus ſcanſili,hominem præcipitem dedit. ceciditque ſine noxâ corporis aut membrorum, pugione tantùm diffracto, quem ſceleris inſtrumentum geſtabat. Diuæ igitur huic gratus tabulam poſuit, obſcurum nec obſcurum rei monumentum.

Anno ∞.IↃ.XCIII. *Nicolaus Biatta*, inter Epirotarum equitum (qui laudem à tempore *Caſtriotæ* illius, vulgò *Scanderbegi*, equeſtris militiæ tenuerunt)inter equitum dico illorum vexillationes,& alæ vnius Præfectus, in Galliâ militabat *Carolo* Duci Mayēnio,qui religionis cauſſam tueri cenſebatur. Cùm autem iuxta Cambreſium in pago aliquo cum Alâ ſuâ ſolus ageret,occaſio viſa Duci Longeuillio(is partes Henrici IIII. Regis ſequebatur) rei bene gerendæ, & hominis opprimendi. Itaque venit ſubitus,& inuadit eum

cum

cum ducentis circiter equitibus, quadringentis peditibus. Impar valde pugna, & vel numero vincitur: equus ſub eo confoditur, ipſe capitur, & vt bellis ciuilibus ſanguis magis quàm præda petitur, clamatum imperatumque, *Occide*. Vulnus igitur in capite letale accipit, viginti in reliquo corpore plagas: & cùm in tanto diſcrimine Diuam hanc palàm inuocaſſet, re ſemimortuus, opinione mortuus relictus, incolumis tamen euaſit, & voti reus Hallas paullò pòſt venit, tabulâ rem & miraculum teſtatus.

Anno ∞.IↃ.XCV. *Antonius Chamberius* Anglus natione, vicarius Centuriæ Tribuni ſui *Stanleij*: cùm Spadam in Eburonum tractu, ad laudatos illos & medicatos fontes veniſſet, fors fuit (memini, & pars periculi eram) vt Batavi trecenti equites inopinati aduenirent, multos opprimerent, & abducerent captiuos. Iſte in eorum medio tutus & intactus (dicámne & inconſpectus?) egit: ſolâ Diuâ hac Virgine, cui ſe deuouerat, velante, & per medios hoſtes eripiente. Senſit & faſſus eſt, & tabulâ ſcriptâ adfirmauit.

Anno ∞.IↃ.XCVII. *Stephanus Robinus*, Montibus Hannoniæ oriundus, rei & negotij cauſsâ Luſitaniam cùm feliciter veniſſet, in reditu non eadem fortunâ fuit. Tempeſtas occupat, & in medio mari nauim frangit, & vectorum pleroſque demergit. Ipſe in Diuâ Virgine fretus, tabulam

Jam arripit, & inter tenebras vaſtoſque fluctus, ſidere illo allucente ac dirigente, terram & vitam tenuit. Tabellam dedicauit, & breui narrationi ſubſcripſit: *Mirabilis eſt Deus in ſanctis ſuis.*

Anno ∞.IↃC.II. *Geryon Parmenterius*, nobilis vir & miles, in præſidio arcis Tornacenſis agebat, ſub Illmo *Philippo* Comite Solrano, virtutum & prudentiæ dotibus inſigni Principe. Improuidus, an feſtinus, decidit veſpere ſub horam octauam, denſis iam tenebris, Februario menſe, in ſubiectum arci flumen, magnum & rapidum, Scaldim. Ipſo caſu Virginem Hallenſem inclamat, & vota vouet: ſtatimque non auxilio ſolùm, ſed præſentiâ adeſt, vidétque coràm Diuam tali effigie, quâ in æde Hallenſi aræ ſuperſtat. Et quaſi manu ſentit ſubleuari ſe, & impelli ad ripam fluminis: vbi ſalicis ramum apprehendit; tenuítque firmiter, donec cymbâ ex alterâ ripæ parte appulsâ, in eam impoſitus liberatur. Hoc non ipſe magis, quàm vigiles omnes Arcis teſtati ſunt, qui viderunt audieruntque.

Anno ∞.IↃC.III. quo hæc ſcribimus, vxor *Nicolai Langij* graui morbo detinebatur, depoſita & à medicorum ope abdicata. Decem horas pro mortuâ iacuit: cùm maritus vota noſtræ Diuæ fecit, factiſque vxor reuiguit, an reuixit? certè intra paucas horas plenè reualuit. Vterque Hallas venit, monumentum dedicauit. Plura

liceat aggerere: ſed aut prioribus paria, quæ cum tædio iterentur: aut obſcura, id eſt, nec locis, nec temporibus, aut perſonis ſatis definita. Paſſim enim ibi ſcipiones, fulcra, mali aut tabulæ nauium, variæ hominum aut euentuum figuræ: quæ latam opem oſtendunt, ſed vt dixi, incertam, & narratu haud facilem. quoniam in re iſtâ ſacrorum nec libet, nec licet, ingenio indulgere. Superſedemus. & quidni ſatis ſint iſta, beneficentiæ & potentiæ eius aſſerendæ? ſed & pietati ac religioni in animis excitandæ, ſiqui ab vtraque ex profeſſo non ſint alieni.

CAP. XXXIV.

Sodalitas Beatæ Virginis, & Principum aliquot inſcriptorum nomina: tum aliquid de Supplicatione.

TRanſeo ad Exẽpla eorum, qui eximiè in cultu & veneratione huius Diuæ dediti fuerũt. Ij quoq; multi, & dignitate ac potentiâ inter Europæ primos. Fuit* Sodalitas antiquitùs inſtituta: & Codex aſſeruatur; in quem relati qui nomina dederunt. Plurimi vtriuſque ſexus ſunt: ſed ferè titulis, non proprijs ſuis nominibus inſigniti. in quo Actuarios equidem culpem. Scribuntur iſti, *Cæſar cum vxore & liberis. Rex Angliæ, cum vxore & liberis.* & conijcere licet, illum fuiſſe Maxi-

** Confirmata à Pontifice, & præmijs indulgentijſque prouocata, anno ∞.CCCC.XXXII.*

Maximilianum Auſtriacum, noſtrum: & hunc, Henricum Octauum, eidem Cæſari amicum. Eſt deinde *Dux Brabantiæ, Lotharingiæ, Limburgi, cum vxore & liberis*: item *Dux Geldriæ & Iuliaci.* Et iam nominatim

Guilielmus ſenior, Comes Hannoniæ, & vxor.

Alius *Guilielmus Comes Hannoniæ, Hollandiæ, & Zelandiæ, cum vxore & liberis.*

Albertus Comes Palatinus Rheni, Dux Bauariæ, Comes Hannoniæ, Hollandiæ, & Friſiæ, cum vxore & liberis.

Ludouicus, Comes Flandriæ, & vxor Margareta.

Fredericus, Dux Bauariæ,

Theodoricus, Comes Loſſenſis.

Guilielmus Flander, Comes Namurenſis, Bethuniæ Dominus, cum Ioannâ vxore.

Multi alij, Principes, Antiſtites, Nobiles, Priuati, Plebeij: quos ſine fructu, aut oblectatione, nominemus. Illud addo, aliam velut Sodalitatem eſſe eorum, qui Diuam Virginem ſolenni *Supplicationis* die inuiſunt, & dona publicè ei ferunt, atque ipſam adeò ferunt. Res explicanda eſt. Sunt duodecim partim Opida, partim Municipia, quæ quotannis primâ Dominicâ Septembris (is ſtatus & ſolennis dies eſt) Hallis ſe ſiſtunt: id eſt, ab ijs miſſi primores aliquot ciuium aut incolarum. Quibus Eccleſiaſtæ & Magiſtratus Hallenſis obuij fiunt, comiter & honeſtè excipiunt, & ad

ædem ſtatuamque ſacram venerandam deducunt. Ijſdem vina & cibi, beniuolentiæ ergô, offeruntur. Illi autem, pro ſuo quiſque opido aut municipio, Chlamydem Diuæ offerunt, numero vniuersè duodecim: aut (quia affatim iam Chlamydum eſt) ipſas ab ædituis templi ſumunt, & certam pecuniam in pios vſus rependunt: In Supplicatione deinde, cùm Statua per vrbem & ſuburbana defertur, illi comites ſunt: & ordine etiam humeros ſupponunt, piâ æmulatione ſacrum onus affectantes. Opida ſunt iſta: *Athum, Tornacum, Bruxella, Valentiana, Condatum, Namurum*. Municipia autem, *Lembeca, Quiurania, Criſpinum, Brania, Buſigniacum, & Sancti.*

CAP. XXXV.

Dona memorata, ſed tantùm Principum, idq́; eorum qui Belgicæ præfuerunt.

IAm ad eos venio, qui *Donis* etiam & Muneribus variè teſtati ſunt affectum. Et quamquam hîc quoq; magnus numerus (in Rationario templi vidi) tamen duplici cauſsâ diffundere hæc prohibeor. Prìmùm, quia ipſa Dona non omnia, imò exigua pars compâret: cùm olim, & nunc maximè in publicâ hac inopiâ, multa conſilio & conſenſu diuendita ſint, ad templi & ſacrorum vſum. Deinde, quia eadem hîc Actuariorum

ruditas

ruditas culpanda. qui Dona quidem cōſignant, & appendunt: ſed donantium nomina inſuper habent, titulos indicaſſe contenti. Vt, *Dux Brabantiæ calicem dedit. Seneſchallus Hannoniæ ſtatuam argenteam armati militis. Crucem inauratam magni pretij & operis, figuris variegatam,* * *Delphinus Galliæ.* Ille ipſe *Falconem magnum argenteum inauratum.* Item, *Statua donata argẽtea, muliebri habitu, cū inſignibus Bauariæ.* Item, *Statua argentea, coronâ & capillis inauratis, ipſius Diuæ Virginis, donante Toparchâ Montmorencio.* Multa, inquam, hæc talia lego: ſed quid memorem, perſonis & cauſſis ſic incertis? Ego verò pauca illa digeram, quæ noſtri Principes & Dynaſtæ dederunt: & initium ab illo faciam, qui Belgicam noſtram in hoc vnum corpus feliciter iunxit. Is eſt PHILIPPVS iure ſuo BONVS: & huic Diuæ quàm addictus! Docent monumenta, quæ affectus & cultus ſui reliquit. Primò, ipſius Virginis ſtatua grandiuſcula, in mediâ Arâ poſita: ſed auro puro inducta. Filium brachio vno præfert, altero florem Lilij inauratum. In pectore monilis vice ſunt, vniones ſex, puri, grandes: & in eorum medio Pyropus lapis, quem *Rubinum* nos à colore vocamus. At in capite corona eſt puri puti auri. Sunt deinde in eâdem Arâ duodecim Apoſtoli, ex argento, fabrè ſatis facti: quos inibi etiamnunc eſt videre. ſimulque ad latus vtrumque Aræ, duos cæleſtes

* Qui fuit *Ludouicus*, opinor, poſteà *Vndecimus* Rex, diu in Belgicâ exſul.

Genios, ſiue Angelos, eodem metallo, candelabra præferentes, & venerationem Diuæ exhibentes. Supra has ſtatuas, ibidem duæ ſunt militares, altera Pedeſtris, altera Equeſtris: & ſignificatum liquet, vtramque militiam ſuam verè BONVM Principem Diuæ conſecraſſe. Iſtæ pariter ex argento: ſed fuerunt & duæ, eodem militari habitu, puri auri: quarum Pedeſtris ſecurim, Equeſtris lanceam manu teneret. Idem Lampadem auream, inſigne munus dedit: cui aliam inauratam publica neceſſitas deinde ſubſtituit. Fuit & Statua, iuſtæ magnitudinis, dimidiata ex argento, donum eius Vxoris. Conſpicitur item Feneſtra vitrea in eo ſacello, variè picturata, Philippo curante & donante. Denique & Tabula eſt, in quâ ipſe Dux ſupplicis habitu effingitur procumbens ad Diuæ genua; & verſus aliquot Gallici inſcripti, pij magis quàm boni, in huius laudes. Annus ſubſcribitur ∞. CCCC. LV. Martij dies XX. Enimuerò (vides Lector) valdè hanc Diuam, nec ſine mercede coluit. quippe quæ pariter eum extulit, & ad id æui diuulſas Belgicæ prouincias, paullatim conciliauit, & vnius illius imperio ſubiecit.

CAROLVS eius filius, cognomento & re AVDAX: atque vtinam non fuiſſet! Eius ibi donum lego, Falconem argenteum: nec vltrà.

MAXIMILIANVS ſucceſſit, qui in Auſtriam gentem

gentem omnem hanc potentiam tranſtulit, matrimonio *Mariæ Burgundicæ,* Caroli filiæ, iunctus. Dignus eâ fortunâ, & maiore, Princeps fuit: virtutibus, & animi magnitudine, itemque benignitate, cum optimis comparandus. Quid dicam de Scientiæ, & Sapientiæ ſtudio? Quod ad Sciētiam, vix alius in eo culmine litteras, & memoriam rerum veterum, magis ipſe coluit, earumque gnaros honeſtauit. De Sapientiâ, vnum, ſed eximium factum, dicat. Biennio toto ante mortem (& ætas adhuc bona, ac valetudo erant) capulum è plumbo funebrem, arcæ ligneæ incluſum, circumferri ſecum, quaquà iret, & in dormitorio ſemper cubiculo deponi curauit. Theſaurum ignari cenſebāt occuli: & erat, ſed Philoſophiæ, cuius ſtudium veteres definierunt, *Meditationem mortis eſſe.* Sed Principis huius laudes arctâ paginâ non ſtringo: Pietatem memoraſſe contentus, quæ agmen virtutum eius duxit. Oſtendit habuitque eximiè in hanc Virginem: & quid niſi ipſum teſtem demus? Conſpicitur etiamnunc, genibus nixus, in ſacelli dextro latere, tabulato paullùm altiore, loricatus, & cetero cultu militari. Ponè eum *Albertus Dux Saxoniæ* geniculatur, itidem armatus: qui bellis tunc noſtris fidam fortemque operam Maximiliano præbuit, & filio eius Philippo. Illum eſſe, inſignia gentilicia ſatis oſtendunt. Eſt & tertius, velut per ſubmiſſionem paullùm ab il-

lis

lis remotior, genu pariter flexo: quem, ex inſignibus, gentis Meluniæ eſſe apparet: ac fortaſſe *Robertum Melunium,* id æui rebus conſiliiſque mixtum. Dona Maximiliani ſunt, Calix cum patinâ inauratus: cui inſculpta Auſtriæ gentis inſignia, ſuperaddito pilleo Archiducali. Ex quo liquet, ſub initia, & Archiducem adhuc dediſſe. Eiuſdem eſt *Diui Maximiliani* ſtatua argentea, admodum bipedalis: quæ mitram capite, crucem vnâ manu, alterâ gladium geſtat; & ab eo dependentes argenteas duas claues. Fama tenet (& clauium argumento adſtruas) Bruxellenſes noſtros, anteà aliarum partium, tunc in pacem ditionémque acceptos, velut mulctam dependiſſe. Eſt ab eodem Arbor, ſiue Roſæ frutex, è puro auro, cum pluſculis ramis floribuſque, item bipedalis: quam ſacratam à ſe Pontifex Maximiliano donum, ipſe porrò Diuæ Hallenſi miſit. An non velut omen, aut votum? vt ſuâ ope vellet Belgicam, attonſam tot bellis & attritã, ſub nouo imperio iterùm reuireſcere, & pace ſuauiter florere? Et verò ſæpe auxiliarem illam ſenſit. palàm
Anno ∞. cccc. xcii. in Atrebatium vrbe à Francis auellendâ, & in corpus ſuum reſtituendâ. Tenebatur grandi præſidio: ciuium optimi, quod viribus non poterant, aſtu patrandum ſuſcipiunt: ſed trepidi & anxij, vt inter plures, ne res emanaret, aut in euentu falleret, animos ad Deum & Diuam vertunt.

Vouent huic, ſi adſpiraſſet, nudis pedibus Hallenſem eius ædem inuiſere; oblaturóſque è ferro & cerâ tabulas, rei geſtæ monumentum. Ampliùs, egenis pecuniæ certum modum, eius honori elargituros: & denique aquâ ac pane vitam toleraturos, donec votorum iſtorum ſe liberaſſent. Factum & hoc, & illud eſt: ciues & vrbs Principi ſuo redditi, & vota noſtræ Diuæ.

PHILIPPVS ſequebatur, huius filius: qui Hiſpaniarum regna per coniugium eſt ſortitus. Magna indoles virtutum, ſed breui imperio & vitâ: cùm fata hanc lucem terris tantùm oſtendiſſent.

Ergo excipit CAROLVS QVINTVS, pius & felix Imperator: cuius laudes ne libare quidem hîc ſuſtineo, alibi pleno ore dicendas. Is ſæpe ad hanc ædem, religionis cauſsâ, ventitare ſolitus, donis etiam auxit. Statuam argenteam viri armati, genibus nixi, manibus in cælum ſublatis, ſupplice habitu, dedit dicauitque. Idem Scyphum grandem inauratum, operis antiqui. Idem militari formâ chlamydem, villoſo ſerico, auro intertextam, inſignibus Imperij, & gentis Auſtriæ, decoratam: quid in eâ, niſi ſuam Diuæ militiam & victorias, aut conſecrans, aut referens acceptas? Ciues autem, ab inſito in hunc Principem affectu, donum hoc ſuper alia honeſtant: & quotannis, ſolenni ſupplicatione (primâ Dominicâ Septẽbris) eâ chlamyde ſtatuam Virginis ornatam,

templo efferunt. Efferunt, inquam. nam mox, viâ procedente, mos habet ſæpius ſæpiuſque veſtes mutare, & pia aliorum etiam dona admouere: ſed primum, vt dixi, velandi honorem Cæſareum illud habet.

Iterùm PHILIPPVS ſequitur: ſed breui in his locis morâ, affectum (vt cetera eius pietas ſuadet) habuit magis, quàm oſtendit.

ALBERTVS iam noſter AVSTRIACVS, & ISABELLA, CLARA, EVGENIA, eius vxor, optimi atque optatiſſimi Principes, ſingulari vterque religione, eam in hoc loco & Diuâ eminere etiam voluerunt. Sæpius adierunt, preces fuderunt. & ille donum ſuſpendit Lampadem argenteam, pondere & opere inſignem: eique vectigal annuũ addidit, vt in æuum ante effigiem ſacram luceret. ISABELLA autem Chlamydem ſacrauit, auro & argento intertextam.

An non liceat ALEXANDRVM Parmæ & Placẽtiæ Ducem ſubiungere, cui materna ab Auſtriacis origo? Sed & idem ſi non Princeps, vicem & munus Principis plures annos feliciter hîc obiuit. Sile enim liuor, & vel mortuum hunc *Camillum* noſtrum reuerere. quídni ſic dicam? quem ille titulum variis victoriis, conſilio & virtute partis, meruit: in rebus afflictis, & Belgicâ non diuisâ ſolùm, ſed in ſe armatâ. Ille magnam partem iterum iunxit, legitimo imperio ſubiunxit:

xit:

xit: & quia euentus tamen à Deo eſſe ſciebat, interpretem apud eum & conciliatricem habuit hanc matrem. Sæpe huc commeare ſolitus, & vix aliter in expeditionem vllam ire, niſi precibus votiſque ad aram eius ritè pieque conceptis. Atque hoc in eo notabile, & laudabile: quòd ferè aut pedes iter totum (rarum priuatis, quid Principibus?) conficere, aut certè in ipsâ viâ, ad primum conſpectum ſacræ turris, deſilire ex equo, & reliquum ſic peragere, teſtandæ venerationi, conſuerat. Dona porrò eius ibi crebra, ſubmiſſa aut oblata: ſed ferè ſtipes aut nummi fuerunt, opportuna ſolatia in arctis tunc rebus. Hoc ipſo laudandus, quòd beneficium dare, non famam parare voluit: & Deum notorem ac muneratorem aſpexit.

CAP. XXXVI.

Finis, & precatio. item Penna noſtra Diuæ ſuſpenſa.

DOna alia & varia eſſe aut fuiſſe, iam præmonui: ſed quid commemorem? Pompâ aut opibus non certamus: & datores facilè indulgebunt ſilentio veniam, quibus præmium in ſuperis æterniſq; locis ſemper paratum eſt, & ſemel partum. Nos quidem ſine noxâ lateant hæc talia: at numquam O DIVA tua benignitas, cui parē vim

& potentiā es ſortita. Tu illa REGINA cæli, terræ, maris: ſupra quā nihil niſi Deus eſt: LVNA ab illo SOLE proxima: quam precibus imploro atque inuoco, Publicè ac Priuatim tuêre nos & reſpice. Vides publicè iactari quadraginta iam ferè annos fluctibus bellorum ciuilium: placa illud mare o MARIA, & auulſos à nobis in veterem ſocietatem, amorem, fidem compelle. Priuatim etiā noſipſos, vitiis aut deliciis fractos, emēda, erige: & ad virtutem ac robur illud vetus traductos, te dignos clientes, cælo dignos incolas effice. Quæ omnia per te vis O BONA, per filium autem potes O MAGNA, O ADMIRANDA in æternum. Peregi. ipſum tamē me, & hoc quidquid ingenij ac ſtili eſt, iterum tibi do, dico, conſecro: quod ex animo feci ante biennium, PENNA argenteâ in templo, ante Aram tuam, ſuſpensâ. cui hos verſus ſubſcripſi:

Hanc, DIVA, PENNAM *interpretem mentis meæ,*
Per alta ſpatia quæ volauit ætheris,
Per ima quæ volauit & terræ, & maris:
Scientiæ, Prudentiæ, Sapientiæ
Operata ſemper. auſa quæ CONSTANTIAM
Deſcribere, & vulgare; quæ CIVILIA,
Quæ MILITARIA, *atque* POLIORCETICA;
Quæ ROMA MAGNITVDINEM *adſtruxit tuam;*
Variaq́ue luce ſcripta priſci ſæculi
Affecit, & perfudit: hanc PENNAM *tibi*

Nunc,

Nunc, DIVA, *meritò conſecraui* LIPSIVS.
Nam numine iſtæc incohata ſunt tuo,
Et numine iſtæc abſoluta ſunt tuo.
Porrò ô benignitatis aura perpetim
Hæc ſpiret ! & famæ fugacis in vicem,
Quam PENNA *peperit, tu perenne gaudium*
Vitamq́, DIVA, LIPSIO *pares tuo.*

AD LECTOREM.

VIſum eſt hîc in fine apponere, Lector, quod vel in principio merebatur, Pontificum aliquot approbationes teſtimonia, indulgentias, quæ loci ſanctimoniam affirmant, & prouocant ad colendum. Plura ſanè ſunt & vetera, ab ipſo anno Chriſti ∞. CCCXVIII. ab Epiſcopis, à Cardinalibus, Legatis, ab ipſo ſupremo Capite: ſed duo dediſſe ſatis habebo, alterum *Nicolai Quinti*, alterum *Clementis* nunc *Octaui*, Pontificum verè Maximorum. Illud ita habet.

NICOLAVS EPISCOPVS,

SERVVS SERVORVM DEI,

VNiuerſis Chriſti fidelibus præſentes litteras inſpecturis, Salutem & Apoſtolicam benedictionem. Dum excelſa meritorum inſignia, quibus Regina cælorum, Virgo Dei genitrix glorioſa, ſedibus prælata ſidereis quaſi ſtella matutina prærutilat, deuotæ conſiderationis indagine perſcrutamur; dum etiã intra noſtri pectoris arcana reuoluimus, quòd ipſa, vtpote mater miſericordiæ, mater gratiæ & pietatis, amica humani generis conſolatrix, pro ſalute fidelium qui delictorum onere prægrauantur ſedula exoratrix, peruigil apud Regem quem genuit intercedit; dignum, quin potiùs debitum arbitramur, vt Capellas & loca in honorem nominis ſui dedicata gratioſis remiſſionum proſequamur impendiis, & gratiarum muneribus honoremus. Sanè ſicut fide dignâ dilecti filij Magiſtri Nicolai Plonchet, Perſonæ perſonatus in parochiali Eccleſiâ S. Martini oppidi Hallenſis Cameracenſis Diœceſis, Cubicularij ac Scriptoris & familiaris noſtri continui commenſalis, relatione didicimus; quædam honorabilis Capella ad honorem & ſub titulo beatæ Mariæ virginis præfatæ, in qua ſingulis diebus ad laudem eiuſdem virginis Mariæ vna altâ & plures aliæ ſubmiſſâ vocibus cum deuotione magnâ Miſſæ celebrantur, &

tur, & ad quam copioſa Chriſti fidelium ex diuerſis mundi partibus multitudo, propter loci illius deuotionem, ac miraculorum quibus eadem virgo Maria inibi coruſcare dignoſcitur frequentiam & magnitudinem, confluere dietim proſpicitur in dictâ Eccleſiâ à multis iam tranſactis temporibus, ita quòd de illius contrario hominum memoria vix habetur, ſolemniter fundata & dotata exiſtit; ipſiuſq; virginis Mariæ imago Dominicâ primâ Septembris ſingulis annis cum magnâ honorificentiâ, tam dicti quàm circumiacentium oppidorum, ciuitatum & villarum, aliorumq; locorum Scabinis, Conſulibus, & Communitatibus, magnifica donaria in reuerentiam præfatæ virginis Mariæ, ex parte ciuitatum, oppidorum, villarum, & locorum à quibus occurrente tempore ad id ſpecialiter mittuntur, deferentibus & offerentibus, ſingularibúſque vtriuſque ſexus earundem partium cum ſingulari deuotione concurrentibus perſonis, cum magnâ ſolemnitate proceſſionaliter Clero pſallente & populo orante defertur commeantibus. Oblationes quoque ad dictam Capellam ex ipſorum Chriſti fidelium erogationibus prouenientes in Fabricam, quæ inibi ſumptuosè incepta exſtitit, & dietim continuatur, nec non reparationes & ornamenta ac alias parochialis Eccleſiæ & Capellæ huiuſmodi vtilitates & neceſſitates per certos probos viros ad id per Scabinos & alios ipſius oppidi oppidanos pro tempore deputatos, Eccleſiæ magiſtros nuncupatos, qui

Eccle-

Eccleſiam & Capellam antedictas bonaq́; ipſarum regere & gubernare ac vtiliter conſeruare & diſponere tenentur, quamdiu onus geſſerint antedictum. Nos igitur cupientes vt dicta Capella congruis frequentetur honoribus, & vt Chriſti fideles ipſi eò libentiùs cauſâ deuotionis confluant ad eandem, ac præfatæ proceſſioni deuotiùs interſint, ac ad fabricã & reparationes aliaſq́; Capellæ & Eccleſiæ huiuſmodi neceſſitates manus promptiùs porrigant adiutrices, quo ex hoc ibidem cæleſtis dono gratiæ conſpexerint ſe refectos, de omnipotentis Dei miſericordiâ ac beatorum Petri & Pauli Apoſtolorum eius auctoritate confiſi, omnibus & ſingulis vtriuſque ſexus Chriſti fidelibus verè pænitentibus & confeſſis, qui in Dominicâ quâ huiuſmodi proceſſio fiet eidem proceſſioni interfuerint, illamq́; à principio vſque in finem continuauerint, ac eadem nec non Epiphaniæ Domini & Exaltationis ſanctæ Crucis feſtiuitatum diebus dictam Capellam deuotè viſitauerint; & ad fabricam & reparationes, aliáſque Eccleſiæ & Capellæ prædictarum neceſſitates, manus porrexerint adiutrices, annuatim, ſingulis videlicet diebus huiuſmodi quibus proceſſioni interfuerint, aut dictam Capellam viſitauerint, & manus porrexerint adiutrices vt præfertur, ſeptem annos & totidem quadragenas de iniunctis eis pœnitentiis miſericorditer relaxamus; præſentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. *Volumus autem, quòd ſi aliàs Capellam ſeu Eccleſiam huiuſmodi viſitan-*

ſitan-

ſitantibus, & ad fabricam & reparationes aliaſq; Eccleſiæ & Capellæ prædictarum neceſſitates manus adiutrices porrigentibus, ſeu aliàs aliqua alia indulgentia in perpetuum vel ad certum tempus nondum elapſum duratura per nos conceſſa fuerit, præſentes litteræ nullius exiſtant roboris vel momenti. Datum Romæ apud Sanctum Petrum, anno incarnationis Dominicæ milleſimo quadringenteſimo quinquageſimo primo, prid. Non. Septembris, Pontificatus noſtri anno quinto.

Petrus de Noxeto.

CLEMENS PP. VIII.

V*Niuerſis Chriſti fidelibus præſentes litteras inſpecturis, ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Ad augendam fidelium Religionem & animarum ſalutem, cæleſtibus Eccleſiæ theſauris piâ charitate intenti, omnibus vtriuſque ſexus Chriſti fidelibus verè pœnitentibus & confeſſis, ac ſacrâ communione refectis, qui Eccleſiam parochialem beatæ Virginis Mariæ Hallenſis, diœceſis Cameracenſis, in* Conceptionis, Natiuitatis, Præſentationis, Annunciationis, Viſitationis, Purificationis, Aſſum-

 ptionis,

ptionis, & beatæ Mariæ ad Niues feſtiuitatibus, nec non Dominicâ primâ Septembris, & per totam Octauam eiuſdem Dominicæ, *quo die imago beatæ Mariæ proceſſionaliter defertur, quóque tempore peregrini vndique ad dictam Eccleſiam cõfluunt, à primis Veſperis vſque ad occaſum Solis, feſtiuitatum ac dierum huiuſmodi, deuotè viſitauerint, & ibi pro Chriſtianorum Principum concordiâ, hæreſum extirpatione, ac ſanctæ matris Eccleſiæ exaltatione, pias ad Deum preces effuderint,* plenariam omnium peccatorum ſuorum indulgentiam *& remiſſionem miſericorditer in Domino concedimus & indulgemus, præſentibus ad viginti annos, elapſo anno Iubilæi, dumtaxat valituris. Datum Romæ apud Sanctum Petrum ſub annulo Piſcatoris, die quintâ Nouembris,* M. D. XCIX. *Pontificatus noſtri anno octauo.*

M. Veſtrius Barbianus.

IN-

AFfectus noſter vetus erga Diuam: iter Hallas, & occaſio ſcripti. tum Verſus. Cap.I. Pag.1
Origo imaginis à Diuâ Elizabethâ. de hac igitur præmiſſum, de ſtirpe eius, quâ genita, & quam genuit, de morte & conſecratione. Cap. II. 4
De filiâ Elizabethæ Sophiâ. quæ in Brabantiam venit, ſtatuas attulit, diuiſit, & quomodo hæc Hallis dedicata. Cap.III. 9
Aliquid ſuper ipſo opido Hallenſi, itemque templo. Cap.IV. 13
Tranſitum ad Miracula; ſed primò communiter Vera hæc aſſerta, & diſcrimen triplex à Falſis datum. Cap. V. 15
Miracula quæ ipſum opidum, aut templum, aut ſtatuam propriè tangunt, & tutela in iſtis Diuæ palàm obſeruata. Cap.VI. 19
Duo eiuſdem rei exempla, à noſtro æuo, ſeria ſimul & iocoſa. Cap.VII. 23
Beneficia eius deinceps in priuatos. & primò à morte ſeruatus & patibulo, qui Falconem amiſerat. Cap. VIII. 25
Quidam inter aquas ſeruatus, in immani & ſubito diluuio. Cap. IX. 27
Puer merſus in vitam reuocatur. Cap.X. 28
Homo mali Genij hoſpes ab eo liberatur. Cap. XI. 29
Leodici puer luminibus captus, & toto corpore æger aut impotens, ab vtraque labe ſanatur. Cap. XII. 30
Tempeſtate iactati, & iam naufragantes erepti. Cap.XIII. 31
Furioſa virgo mentem recipit. Cap.XIV. 32
Puer in Moſâ iam mergendus educitur. Cap.XV. 32
Puer iam merſus in puteo vitæ redditur. Cap. XVI. 33
Puer faſciâ ſtrangulatus, ſpiritũ & vitam recipit. Cap.XVII. 34
Puella in puteum præceps lapſa, & ſuffocata, in vitam redit. Cap. XVIII. 36
Puer triduum mortuus, & ſepultus, reuiuiſcit. Cap.XIX. 37
Puer diu amiſſus, & in voragine mortuus repertus, item vitam recuperat. Cap. XX. 39
Mira, mira, de puero item reſuſcitato, aut ſub terris ſeruato, non ſine aliis ſtupendis. Cap.XXI. 41

Innocens mirabiliter à laqueo liberatus. Cap.xxII. 45
Captiuus in vltimâ Galliâ è carcere, ad inſtar Diui Petri, eductus. Cap.xxIII. 48
Mulier ſub rotâ molari mirificè ſeruata. Cap. xxIV. 50
Sartor, qui acum in os immiſerat & porrò demiſerat, liber ab eâ redditus. Cap.xxV. 51
Oculus ex ictu ſaucius ſtatim ſaneſcit. Cap.xxVI. 52
Bauarus nobilis in naui à morte eripitur, & item Hallas venit. Cap.xxVII. 53
Auriga cum carro, & ipſe ſub eo in aquam lapſus, vitâ donatur. Cap.xxVIII. 55
Multiplex tutela cuiuſdam militaris viri, in pugnâ, & poſt pugnam. Cap.xxIx. 56
E carcere vir nobilis liberatur, & Hallas porrò ducitur. Cap.xxx. 60
Cacula militaris à ſuſpendio liberatus, cùm Diuam inuocaſſet. Cap.xxxI. 62
Religioſa virgo à Spaſmo libera ſtatim reddita. Cap.xxxII. 64
Plura miracula, varij generis, variis locis, è Tabellis aut inſcriptionibus collecta, & ſerie temporũ digeſta. Cap.xxxIII. 65
Sodalitas Beatæ Virginis, & Principum aliquot inſcriptorum nomina: tum aliquid de ſupplicatione. Cap.xxxIV. 70
Dona memorata, ſed tantùm Principum, idque eorum qui Belgicæ præfuerunt. Cap.xxxV. 72
Finis, & precatio. item Penna noſtra Diuæ ſuſpenſa. Cap. xxxVI. 79

ERRATA.

Pag. 8. *lin.* 16. Regiſtris, *corr.* Regeſtis.
Pag. 49. *lin. penult.* Sampenoius, *corr.* Moſterius.

Nos

NOS GVILIELMVS DE BERGHES DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA ARCHIEPISCOPVS ET DVX CAMERACENSIS, *Viſa narratione miraculorum quæ Beata Virgo Eccleſiæ Parochialis Oppidi Hallenſis noſtræ Diœceſis Cameracenſis, pro ſumma gratia qua apud Deum Omnipotentem, & Ieſum Chriſtum eius Filium Dominum noſtrum pollet, variis temporibus patrauit; & de quibus nobis conſtitit; eadem miracula ab Ornatiſſimo Viro Domino* IVSTO LIPSIO, *Ser^morum^ Archiducum Belgij Principum Hiſtoriographo, fideliter collecta & deſcripta, approbanda duximus, prout tenore præſentium approbamus. Datum in Palatio noſtro Archiepiſcopali Cameracenſi, ſub noſtra ſignatura & paruo ſigillo, Anno Domini Milleſimo ſexcenteſimo quarto, Menſis verò Aprilis die quarta.*

Guilielmus Archiepiſcopus Cameracenſis.

V[t] Valerianus Floſſius Vic. Generalis.

De mandato Ill^mi^ & R^mi^ Domini

D. le Meſureur Secret.

APPROBATIO.

LIbellus iſte nõ ſolùm vtiliter, ſed & religioſè vulgabitur, quòd in eo deſcripta miracula non tantùm ad Deiparæ Virginis honorem excitent, ſed ad ipſius quoque Dei amorem mirificè accendant, ſi in illis diuinæ bonitatis ac ſuauitatis erga Deiparam & Sanctos Viſcera conſiderentur; quibus, quod ſibi omnipotentiæ & diuinitatis iure eſt proprium, non modò Deiparæ ac ſanctis, verumetiam (quod mirabilius eſt) eorum imaginibus; &, vt in Actis Apoſtolorum legimus, vmbris, ſemicinctiis ac ſudariolis communicare dignatur. 5. Calend. Feb. 1604.

Guilielmus Fabricius Nouiomagus, Apoſtolicus ac Archiducalis librorum Cenſor.

PRI-

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis,&c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia,quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibuſque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in litteris ac diſciplinis operam ponunt; præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eoſque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Litteris poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eò quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patrocinioque noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcumque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus,

mus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimùm cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hæredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcumque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti, Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo: Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M[tis] *proprium.*

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Cæſ. M[tis] *in cerâ rubrâ.*

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES *MORETE, pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hunc meum de* DIVA VIRGINE HALLENSI *libellum typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,

EX OFFICINA PLANTINIANA,

APVD IOANNEM MORETVM.

M. DC. IIII.

BORE ET CONSTAN

IVSTI LIPSI

DIVA SICHEMIENSIS

ſiue

ASPRICOLLIS:

Nouaeius BENEFICIA & ADMIRANDA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. DC. V.
Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

Sereniſſimæ

ISABELLAE,

CLARÆ, EVGENIÆ,

INFANTI

HISPANIARVM,

Principi & Dominæ noſtræ.

DIVAM VIRGINEM Sichemienſem ad te DOMINA noſtra adfero: tuam illam, animo ſemper cultam, corpore & oculis etiã aditam atque vſurpatam. Pietas tua cui non innotuit? quam velut hereditariam virtutem vindicas, ab auis pro-

auiſque tranſmiſſam, & vel ab ISABELLA illâ (cuius nomen feliciter refers) FERDINANDI coniuge aſſumptam. O magnam reginarum! & cùm aliis laudibus, tum hac duplici eximiam, Modeſtiæ, & Pietatis, quæ vtraque in te effulget. Quid autem Principibus dignius, aut decentius? Proximi à Deo ſunt, & vicem atque imaginem eius in terris repræſentant: ergo & colere ac venerari magis par eſt, quò propiùs & norunt ſupremum illud Bonum, & ſenſerunt. Tu facis. & quamquam inter turbas tumultúſque bellicos, verſa ad Deum, verſa ad Diuam, votis precibúſque in hoſtem, vt PRINCEPS maritus conſiliis & armis, pugnas. Et expugnabis ô SERENISSIMA, confide: & miſerator ille Deus iamnunc ſigna mittere cœpit placati ſui in Belgas

gas animi, aut certè placandi. Quò Miracula hæc noua pij prudentéſque interpretes trahunt, & benignitatem Numinis ſic palàm & ſubitò oſtenſam, velut auroram eſſe Solis illius concordiæ & pacis mox ſecuturæ. O fiat, & exorere! & nobis bonos hos Principes habere & frui fas ſit, in tranquillitate temporum; atque ipſos Belgicam ſuam videre, qualis olim fuit, ab omni externo decore formoſam & florentem. Iterùm, FIAT. Louanij, xv. Kalend. Maijas. anno Chriſtiano ∞. IↃC. V.

AD LECTOREM.

HALLENSEM DIVAM *cùm nuper dedi; meritò iungetur hæc altera, ad quam non ſolùm viri magni & religionis noſtræ Antiſtites, ſed ipſe meus animus, vocarunt. Silerem ſic in propinquo, & tantâ omnium admiratione, bonorum etiam exſultatione, geſta? Diffundantur, & eant in ſæcula: & Diuæ nouæ gloria, Miraculis fides adſtruatur. Quid enim de hominibus dicam, ſiquis non abnuit, ſed ambigit, in tam illuſtribus? nec homines eſſe; aut certè ſponte oculos claudere, ne Solem hunc admittant tam claræ veritatis. Sunt enim in ſenſibus noſtris pleraque geſta: quid etiam? ne fraus & fucus imponant, publico mandato Illmi Mechlinienſis Antiſtitis explorata & inquiſita, à Reumo Antuerpienſi Epiſcopo,* Ioanne Miræo: *qui & ſcripto ea, cum fide & induſtriâ, digeſſit & conſignauit. Ab illo hauſi: itemq; à viro docto, prudenti, pio,* Philippo Numanno, *qui ipſe etiam linguâ noſtrâ Belgicâ diuulgauit. Lege igitur, & crede. Ac ſunt pleraque omnia iſta vera & mera* Beneficia, *in ſalute hominum curandâ: corporis quidem, ſed & per eam animi, ad diuinum cultum ſic excitandi. Varietatem ideò tantam non habent: neque ſtilus noſter colores, vt ſic dicam,*

cam, aut ornatum. Quid etiam opus eſt? pluribus ſcripta, plures legant & intellegant: & alibi deceat, doctum aut diſertum eſſe. Non philologi, ſed philothei huc vocantur: aut etiam illi, ſed vt ſint iſti. Verſiculos interim miſcui, quaſi paritatis illius condimentum: & ſi boni ſunt, pellant oblectatione faſtidium; ſi alij, diſcutiant riſu. Sed meo animo, Lector, nihil horum valdè obſerues: ſenſum intende, & finem apprehende, qui eſt pium bonumq́ eſſe. DIVÆ *etiam nouam gloriam attende: & quàm ex vero vaticinata ſit,* Beatam me dicent omnes generationes. *Omnes, & ex æuo in æuum ſic erit.*

IN-

INDEX CAPITVM.

ALiquid pro fide Miraculorum: & decorum huius ſcriptionis. Cap.I. pag.1

Fructus huius ſcriptionis: & Miracula ad Deum communiter, mox propriè ad verum illum ducere. Caput II. 3

Ad rem ipſam. & obiter de Sichemio, & Colle, & Imagine, & Paſtore. Cap.III. 6

Febrium ibi curatio. Imaginis abolitio, & alius ſubſtitutio. Aliquid de quercu. Cap.IIII. 9

Sanguinis ſudor in ſtatuâ. Cap.V. 11

Puella claudicans correcta. Cap.VI. 13

Mulier oculis grauiter affecta, ſtatim ſanata. Cap. VII. 14

Paralyſis & languor corporis ſublati. Cap.VIII. 15

Simile in apoplexiâ, & cæcitate. Cap. IX. 17

Quidam ob dicteria punitus. Cap.X. ibidem.

Rabies, cæcitas, tumor ſimul curata. Cap.XI. 18

Antiſtita quædam ab Ictero liberata, itemque Anginâ. Cap.XII. 19

Quidam in aſthmate & claudicatione ſanatus. Cap.XIII. 21

Apoplectica in pede & manu reſtituitur. Cap.XIIII. 22

Claudus & paralyticus erigitur. Cap. XV. 23

Hernia, claudicatio, ventris tumor ſublata. Cap.XVI. 24

Louanij ſtrumoſa, & vlceroſa mirificè puella, ſanatur. Cap. XVII. 25

Fœdum vlcus, & cancri facie, in ſene curatum. Cap.XVIII. 27

Gibberus tumor in virgine æquatus. Cap.XIX. 28

Epilepſia frequens & vetus curata. Cap.XX. 29

Elephantiacus mundatur. Cap.XXI. 30

Hernioſi atque hernioſæ plures ſolidatæ. Cap.XXII. 31

Pectus graui caſu ſaucium curatur, Cap.XXIII. 33

Claudus & vlceroſus perſanatur. Caput XXIIII. 34

Vulgi Scorbutus tollitur. Cap.XXV. 35

Celebritas loci, concurſus, & noſtra inuiſio preceſque. Cap.XXVI. 36

Sacer morbus vetus ſublatus. Cap.XXVII. 37

Aſthma & Apoplexia ſimul pulſa. Cap.XXVIII. ibidem.

Femur fœdè vlceroſum ſaneſcit. Caput XXIX. 38

Veneficio affecta, & pænè confecta mulier, ſanitatem recipit. Cap.XXX. 39

Religioſa virgo ab congenitâ claudicatione reſtituta. Cap.XXXI. 44

Prolapſus vteri ſubitò repoſitus, firmatuſque. Cap.XXXII. 47

Cephalalgia continua, & permoleſta, ſublata. Cap.XXXIII. 48

Vehemens paralyſis curata. Cap.XXXIIII. 49

A duro & diro Cancro virgo religioſa curata. Cap.XXXV. 51

Languor varius mixtuſque curatus. Cap.XXXVI. 53

Apoplexia & Spaſmus fugantur. Caput XXXVII. 54

Mirus, nec ſine genio fortaſſe morbus, tollitur. Cap.XXXVIII. 55

Auditus ſurdæ redditus. Cap.XXXIX. 58

Clauda in greſſum erigitur. Cap.XL. 59

Puella malis geniis inſeſſa, & diu poſſeſſa, vindicatur & ſibi redditur. Cap.XLI. 60

Cæcus ab vtroque oculo illuminatur. Cap.XLII. 62

Herpes exedens ſiſtitur, fugaturque. Cap.XLIII. 63

Vulnus incurabile curatum. Cap.XLIIII. 64

Fœda facies membrorum correcta, & congenita reductio laxata. Cap.XLV. 65

Finis, & pro patriâ preces.

I. L I.

I. LIPSI
DIVA VIRGO ASPRICOLLIS.

CAPVT I.

Aliquid pro fide Miraculorum: & decorum huius ſcriptionis.

EN, coronam hanc alteram ad te, DIVA, adfero, è floribus tuis plexam, è vicino horto tuo decerptam. Et recenter decerptam: vt etiamnunc ſenſus ſuauitate, animos admiratione afficiat atque adflet. Vbi eſtis, qui paullò vetuſtiora eleuatis, aut illuditis? ecce noua nouitia: ecce in oculis atque auribus omnium noſtrûm geſta: ecce concurſu, plauſu, fructu gentium celebrata. Quæ fides poteſt eſſe in rebus humanis, ſi hæc non eſt? Quamquam iſta ipſa, attendite, fidem vetuſtioribus etiam illis, vel ab exemplo, ſtruunt. Si enim nunc facta, & videmus: cur nuper & olim abnuam fuiſſe? Idem ille Deus eſt qui patrat, eadem illa MATER-VIRGO, per quam patrat, & quam honore hoc honeſtat, & attollit. Imprudens non

dicam religionis,ſed numinis eſt, qui abiicit diffidentiâ,aut negat. Omni æuo fuere,pleriſque omnibus locis: & erunt in æuum,etſi parciùs, denſiùs,vt diuinæ Prouidentię viſum. Ideò piè & vtiliter hæc ſcribi, & prodi poſteris arbitror: vtinam maiores noſtri induſtriè & intentè ſemper feciſſent! Annales condimus,& facta aut facinora hominum,imò & ſcelera propagamus: & non magis Dei Diuorumq́ue opera decet, & iuuat? Decet: & de me, animum,manum, ſtilum illuc dabo, & verſu libet teſtari.

O Heliconij
Numina collis,
Quondam culta,
Ite, valete.
Ego demuto, &
Transfero caſtra
Ad COLLEM *alium*
ASPERVM, ACVTVM.
Grauiora ætas
Grauior ſuadet.
En ego metam
Iamnunc video,
Palmam adſpiro
Illam cælicam,
Permanſuram.
Cetera lapſa,
Aut lapſura,
Fluminis inſtar.
Vndam trudit
Veniens vnda:
Atque diem dies,
Horam ipſa hora.
Has inter fugas,
Quid molimur
Vani vana?
Me cùm video,
Quid facti habeo
Tot iam luſtris?
Legi publicè,
Scripſi publicè,
Quo fine, aut bono?
Famam peperi,
Hoc eſt, fumum,
Hoc eſt, vmbram,

Aut,

Aut, vt verius,
Vmbræ ipſam vmbram.
Sapio, fugio,
Ad quod aſylum?
O DIVA, *tuum.*
Tu reparatrix
Miſeræ ſortis
Primorum hominum,
Cælo pulſos
Iterùm cælo
Aſſeruiſti.
Et nos aſſere,
Suſcipe, dirige.
In laudes tuas
Linguam ſoluimus,
Et ſoluemus,
Dum lingua hæc erit,
Dum vita hæc erit,
Donec ea vtraque
Fati lege
Diſſoluentur.

CAP. II.

Fructus huius ſcriptionis. & Miracula ad Deum communiter, mox propriè ad verum illum ducere.

DECET igitur ea ſcribere, ſed & iuuat. An non iuuet, vbi tam palàm fructus, & tam magnus eſt? Et fructus quidem non vnus. ille primò, quòd Miracula communiter religionem in animis excitant, & Deum credere, Deum colere, ſuadent & inducunt. Quis eſt tam alienus à pietate, qui vbi rem euentumque nouum, à naturâ, à ratione diſſonum videt, non moueatur animo & intimis præcordiis, & velut ictu quodam admirationis percuti ſe fateatur? Itaque clauſos vel conniuentes aperit oculos, ad alta tollit, & Numen aliquod in his agnoſcit, cui vni cauſſam

delegat. Inde ad venerationem componitur, ad fidem diſponitur: & hic eſt primus ille, & communis, fructus Miraculorum. Alter magis diſtinctus, quòd ad veram religionem ducunt, ſiue potiùs trahunt. Fit enim diuinâ benignitate, & arcanâ Prouidentiâ, vt vera Miracula nuſquam & numquam, niſi in verâ fide, & à fidelibus patrentur: ne falſa quidem ſæpe apud alios, & certè non ſic conſpicua & inſignita. De *Veſpaſiano, Hadriano*, talibus, quædam leguntur, fronte & facie Miraculorum: ſed inſpecta dignoſcuntur, & vanitas aut ſimulatio adparent: & quod dixi, rarò eaipſa edita, ne ſi Magos quidem omnes adiungas, vel milleſimâ pro noſtris parte. Ergo vbi ea video, & tam certa & crebra video: quid, niſi fauorem & inclinationem Numinis agnoſco? quid etiam, niſi velut tubam & claſſicum audio, quod ad talem fidem & cœtum appellat? Benè Auguſtinus: *Catholicæ Eccleſiæ auctoritatem Miraculis eſſe* INCOHATAM, *Vetuſtate* FIRMATAM. Vtrumque agnoſco. & initia, Miraculis eguerunt; & progreſſio, qui auctoritate ſe defendit. Sed & in ipsâ Vetuſtate, Miracula vſum habẽt. Sicut pueris lac neceſſarium eſt ad alimẽtum, viris etiam vtile & iuuat: ſic tirones aut errones in fide Miraculis nutriuntur, viri & robuſti etiã oblectantur. Itaq; idem Deus, etſi Chriſtianis, tamen extraneis à Catholicâ, hoc donum non indulget: teſſeram & ſignum

Contra Epiſt. Manich. cap. IIII.

gnum veri ſui cultus ſeruat. Auguſtinus: *Culmen auctoritatis obtinuiſſe Eccleſiam Catholicam, hæreticis* MIRACVLORVM MAIESTATE *damnatis*. Ita verò, maieſtate & ſplendore illo damnatis. An nõ maieſtas eſt, diuina illa opera edere? cæcis lumen, claudis greſſum, ęgris ſalutem, mortuis vitã reddere? Noſtri faciunt: & imperium in ipſos Dęmones etiam exercent. Hæc cùm vident, qui in beato cœtu iſto ſunt, iure firmantur, & diſputationum omnes nebulas factorum Sole diſpellunt. Clamant cum pio ſcriptore: *Domine, ſi error eſt, à te decepti ſumus. nam iſta in nobis tantis ſignis & prodigiis confirmata ſunt, & talibus, quæ non niſi per te fieri poſſunt*. Et agnoſcas ſanè hîc diuinam bonitatem. qui non contentus libris ſacris & concionibus ducere & docere, hæc etiam Miracula ſuperiore & noſtro æuo adiungit, ſuis firmandis, aliis formandis. Nec vno ea loco, aut tempore: ſpargit & variat, vt plures certò cognoſcant, nec aurium ſolùm, ſed oculorũ ſenſu hauriantur. Quid in noſtrâ Belgicâ, factionibus iſtis ciuilibus, & ſacris, nónne paſſim ea edidit: & iam recenter edit, in viciniâ hac noſtrâ, limite à partibus infeſto? Edit, & triũphamus ac plaudimus: & ſunt ea ipſa, quę ſtilo eo vulgatũ.

De vtil. cred. cap. XVII.

Richard. de S. Victore. De Trinitate lib. I. cap. 2.

Perge calame, perge, pange Virginis Miracula,
Quæ Sichemienſi in agro, tractu COLLIS ASPERI
Euenêre, itemq́; eueniunt, arbitris his ſenſibus.
Nos videmus, nos audimus: quis profeſtus abnuet?

Niſi profeſſus Scepticã ipſam, & hæreſim Pyrrhoniam.
Perge calame, perge laudes Virginis diffundere,
Illius, quæ peperit orbi Seruatorem gentium,
Illius, quæ pergit orbi dare, donare, munera.
Sanat ægros animi, ſanat ægros etiam corporis.
Quàm benigna in his volenſq́, quàm potẽs & efficax,
Vis videre? videſis noſtra, ſed mentem affer & fidem.
Illam pronam, & iſtam promptam: fruſtrà alioqui iſtæc legas.
In diuina non inquire, crede, qui fructum petis.

*Miracula diuina cõſideranda ſunt, & non diſcutienda. Gregor.

Cap. III.

Ad rem ipſam. & obiter de Sichemio, & Colle, & Imagine, & Paſtore.

SICHEMIVM autem opidulum, ad Demeram fluuium ſitum, inter exigua, ſed vetera Brabantiæ habetur. Annales noſtri in æuo paullò magis remoto deficiunt, & tenebræ igitur habent: quas ſagacia ingenia coniecturis interim illuſtrant. Sanè *Sichemium*, quaſi *Aegrorum domus* dicta videtur, quia fortè ibi Valetudinarium, *Sick-heim*: an meliori nomine *Sig-heim*, ideſt Victoriæ domus? Faciat, quòd propinquum opidum *Dieſt-hemium* dictum: quid niſi Martis & belli ſedes? quiáne ibi caſtra, an ipſe ille bellicus Deus olim cultus? *Dieſtum*, aut *Dienſtum* certè eum vocauimus: & dies ab eius nomine etiamnunc

nunc adfirmat. Quid, quòd finitimum opidum *Areſcotum* (ita vetuſtiores dicunt) notas item Romani huius æui & ritus præfert? Eſt enim *Aquilæ repoſitorium*, aut *ſedes*. Sed vtcumque iſta, Sichemium vetus opidum, & quinto milliari à Louanio noſtro, vno circiter à *Dieſthemio* abiunctum. Paret & proprium eſt, cum finitimis, Naſſouiæ genti: & in eâ tutelâ *diu floruit, donec nuper & ciuilibus his bellis, non florem ſolùm, ſed vitam pænè amiſit. Captum, receptum; præſidiis aut prædonibus inſeſſum; ignes etiam paſſum; ad eam infrequentiam deductum eſt, vt paucos ciues habeat, relictos velut in ſemen. Sed in eius opidi finibus, medio illinc milliari, COLLIS exſurgit, leni faſtigio: quem ACVTVM vulgò dicunt, non quia in verticem talem aut conum deſinat (imò æquabili ferè planicie eſt, & ſatis latâ:) ſed quia idiotiſmo ruſtico & metaphorâ, terram ſcabram, aridam, horridam, *Acutam* etiam dicunt: quam Latinè *Aſperam*, verè & pro ingenio loci reddas. Ita enim eſt. exſuccum, macrum, amarum ibi ſolum, frugum & pænè herbæ vacuum, arbuſtis quàm arboribus gaudet. In eius parte verruca ſiue colliculus fuit, & in eo quercus: & in hac DIVÆ VIRGINIS adfixa icuncula: quæ culta accolis à tali initio fertur. Aiunt ante annos centum (& conſtans ita fama habet) fuiſſe paſtorem, qui oues in eo tractu paſceret: atque

*Ab anno circiter ∞. CCCC. L.

que

que is repertam, neſcio quo caſu, humi imaginem ſuſtulit, in ſinum condidit, certus eam domum ſecum auferre. Parua enim erat, & priuato cultui videbatur opportuna. Sed dum agitat, ecce membra eius omnia ſtupere, pedes vtique non mouere, & quaſi frutex aut ſtipes ibi ſtare. Ipſe mirari, & animo quoque ſtupere, nec ad cauſſam adſurgere: herus autem villicus abſens, requirere paſtorem ſuum & gregem. nam hora iam reditui lapſa, & Solė remoto nox propinquabat. Itaque infortunij anxius, eò accurrit: & repperit defixum ſtantem, & quæ geſta ſimpliciter narrantem. At ille mentis melior, imaginem ſtatim recipit, & timidâ religione in veteri ſuâ ſede & quercu reponit. Eoque facto, paſtor velut vinculis liberatur: & venerati vterque Numen domum abeunt, rem denarrant, & viciniam totam religionis implent.

Beate paſtor, cui ſacratam imaginem
Datum inuenire, & tangere.
Beata vita ruſtica, ô vita innocens,
Amica ſemper Numini!
Te ſolitudo, & à malis ſecretio,
Cæleſtium iungit choris.
Hæc vita quondam, ab orbe condito, fuit
Primigeniis parentibus.
Cum rure quiſque, & ſiluulis lætus ſuis,
Et coniuge atque liberis,

Luxum

Luxum affluentem, & improbum cupidinem,
Neſciret, aut contemneret.
Non fora ſtrepebant litibus, non claſsibus
Infida feruebant freta.
Non purpura, aut argento honos: ſed præmium
Pretiumq́ erat virtutibus.
Hæc vita redeat, mihi ſit hæc voto, ô Dea!
Vt numen atque te colam,
Expers ab aliâ curâ. & in libris ſacris
Aut cogitationibus,
Quod temporis erit relliqui, fallam & teram:
Dum Parca me fallens mea
Obrepat, atque abducat ad cæleſtium,
Præëunte Diuâ te, choros.

CAP. IIII.

Febrium ibi curatio. Imaginis abolitio, & alîus ſubſtitutio. Aliquid de quercu.

Ab hoc deinde Miraculo, in famâ iam multâ & cultu imago fuit: & auxit, quòd morbis, & præſertim febri, ſollennis ac pænè certa ibi medicina. Confluebant vndique *Sichemio, Dieſthemio, Areſchoto,* locis finitimis, ciues, pagani, milites, & ſalutarem illìc opem poſcebant, & ferebant. Hoc qui viuunt boni ſenes, aut nuper vixerunt, ex fide teſtati ſunt: & liquet communi ſuffragio, ante hos viginti annos ſic fuiſſe. Itaque

locus frequens & celeber, vt dixi. ſed enim euênit, & candidè fatendum eſt, vt dicta imago illa ſiue ſtatua perierit; incertum quâ vi, aut caſu, niſi quòd ſuſpicio prædones culpat, in iis luſtris aſſiduos per hæc bella, non ſolùm crebros. Ea amiſſio incidit circa annum ∞. IↃ. LXXX. vt aiunt: & conſpici ibi DIVA deſiit, ſed non coli. Veniebant enim nihilo ſegniùs ad locum loculumque vacuum: & opem ac ſolatium etiam inueniebant. Quis miretur, aut culpet? Perſæ, regis ſui ſellam venerati ſunt, quia maieſtas illa inſediſſet, & attactu velut ſacraſſet: cur non liceat piis loca Numini electa, & conſecrata? Nec tamen quercum illam (nemo cenſeat) ob ipſam; ſed in eâ ſtatuam, in ſtatuâ Diuam, in hac Deum venerati ſunt, & adorarunt. Nec in ſtatuâ ſanè propriè vis aut virtus: quod res hîc docuit eâ amiſſâ, & mox mutatâ. Nam poſt annos ſeptem, id eſt anno ∞. IↃ. LXXXVI. religioſus quidam ſenior & Senator Sichemienſis, conſpectâ affluentium multitudine & ardore, qui inter ſicarios & tela prædonum, non abſiſtebant locum hunc petere; ſuffecit imaginem arculæ ligneæ impoſitam, & quercui ibidem affixit. Manſit, donec anno ∞. IↃCII. maiore in dies concurſu, *Godefridus* Paſtor Sichemienſis, venerationi augendæ, detractam arbore, in ſacello modico, quod è tabulis iuxtà ſtruxerat, ritè & piè collocauit. Sed enimuerò,

cùm

cùm id anguſtum turbis (ita loquendum eſt, & ſine numero iam concurrebant) eſſet: ſacellum è lapide ſecto incohatum abſolutumque eſt, & DIVÆ dicatum ſacratumque ab Illmo & Reu^mo *Matthiâ Houio*, Mechlinienſi Archiepiſcopo, tanto hominum, è diſſitis etiam locis, conuentu, vt id quoque inter Miranda, ſi non Miracula, cenſeri mereatur. Hoc factum anno iſto ∞. IϽC. IIII. Idibus Iuniis, die qui SS. Trinitati eſt ſacer: & ex eo, ipſa illa imagũcula ibi perſeuerat. At quercus paullò antè, conſilio & decreto, à ſtirpe exciſa eſt: idque vel ideò, quòd trunco variè ſciſſo & imminuto, cùm fragmenta & aſſulas quiſque ſibi peteret, caſum iam minabatur. Exciſa itaque, & Sichemium, quod eius ſuperfuit tranſlatum. Vnde quidam, & icunculas ſibi fecêre, & piè colunt: alij fruſtulis in potu vſi, & conſtat quòd cum morborum medelâ.

CAP. V.

Sanguinis ſudor in Statuâ.

AT iam ad ipſa Miracula veniamus: quæ pullulare, vt ſic dicam, & magnis auctibus augeſcere cœperunt, poſt Paſcha ſtatim anni ſuperioris, *milleſimi ſexcenteſimi tertij*. Etſi iamantè plurima: vnde enim locus aliter in tanto cultu, & confluxu? ſed parùm obſeruata, aut quidem con-

ſignata ſunt: & certum nobis, nihil niſi certum dare. Primum igitur quod memorem, eſt in ipsâ ſtatuâ: quam ſanguinem ſtillaſſe, anno iam dicto, plurium oculis eſt vſurpatum. Venerant Sichemium è magiſtratibus pagorum adiacentium, negotij publici cauſsâ: eoque peracto domum quiſque redituri, ad ſacrum tamen locum, religionis & orationis ergô, diuertunt. Quinque erant: atque ij dum corpore flexo orant, vnus intentior in Diuam, guttam ſanguinis, floridè purpurantem, in labro eius videt. Hæret, ambigit, accedit: & audet manu tangere, & digitis primoribus abſtergere. Attonitus, oſtendit proximis, pariter mirantibus: atque ecce alia eodem loci gutta ſe oſtendit, & ab alio detergetur. Fit tertiùm, fit quartùm: quam primus ille (*VValtherus Vuckelenus* nomen) candido linteo exceptam, omnibus exhibuit, veri ſanguinis colore & facie: manſitque & in poſterum diem, denarij nummi modulo diffuſſa, ſed dilutiùs rubens. Circumſpicere iis cura fuit ſacelli tectum, & num perplueret: nequis humor fortè delapſus fefelliſſet. nihil fuit: ne ipſa quidem ſtatua colore vllo nouo tincta iampridem. ſed quidquid, & quaquâ cauſsâ hoc fuit, vi cæleſti ex arido ligno ſtillauit.

Quid ſigni tamen hoc fuiſſe dicam?
An ſudas, Dea, ſanguinem hoc in æuo,
Quo ſanguis malè funditur: dolorem

Et ſic exprimis? an magis cruenta
Siſtes bella, tuiſq; gutta labris
Vt deterſa fuit, ſic & madenti
Huic ſiet patria? ô benigna, fiat:
Et iuua precibus, Deumq; placa.

CAP. VI.

Puella claudicans correcta.

HOc in ſtatuâ miraculum, nunc ab ipsâ, aut ad ipſam. Areſchoti erat *Maria Leukena, Franciſci & Catharinæ filia*, decem admodum annos nata. Contractio huic in tibiâ & pede facta eſt dextro, & vel tres digitos minuit ab altero. Minuit etiam craſſitie, cœpitque marceſcere & tabêre. Tres annos ita fuit, difficili aut nullo inceſſu: nec medicina ſubuênit. Mater excita miraculis, ad Diuam eam ducit, & in equo ventum ad *Demeram*, propinquum Colli flumen. Sed ibi ſalebræ, lamæ & vligines erant, infida equiti: & filia deſcendit. Pedibus conniſa, & identidem lapſabunda, ægrè quidem, tamen eò peruênit. Fun- Aprili.
duntur preces, ſtatim malum mitius, & vigor ti- ∞. IↃC. III.
biæ redditur, pedibuſque ſuis domum ex facili redit. Ipſa mox tibia par & æqualis vndique concinnatur; craſſa, longa, vt ante noxam illam fuit. Verbo, nullum eius vltrà veſtigium.

Tale fac nobis, venerande mater:

Claudimus greſſu inualidi, atque ſcambi,
Semitam virtutis inire lenti:
Fac properemus.
Corrige incuruos, vitiiſq́ fractos:
Vt domum læti redeamus, illam
Quam colis cum prole tuâ, coleſq́
Omne per æuum.

CAP. VII.

Mulier oculis grauiter affecta, ſtatim ſanata.

Anno ∞. IↃC. II. menſe Maijo.

FVIT *Petronella Ridderia*, vxor *Lamberti Balduini*, boni & ſtrenui equitis, in bonâ ſelectaque alâ *Baronis Grobbendoncquij*, quæ Dieſthemij metationem ſuam tunc habebat. Hæc mulier ab oculis grauiter laborare cœpit, plures dies affligi, & velut vermium (ita loquebatur) eroſiones ſentire: donec cæca denique, prorſus & bonâ fide, eſt facta. Medici culpabant aſſiduos acrium humorum defluxus in eam partem: culpabant, non ſanabant. Iſta queri, lamentari, doloris & orbitatis illius impatiens eſſe. At enim mulierculæ aliæ miſerãtes, rogant & ſuggerunt, *Ecquid ad Diuam Aſpricollem vellet deduci? Multis ibi medelam adhibitam, & in manu Dei ac Diuæ eſſe, vt ipſi*. Statim aſſentit, fidem & fiduciam habet, & iam eſt in viâ. Appropinquat, ecce dolores minuunt, viſio redire incipit: nondum tamen tota. Illa ala-

cris pergere, & ad fontem primò, ſiue ſcaturiginem modicam ſub Sacello deduci. Ibi lauat aquâ oculos: venit deinde ad ipſum Sacellum, proſternitur, orat: quid verba facio? dicto citiùs viſum & ſanitatem recipit. gaudet, clamat, cum lętis lęta domum abit.

CAP. VIII.

Paralyſis & languor corporis ſublati.

CAmpaniam, tractum Brabantiæ dicimus, latum, vaſtum: ab opidis non ſic frequentem, pagis inſeſſum. Planities ferè & æquor eſt, ſed ſabuloſum, aut terrâ alibi fungosâ & paluſtri: ceterùm humano cultu & improbâ induſtriâ ſic emendatum, vt fruges fructuſque exuberent, etiam quæ accolis communicentur. Mirum dictu, & citra fidem videatur: ab annis iam trigintaſeptem belli tempeſtas ferè ibi deſæuiit; nec frangere patientiam hominum, aut auertere à ſoli ſui affectu & cultu potuit. Omnia etiamnunc inter prædones, inter milites, inter exercitus diſcurſantes, rapientes, vaſtantes, omnia, inquam, florent, rident, pænè vt pace: iterùm dico, rem non niſi nobis credendam, ſenſuum fide. Sed in hac Campaniâ *Meerhoutium* pagus eſt, & in eo quid pro re noſtrâ euenerit, verſâ oratione dicam.

Anno ∞. IↃCIII. VII. Idus April.

Petrus erat, in Meerhoutio hoc, *Honsbergius*,
Honeſtiores inter, à cenſu, & loco:

Nam

* *Scabinum.*

* *Annunciationis ipſo feſto.*

Nam *Iudicem ſæpè,& Senatorem egerat.
Is luſtra vitæ dena iam decurrerat,
Sed virium & ſalutis integer ſatis.
Cùm ſubitus,ecce,languor inuadit; dehinc
Paralyſis inſecuta, & artuum ſtupor.
Non brachia,manus, genua, tibiæ,& pedes
Officia facere: viuus ipſe mortuus
Iamnunc videri, niſi quòd os vnum & caput
Vigeret, & moueret. ô ſortem malam!
Et aſperabat acer, aſſiduus, dolor,
Qui nec quietem nocte, nec die daret.
Ipsíne tantùm? imò & domeſticos ſimul
Habet inquietos,dum ferunt, dũ transferunt,
A ſede in hanc ſedem, à toro in alium torum.
Medici vocati,induſtriè facere omnia:
Sed irriti. artem pertinax vincit malum.
Dimittit ergo,& mittit aliò ſpes ſuas,
Auditque *Diuam* mira magna in *Aſpero*
Patrare *Colle:* adſpirat,& votum vouet,
Et vênit illuc, in die *Diuæ ſacro:
Venítne? reuoco, vectus in curru fuit.
Peruectus autem (turba populi ſic erat)
Attingere aut accedere aram non poteſt;
Sed, quod poteſt, ad illum Imaginem ferunt.
Piè oſculatur, corde & ore ſupplicat:
O Numen! ecce membra perfundi nouo
Vigore, & omnia ad ſuum vſum vergere.
Primùm ambulare cœpit, & fulcris tamen
Inniti;

Inniti; at iſtis ſcipio ſuccedere;
Et ſcipioni mox pedes ſoli. ambulat,
Viget, valetque plenè, & ad veterem modum.

Talem ſe domi & ſuis exhibuit: talem paullò pòſt in iſto ipſo *Colle*, vbi turbis ſe oſtendit, & iterùm Diuæ gratias lubens meritò egit. VI. Idus Septemb.

CAP. IX.

Simile in Apoplexiâ, & cæcitate.

TALI etiam morbo (ſiue Apoplexia fuit) *Anna Verreyckia* ſuccubuit, in pago *Tiſtelio*, qui Sichemio eſt vicinus. Alius deinde oculorum acceſſit, & viſio planè deliquit. Quæ lamenta illius miſeræ? quæ mariti afflictio? nam ille hanc immobilem ferre, referre, ad lectum, focum, menſam, ſellam, opus habebat, & deſerere aliud pænè omne opus. Tres menſes ita perſeuerat: ad vicinam Diuam itur, & quàm promptè & certò auxiliarem! Vix vênit, precata eſt, impetrauit: & membra atque oculos, id eſt alteram vitã, recepit.

CAP. X.

Quidam ob dicteria punitus.

ATQVI & vindicem ſe, non beneficam ſolùm, eſt cùm oſtendit. *Dieſthemij* ciuis erat (nomen conſilio non prodimus) qui vxorem

ſuam aliaſq; fæminas illudebat identidem, vt fæminas; quæ ad hanc imagunculam aut pupam irent, & quæ ſolent iſti talium contemptores. Ad Diuam conuicia venerunt: ab eâ ſupplicium, an remedium dicam? nam vtrumque fuit, & hoc ab eo fluxit. Statim ille, ſine cauſsâ aliâ, claudus effectus, internis doloribus etiam adflictus, denique lecto adfixus. Quid ais homo? numen agnoſcis? Agnoſcit. ad Diuam ſe vertit, & ſeriò pœnitens pacem veniamque, tum & ſanitatem apprecatur. Vouet ad *Collem* ire, & iuit. O benignitas! ſanitatem corporis ſtatim recipit: an non & animi? putamus.

Euenit, euenit hoc. audi impia turba, profanis
Quæ ſalibus gaudes diuina illudere facta.
Eſt Numen, quod cuncta oculis hæc arbitratur:
Eſt quoque, cùm punit. ſi non; in tempore fiet,
Credite, cùm fuerint vitaï lumina adempta.

CAP. XI.

Tabes, cæcitas, tumor, ſimul curata.

ALIVD, ſed eodem opido. *Joanna* ibi *Maſia* vidua, ex marito *Ludouico Caſtelio* infantem vnius anni habebat, ſolatium & delicium, ſed quod vertit in pœnam. Nam ille morbo trimeſtri affligi, tabeſcere, & oſſa ac pellis totus eſſe. Præterea, & dextrum oculum amiſit, & inter cæculos

culos iam cenſeri. Aliud? aliud. tertium malum tumor in gutture, quem ἀπόῤῥευσμὸν, ab illapſu prauæ materiæ, Græci vocant. Et puer pænè, & mater, confecti: quid remedij? humana experta erat; talum à ſacrâ lineâ, vt ſic dicam, mouet, & ad Diuam noſtram venit. Ter inuiſere & venerari eam, ſexto quoque die (Veneris dicimus) vouet: & incipit. Ac primâ viſione, puerum in ipſâ arâ cùm depoſuiſſet, ad ſe recipit, iam mitiorem & meliorem: atque adeò in brachiis eius (olim non factum) ſuauiter indormientem. Venit iterùm, iterumque meliùs; tertiùm, & iam infans membris valetudinem, oculo lumen recipit, & pro vndique ſano deinde fuit.

CAP. XII.

Antiſtita quædam ab Jctero liberata, itemq; Anginâ.

PAVLLÒ longiùs eo, quia iam fama & beneficia Diuæ longiùs diffuſa.

Eſt oppidum *Traiectum*, & eius finibus
Hochtum, ſacrata cætui Veſtalium
Antiquitus ſedes. in hac Antiſtitæ
Munus gerebat, ſtirpe mulier nobili,
Franciſca Mombekana: & hanc morbus capit,
Quem *Regium* ſermo Latinus nuncupat,
Quòd regiè atque molliter curari amet:
Græci *Icterum*; quòd ſanet aſpectu hæc auis.

Sed morbo eo laborat, & grauiter habet.
Medicus vocatur ipsâ ab vrbe Eburonum,
Artis vetus, famæque. vt ægram conſpicit;
Signa haud placere, & libero ore effarier,
Vitæ aut medelæ habere ſeſe ſpem leuem.
Præſcribit herbas tamen, & alia pharmaca,
Sed dicis atque moris ergo. Antiſtitam
Non fallit: abdicare ea hæc & ſpernere,
Et ſpes opeſque omnes in vnâ ponere
Diuâ Aſfricollæ. vota ei ergo concipit,
Et quoniam obire ipſa impotens, vicem ſuam
Cui nomen Oda. Fungi iubet *piam miniſtram virginem.
Venit, precatur: iam redibat, ſed priùs
Pauxilla fruſta de ſacrâ quercu impetrat,
Secumque lata porrigit ea Antiſtitæ.
Hoc pharmaco illa freta, mox in potibus
Cibiſque miſcet: ô bonam fiduciam!
Fugit ecce morbus, vnico hoc à pharmaco,
Et in diebus valuit illa pauculis.

De eâdem, aliud.

At fuit, vt etiam *Angina* pòſt inuaderet,
Minata fauces ſeriò intercludere:
Fit lingua nigra, & guttur. illicò vocant
Medicum, & Chirurgum: & iſte venã incidere
Linguâ ſub ipsâ, vt vſio hoc & ars habent.
Incidere, at non ſanguinem etiam educere.
Fit biſque terque; fruſtrà, nec vel guttula
Stillare. quid tunc ergo? medici muſſitant.

At

At iſta nuper tam potentem Diuæ opem
Experta, eò recurrit, vota nuncupat,
Iterumque mittit è miniſtris. illæ eunt
Redeuntque, & alma Sanitas vnà redit.

CAP. XIII.

Quidam in aſthmate & claudicatione ſanatus.

HVyum terræ Eburonum opidum (*Iuhones* Taciti fuiſſe arbitrantur) ciuem habet *Bertrandum*, fabrum ferrarium: qui ſæuâ correptus lumbagine, itemque ſuſpirio & aſthmate, ita virium vacuus eſt factus, vt ægrè primò opus facere, deniquc deſinere deberet: lecto etiam quinque circiter menſes affixus. Feſſus tam longi decubitus, pridie feſti Paſchatis tentat ſurgere; & ecce dum connititur, tibiam ſiniſtram videt toto pede breuiorem dextrâ eſſe. Miratur, angitur: fulcris incipit vti, eaque alis brachiorum ſupponit, & ſic lentè huc illuc ſe transfert. Aliquamdiu ſic fuit: audit de Diuâ Virgine, nouelliſque Miraculis: capitur ire, & in animo obfirmat. Quid facies æger, & claude, Vulcani fili? Animus, inquit, transferet: & quoniam opes ad currum non erant, pedibus ſuis, illiſque ligneis, dat ſe in iter, Iunio præcipitante. Dies ferè quinque in eo eſt, leucas decem ita conficit, & optatum collem venit: magno ſuo labore, & totius corporis fatiga-

tione. At ſpes & animus ſubleuant: & calidas mox preces ante aram edit: denique ſacellum ter, identidem orans, ambit. In ambitione alterâ, viſus adflari ſpiritu, aut aëre vehementiore: & cum eo calorem & vigorem membra artuſque penetrare. Denique tertiâ, ipſam tibiam ſiniſtram è contractione laxari, extendi, parem iam alteri factam. O lætitiam eius, ſed trepidam! & vix ſibi ſenſibuſque credere. Tamen res fidem facit: & fulcris abiectis, rectus ad aram & alacer ire, gratias agere, laudes prædicare. Fecit & poſteà, menſibus interiectis: atque ibidem videndum ſe exhibuit, ſanum & rectum.

CAP. XIIII.

Apoplectica in pede & manu reſtituitur.

CIRCA *Aquas-grani*, nobilem vrbem, & *Carolo* illi *Magno* olim in amoribus, habitauit in pago *Eſſelbekà, Maria Iſertanda*: quæ diu in languore aut morbo, denique paullò melior, conatur in cellam ſubterraneam (vbi penu noſtri condunt) deſcendere: & in vltimo, ecce, gradu Apoplexia inuadit, abiicit; latere dehinc ſiniſtro affectam, itemque pede & manu, ſic vt ſine motu aut vitâ eæ partes viderentur. Ipſa quidem manus in pugnum aſtricta, nec aperiri vi aut arte vllâ poterat. Decem ſeptimanas ita fuit. in quarum exitu,

itu, aures eius de *Colle aſpero* ſermo pepulit, & ire inclinauit, & iuit. Vt vicina fuit, faſſa eſt ſentire velut pruritum in affectâ manu: & mirabatur, quia iamdiu adeò ſine ſenſu ea pars, vt nec ſtimulis aut punctionibus excitaretur. At tunc deinde, non ſenſum ſolùm, ſed veterem vſum recepit: & fidem ſpectantibus, eam aperuit, mouit, capiti admouit, atque adeò in proximo tuguriolo ſolutos capillos diſpoſuit ipſa ſibi, atque ornauit. Idem in reliquo corpore factum: ſana abiit, ſana perſeuerauit.

XI. Kal. Iulias.

Cap. XV.

Claudus & paralyticus erigitur.

HEnricus *Caphenbergius*, è terrâ Limburgenſi, annos ipſos octo (tempus obſerua) claudus & ſine vſu pedum, reſolutione quâdam neruorum fuerat, vt vix etiam fulcris poſſet ire. Multa pater conſilia vel auxilia audiuerat, adhibuerat: fruſtrà, non remittebat malum. Fama accidit de noſtrâ Diuâ, & iter eò intendit: precibus effuſis ipſo *die *Viſitationis Virginis*, animo & corpore factus melior, domum iterùm cœpit reuerti. Sed dum *Aquaſ-grani* tranſit, & Diuam ibi tutelarem in ſuâ æde ſalutat, ita recreatus eſt, vt alterum è fulcris depoſuerit, vno contentus. In fine autem Iulij, noſtram Aſpricollem reuiſens, iterumq́ue

*poſtrid. Kal. Iul.

rumq́ue piè venerans, totam ſanitatem & greſſum recuperat, nullo adminiculo vltrà vſus, aut egens.

Cap. XVI.

Hernia, claudicatio, ventris tumor ſublata.

NAmurum ad Moſam (cum ſcidis vetuſtioribus ita ſcribimus, & *originatio liquet) nobile opidum eſt, & in ſuburbanis agebat *Joanna Caſia,* vxor *Guilielmi Boyſij:* quæ hernioſa vtrimque erat, iam à duodecim ferè annis. Ampliùs, cùm fœnum iumentis ſupernè deiiceret, ipſa improuidè lapſa eſt, & tibiam ſibi dextram diffregit. Medicata eſt, ſed non vt vſum veterem reciperet: clauda manſit, & tibiâ item retractiore. Tertium, venter intumuit magno gibbo, & qui vel humanum caput exæquaret. Ita mulier variè afflicta, viribus & ſpe cadere, lecto decumbere, medicos admittere, dimittere nihil adiuuantes. Quin & ipſi eam deponere, & abdicare. Ad ſic adflictam, è vicinis mulier venit, & *Quin tu,* inquit, *magno illo remedio vteris, & Diuam inuocas Aſpricollem? Me vide, feci in aſperrimo calculo, medicinam præſentem accepi.* Mouit fæminam, cui à cælo & bono Genio (& res erat) venire ea vox viſa. itaque auſcultat, & ſtatim corde atque ore votum vouet. Quid hîc dicam? rem effectu certiorem, quàm fide: tribus pòſt horis, ab ipſo voto, inquam, mulier

*Quaſi propinquus murus, noſtrâ linguâ.

lier plenè ſaneſcit. Hernia introcedit, & ſolidatur; ſtomachus detumeſcit; ipſa tibia vires ſumpſit, & de lecto ſurgens, ex facili, & ſine vllo innixu ambulauit. Hoc tantùm, tibia contractior etiam paullò manſit, palmari menſurâ circiter: ſed voto deinde ſoluto, eadem extendi cœpit, & pollex vix intereſſe inter vtramque. Iterùm, Quid ego dicam? ſtupeo. quid tu calumnia? vacat hîc omnis argutia, ſile.

CAP. XVII.

Louanij ſtrumoſa, & vlceroſa mirificè puella, ſanatur.

SED *ades, ades, Louanium, & tu claßicum*
Virginei honoris inſona mihi, & tubam.
Fama ipſa ſedes, gloria domicilium,
Diffunde famam gloriamq́; Virginis.
Experta ſæpe numen eius es domi,
Experta nuper etiam Colle in Aſpero.
Quod tenui ego ore ediſſeram: tu ſpargere
Memento, & orbem implere nominis ſacri.

In hac vrbe *Gualterus Gillonius* agit, qui vitreas ex opificio cõcinnat, vir ſanè bonus, & mihi quoque, ab hac operâ, notus. Is filiam tredecennem habebat: quæ triennio antè infeſtari ſtrumis multiſq́ue vlceribus cœpit, nec in vnâ corporis parte. Caput, brachia, manus, femora, tibiæ, pedes infici:

ſed caput maximè; atque ibi genæ, oculi, os ipſum,& aures obſideri,intumeſcere,ſic vt non palpebras diducere, vix labia aperire & ſpiritum emittere poſſet.Interim & diſrumpi alibi vlcera,& tætro odore adſtantes fugare. Anxius angor parentum,atque eius: & remedia doctè & ſolicitè adhibita, non iuuant. Tres,vt dixi, ſic annos affecta iacuit: verè iacuit, nam & ingredi inualida iam erat. Ecce audit de beneficâ iſtâ Diuâ: & parentes rogat, permittere illuc iter, & ſi commodum eſſet, comitari. Annuunt, & pater vir validus, *Vel humeris te meis filia,* inquit, *geſtabo.* Hoc illa per pietatem deprecari, & *Quinimò pedes pater ibo, & Diua conantem iuuabit.* Certè iuuit. iuerunt enim, & alij cum iis vicini, filiam miſerantes: quæ feſſa & languida, tardo gradu, ad votiuum tamen locum venit. Precantur ibi omnes calidè, domum redeunt, & in viâ puella animo alacrior eſſe, & corpore agilior, cantare etiam, quaſi veterum malorum ſana, aut certè oblita. Cænat domi,dormit: manè ignarâ matre ſurgit, ipſa ſe ornat & veſtit (diu non factũ:) deſcendit,& interulam linteam parentibus oſtendit mundam, & nullo pure attaminatam. Addit,dolorem omnem ſibi deterſum. Mirari parentes, & nondum credere. explorant linteam,inſpiciunt corpuſculum, vident omnia vlcera coiuiſſe, imò vix cicatrices aut veſtigia comparere.Tum ſeriò læti,grá-

Poſtrid. Kal. Sextil.

tes

tes Diuæ acclamant: atque adeò mater eodem veſpere, certa ſanitatis, inter ſanos pueros eam in lecto deponit.

CAP. XVIII.

Fædum vlcus, & cancri facie, in ſene curatum.

VICINVM Louanio, & milliari modico abiunctum, *Berthemium* pagus: vbi *Henricus Viſſcherius* agebat, vel & nũc agit, ſenior, & LXXVI. annos natus. In hac ætate, quæ ipſa morbus, occupat tibiæ vtriuſque inflatio & tumor, ita vt calceari vltrà non poſſet. Quid etiam? ab eo mox tumore, ſingula in ſingulis vlcera, quæ verè *Telephia* liceat appellare, fæda, immedicabilia, oris ſideratis, & carne exſenſâ ac mortuâ: vt plerique *Cancrum* interpretarentur. Accedebat fætor puris emanantis, mixto ſanguine, qui omnes fugabat: dolor etiam interior vehemens, & (vt ipſe dicebat) quaſi canes arroderent & lancinarent. Suadetur bonus ſenex ire ad *Collem Aſperum:* & audit. Sed non à ſuis ipſe auditur, qui hominem ſic affectum, & id ætatis, tardabant vehere: ne in viâ fortè deficeret, & in ipſo conatu moreretur. Viſum ergo, vt priùs peccata expiaret, ſacrum viaticum ſumeret: quod fecit, & in currum ita viamq́ue ſe dedit. Ter, de conſilio alicuius pij viri, vouit ire: ac primo itu, remiſit ſe dolor & tumor; magis ſe-

cundo; poſt vicem tertiam, cùm domum rediſſet, animo malè factum eſt, & defectionem eius ſenſit, ſic vt domeſtici exitum exſpectarent. At ille cùm ad ſe rediſſet, clamare tibias ſibi meliùs habere: & ab eo die paullatim conſanuerunt, ſine humanâ vllâ operâ, atque ipſa caro morticina in viuam vigentemq; ſponte mutauit. Viuebat ante hos paucos dies, eâdem ſanitate, & cicatrices vlcerum oſtendebat, latas palmari modo.

CAP. XIX.

Gibberus tumor in virgine æquatus.

ITERVM noſtrum Louanium. in quo cùm alij cœtus Sacrarum virginum ſunt, tum frequens vnus in *Plateâ dimidiatâ*, quam vocant, in *Diuæ Vrſulæ* tutelâ. Ibi *Beatrix* quædam, inter Laïcas, (ſic appellant, & diſtinguunt) tumore affecta eſt infra humerum, & ad papillam dextram, parte inquam anteriore: atque ea ſpecies Gibbi videbatur. Deforme & moleſtum malum, maximè ſiquis admotâ manu premeret: tum enim acuto dolore, etiam ſanguinem per os reiiciebat. Cauſſa, & medela mali, ignota: & ſeſquiannum iam patiebatur. Ad Diuam denique itum: & cùm preces ibi fundit, ſentit diſtendi, & velut diſtrahi partes illas affectas: reuerſaq; Louanium, quieti ſe dat, & manè valens ſurgit, nullo veſtigio vltrà tumoris.

CAP.

CAP. XX.

Epilepſia frequens & vetus curata.

IN terrâ *Iuliacenſi Matthias Packgenius*, ſeptem annos diuexatus aſſiduè ab Epilepſiæ non vno genere erat;& ſæpiùs in die cadere,ſpumare,frendere, verberare, morſicare, cum magno aſtantium vel terrore, vel miſeratione, ſolebat. Hic quoque ad decantatum iam in iis locis remedium properare, & ſiſtere ſe in *Aſpero Colle*. Decem dies manſit: & primis illis morbus nihil remiſit, aut intermiſit,ſed quinquies,ſexies vel vno die inuaſit. Credo,vt ille manifeſtior,& medicina item eſſet. Nam pridie *Aſſumptionis D. Virginis*, piè precatus ante aram ſtatuamq́ue,immunem illum diem habuit: & mox palàm affirmauit, ſanum ſe & morbi ſolutum. Poſtero etiam die, ita viſentibus apparuit, quin & rubor vigorq́ue in facie, quam pallor & luror anteà deformabant. Domum rediit, huc poſt menſes aliquot ſemel iterumq́ue rediit, firmiter & bonâ fide ſanus.

CAP. XXI.

Elephantiacus mundatur.

IN *Huyo* Eburonum opido, *Matthæus Croiſecius Reineri* filius, annum duodecimum agebat: & ſcabies aut vitiligo totum corpus eius infecit, quam *Elephantiam* eſſe (Græci λέπραν dicunt) arbitri & inſpectores iudicabant. Deteſtabile malum, & quod extra conſortium hominum ablegat: Europæ noſtræ, vt cenſent, primùm *Cn. Pompeij* tempore cognitum, & è Syriâ Iudæaque illatum. Pater dolere, & pudere: & quia recèns in *Colle* noſtro fuerat, ſtatim eò mentem & filium mittere: iubetq́ue deduci. Venit, & circum Sacellum defertur: atque in ipsâ latione clamat, introrſus totum ſe æſtuare, & velut igne comburi. O ſalutaris ignis, qui malam illam luem abſumpſit! nam delatus deinde in tuguriolum, cœnauit, quieuit: & manè pleraque vlcerum & tuberculorum coïuerant, aut reſederant, & poſt biduum denique reliquiarum reliquiæ ſublatæ. Nihil in corpore, præter veſtigia, quæ dicerent malum fuiſſe. Ampliùs. Idem ille in ſcroto ipſo vtrimque diruptus & herniosſus: eademq́ue diuinâ ope perſanatus.

CAP.

CAP. XXII.

Hernioſi atque hernioſæ plures ſolidatæ.

SED heus, quia ſæpè de *Ramice* aut tali eruptione: an non melius, tædij vitandi, in vnum ea faſcem coniecta proponi? Videtur, & faciam: tu, Lector, nihilo ſequiùs miraberis ſingula, etſi iunctim videbis plura.

Ioannes Hagelius iuxta Tillæmontem habitabat, annum agens ſexageſimum quartum. Anno ſuperiore, cùm ſegetem meteret, menſe Auguſto, valido & continuo illo motu, comperit viſcera ſibi rupta, & mox prominere. In dolore iſto annum hæret; tum ad Diuam venit ipſo Natiuitatis eius feſto, & bis deinde iterat. Tertiâ vice, coaleſcunt viſcera, faſciam ponit, ibique ſuſpendit, ex eo liber. [∞. IↃCII.] [VI. Idus Septemb.]

Daniel Smetius, Viluordiæ templi ædituus, natus annos LXVII. hernioſus ante viginti factus erat. Acceſſit & morbus ventriculi, cum perpetuâ nauſeâ: & hydropem medici præſagiebant. Vxor miſerta viri, intendit ad *Collem* ire, & pro eo deprecari. ipſâ horâ veſpertinâ, quâ id facit, morbus nauſeæ hominem relinquit, edit, bibit vt ſanus. Eâ re motus Daniel, ipſe iter eò parat, & exſequitur: nam ab herniâ nondum erat liber. Venit, faſciam poſuit, neque vmquam reſumpſit: [Menſe Septembri, ∞. IↃC-III.]

hoc

hoc tantùm? imò & vires nouas ſumpſit, faſſus ante viginti annos vegetiorem ſe non fuiſſe.

Idem in *Franciſco Alarcone*, è familiâ Principum noſtrorum: qui dum equum tractat ferociorem, hernia prorupit, tulitque tres annos & dimidium. Ad Collem venit, hernia ab eo abit.

Idem in illuſtri viro *Balthazare Roſſemio*, qui Tribunus legioni Germanicæ præfuit. Et is Lucemburgi cùm ageret, diſruptus eſt, & poſt ſex annos, ſolâ inuiſione Diuæ, plenè curatus.

In Septembri, ∞.IↃC.III. Idem in *Ioanne Montadio*, ex interiore Galliâ, Angoliſmo vrbe. Qui annos natus nonaginta, ſed crudâ adhuc ſenectute, militabat in legione Comitis Buckoij, caſtris Oſtendanis. Fuit vt pila ferrea, tormento ab hoſtibus emiſſa, palum ligneum raperet, & iuxta *Montadium* (qui vigilem tunc agebat) eum ferret. Ille à vi moti aëris, ſenſit concuti ſe, & mox rumpi, idque latere ſiniſtro: tantâ quidem procidentiâ, vt caput humanum tumor æquaret. Diſceſſit commeatu accepto, & Inſulis fortè erat: auditque de hac Diuâ. Vouet adire, fulcra ſua lignea capit, & iam eſt in viâ: ſentitque vires palàm ſibi augeri, & celeriùs ſolito ambulare. ∞.IↃC.IIII. menſe Aprili. Iam peruênit, eſt ante aram, orat: inter orandum motus & dolor in herniâ, quaſi infans in vtero ſe agitaret. Dolor, dico, qui exclamare eum, etſi inuitum, coëgit. Accurrit, qui à Sacris ibi eſt, *Bartholomæus Tichonius*, alleuat hominem, inſpicit,

cit,videtq́ue reducta viſcera & retracta. Sic manſêre: & ipſe lætus, fulcris ſuis, & Diuæ, valedicit.

Iam & in fæminis, *Chriſtina Scobekia*, Antuerpienſis,à primâ ætate hernioſa vtroque latere fuit, manſitq́ue annos octo. Mater denique Diuę eam ſiſtit, precatur, & in fontanâ aquâ ſubiectâ Sacello lauat. Iterùm vtrumque facit: & cùm in diuerſorio eſſent, prandij cauſſâ, queritur filia faſciam ſe ſtringere, nec vltrà ferendæ eſſe. Bona mater manu illam capit, & miſerans ad Sacellum reducit. vix pedem intulerant, frangitur ſponte faſcia, & ad pedes puellæ cadit. Quid plura? ſana erat, & ipſo illo die ſex milliaria pedibus,ſine ſenſu vllo doloris, confecit.

Denique *Gudila Schinckia* Bruxellæ, *Martini Alardi,* noti Notarij vidua, cùm eſſet annos nata triginta duos,ſitellam aquæ grandiorem attollens rupta eſt ſiniſtro latere, idq́ue cùm grauida puero etiam eſſet. Ita manſit triginta alteros duos annos: donec ad *Collem* hunc iuit, ibiq́ue ſanitatem recepit. ∞. ıↄc. IIII. menſe Iunio.

CAP. XXIII.

Pectus graui caſu ſaucium curatur.

C*Ornelius,* cognomen illi *Foxius,*
Dieſthemienſis incola,ad pagum adſitum
Rei ſuæ cauſſâ ibat: in viâ cadit
Præceps in arboris reciſæ ſtipitem,

E Illíque

Illíque pectus grauiter illidit ſuum.
Medici aduocati, interna læſa dicere,
Sed rebus haud mederi. ita ad *Collem* venit,
In fonte Colli ſubdito pectus lauat,
Vnáq; morbum, eiúſq; ſenſum omnem, abluit.

Cap. XXIIII.

Claudus & vlceroſus perſanatur.

Et tale factum in *Leonardo Stocquæo*, qui iuxta *Huyum* habitabat: ſed cùm negotia eum miſiſſent Bruxellam noſtram verſus, in ſiluâ Sogniacenſi prædo hominem aggreſſus, multis vulneribus afficit, & pro confecto ibi relinquit. Delatus eſt in vrbem, ad publicum Noſocomium: ſanatur, exceptâ vnâ plagâ grandiore in tibia auersâ, ſub ipſo genu. quam cæſim ſicarius intulerat, & neruos omnes valido ictu abſciderat. Itaque eâ etiam apertâ (& chirurgi ſanare deſperabant) ſurgit, in patriam redit, ſed lignis ſubalaribus fultus & adiutus. At enim delapſu humorum in partem imbecillam, alia etiam vlcera aut foramina ſponte circum plagam nata: & magis ægreſcit cottidie ac debilitatur, donec Collem noſtrum vênit. Ibi nouem dies manſit, poſt preces in Sacello, ad fontem ſolitus deſcendere, atque ibi plagas lauare. Illo igitur ſpatio, omnes minores aut nouitię illę coaluerunt; vetus & grandior, ipſo dierum fine.
Nam

Nam tum inſpexit,& vidit neruos palàm creuiſſe, & extenſos coiuiſſe, carne etiam & cute nouellâ inductâ. Tantùm veſtigium concaui vulneris apparebat, hiatu in quem pugnum liceret immittere. At cetera ſanus,& æqualiter vtraque tibiâ validus fuit. O vim diuinam! & quæ glaucoma oculis hîc poteſt obiici?

CAP. XXV.

Vulgi Scorbutus tollitur.

IAM non procul Dieſthemio, in pago Craſeno, mulier erat *Elizabetha Houia.* quam morbus cepit, veteribus haud certò notus: etſi quidam ςομακάκην fuiſſe (Latinorum *Oſtedinem*) aut σκελοτύρβην arbitrentur. Et inuadit quidem os & tibias id malum, ſed & in aliis partibus ſe prodit: noſtri *Scorbutum* appellant. Atque eſt ferè vernaculus Friſiis,Batauis,Chaucis morbus: quíque in maritimo tractu, ſiue diutiùs in mari agunt. Itaque & nautas ſæpè corripit,& vexat aut occidit. Sed pro re, tali iſto morbo conflictari dicta mulier viſa, & paſſim liuentes maculæ in corpore ſparſæ, grandes, vel ad Philippæi nummi modum. Valdè affligebatur, nec die quietem, nec nocte capiebat: idq́ue ſemeſtre totum eſt paſſa. Venit demum ad Diuam, ad ipſam ſanitas: & primò dolores ſenſit minui; & iterùm cùm rediit, & precata eſt, to-

tam ſanam valentemq́ue, vt nec in omni vitâ magis, ſe eſt profeſſa.

CAP. XXVI.

Celebritas loci, concurſus, & noſtra inuiſio preceſq́ꝫ.

O CREBRA, ô aſſidua Miracula! & quis non excitetur? Iam fama meritò vicina & longinqua implebat, iam concurſus vndique, & tanta cottidie frequentia (ipſi vidimus) vt viæ pænè commeantibus anguſtæ eſſent. Sæpe in vno die quinque, ſex, millia notata: vis & quaſi-miraculum? in vno *Natiuitatis* eius feſto, ad viginti millia ſunt obſeruata. Quis, niſi Numen, in vnum locum ſic conduxit, & hunc Pietatis ſenſum infudit? Nos quoque, ſub id tempus, pars inuiſentium fuimus: & ad te Diua, animi magis quàm corporis cauſsâ, iuimus: tamen & pro iſto apprecati, ſi ſanari & vireſcere expediret. Preces eas & verſu poſteà concepi; quas corde itero, & pono.

Accedo, DIVA, *trepidus ad ſacrum locum,*
Quem tu colis colenda; quem notum facis
Notum per orbem, ab inclytis Miraculis,
Quæ magna, noua & inuſitata, iſtic patras.
En, DIVA, *pronus aræ ego aduoluor tuæ,*
Tu ſupplicem audi. tabet hoc corpus mihi,
Simulq́ꝫ corpori ipſa mens: & hæc negat
Munus ſuum viceſq́ꝫ, & illud fungier.

Lan-

Languore langueo, marceo; ego ſum linea,
Vt vera dicam, vnius homo. tu ſubueni,
Aut ire iam mox Lipſio exſequias licet.
Sed ſubueni. rogamus hoc, per gaudia
Quæ nuncius cæleſtis attulit, ſacræ
Cùm partioni te parentem deſtinat.
Rogamus hoc, & per doloris intimi
Senſus, vbi oculis ipſa conſpexti tuis
Cruentum in altâ filium fixum cruce.
Miſerere. VIRGO *mitis es; fac, quod ſoles.*
Miſerere. MATER *es Dei; fac, quod potes.*

CAP. XXVII.

Sacer morbus vetus ſublatus.

SED nos porrò excerpamus, vt cœpimus. *Aegidius Liebenus*, pago *Attenhouio*, annos LXX. natus, ab anno ætatis vigeſimo, morbo Herculaneo, ſiue caduco, laborarat: & inuadebat maximè feſtis diebus, aut diuino cultui deſtinatis. Remedium à Diuâ in loco flagitauit, impetrauit, liber rediit, & manſit. Septembri.

CAP. XXVIII.

Aſthma & Apoplexia ſimul pulſæ.

FRanciſcus Elandius, Theologus, ſacerdos & paſtor parochiæ (*Curiam* liceat dicere: ſed receptis vtendum eſt) quam *Capellam* Bruxellæ di-

cimus, diutino Hemorrhoïdum fluxu exhauſtus attenuatuſque eſt; tum & aſthmate cœpit diuexari, ac mirificè ſuſpirioſus eſſe. Eò denique deductus, vt medici reſtitui poſſe abnegarent: & iam ab aquâ intercute palàm metus eſſe, cùm pedes & tibiæ tumeſcerent, & quattuor ſic annos langueret. Balnea, fomenta, alia adhibita: ſed in peius ibat: & anno ipſo ſexageſimo tertio, apoplexiâ viſus corripi, & mens ac memoria minuta, lingua debilitata, inutilem functioni ſuæ reddebant. Vertit igitur ſe ad Deum, & hanc Diuam: quam inuiſit, veneratuſq; eſt: & rediens, in ipsâ viâ quaſi pruritum & neſcio quem motum in tibiis ſentit, & prætereà nouum aliquem in neruis & toto corpore vigorem. Sed domi cùm eſſet, planè pleneque ſanum ſe agnoſcit, omnia detumuiſſe, ſtomacho vim rediſſe, Hemorrhoïdas ceſſaſſe: atque ex eo die (fatetur, & ad Dei gloriam iactat) vires & alacritatem habuit, quam vel in mediâ ætate vmquam. Qui diffidit, ad ipſum ito: viuit, & munus ſuum cum laude obit.

CAP. XXIX.

Femur fœdè vlceroſum ſaneſcit.

ILLVSTRI ſtirpe mulier, *Martha Roſenbergia*, Baronis *Maximiliani Roſenbergij* filia, maritum in militiam noſtram ſecuta fuerat, eoque amiſſo vidua

vidua agebat, annos circiter LX. nata. Hæc ante biennium femore fædè affecta fuit, à ſummo eo ad genu, tribus vlceribus grandibus, minoribus aliis in ambitu duodenis. Ac primùm, pudore muliebri, verecundata partes eas viris oſtendere, mulierum operâ ac curâ vſa fuerat: fruſtrà. adhibuit & chirurgum igitur, peritum, ſedulum: fruſtrà. Ad Diuam confugit, ſomnio etiam monita. in quo ſibi viſa videre ſtatuam eius in *Colle*, & aream,& aram,& ſiluam ambientem: atq; experrecta,calore quodam & inſtinctu interno impelli ſe ad iter ſentit. Paret, in ipsâ viâ paullò melior facta; magis in loco; maximè cùm domum rediit, vlceribus omnibus, vnico excepto, ſanis. Illud ipſum reliquum, biduo pòſt ſponte coiuit: ipſa quoque faſſa & gloriata de meliore valetudine & viribus, quàm quibus anteà vſa fuiſſet.

CAP. XXX.

Veneficio affecta, & penè confecta mulier, ſanitatem recipit.

AT mirum etiam hîc factum euentuſque narranda, in fœminâ item ſexagenariâ: quæ veneficio, nec ſine Geniali operâ, affecta diu languit, & in ſolâ Diuæ benignitate repperit medelam. *Magdalenæ Preudhommiæ* illi nomen, patria Bruxella, artificium veſtes aut ſcruta vendere,

quo

quo quæſtu ſe & vitam tenebat. Fuit vt anno ∞. IↃ. XCIII. id eſt ante annos decem, *Berthemium* pagum veniret, iuxta Louanium, & id tempore meſſis. Ibi in agro, & dum frumenta demeſſa colliguntur, & deportantur; villicus hanc orat cuſtodiæ operam dare, & nequis ſpecie ſpicas legendi auferret. Suſcipit, & ecce fœmina eiuſdem pagi aduenit, & manipulos aliquot capit, aſportat. Villicus ab iſtâ monitus, perſequitur, & compertam malè excipit, & ipſum frumentum aufert. Indignata fœmilla, & huic ſtatim minata, vt indici: *Et tu,* inquit, *tuo malo hoc mihi lues. Nam garrula, accuſaſti.* Eunt domum vtraque, & in vicino hæc diuerſabatur: venitque mala fœmina, ſed vultu bona, & faſeolos aliquot frixos ei offert. De irâ etiam præteritâ dicit, ſed præteritâ: obliteratum hoc totum in animo eſſe. Magdalena haud libens, tamen vel hoc nomine capit, ne videatur offenſa: comedit pauculos, febrile aliquid eâ nocte ſentit. Manè iterùm in agro, & dolor capitis aduenit, acer, intolerabilis: ſic vt illa ſe torqueret, verteret, inſanum in modum. Veſpere etiam diarrhœa vehemens moleſtauit, & perſeuerauit. Notæ fœminæ, & quæ malam illam nouerant, hanc obiurgare, quòd cibos de manu eius ſumpſiſſet, quæ venefica vulgò audiret. Serum erat. redit Bruxellam Magdalena, & cubiculum ſibi conducit apud *Simonem* quendam, in Sabuleto: ſed non

diu

diu hæret, quia ille ſordes eas & continuum (ſit honos auribus) ſterquilinium abhorrens, migrare iuſſit:quod etiam ter quaterq;aliis locis euênit. Omnes fugere,deſpuere: & velut purgamentum eam habere. Plures annos in hac miſeriâ egit, & ferè die ac nocte, quadraginta deiectiones habebat. Quæſierat interim remedia à medicis, non inuenerat: Berthemium etiam redierat, ab ipsâ maleficâ petitura, ſed ſupplicio affectam accepit. Quò nunc miſera? ad errorem aut culpam vulgariam. Audiit enim eſſe iuxta Hallas hominem talium gnarum, qui iudicare de veneficiis, qui liberare poſſet: adiit, ſpem non rettulit, imò ætatem is huic malo eam damnauit. Certè magis magiſque affligebatur, & annum totum nil niſi purum ſanguinem per aluum emiſit. Itaque debilitari ſupra modum, vix pedibus incedere, ſæpè per domum manibus pedibuſque repere. Ecce aliud igitur remedium, ſed contra malum Genium à Genio tali. Mulier Bruxellæ conſulta, quę piatrix habebâtur, vinum bibendum porrigit, herbulis aliquot temperatum. Biberat, domum redibat, in viâ iuxta Capucinorum templum malè fit, & nauſeat & (iterùm venia) vomit: quid? octo beſtiolas, quæ muſculos recentes à matre imitabantur, raro pilo, caudatas, & viuas. Bibit ſecundò, nihil exit: tertiò, piſciculos minutos è vilium capitonum genere duos eiicit, iterùm

alius generis quattuor, denique vermem inſtar modicæ viperæ. Poſt hæc meliùs habere viſa, & præcordia magis libera: ſed fluxus tamen manere, & iam cibi, vt aſſumpti erant, emitti. Decennium, in vniuerſum, hæc afflictio: & miſerante Deo, ſuadetur denique ad matrem eius ire, in *Aſperum* & celebrem illum *Collem*. Deſtinat, ſed ecce fæminæ duæ è notis illuc ierant, & reditum earum exſpectat, auditura plura & rogatura. Cùm rediſſent, altera earum è ligno Quercus, de quâ diximus, fruſtulum cum hac participat, & ſuadet piâ in Diuam veneratione potui iniiciat, & bibat. Illa auidè accepto, ſtatim ad templum quod *Capellam* dicunt (in propinquo habitabat) ire pergit; & ante Virginis altare inclinata, illâ feruidè inuocatâ, fruſtum ore ſumit, atterit, & demittit. Vix factum, ſentit pondus aliquod è ſtomacho ſiniſtram in partem deſcendere: ceterùm toto corpore meliùs habere, atque adeò fluxum illum reprimi & ſiſtere. Læta igitur, ad fæminam donatricem recurrit, nunciat, & ſtatim ad iter ſe parat, & cum aliis adeò ciuibus pergit. Etiamnũc fluxus ceſſare, & fortior meliorque aſſiduè in ipsâ viâ fieri: donec propinqua iam *Colli*, vbi ſuppliciorum locus eſt, ventre ſic doluit, quaſi partus inſtaret. Et coacta ſubſiſtere, alios præmiſit, exceptis duabus fæminis, quarum altera filia eius erat. Ibi adnixa arbori, emiſit parte genitali aliquid, in-

ſtar

ſtar cullei aut veſicæ, magnitudine heminæ vinariæ circiter: atque id diſploſione quâdam & ſonitu. Fracta autem veſica (baculis & pedibus id fecêre) ſordes oſtendit varij coloris, & miſcellas, è luteo, viridi, cærulo, nigro. Sed emiſsâ eâ, nimium quantum vegeta & valida mulier facta: ac curſu præeuntes aſſecuta, ſimul ante Diuam preces, & hæc etiam grates, fuderunt. Fuſiſque, reuerſæ iuxta Louanium diuerterunt: cùm eo die Magdalena ad decem circiter milliaria noſtra, ſine vllâ fatigatione feciſſet. Quid ampliùs? quod res eſt, exſpecta: liberam & immunem deinceps ab omni Geniali illo malo vixiſſe. Hæc in nobili illâ vrbium Bruxellâ nota: nec niſi impudentia neget, impietas cauilletur.

Et quem non Genium fuget,
Et quam non ſtriga, quam ſagam,
Magni magna Dei parens?
De quâ Sacra profantur,
Hanc fore, quæ ſerpentis
Contereret caput improbi.
Feciſti ô Dea: porrò fac,
Et fraudes, laqueos Mali
Detege, ſolue, aut frange.

CAP. XXXI.

Religioſa virgo ab congenitâ claudicatione reſtituta.

VOLENS ſcienſque omitto quædam: nam quis finis ſit? & paritatem fugio, atque ex eâ tædium. Dicam quod in noſtrâ hac vrbe mirabile euênit, & me gnaro ac fortuito quodam teſte. *Catharina Serraertia,* nobili ſtirpe virgo, *Antonij* Equitis filia, Deo caſtitatem & vitam vouit, in cœtu Virginum Louanij, quas *Albas* (ab habitu) vulgò vocant, *Diuo Victori* ſacras. Ea ab natiuitate ipsâ clauda fuerat, pede altero breuiore, &, niſi cothurno adiuuaretur, inutili ad greſſum. Cauſſa in coxendice apparebat, vbi os emotum ſuo ſitu retrorſum eminebat, & velut gibbum reddebat: genu autem ſuppoſitum intrò curuabatur, & breuitatem faciebat quam dixi, palmari circiter modo. Itaque altiuſculo calceo neceſſum habebat attolli, aut nec ambulare. Quid, quòd neque ingeniculare & inflectere, niſi alterũ genu, poſſet? Et res hæc nota domeſticis, & amicis omnibus; nota & calceolariis, qui nuper aut olim tales illos cothurnos adaptaſſent. Nota & chirurgis, quos variè pater aduocauerat, peritiſſimos: nec impendij parcus in filiâ, & opum largus. Omnia in naturã pro vano fuêre: ita manſit ad annum quadrageſimum ætatis. Eo tempore, famâ mota tot mira-

miraculorum, & ipſa ad *Collem* adſpirauit: ſed qui quæque præerant (inter eos *Iacobus Janſſonius*, Theologiæ Doctor, amicus noſter & Virtutis) commeatum non indulgere, & monere acquieſceret in ſorte, quam Deus adſignaſſet; & melius ita ſalubriuſque cenſeret. Acquieuit. donec ecce Ill^mus Princeps *Carolus-Philippus*, Haurechij Marchio, Louanium venit, pietatis ergò ad Diuam illam iturus. Hanc inuitat, & veniam impetrat: & cum conſorte ſuâ virgine, curru illuc eſt vecta. *Dieſthemium* veſpere diuerterunt, manè cum Marchione ipſa in eſſedo ad Collem: & in viâ, Princeps interrogare (ab ipſo audiui) *Ecquid precari Diuam pro ſanitate, & reſtitutione greſſus vellet?* Illa ambigere, & natiuum hoc malum dicere: tot annos tuliſſe, & porrò laturam quamdiu Deo viſum eſſet: oratum autem pro ſalute & quiete Eccleſiæ, ac patriæ, ſeriò veniſſe. Iam in ſacello, iam ſacro interſunt: & illa ab aure ſiniſtrâ dolorē viſa percipere, qui totum corpus permearet aduſque femur, & tibiā adfectam. Nihil etiam ſuſpicari: ſacris peractis ad prandiolum, inde in eſſedum, in eo Louanium veniūt. Et quia veſpera erat, ſtatim (vt Antiſtitam ſalutauit, & ſe exhibuit) ad cellulam properat; ſed enim in adſcenſu, aduertit calceum illum altiuſculum impedimento ſibi eſſe, & gradum refrænare. Cùm aſcendit igitur, abiicit, & videt abſque eo (numquam an-

teà factum) inſiſtere, & ambulare rectam poſſe. Percipit & tenſiones quaſdam, & laxationes in totâ eâ parte: atque gaudio attonita, orationi incumbit, Deum & Diuam rogat, firmum & proprium hoc bonum ſibi eſſe. Laſſa denique in lectulum incumbit: manè ſurgens, & experta, videt nihil cothurno opus eſſe. æquales ſoleas ſumit, & iis quaquauerſus inambulat, & Antiſtitam ac ſodales gnaras facit, & ſe oſtendit. Mirari omnes, laudes dicere, & canere: denique fama in vrbem, & ſtatim ad Marchionem deferri. Ego ei fortè aderam, & ſeriis de rebus ſermones erant, conclaui etiam clauſo. Pulſant validè, ingreſſi Miraculum acclamant, & narrant: ipſe gaudio exſultare, & pias lacrymas manare. Mittere tamen *Philippum Numannum* (is tum vnà venerat) virum fidei & probitatis notum, cum alio nobili, vt ipſi adirent & oculis vſurparent, ſatin' certò ita eſſet? Clara, conſpecta omnia: ergo veniam impetrat, vt ſecum ea Virgo Bruxellam iret, & Ser^mæ^ *Iſabellæ,* Principi noſtræ, piiſſimæ fęminarum, ſiſteretur. Factum: & ipſa Virgo aſſiduè melior, non greſſum ſolùm, ſed modulum tibię (quę attenuatior anteà) receperat, & gibbum in femore exſtantem amiſerat. Ipſe calceus altior eò latus, quem & nos vidimus, & menſi ſumus, ad modum ſuprà dictum: qui ad aram deinde D. Virginis appenſus, monumentum rei exſtat. Exhibuit

buit ſe omnibus, etiam Illmo Antiſtiti Mechlinienſi, qui tum Bruxellę: is inquiſiuit, & comperit fraude omnia vacua, Deo plena.

CAP. XXXII.

Prolapſus vteri ſubitò repoſitus, firmatuſq;.

ITA fuit. neque aliter in *Magdalenâ Horeniâ*, Bruxellæ, virgine adultâ, & quinquaginta circiter annorum. Ea ante annos tres eniſa aliquid ab alto ſumere, dum viribus ſe attolit & ſublimat; interiora viſcerum læſit, & vteri pars procidit, atque in loco quem fæmineus pudor celat, propendit. Turpe malum, triſte malum: & medici vix ſpondent leuamen. Retinaculum aliquod, faſciari & inuolui, & vetare vlteriorem aut totum lapſum. At dolor tamen continuus adeſt, & greſſus impedimentum, & quiete etſi inquietâ eſt opus. Ita in illâ fuit ad Octobrem vſquè menſem: & ∞.IↃC.III.
tum diuino inſtinctu, & comitatu honeſtiorum matronarum aliquot aut virginum, ad *Collem* ſacrum eſt vecta. Orauit, pars ea reducta & firmata eſt, faſcias Diuæ obtulit liberatrici.

CAP. XXXIII.

Cephalalgia continua, & permoleſta, ſublata.

SÆPE *Louanium* noſtrum, atque etiamnunc vocat. Quid mirum? ſedes illa pietatis & doctrinæ eſt: in Deum & diuinà afficitur, & fructum ac gaudium ſæpè ſentit. Louanij igitur, inter alia religioſorum cœnobia, duo ſunt, quæ Ill^mus Princeps *Guilielmus Croÿus*, Dux Soræ, & idem magni illius *Caroli Quinti* educator & doctor, ſuâ pecuniâ ſtruxit: aut certè, eo defuncto, vxor. Sine liberis enim erat, & magnas opes diuino cultui, etiam poſt ſe, impendit. Hoc fine extra opidum, ad arcem *Heuerléam*, cœtui Cæleſtinorum ſacram ædem, & ædificia alia ampla ſtruxit, inſtruxitque: in ipsâ vrbe, Virginum, quæ ſupremæ Virgini, *Annunciatæ* titulo, ex inſtituto ſacrantur. Inter iſtas erat *Anna Laurentia*, annos nunc ſexaginta tres nata: quæ cùm, de more, inter conſortes caneret (ante annos circiter octodecim) caneret dico, & vocem altiùs tolleret, correpta eſt dolore capitis, qui vltra patientiam eſſet: ſecutuſque tinnitus & ſonitus in eo continuus, velut horologij, per rotulas ſuas labentis. Itaque ſecedere, & diuinis officiis abeſſe plurimùm coacta: cùm adeò cantum non ferret, vt vix vocem aut ſermonem elatiorem. Inſomnia accedebat, & corpore

corpore ac viribus iam tabeſcebat. Fama tetigit de *Diuâ Aſpricollè*, animum & preces eò vertit: ſed quia, ex lege, nefas finibus ſacrati loci egredi; ecce Virgines in horto elegerant ſacellum quoddam modicum, & collapſum inſtauraerant, in quo Diua illa, atque inſtar eius, coleretur. Huc triduum ſe contulit, piè precibus precata eſt: ſub veſperam, valdè alleuata animo ac corpore, noctem eam quietam habuit, nullo ſonitu interpellante aut moleſtante. Imò experrecta, ſanam ſe ac vegetam ſenſit: ac deinceps bonâ fide manſit.

Cap. XXXIIII.

Vehemens paralyſis curata.

Et tale in religioſâ, ſed vrbe aliâ, & valetudine: Antuerpiæ dico, & in Paralyſi, ac membrorum omnium ſtupore aut inuſu. Erat *Anna Bruynia*, in cœtu *Clariſſarum*, Diuum Franciſcum æmulantium: quæ anno ∞. Ɔ. XCVII. in morbum incidit ancipitem, vel vt iudicabant, extremum: atque adeò bis Sacramentorum adminiſtratione ad exitum erat, communi decreto, præparata. Tamen refici leuiter viſa: ſed hactenus, vt ſcipione innixa, aut parieti inclinata, ambulare lentè & trepidè poſſet. Mox incumbit malum, & plenâ reſolutione neruorum adfecta, nec ambulare vltrà, nec ingeniculare, nec ſtare quidem potuit:

tuit:aut ſi loco mouenda eſſet, transferri à duabus fœminis, aut certè trahi, neceſſum haberet. Ipſæ manus plurimùm ſic immobiles, vt cibari alienâ ope manuque, inſtar infantium, deberet. Sex annos impotentia hæc tenuit: nec medici, pharmaca, balnea, vnguina, hilum profuerunt. Deſperata, ad piam illam Matrem reſpexit: & Antiſtitam ſuam rogauit (quoniam ipſa obſtricta non egredi) mittere è Laicis Virginibus, quæ vicem ſuam functæ, munuſculum & preces in *Aſpero Colle* offerrent. Facilè impetrat, eunt, biduum orant: ipſo

v. Kal. Octobr. tertio die, manè cùm experrecta Anna eſſet, dolor etiam habuit & angor, in morbo nondum ſoluto. Tamen confiſa dixit, *Et quis Deo legem ponit? quis miſerationi eius terminum? Quod non eſt, eſſe poteſt: imò erit, adiuua ò Diua.* Dixerat, vigorem nouum capit, & impetum ſurgẽdi, atque ad Chorum eundi. Arripit baculum lecto vicinum, innititur: procedit, videt opus non eſſe, abiicit: & ſine adminiculo (mirata ipſa, cruce ſe ſignans, & bis terque precata) ad Chorum venit, proſternitur, laudes & grates Deo ac Diuæ dicit. Facit idem Antiſtita, ab ipsâ iam monita, & publicè vniuerſus ille cœtus. O gratas à piis illis laudes! & addo, ſanitatem huic ratam.

CAP.

Cap. XXXV.

A duro & diro Cancro virgo religioſa liberata.

ITERVM in clarâ vrbium *Antuerpiâ*, & in religioſâ Virgine *Margaretâ Perriâ*, Miraculum illuſtre. Ea Margareta in cœtu tertij ordinis *D. Franciſci*, agebat annum trigeſimum: & iam duos annos ac menſes quattuor infeſtata duro tumore, in vtrâque mammâ, fuerat: quem medici conſenſu *Cancrum* definierunt. Et erat. nam præter duritiem, quæ lapidis videbatur, liuor aderat, perpetuus dolor & exeſio: & ſerpebat ſub alã in dorſum vſque malum. Horrebant, qui adſpiciebant: quid illa miſera quæ ferebat? Non motum, non quietem tolerabat: ipſas noctes inſomnes plurimùm, & ſedens (nam decumbere inimicum) tranſigebat. Brachium prætereà alterũ ſtupere & rigeſcere, & nec ad caput admouere poſſe. Quid etiam? ô Deus benè tuos exerces: herniæ malum iam ab octo annis affligebat. Medici, medicæ, variè aduocati aut euocati, manum adhibuerunt, non remedium: & victi denique ægram deponere, & carcinoma illud non, niſi diuinâ ope, curandum dictitare. Ea adfuit, & Diua Aſpricollis, ab hac occaſione. Iam narraui, *Annam Bruyniam* in eâdem vrbe miraculo perſanatam: vênit ad huius aures, ſpem & votum concipit, & Antiſtitam

Pridie Nonas Nouemb. ſuam adit,& commeatum poſcit. Hæc indulget, comitem è ſuis adiungit: perueniunt,orant,& trino ſacrificio Miſſæ interſunt. In primo, debilitari & langueſcere ſatis cœpit: ſed ſacro Domini corpori cùm communicaſſet, meliùs exinde habuit, & mox in tertio ſacrificio viſa manum ſentire certò,quæ fricaret & demulceret partes cauſſarias, & dolorem tolleret, atque adeò ſanaret. Quam manum,niſi diuinam? Illam,illam:& omni malo depulſo,extemplò,imò in templo,conualuit: omni. etiam illo Herniæ,quod,vt dixi,vetus habebat. Quę, putas,lætitia ſacrarum Virginum, cùm ad eas rediit? quæ admiratio medicorum, & ibi ciuium? Omnes concurrere, ad videndum: illi etiam, ad tractandum & explorandum. Vera ſanitas erat, nihil mimicum: & vera etiamnunc manet. O Diua,quæ non curanda curas, hanc deſperatam Patriam etiam adſpice & adiuua. Nam

Altera iam bello ciuili voluitur ætas,
Suiſq; Belga viribus
Interit, ac toti debet ludibria mundo:
Heu triſte fatum! quis modus
Et quis finis erit? finis, ſi turbida vita,
Emancipata crimini,
Mundatur, ſi vindicat hanc ſibi maſcula virtus.
Tu Diua conantes iuua.
Et veluti cancer ferus ille quieuit, & à te
Prohibitus vltrà ſerpere:

Sic

Sic gangræna mali deſæuiat inteſtini,
Et in vicem veniat Quies.
Illa Quies optata bonis, & ſuſpirata:
Adſpira, & indulge frui.

Cap. xxxvi.

Languor varius mixtuſq; curatus.

Est Louanij in meâ viciniâ, ſic vt manu tangi pænè poſſit, *Thomas Blijleuius*, vir perhoneſtus & amicus noſter, vigilum vigil Prefectus. Filia illi eſt, aut fuit (nã Deo dedit & dicauit) *Michaëla*, quæ in B. Virginis *Annũciatæ* cœnobio religioſam vitam eſt profeſſa. Hæc in languorem incidit prauum, occultum, incertâ cauſsâ: qui cor aſſiduè obſideret, & angeret; item ſuſpirium gigneret; imbecillitatem denique omniũ virium páreret; ſudore, vno aliquo die, vel ſepties erumpente. Nauſea ſtomachi acceſſit, nec appetitu, ſed imperio, leue aliquid cibi ſumebat. Sex menſes ita languit, nec periti noſtri medici profuêre: profuit illa cæleſtis, & *Virgini Aſpricolli* ſe deuouit, eiuſque ſacellum (quod antè monui) in horto ibi piè ſtructum adornatumque, inuiſit. Dum illîc ergo precatur, vigorem nouum in corpore ſentiſcit: eodemq; die in genua proſtrata, orationes aliquot ſolitas legit. Hoc ei à quinque menſibus non licitum animos addit: & nocte in pſallentium chorum ingreſſa,

dum cum iiſdem pſallit, ipſo momento quo inclytum illud *Salue Regina* canitur, manum ſuper humeros incumbentem & prementem percipit, atq; adeò ipſos digitos tractim diducentem. Mota eſt, & ſubſiliit, & reſpexit: neminem videt. Lectum & ſomnum petiit, iterùm ſurrexit, & manè in templo ſic clarum & validum voce ſuâ concinuit, vt mirarentur aliæ Virgines, quæ tam ſonora vox, & vnde hoc robur? Talis eſt, & maneat: pro patriâ, parentibus, ſed & vicinis oret.

CAP. XXXVII.

Apoplexia & Spaſmus fugantur.

EST Antuerpiæ *Angela VVouteria,* patre *Matthiâ,* vaſculario; quæ tredecim annos nata incidit in Apoplexiam, & præſertim dextri totius lateris. Adhærebat tremor & quaſſatio artuum, vt ire, ſtare, ſedere ſine agitatione non poſſet. Ampliùs, lingua & os primùm impediri, & balbum loqui: tum muteſcere, & ſenſu denique alienari, & palàm dementire. Spaſmum ſiue conuulſionem mixtam eſſe, medici etiam cenſebant: ſed medelam nemo ferebat. Parentes mœſti, ſuaſi ſunt ad Diuam noſtram hanc ducere: quod deſtinant vouentque facere, vtique cum eâ eorum alter. Dum in eo ſunt, Virginis feſtum, quod *Præſentatio* dicitur, aduênit: & pater obſeruat, ac manè

nè vxorem monet, cum filiâ ad templum Diuæ ſacrum in eâ vrbe ire,& precari. Exſequitur, cereum emit, & puellæ iubet accendere, accenſumque ante aram Diuæ collocare. Quod fecit, ipsâ manu ægrâ; quam attollere tamen, niſi adiuuante alterâ, non quiuit. Ecce autem hîc mirum. cereus ille ſic benè accenſus, ſponte exſtinguitur, ſine vento aut aliâ vi; iterumque accenditur, reponitur vt antè; exſtinguitur ſecundò, tertioque fit idem. Mater mirata, & toto corde Deum precata pro filiæ ſalute, pro ſuo ſolatio, domum redit. Nihil eo die filia mutat: ſed ſequenti, benè manè ſurgit, ſeſe veſtit, calceat, deſcendit. Mirantur parentes, & trepidè gaudent: mater, *Quis te alleuauit, & veſtiit?* Illa, *Ego me*, inquit. *Sine alienâ operâ? Sine vllâ.* Tum iſti ſeriò gaudere: & magis cùm ambulare, ſedere, ſtare, omnia pro ſanâ facere vident. Et gratias ergo Diuæ agunt, & tam inopinatam ei ſalutem meritò adſcribunt, & diuulgant.

CAP. XXXVIII.

Mirus, nec ſine Genio fortaſſe morbus, tollitur.

IBIDEM etiam *Barbara à Bergis, Gerardi* Doctoris medici filia, in monaſterio deuota Deo virgo erat, quod *Diui Auguſtini* inſtitutum & normam profitetur, & inter pia opera, Elephantiacis ſiue leproſis curat. Hæc annos triginta ſex fecerat,

rat, cùm incerto morbo, ſed graui deiicitur, qui ſex totos annos & tres menſes adfixam lectulo habet. Incerto dixi. nam medici variè diſſerebant; alij Cancrum internum eſſe; alij Melancholiam Hypochondriacam, ſed variis ſymptomatis mixtam. Certè grauia & inſolita patiebatur. vt, cordis perpetuam ferè palpitationem; vt, angorem & animi deliquium, quod occupabat, ſimul aliquis vel leuiter eam tangeret: atque ita, vt mortem in limine eſſe iudicares. Inde factum, vt vix bis terque in anno lecto demoueretur, concinnandi & inſternendi cauſſâ: & hoc tam periculosè, vt quâdam vice in lectulum humi depoſitam, & ſic ægreſcentem, nemo auſus ſit tangere, manſeritque ad quindecim dies. Multis & primariis viris hæc nota, quos nouitas rei ad viſendum, aut & miſeratio excitabat: atque eò res venit, vt neque linteo corpus mundare aut tergere: quid corpus? nec ſpondam aut partem lignei lecti digito libare, ſine manifeſto eius deliquio, liceret. Itaq; virgines, quę curabant, lectum interim ſpinis circumdederant, nequis temerè manũ admoueret, cum tantâ ægrę noxâ. Ampliùs, contractio neruorum ex tam longo decubitu ſecuta, & ſiniſtra tibia toto pede breuior, quàm dextra erat. Denique ſex ipſos menſes (obſerua) ante curationem, lecto ſe non mouerat: viua non viua, portentum vix homo. Et ſanè aliquid Geniale huic toti morbo interueniſſe, facilè

cilè ego ſuadeor: neque mirum igitur, humanâ nullâ ope ſublatum. Diuinâ opus fuit, & ad hanc ventum. Virgo noſtra, iam in eâ vrbe celebris, inuocata; & ipſa Præfecta cœtui, pia & amans ſuarum fæmina, vicem ægræ, eò iuit. Rediit, nihil mutatum repperit: nec ægra tamen animo aut ſpe deiicitur, ſed ait *Deſtinatum ſibi, ter eò mittere, aut certè ipſam ſe (quod ſperabat) tertiò illuc ire.* Sub id tempus, perhoneſtus quidam Canonicus Antuerpiæ, ſacrificium Miſſæ in eo cœnobio fortè offerebat: oblatoque, ad ægram viſit, vt anteà ſæpiùs, & dicit, in ipſo ſacrificio memorem ſe eius precibus fuiſſe, & decreuiſſe ad Diuam, vicem illius, ire. Valdè lætari viſa eſt, hoc promiſſo: & ipſe in rem contulit, atque vnà cum *Vulmaro Scheto,* qui Paſtor in eo loco, iter ineunt, & a. d. III. Nonarum Nouembrium ibi ſe ſiſtunt. Myſticum ſacrum pro eâ offerunt: & ecce eodem die, vires illa abſens recipere viſa eſt, ſed mox acres dolores ſecuti, ſic vt in febrim morbus tranſiret. Sequenti autem die, iterùm emendatio & alacritas, & vnam ex aſſiſtentibus rogat, manum ſibi commodare leuaturæ. Facit, & tactu illo (quod ſolet) non offenditur, imò adſurgit, pedibus inſtat: quod altera ſic miratur, vt clamet, & eam deſerat, iterùm in lectum ſic delapſam. Sed ſequenti ecce die, ſeriò & certò iam ſanam ſe approbat. veſtes manè petit, ſumit, ipſa induit, nullo adiu-

torio: deſcendit, ambulat, ad focum ſedet, cibum potumque capit. Quæ voces videntium, quæ gaudia? lacrimas etiam aliquæ non tenent. At illa magis magiſque vigeſcere: & faſſa eſt, infundi ſibi vires, vt aquam ab alto, & per corpus totum manare ac diſpergi. Sic igitur refecta, ipſa tertiam peregrinationem (quod prædixerat) ad Diuam noſtram obiuit, rediuit, populiſque mirantibus ſe oſtendit.

Cap. XXXIX.

Auditus ſurdæ redditus.

O*Vdergemium* pagus eſt, in exitu Sogniacenſis ſiluæ, Bruxellam verſus: & ibi Virginum cœnobium à Ducibus Brabantiæ, inter plura alia inſtitutum, vt pietas maiorum fuit. Inter eas *Hadriana Gouſia*, quæ ab annis iam trigintaocto ſurda facta erat: vt, non dicam verba aut ſermones, ſed nec cantum, nec validũ campani æris ſonum audiret, niſi leuiter & incertò. Adhærebat dolor in vertice capitis aſſiduus, & ſtrepitus in auribus permoleſtus, qui murmur rotæ molaris referret. Poſt medicos, ad *Diuam Aſpricollem* bis miſit: & à reditu, cùm noctu quieti ſe componeret, nondum etiam dormiens: vidit adſtantem lecto Diuam Virginem, quæ oculis ſublatis intentiſq; adſpiciebat. Primùm formidine aliquâ correpta eſt;

eſt; ſed depulsâ, ad preces ſe vertit, & ſanitatem ab eâ ſupplex rogat. Statim Diua manum exſerit, tempus vtrumque in capite ei tangit, tangit & oculos: & verba addidit, quæ edere Virgini non eſt viſum. At ſequenti die meliùs illa audire, & mox meliùs meliuſque, donec ad verum & veterem ſenſum venit.

CAP. XL.

Clauda in greſſum erigitur.

M*Argareta*, filia *Ioannis Neomagi*, aromatarij Antuerpiæ, tredecim annos nata, clauda ab infantiâ fuerat, id eſt à ſexto ætatis menſe. Clauda inquam, vt toto palmo pes alter retractior eſſet, & in calceo altiore ac ſuffulto ambularet: id quoque ægrè, nec niſi digitis primoribus, calce ſolum vix calcans. Patrem igitur orat, copiâ hac miraculorum excîta, ad Diuam iſtam ſe mitti: mittit, & cum eâ ancillam. Biduum ibi ſunt, orant: ipſo ſecundo die, Miſſæ ſacrificio, animus puellæ dicit (id eſt, bonus Genius) ſanam eſſe, adſurgeret, experiretur. Audit, ancillæ dicit, & calceum altiorem abiicit, vtroque pede æqualiter inſiſtit. Dieſthemium veniunt, alios calceos pares emunt, domum redeunt, lætificant parentes.

CAP. XLI.

Puella malis Geniis inſeſſa, & diu poſſeſſa, vindicatur & ſibi redditur.

INſulas Flandriæ opidum appellamus, mercatu & opibus celebre: in quo *Catharina Buſia* erat, ſed non pro nomine ſuo pura. Malus Genius, aut veriùs Genij, eam ſedem ſibi, arcano Dei permiſſu, legerant ceperantque, & iam ab anno ætatis decimoſexto tenebant. O puellę miſerias, aut iniurias! torquebant, diſtrahebant, geſtus motuſque fœdos, aut ſupra naturam validos, edebāt: & ſępè quini aut ſeni homines non erant coërcendæ. Quid, quòd Latinè, Græcè, Hebraicè loquebatur? Quid, quòd præterita & occulta edicebat, facta aliena, aut culpas? Et euênit, cùm duo milites (Heluetij erant) ſigna & caſtra deſeruiſſent ad Oſtendam, & in opidũ illud veniſſent, rumorem ſparſerunt de eâ deditâ, & valdè adfirmarunt. Creduli ciues lætari, alius alij nunciare: ſed hæc, interno ſuo auctore, falſa dicere, & ampliùs addere, *Duos iſtos profugos eſſe, & ex opido Nouoportu argenteam thecam, Dominici corporis receptaculum, furto abſtuliſſe. Rem ſic habere, inquirerēt: ſeſe autem cogi ad vulgandum à magno* (ita loquebatur) *magiſtro*. Inquiſiti, comperti ſunt: & talia multa efferebat. Amici ad Exorciſmos, Eccleſię ſollen-

ſollennes, rem deduxerunt. ſæpè vſurpati, & iterati ſunt: cum illo denique fructu, vt ſeptem Genij (tot ſe eſſe dixerant) eiicerentur. Sed falsò dixerant, plures enim erant, quod res oſtendit. Priuſquam autem eiicerentur, dignum memoratu, per puellę os acus multas effuderunt, item ſulphur, nummum argenteum eroſum, clauum ferreũ palmarem. Sed quod meritò admiremur, in turbâ adſiſtentium fuit vnus, qui à Diuâ noſtrâ recèns veniret: quem puella deſignans, *Et tu*, inquit, *ibi es? Vnde venias, quid adferas, ſatis ſcio. A Mariâ illâ Aſpricolle es, quam viſum iuiſti.* Alij in eum oculos coniiciunt, & ipſe adiurator ſiue Exorciſta (cui *Silueſtro* nomen, è Capucinorum cœtu) appellat eum, & rogat. Ille fatetur, & quercus etiã fragmen tum ſe adferre. Silueſter bono conſilio, an inſtinctu potiùs, de quercu aſſulã poſcit, & ſumit: & puellæ in os inſerit, ac iubet comedere ac demittere. Paret. vix demiſerat, cùm Genius in gutture ſe oſtendit, clamat & queritur ardere ſe ac torqueri à ligno. addidit, tres etiam reliquos ſe in hoſpitio iſto eſſe. Iterumq́ue adiuratus & adiurati de egreſſu, facturos reſpondent, idq́ue *virtute & interceſſione Mariæ Aſpricollis. Quo ſigno?* inquit ille: *Vitream*, inquiunt, *frangemus.* Duo egreſſi, frangunt: tertius vltimuſq́ue clauum ferreum è pariete eductum in vitream proiicit, nec tamen tangit. At ille in exitu altùm

clamat, *Viuat Domina Aſpricollis, quæ egredi me cogit.* Quid? inquies. ipſe laudat & magnificat? Ita. ſic & à Chriſto olim eiecti, prædicabant, & teſtabantur *filium Dei eſſe.* Sed de puellâ, pura ſemel facta, ex eo manſit; ad Collem venit, nouem ibi dies precata, & ſacris operata eſt. O quis ille malus Diuæ vires abnuat, quas princeps malorum Genius agnoſcit?

CAP. XLII.

Cæcus ab vtroque oculo illuminatur.

ANtonius Grotius, è confinio Antuerpiæ, militem ibidem in propugnaculo aliquo egit. Ante annos ferè ſeptem, defluxio in oculum dextrum facta vexauit, & adegit Antuerpiam ire, medicinæ cauſsâ. Adhibita eſt, ſed adeò non iuuit, vt cæcum fecerit, amiſſo prorſus oculi eius vſu. Rediit ad militiam: & biennio pòſt idem fluxus in alterum oculum incubuit, eodem fine. Nam & huius vſum intra dies octo planiſſimè amiſit. Ita militiam coactus deſerere, Antuerpiam ſe contulit, reſculas ſuas vendidit, & paulliſper eâ pecuniâ ſe tolerauit. Inſumptâ, ad mendicimonium verſus, ſtipe aut cibo vicatim quæſito ſuſtentabatur. Sed audito de Diuâ Virgine, ad eam iter deſtinat, & ingreditur, puero ductore. Preces fundit, triduum hæret, ac quoque die bis

aquâ ibi fontanâ oculos lauat. Primo die nihil mutat: ſequenti, dolores acutos in capite,& prę-ſertim circa oculos,habet; tertio, cùm Dominicum corpus ſumpſiſſet, & ſub veſperam in Sacello precaretur, viſum ei vincula quædam in oculis rumpi, & ſtatim aperti ſunt, manſeruntque,ad plenam viſionem. Multi graueſque teſtes,& mali huius, & remedij: nec ambigere eſt, niſi iis,qui ex profeſſo impugnant Diuam & diuina.

CAP. XLIII.

Herpes exedens ſiſtitur, fugaturque.

HAdrianus *Aſbroeckius*, notum Bruxellæ nomen & in munere publico, filium *Guilielmum* habuit,quem *Herpes* occupauit, & depaſci cœpit: ex illo peſſimo genere, quem *Exedentem* medici vocant,inſtar ignis peruadentem & abſumentem. Puſtulę erant,& papulæ, ſed ſtillantes pure ſordido: atque ex toto corpore, totâ facie ſparſæ, vt liberum nihil, præter os ſolum, eſſet. Pruritus accedebat, & pueri frictus aſſiduus, ſic vt ſanguis paſſim manaret:& iam penetrabāt vlcera atque exedebant cutem,carnem, ad ipſa vſque oſſa. Fœdus aſpectus, & fugabat videntes. Medici adhibiti abſiſtere, indomitum malum cenſere: Diua aduocatur. Parens vterque puerum defert, & offert: redeunt, nec medelæ copiam VII. Kal. Iulias.

piam primò vident. Sed mox deinde apparuit vlcera ſiccari, minui, euaneſcere: vt intra quindecim dies nihil maligni in corpore eſſet, ſpecie omni morbi, cum ipſo, depulsâ. Ne cicatrix quidem (ô mirabile) vſquam conſpici potuit.

Cap. XLIIII.

Vulnus incurabile curatum.

I*Oannes Courteſius*, inter belli adminiſtros, Antuerpiæ domum habebat. Fortè in Campaniâ noſtrâ, ad *Hoochſtratam* arcem, in rixâ aliquâ, ictus gladio punctim fuit: idque in manu iuxta pollicem, ſed ita vt ad cubitum læſio & vis pertingeret, ac nerui plerique brachij abſcinderentur. Dum curatur, inflammatio ſuperuênit; & medicantium ſententia decretoria, brachium amitti atque abſcindi, aut vitam debere. Ille tamen mollior ad iſta, abnuere, & mortem potiùs eligere: ſed ante omnia ad Diuam Hallenſem recurrere, & votum ei vouere. Audit ab ipſo voto, & intra paucos dies ſanitatem recipit, & vires: ita vt Antuerpiam rediret, & inde Hallas iret. Ceterùm plena illa ſanitas non fuit; manus manca, & digiti tres primores rigidi, & ſine motu, manſerunt. Non impotentia hęc (nos ſcimus) numinis, ſed prouidentia fuit: & in partem venire Diuam etiam *Aſpricollem* voluit, aut potiùs idem Deus

&

& Diua hîc etiam reliqua beneficij ire expunctum. Venit eò, inuocat: globulos, quibus preces ſolet perſoluere, ſacerdoti offert, vt ſacram ſtatuam tangant. Dum recipit, manum laxatam videt, moueri, claudi, vt anteà, & nihil ex contractione vltrà eſſe. Prid. Nonas Iul. ∞. 19c. IIII.

Cap. XLV.

Fœda facies membrorum correcta, & congenita reductio laxata.

PLVRA ſunt, & ſciens quædam omiſi: quàm multa & ipſi, qui beneficia adepti, gaudij ſui tacitâ conſcientiâ contenti, non retulerunt ad Actuarium, aut expreſſerunt? Pænè liquet, altera tanta dictis eſſe. At claudam iam (nec Diua tamen adhuc ſuum fontem:) ſed ego, inquam, claudam inſigni & nobili curatione hominis externi, quæ Belgicam famâ & admiratione ſui impleuit. Erat Bruxellæ *Ioannes Clemens*, filius *Iacobi*, Lucernæ in mediis Heluetiis natus. Sed ad hæc loca cum patre venit, quo tempore *Erneſtus Auſtriacus* præerat: ô Princeps bonus, & bono noſtro natus, ſi Deo viſum diuturnum eum hîc eſſe! Venit autem ipſe pater, in comitatu Poloni viri nobilis, *Tobiæ Metzkua*, cui, in peritiâ aliquâ linguarum, pro interprete eſſet. Sed enim iſte *Ioannes* à natiuitate claudus, debilis, imò mon-

ſtroſâ quâdam facie corporis fuit. Tibiæ & pedes contracti, & antrorſum verſi in pectus: ſic vt genua iniungerentur & adhæreſcerent, nec eſſet digitum aut aliud immittere, tamquam natiuâ concretione. Imò verò cauitas, & velut putei, apparuerunt ſub pectore, cùm ſanatus ille fuit. Idem in vtroque femore, & ventri imo iungebantur. Globoſum aliquod corpus diceres, nec ſtare, iacere, ambulare idoneum: ſedere tantùm, & ſedendo proſerpere, manuum aliquo nixu, quæ fulcris etiam iuuabantur. Hæc deformitas patri dolori, matri etiam exitio fuerat: quæ in partu obiit, cùm ventre exſecto *Cæſo* hic prodiit, triſti fato. Talis igitur, cum patre delatus inter impedimenta, variis Belgicæ locis cum eo fuit: vbique viſus, deteſtatione aut miſeratione, vt ingenium hominum erat. Pater varia tentauit, curando & corrigendo: etiam ad inclytas thermas Aquægranenſium miſit: ſed dum ibi eſt, patrem amiſit, à prædonibus interfectum. Noua calamitas. Bruxellam rediit, paternam pecuniolam conſumpſit, benignitate alienâ deinceps ſuſtentatus: ibi, Antuerpiæ, in ipsâ Batauiâ, Zelandiâ: nam & ad hæc loca errabundus iuit. Tamen religione tactus ad nos rediit, & ſtipe diurnâ victitauit: do-
∞. IↃCI. nec moti miſeratione aliqui ciuium, picturæ artem diſcere ſuaſerunt, & magiſtrum reppererunt. Diſcit, & inibi crebrâ famâ motus, capitur

ad

ad Diuam noſtram venire, ſi fortè & ipſe opem ac ſolatium referret. Vectus eſt curru, in Sacellum repſit, culpas confeſſione & pœnitentiâ expiauit, ſacram hoſtiam ſumpſit: & paullò pòſt, angi viſus & animo collabi, item dolores in omni corpore ſentire: denique ſudor à capite ad calces diffluere. Et dum conatur egredi, atq; aëre refici, magis increuit morbus: manſitq; volens nolens totum diem in veſperam. Tunc ſollennes Diuæ laudes canebantur, & ipſe ante aram: ſentitque palàm à terrâ ſe attolli, & pedes antè contortos & ligatos laxari, deiici: idque thorace, qui velabat, per vim diſrupto: & ſtatim directus, pedibus ſuis ſtetit. Ipſe attonitus: quid alij? in tantâ mutatione, animo iterùm labi & corpore viſus; ſed erigitur, in ſede collocatur, veſtes tegendo adferuntur, & feminalia inducuntur. Vires deinde magis magiſque augeſcere: ipſæ tibiæ tenues & exſuccæ, carne & ſanguine impleri. Alterum autem mirum. vulnus in capite ante dies quindecim acceperat, nec id coiuerat: coiuit ſponte ipſo illo tempore, & cicatricem accepit. Hæc turbis ibi viſa, hæc Louanij cùm rediit, hæc Bruxellæ: & quis non concurrit? Audiui medicos primarios, & talium haud temerè credulos, exclamantes, *Verè hanc vim & manum Dei eſſe.* Nonis Iuliis.

CAP. XLVI.
Finis, & pro Patriâ preces.

VERE fuit, & tua ô DIVA: porrò benefica eſſe perge, & in corpore animum etiam cura. Cura illos, qui à Deo & à te verſi, priſca ſacra & ritus deſeruerunt, nouis adhæſerunt: iterùm deſerant, & tam claris ſignis moniti hîc Deum, hîc pietatem eſſe, rebus docti aſſentiantur. Et patriæ denique adflictæ, & iam extremum pænè ſuſpirantis, miſerere: quod verſu ſeriò & calidè rogamus: audi, exaudi.

DIVA, *quæ gentes hominum, ſalutis*
Exſules, partu recreas beato:
Aſtra quæ pandis, veterumq́ue mutas
Fata parentum.

DIVA, *quæ gaudens iterare dona*
Erigis lapſos, trepidiſq́ue robur
Addis, & ſeruas variis periclis
Vndique cinctos.

Clamat hoc ætas vetus, iſta clamat:
Belgica hoc HALLIS, GRVDIISQVE, *vidit,*
Et palàm iamnunc videt in propinquo
Colle SICHEMI.

Hîc tui vultus modica eſt imago,
Sed potens præſenſq́ue leuare noxas,
Quas neget curare vel Aeſculapi
Docta medela:

Cedit

Cedit hîc febris mala, cedit hydrops,
Claudus hîc greſſum recipit, ſonorem
Surdus admittit, radios diei
Cæcus ab ortu.
Adſtupet quiſquis videt, & ſolutâ
Voce mox laudans, precibus fatigat,
Vt ſibi cariſq́ue ſuis viciſſim
Suppetieris.
DIVA *fac nobis, miſerare Belgas:*
Quos nimis ſæuis agitat procellis
Ciuicum bellum, & minitatur ipſam
Mergere nauim.
Tu malis feſſos releua, & fauente
Pãcis, indulge, recreemur aurâ:
Tunc tibi laudes, Dea, dicet omnis
Sexus & ætas.

FINIS.

APPROBATIO.

MIRA hæc Dei opera, ad inuocationem, interceſſionem, & honorem glorioſiſſimæ Virginis Mariæ facta, & iuſſu noſtro conſignata confirmatáque tabulis ac teſtimoniis publicis, clariſſimi diſertiſſimique D. Iuſti Lipſij pio ſtilo elaborata, luci dentur.

Matthias Archiepiſcopus Mechlinienſis.

LIBELLVS *iſte, vt luculentam habet diuinorum operum narrationem, ita angelico elogio admodum conſentaneè proferetur in lucem:* Etenim Sacramentum Regis abſcondere bonum eſt: opera autem Dei reuelare & confiteri honorificum eſt. *Tob.* 12.

Guilielmus Fabricius Nouiomagus, Apoſtolicus ac Archiducalis librorum cenſor.

RE-

REIECTIVNCVLA SANNIONIS CVIVSDAM BATAVI.

FVIT *his diebus, Lector, neſcio quis homo nebulo (ita eſt, & nugas meras & ſordes loquitur, & id plebeiâ ſuâ linguâ) homo, inquam, nebulo qui* DIVAM *& me peteret, & conuiciorum ſtrue vtrumque oneraret. Vidi, legi, riſi, etſi in morbo atque eo ancipiti: denique atra etiam bilis mea, credo, incaluit, & hæc pauca apud te dicere vel fundere iuſsit, quãuis neglectim. Quid enim accuratè in illum opus, quem ego infra iram meam exiſtimo: iram? etiam vires, & primis dentibus (ne inuidioſum ſit) leo leporem hunc frangam. Miſer, quid facis? * χύτρα καὶ πέτρα, vt verbum eſt, οὐ συμφωνεῖ: comparem aliquem tuum quære. Et quid tamen ait noſter balathro? Primùm,* me è Batauis diſceſſiſſe. *Hoc fateor, & volui, & addam debui: cur liberum mihi non eſſet?* Aluerunt te, *inquis. Quid? ſuperuacuum, aut terræ onus? Ego profeſſionem meam tredecim annorum illis imputo, & cum humanitate litteras, & ſcientiam cum prudentiâ, ſparſa in eorum iuuentutem. Adeſte, quàm multi è diſciplinâ meâ etiamnunc fatemini? milleni, & exteros omitto.* Atqui dolo abij, & perfidiam miſcui. *De dolo agnoſco, ſed bono:*

*Olla & petra non benè congruunt.

bono: de perfidiâ, quis præter iſtas caniculas dicit? Petite à Curatoribus Academiæ, petite à Senatu Leidenſi: nemo obligatum me in diem vnum dicet. Liber & meâ ſpontis eò veni, liber & meâ ſpontis diſceſſi. Spem feci reditus, fateor: ſed ſpem, non promiſſum: & cùm in Spadanis aquis fui, ſtatim ad eos ſuper mente aut decreto meo ſcripſi, non mutando, etſi illi aureos montes (fatendum eſt, & benignitati habeo gratiam) offerrent. Inquirite imperiti aut iuuenes, ſeniores vos docebunt. Sed altera calumnia, In religione mutaui. *Nego. in ſede veſtrâ, non in ſenſu fui: & vt in peregrinatione, corporis non animi requiem illìc elegi. In tempore, vt meum ingenium eſt, quietè modeſteq́ me habui: an in ſacra aut ritus veſtros tranſiui? nec impudentia hoc dicet. Et fac feciſſe:* non ſuffundar errore *(ait Tertullianus)* quo caruiſſe delector, *& cum gaudio meliorem me recognoſcam. Bona iſta leuitas, quæ attollit & ad alta ducit. Quid deinde etiam?* In Eburones veni, & illìc rem meam feci. *Dij deæq́! obolum nemo eſt in Eburonum terrâ qui tunc mihi dederit: meum ſalem, vt ſic dicam, linxi, & valetudini ſaltem curandæ illìc vixi. Humanitas tamen & comitas inuiſentium, atque etiam inuitantium, non defuit, agnoſco: & amicos habui, atque habeo: & oblata iamtunc à* SER^MO *illo* PRINCIPE, *ad quæ nec popularium meorum benignitas acceſſit. Sed patriam antehabui: quo fine?* Ambitionis, *ait ille:* & vt

ad

ad purpuram viam mihi munirem. *O quàm rem tetigit! ô acre & ardens meum illud votum! Non ſic Empedocles amore immortalitatis in Aetnâ, vt ego in hoc igne. Quis leget iſta ſine riſu, imò ſine iracundiâ, qui me quidem vel extremis lineis norit? Modeſtia, modeſtia eſt, quam appeto, quam præfero: & quæ ſæpè iam efferendum retinuit & repreſſit. In Batauis ſigna dedi, & ſciunt amici: quid iam & olim hîc? ſileo. Reliqua in eo ſcripto ſunt meri luſus, aut conuicia: & quibus, ita me Deus, non habeo quod reponam. Quid enim? etiam conuicia? cum Catone profiteor:* Iniquam mihi hanc pugnam fore. Nam & malè audiunt iſti ex facili, & dicunt: mihi & dicere moleſtum eſt, & audiendi ſum inſolitus. *Et quæ etiam conuicia? à curru, naui, ſtabulo: & quæ liberalior animus aut auris, non niſi cum nauſeâ admittat. Atque hæc primaria iſtorum ars, & velut profeſſio eſt. & ſicut ſimiæ nulli bono vſui, niſi vt ſaltent, morſicent, riſum moueant: ſic noſtri iſti agyrtæ. Ego me componam?* *ὗς πρὸς ἀθηναίαν ἔριν ἤριζε, *audacter dicam: nec linguam aut ſtilum maculo, talium vel contactu. Abite in veſtras tenebras, quibus ſolum nomen* LIPSI *præſcriptum leuiter vos extrahit, grauiùs mox deprimendos. Ego autem ſto, & fulgeo. atque vt ignis paleam exurit, aurum nitidius reddit: ſic iſtæ calumniæ vanum aut vacuum aliquem abſumant, verâ virtute grauem illuſtrant. Nos ij ſumus, cum Deo*

*Sus in Pallada certamen commouit.

 dicimus:

dicimus: & quidquid obijcitis, bona Famæ aura hunc cygnum leuabit, & à morte canentem etiam audietis. Hæc de me: de D IVA, *iniurius in ipſam ſim, ſi non dicam refellam, ſed repetam, quæ impudentiſſimus atque impuriſſimus tympanotriba in eam iecit. Illa viuit, videt, atque eam inuoco: vt aut cum linguâ mentem meliorem iſtis donet, ſi poteſt; aut ſi non, malos malè perdat, quod optimum iis eſt, & ne vitia & ſupplicia accumulando conſeneſcant. Satis, & nimis in iſtum, Lector: erunt alij, erunt, qui maledictis doctioribus fortaſſe protelabunt. vt proteruia & licentia eſt huius æui, quo palmam fert* — ὃς μετὰ πᾶσιν ἐρίζειν ἔξοχός ἐστι. Faciant; nos contemnimus, & cum Demoſthene decretum habemus,* — τὰς τῶν διαβαλλόντων βλασφημίας ἔργῳ ἀπολύεσθαι. Deus & boni fauete.*

* — qui iurgandi optimus audit.

* — calumniantium maledicta bonis factis diluere.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis,&c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia,quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibusque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur,vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant,qui diligentem iis ipſis in litteris ac diſciplinis operam ponunt; præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam,qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eoſque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Litteris poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patrocinioque noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcumque fraudem,qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decerni-

mus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die compútandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimùm cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxiliò Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hæredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcumque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti; Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo: Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^{tis} proprium.

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Cæſ. M^{tis} in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi JOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hunc meum de* DIVA VIRGINE ASPRICOLLI *libellum typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. DC. V.

20273

LABORE ET

80 5 lb = 1840

BIB